

**T.C.
ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
İSLAM HUKUKU BİLİM DALI**

**KUR'AN'DA YER ALAN HUKUKSAL AMAÇLAR
(İLK BEŞ SÛRE)**

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Ömer Şerif BİLGİN

BURSA 2007

**T.C.
ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
İSLAM HUKUKU BİLİM DALI**

**KUR'AN'DA YER ALAN HUKUKSAL AMAÇLAR
(İLK BEŞ SÛRE)**

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Ömer Şerif BİLGİN

Danışman

Prof. Dr. Hamdi DÖNDÜREN

BURSA 2007

TEZ ONAY SAYFASI

T. C.
ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Temel İslam Bilimleri Anabilim/Anasanat Dalı, İslâm Hukuku Bilim Dalı'nda 3370 numaralı Ömer Şerif BİLGİN'in hazırladığı "Kur'an'da Yer Alan Hukuksal Amaçlar (İlk Beş Sûre)" konulu (Yüksek Lisans/Doktora/Sanatta Yeterlik Tezi/Çalışması) ile ilgili tez savunma sınavı,/...../ 20.... günü -saatleri arasında yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin/çalışmasının(başarılı/başarısız) olduğuna (oybirliği/oy çokluğu) ile karar verilmiştir.

Üye (Tez Danışmanı ve Sınav Komisyonu Başkanı)
Akademik Unvanı, Adı Soyadı
Üniversitesi

Üye
Akademik Unvanı, Adı Soyadı
Üniversitesi

Üye
Akademik Unvanı, Adı Soyadı
Üniversitesi

Üye
Akademik Unvanı, Adı Soyadı
Üniversitesi

Üye
Akademik Unvanı, Adı Soyadı
Üniversitesi

...../...../ 20.....

TEZ ÖZETİ

Yazar : Ömer Şerif BİLGİN
 Üniversite : Uludağ Üniversitesi
 Anabilim Dalı : Temel İslam Bilimleri
 Bilim Dalı : İslâm Hukuku Bilim Dalı
 Tezin Niteliği : Yüksek Lisans Tezi
 Sayfa Sayısı : xii + 319
 Mezuniyet Tarihi :
 Tez Danışmanı : Prof. Dr. Hamdi DÖNDÜREN

KUR'AN'DA YER ALAN HUKUKSAL AMAÇLAR (İLK BEŞ SÛRE)

Allah'tan aldığı bildirerek insanlığa sunduğu Kur'an'ın amaçlarını en iyi bilen kişinin Hz. Muhammed olduğu kesindir. Kur'an dışında O'na gelen ve İslâm dinine ışık tutan vahiylerin, Kur'an gibi kesin (mütevatir) olmadığı bilinmektedir. Eğer gerek duyulsaydı, bunlar da Kur'an gibi korunabilirdi. Bizce, buna gerek duyulmamasının sebebi, İslâm'ın değişmez güçlü ana amaçları ile gelişmeye açık değişken araç hükümlerinin tümüyle Kur'an'da var olmasıdır. İnsanın, aklını ve bilimi kullanarak bu güçlü ana amaçlar ışığında, Kur'an'daki doğru yolu bulabileceği kabul edilmiş olmalı ki; tek hidayet kaynağı olarak Kur'an'ın koruma altına alındığı yine Kur'an'da belirtilmiş bulunmaktadır. İşte bu mesaja uyularak bu çalışmada, Kur'an'daki değişmez ve güçlü ana amaçların hukuksal olanları, sadece Kur'an metinlerine dayanılarak belirlenmeye çalışılmıştır.

Birinci bölümde, Kur'an metinlerinin insanlığın anlamasına sunulmuş olduğu dikkate alınarak, bunları oluşturan sözcük, kavram sözcük, sözce ve tümceler bilimsel veriler çerçevesinde doğru anlaşılabilirlikleri ve amaçlarının doğru olarak belirlenebilmesi için gerekli bilgilerin neler olduğu, bilgi teorisi, anlambilim ve mantık bilimi verileri çerçevesinde özet olarak verilmeye çalışılmıştır.

Ayrıca, hukuk bilimi ile İslâm hukukundaki hukuksal amaç kavramı ele alınarak, hukuk kurallarının yapımında dikkate alınan ve hukukun amaçlarını içeren “olması gereken hukukun” ne olduğu ve “olan hukuk”un gelişme yönündeki değişimi ile yorumlanması ve kamu yararına yönelik amaçlarının belirlenmesinde, hukuk biliminden nasıl yararlanılabileceği gösterilmeye çalışılmıştır.

İkinci bölümde ise, Kur'an ve sünnet metinlerinin yorumlanmasında kullanılan yöntemlerin yetersizlikleri ve amaçların belirlenmesinde yeterli olamayacakları ortaya konmuş ve Kur'an'daki amaçların belirlenmesinde yardımcı olacağı düşünülen bazı kavramlara yer verilmiştir.

Aynı bölümde Kur'an ve sünnet metinlerinin yorumu ile amaçlarının belirlenmesinde etkin olacağı düşünülen, “Bilimsel Bütünsel Amaçsal Yorum Metodu” ortaya konmaya çalışılmıştır.

Üçüncü ve son bölümde, bu metod kullanılarak, Kur'an'ın ilk beş sûresinde yer alan hukuksal amaçlar, ayet sıralarına göre belirlenmeye çalışılmıştır.

Anahtar Sözcükler:

Hukuksal Araç, Gelişme, Hukuksal Amaç, Yorum,
 Bilimsellik, Bütünsellik, Amaçsallık,

ABSTRACT

Author : Ömer Şerif BİLGİN
University : University Of Uludağ
Main Department : Department Of Basic Islamic Sciences
Department : Islamic Jurisprudence
Quality of Thesis : Master's Thesis
Page's Number : xii + 319
Date of Graduation :
Counsellor : Prof. Dr. Hamdi DÖNDÜREN

THE LEGAL AIMS INCLUDED IN QURAN (FIRST FIVE SURAS)

It is clear that Prophet Mohammed is the person who knows best about the aims of Quran, which he offered humankind, announcing that he received it from Allah. It is well-known that revelations to him which were originated from something else but Quran, and which provided information about the Islamic religion, are not as clear as (not generally admitted) Quran. If it is taken as a requirement all those revelations could be kept like Quran. In our opinion, the reason why they do not require it, is the fact that the immutable, strongly based aims and the changeable judgements, used as means, of Islam completely exit in Quran. It must have been approved that humanbeing englightened about those strongly based aims could find out the right path using science and his mind: It has been stated again in Quran as the only sources of salvation Quran has been under protection. In accordance with the message here the legal ones of immutable and strongly based aims in Quran are tried to be determined merely on the basis of texts in Quran.

In chapter one, regarding the notions essential to make people gather words, conceptual words, utterances and sentences involving those texts with the frame of scientific data and to determine the aims of them truly, are tried to be explained in short with the frame of epistemological semantic and logical data.

In addition, considering the concept of legal aim both in science of law and Islamic jurisprudence, what the "law essential to be" which is dealt with while making rules of law and which contains aims of law, about comments on developing change of "current law" and about establishing its aims inclined to public utility, and how to benefit from science of law are tried to be visible.

In chapter two, it makes clear that the methods which are used commenting texts of Quran and Sunnah are insufficient and not sufficient for establishing the aims. Also some concepts which are thought to be useful for establishing aims in Quran are engaged.

In the same chapter, it is tried to make "Scientific Holistic Purposeful Comment Method" clear which is thought to be effective both on commenting texts of Quran and Sunnah and establishing their aims.

In the third and the final chapter, by this method the legal aims included in five suras in the being of Quran are tried to be made clear according to the order of verses.

Key Words:

Legal Tool, **Development,** **Legal Aim,** **Comment,**
Scientificism, **Holisticism,** **Purposefulness,**

ÖNSÖZ

İslâm, yüce Allah'ın gönderdiği dine Kur'an'da verdiği addır. Bir kavram olarak ele alındığında İslâm, Allah'ın insanlara doğru yolu bulmaları için elçisi olan Hz. Muhammed aracılığıyla gönderdiği vahiylerin tümüdür. Bu tanım bütün Müslümanlarca tartışmasız olarak kabul edilmektedir. Ancak ülkemizde ve dünyada, bu tanıma ters düşecek şekilde; insan üretimi ile oluşturulmuş olan Müslümanların hukukuna İslâm hukuku dendiği gibi, tamamen Müslüman insanlara ait tarihe de İslâm tarihi denmeye alışılmıştır. Bunun kaçınılmaz sonucu ise, Müslümanların hukuku ile Müslümanların tarihsel değerlerinin kutsallaştırılması olmuştur. Oysa kutsal (temiz, hatadan arınmış) olanlar, sadece Kur'an ve ona uygunluğu vahiy ile kontrol edilmiş olan dinsel ve Kâim (değişmez, ayakta tutulan, istikrarlı) Sünnet olup; İslâm sadece bunlardan ibarettir.

Hukuk açısından bakıldığında, İslâm'ın her iki kaynağı olan Kur'an ve Kâim (değişmez) Sünnette; belli bir konuyu her yönüyle düzenleyen hukuksal metinlerin bulunmadığı, fıkıh usulünde yer alan ve metinlerden hüküm çıkarmada kullanılan metotlara ise hiçbir şekilde rastlanmadığı görülmektedir.

İslâm'ın esas kaynağı olan Kur'an'da hukukla ilgili var olan şeyler, bazı güçlü ana amaçlar içeren bildiri, emir, yasak, tavsiye ve tarihsel örnekler şeklindeki ayetler ile bu amaçları gerçekleştirmeye yönelik araç ayetlerdir. İslâm'ın ikinci kaynağı olan sünnette var olanlar ise, Hz. Peygamberin Kur'an'ın güçlü ana amaçlarını gerçekleştirmeye yönelik yerleşik sünnetleri, Kur'an'ın araç hükümlerini gerektiğinde sözel olarak nesih veya tahsis ettiğini gösteren sünnetleri ve Hz. Peygamberin devamlı ve istikrarlı duruşunu gösteren Kâim (değişmez) Sünnetinin ortaya koyduğu gelişme yönündeki değişim amaçlarını gösteren sünnetleridir. Ancak bu sünnetleri gösteren metinlerin, amaçları gözetilmeksizin birer kanun gibi hayata aynen uygulanması gerektiğini ileri sürenler, Kur'an'da ve sünnette yer almayan çeşitli kavramlar üretip bunlara dayanarak; dinsel metinleri yorumlamaya ve onların anlamlarını parçasal bir yaklaşımla ve sırf metne bağlı olarak belirlemeye çalışmışlardır.

Fıkıh usulünde, yorum için ortaya konmuş bulunan, zahir, nass, müfesser, hafî, müşkil, mücmel, nassın işareti, ibarenin delaleti, nassın delaleti, iktizanın delaleti, mefhumun delaleti, mefhum-i muvafakat, mefhum-i muhalefet ve diğerleri gibi Kur'an ve sünnette yer almayan ve birbirini desteklemeyen ve metne sadece belli bir açıdan açıklama getirmeye yarayan kavramlar ise; ilgili metinlerdeki amaçların belirlenmesini sağlayamamışlardır.

Böylece, Kur'an ve sünnet metinlerinin amaçları gözetilmeksizin yorumlanması ile elde edilen sonuçların, ikna edici olmamaları sebebiyle, birliği sağlayamadıkları ve çoğu zaman akıl ve onun ürünü olan bilimsel veriler ve ortak insanlık değerleriyle (maruf-la) çeliştikleri ve sonuçta Müslümanların ayrılıkçı görüş ve düşüncelere ve sosyal çöküntüye düşmelerine sebep oldukları görülmektedir. Müslümanlar arasındaki bunca mezhep, tarikat ve cemaat ayrılıkları ve bunların birbirlerine olan tahammülsüzlükleri dikkate alındığında, konunun önemi görülmektedir. Toplumsal olumsuzluklara sebep olan bu hatalı anlama ve yorumlama metotlarının tutarsızlıkları gösterilerek, bilimsel verilerle uyumlu, dinsel değerlerin bütünü göz önünde bulunduran ve metinlerdeki

amaçları gözeten yeni bir metot geliştirilerek, Kur'an'da yer alan hukuksal amaçlar belirlenmeye çalışılmıştır.

Ayrıca bu tezin, şimdiye kadar ciddi olarak ele alınmamış olan bilimsel verilere aykırı dinsel görüşlerin önlenememesi, kadın erkek eşitliğinin sağlanamaması, özgürlükçü aile ve toplum yapısının oluşturulamaması, insanlık ortak değerleri ile kucaklaşamaması, evrensel varlıkların korunup geliştirilememesi ve Kur'an'daki güçlü ana amaçlar çerçevesinde değişen hayat şartlarına göre gelişme yönünde olması gereken birçok değişimin sağlanamaması gibi problemlerin çözümlerine katkı sağlayacağı umulabilir.

Konunun çok kapsamlı olması sebebiyle sınırlandırılması gerekmiştir. Tezin ilk bölümü, hukuksal metinleri ve amaçlarını anlamada yararlanılabilecek bilimsel verilere, ikinci bölümü, Müslümanların yorumlamada kullandıkları metotların yetersizliği ile önerilen “Bilimsel Bütünsel Amaçsal Yorum Metodu”nun ortaya konmasına ve üçüncü bölümü ise, bu metoda dayanılarak Kur'an'ın ilk beş sûresinde yer alan hukuksal güçlü ana amaçlar ile bunlara ulaştırıcı hukuksal araç hükümlerin ayet sıralamasına göre belirlenmesine ayrılmıştır.

Dinsel problemlere çözüm bulma donanım ve idealini bana ve yüzlerce öğrencisine kazandırabilmek için, on sekiz yaşından seksen bir yaşına kadar yüksek derecede bir özveriyle çalıştığı bilinen babam Yusuf Ziya Bilgin için Allah'tan, onu rahmetine ve tutkunu bulunduğu Hz. Muhammed'in ruhsal yakınlığına ulaştırmasını saygıyla diliyorum.

Bu tezin hazırlanmasına, onurlu tevazuu ve birer inci değerindeki katkılarıyla yardımcı olan Sayın Prof. Dr. Hamdi Döndüren'e, Arapça metinlerin edebi çözümleri ile klasik tefsir konularını bizimle tartışarak yardımcı olan Sayın Prof. Dr. Nasrullah Hacımüftüoğlu'na ve desteklerini esirgemeyen sevgili annem ile aziz kardeşim Sayın Av. Reşit Azmi Bilgin'e ve eşim ile oğlum Rauf'a en içten teşekkür ve mutluluk dileklerimi sunuyorum.

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI	II
TEZ ÖZETİ	III
ABSTRACT	IV
ÖNSÖZ	V
KISALTMALAR.....	XII
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

METİNLERDEKİ AMAÇLARIN BELİRLENMESİ

I- METİNLERİN İÇERDİĞİ AMAÇLARI BELİRLEMEDE BİLİM FELSEFESİ (BİLGİ TEORİSİ), ANLAM BİLİM VE MANTIK BİLİMİ VERİLERİNDEN YARARLANILMASI	13
A- <i>BİLGİ TEORİSİNE GÖRE OBJELER, KAVRAMLAR VE DİLSEL ANLATIM</i>	13
1) Algılamaya Dayalı Düşünme Ve Kavramlar	14
a) Algılama.....	14
b) Algısal Sonuçlara Dayalı Düşünme.....	16
c) Kavramlar Ve Kavramlaştırma.....	23
2) Vahiy Metinlerinin İçerdiği Amaçları Belirlemede Kavramlaştırma Ve İlgili Diğer Bilimsel Metotlardan Yararlanılması	27
a) Kur'an'daki Amaçların Belirlenmesinde Karşıtlıklara Dayalı Kavramlaştırmanın Önemi	27
b) Sünnetteki Amaçların Belirlenmesinde Tarihsel Kavramlaştırma Metodunun Önemi.....	27
c) Vahiy Olgusunun Bilimsel Metotlarla İncelenmesi.....	29
B- <i>BİLGİ TEORİSİNE GÖRE DÜŞÜNCENİN DİLSEL OLARAK ANLATILMASI</i>	29
1) İnsan Ve Dil.....	30
2) Dilsel Bilgi Aktarımı Ve Yargı (Hüküm)	31
C- <i>ANLAMBİLİME GÖRE METİNLERDE YER ALAN TÜMCELER (CÜMLE) VE METNİN ANLAŞILMASI</i>	33
1) Tümce Anlambilimi Çerçevesinde Metinlerin Anlamının Ve Ortaya Koydukları Amacın Belirlenmesi	33
2) Tanrısal Metinlerin Yorumlanması Ve Amaçlarının Belirlenmesinde Anlambilim Verilerinden Yararlanılması.....	36
D- <i>BİLGİ TEORİSİ (BİLİM FELSEFESİ) VE MANTIĞA GÖRE METİNLERDE YER ALAN TÜMCELERİN VE METNİN ANLAŞILMASI</i>	37
1) Bilgi Teorisine Göre Bilme	37
2) Mantık Bilimine Göre Doğru Düşünme	40
3) Hukuk Biliminde Yararlanılan Bazı Mantık Kuralları.....	43
4) Tanrısal Metinlerin Yorumlanması İle Amaçlarının Belirlenmesinde Mantık Biliminden Yararlanılması.....	44
II- HUKUK BİLİMİNDE HUKUKSAL AMAÇ VE “OLAN HUKUK” İLE “OLMASI GEREKEN HUKUK” AYIRIMI.....	49
A- <i>HUKUK BİLİMİNDE HUKUKSAL AMAÇLARIN ÖNEMİ</i>	51
1) Hukuk Kurallarının Yapımında Amaçlanması Gereken Hukuk İdealleri	51
2) Var Olan Hukukun Dayandığı Amaçları Belirlemede Kullanılan Yorum Metotları Ve Önerilen “Bilimsel Bütünsel Amaçsal Yorum Metodu”nun Bunlarla İlişkisi.....	62
3) Hukuksal Amaçlar Karşısında Bunlara Ulaşmayı Sağlayan Araç Hükümlerin Durumu	65
B- <i>İSLÂM HUKUKUNDA HUKUKSAL AMAÇLARIN ÖNEMİ</i>	66
1) Kur'an Metinlerinde Amaçsal Anlatım	67
2) Kur'an'ın Anlatım Tarzı	68
3) Kur'an'ın Amaçsal İçeriği Ve Müslüman Hukukçuların Amaçlara Yaklaşımı	70
4) Hz. Peygamberin Sünnetinde Amaçsal Anlatım.....	72

İKİNCİ BÖLÜM

FİKİH USULÜ KURALLARININ YETERSİZLİKLERİ VE ÇÖZÜM ÖNERİLERİ

I- DİNSEL METİNLERDEKİ HUKUKSAL ANA AMAÇLARI BELİRLEMENİN DEĞİŞİMDEKİ ÖNEMİ.....	77
A- FİKİH USULÜ KURALLARI ÖNCESİNDE KAYNAK OLARAK KUR'AN VE SÜNNETİN AMAÇSAL KONUMU	79
1) Hz. Peygamber Döneminde Kaynak Olarak Kur'an Ve Kâim Sünnetin Amaçsal Konumu.....	80
a) Kâim Sünnetteki Hukuksal Ana Amaçlar Çerçevesinde, Muhkem Olmayan Ayetlerde Gerçekleştirilen Değişimler	88
b) Kâim Sünnete Dayalı Hukuksal Ana Amaçlar Çerçevesinde Sünnette Gerçekleştirilen Değişimler	101
2) Hz. Peygamber Sonrası İlk Dönemde Müslümanlara Göre Kur'an Ve Sünnetin Hukuksal Konumları	108
a) Fetih Sonucu Elde Edilen Toprakların Dağıtımı İle İlgili Değişim	110
b) Kalbi İslâm'a Isındırılacak (Alıştırılacak) Olanlara Zekât Verilmesi İle İlgili Değişim	114
B- FİKİH USULÜ KURALLARININ DEĞİŞİMİ ENGELLEMESİ.....	115
II- KUR'AN'DAKİ AMAÇLARI BELİRLEMEDE YOL GÖSTERİCİ BAZI KAVRAMLAR	122
A- İslâm:	123
B- Maruf Ve Münker:.....	124
C- Hikmet:.....	125
D- Kader, Kaza Ve Tevekkül:.....	126
III- GELİŞME YÖNÜNDEKİ DEĞİŞİM İÇİN BİLİMSEL BÜTÜNSEL AMAÇSAL YORUM METODU	128

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KUR'AN'DA YER ALAN HUKUKSAL AMAÇLAR (İLK BEŞ SÛRE)

I- AYET SIRALAMASINA GÖRE EL-FÂTİHA SÛRESİNDE YER ALAN HUKUKSAL AMAÇLAR.....	135
1) el-FÂTİHA SÛRESİ 1/1, 1/2 VE 1/3. AYETLERDEKİ HUKUKSAL AMAÇ:	135
2) el-FÂTİHA SÛRESİ 1/6 VE 1/7. AYETLERDEKİ HUKUKSAL AMAÇ:	135
II- AYET SIRALAMASINA GÖRE EL-BAKARA SÛRESİNDE YER ALAN HUKUKSAL AMAÇLAR.....	137
1) el-BAKARA SÛRESİ 2/11 VE 2/12. AYETLERDEKİ HUKUKSAL AMAÇ:	137
2) el-BAKARA SÛRESİ 2/27. AYETTEKİ HUKUKSAL AMAÇ:	137
3) el-BAKARA SÛRESİ 2/29. AYETTEKİ HUKUKSAL AMAÇ:	137
4) el-BAKARA SÛRESİ 2/30, 2/31, 2/32 VE 2/33. AYETLERDEKİ ORTAK HUKUKSAL AMAÇ:	138
5) el-BAKARA SÛRESİ 2/59. AYETTEKİ HUKUKSAL AMAÇ:	139
6) el-BAKARA SÛRESİ 2/67, 2/68, 2/69, 2/70 VE 2/71. AYETLERDEKİ HUKUKSAL AMAÇLAR:	140
7) el-BAKARA SÛRESİ 2/84 VE 2/85. AYETLERDEKİ HUKUKSAL AMAÇLAR:	141
8) el-BAKARA SÛRESİ 2/106. AYETTEKİ HUKUKSAL AMAÇ:	142
9) el-BAKARA SÛRESİ 2/143. AYETTEKİ HUKUKSAL AMAÇ:	143
10) el-BAKARA SÛRESİ 2/148. AYETLERDEKİ HUKUKSAL AMAÇ:	144
11) el-BAKARA SÛRESİ 2/153, 2/154, 2/155, 2/156 VE 2/157. AYETLERDEKİ HUKUKSAL AMAÇLAR:	144
12) el-BAKARA SÛRESİ 2/172. AYETTEKİ HUKUKSAL AMAÇ:	145
13) el-BAKARA SÛRESİ 2/173. AYETTEKİ HUKUKSAL AMAÇ:	146

14) <i>el-BAKARA SÛRESİ 2/178 VE 2/179. AYETLERDEKİ HUKUKSAL AMAÇ:</i>	147
15) <i>el-BAKARA SÛRESİ 2/180. AYETTEKİ HUKUKSAL AMAÇ:</i>	148
16) <i>el-BAKARA SÛRESİ 2/181. AYETTEKİ HUKUKSAL AMAÇ:</i>	150
17) <i>el-BAKARA SÛRESİ 2/182. AYETTEKİ HUKUKSAL AMAÇ:</i>	150
18) <i>el-BAKARA SÛRESİ 2/185. AYETTEKİ HUKUKSAL AMAÇ:</i>	150
19) <i>el-BAKARA SÛRESİ 2/187. AYETTEKİ HUKUKSAL AMAÇ:</i>	151
20) <i>el-BAKARA SÛRESİ 2/188. AYETTEKİ BİRİNCİ HUKUKSAL AMAÇ:</i>	151
21) <i>el-BAKARA SÛRESİ 2/188. AYETTEKİ İKİNCİ HUKUKSAL AMAÇ:</i>	152
22) <i>el-BAKARA SÛRESİ 2/190. AYETTEKİ HUKUKSAL AMAÇ:</i>	152
23) <i>el-BAKARA SÛRESİ 2/191. AYETTEKİ HUKUKSAL AMAÇLAR:</i>	152
24) <i>el-BAKARA SÛRESİ 2/193. AYETLERDEKİ HUKUKSAL AMAÇLAR:</i>	153
25) <i>el-BAKARA SÛRESİ 2/194. AYETTEKİ HUKUKSAL AMAÇLAR:</i>	153
26) <i>el-BAKARA SÛRESİ 2/195. AYETTEKİ BİRİNCİ HUKUKSAL AMAÇ:</i>	153
27) <i>el-BAKARA SÛRESİ 2/195. AYETTEKİ İKİNCİ HUKUKSAL AMAÇ:</i>	154
28) <i>el-BAKARA SÛRESİ 2/195. AYETTEKİ ÜÇÜNCÜ HUKUKSAL AMAÇ:</i>	154
29) <i>el-BAKARA SÛRESİ 2/204 VE 2/205. AYETLERDEKİ HUKUKSAL AMAÇLAR:</i>	155
30) <i>el-BAKARA SÛRESİ 2/208. AYETTEKİ HUKUKSAL AMAÇLAR:</i>	155
31) <i>el-BAKARA SÛRESİ 2/216 VE 2/217. AYETLERDEKİ HUKUKSAL AMAÇLAR:</i>	156
32) <i>el-BAKARA SÛRESİ 2/220. AYETTEKİ HUKUKSAL AMAÇLAR:</i>	157
33) <i>el-BAKARA SÛRESİ 2/221. AYETTEKİ BİRİNCİ HUKUKSAL AMAÇ:</i>	157
34) <i>el-BAKARA SÛRESİ 2/221. AYETTEKİ İKİNCİ HUKUKSAL AMAÇ:</i>	157
35) <i>el-BAKARA SÛRESİ 2/222 VE 2/223. AYETLERDEKİ HUKUKSAL AMAÇLAR:</i>	159
36) <i>el-BAKARA SÛRESİ 2/226, 2/227 VE 2/228. AYETLERDEKİ HUKUKSAL AMAÇLAR:</i>	159
37) <i>el-BAKARA SÛRESİ 2/229, 2/230, 2/231 VE 2/232. AYETLERDEKİ HUKUKSAL AMAÇLAR:</i>	161
38) <i>el-BAKARA SÛRESİ 2/233. AYETTEKİ BİRİNCİ HUKUKSAL AMAÇ:</i>	163
39) <i>el-BAKARA SÛRESİ 2/233. AYETTEKİ İKİNCİ HUKUKSAL AMAÇ:</i>	164
40) <i>el-BAKARA SÛRESİ 2/233. AYETTEKİ ÜÇÜNCÜ HUKUKSAL AMAÇ:</i>	165
41) <i>el-BAKARA SÛRESİ 2/233. AYETTEKİ DÖRDÜNCÜ HUKUKSAL AMAÇ:</i>	165
42) <i>el-BAKARA SÛRESİ 2/234. AYETTEKİ HUKUKSAL AMAÇ:</i>	165
43) <i>el-BAKARA SÛRESİ 2/236 VE 2/237. AYETLERDEKİ HUKUKSAL AMAÇLAR:</i>	167
44) <i>el-BAKARA SÛRESİ 2/240. AYETTEKİ HUKUKSAL AMAÇ:</i>	168
45) <i>el-BAKARA SÛRESİ 2/241. AYETTEKİ HUKUKSAL AMAÇ:</i>	168
46) <i>el-BAKARA SÛRESİ 2/242. AYETTEKİ HUKUKSAL AMAÇ:</i>	168
47) <i>el-BAKARA SÛRESİ 2/243, 2/244 VE 2/245. AYETLERDEKİ HUKUKSAL AMAÇ:</i>	169
48) <i>el-BAKARA SÛRESİ 2/247. AYETTEKİ HUKUKSAL AMAÇ:</i>	170
49) <i>el-BAKARA SÛRESİ 2/249 VE 2/250. AYETLERDEKİ HUKUKSAL AMAÇ:</i>	170
50) <i>el-BAKARA SÛRESİ 2/251 VE 2/252. AYETLERDEKİ HUKUKSAL AMAÇ:</i>	171
51) <i>el-BAKARA SÛRESİ 2/256. AYETTEKİ HUKUKSAL AMAÇ:</i>	172
52) <i>el-BAKARA SÛRESİ 2/269. AYETTEKİ HUKUKSAL AMAÇ:</i>	172
53) <i>el-BAKARA SÛRESİ 2/270, 2/271, 2/272, 2/273 VE 2/274. AYETLERDEKİ HUKUKSAL AMAÇ:</i>	174
54) <i>el-BAKARA SÛRESİ 2/275, 2/276, 2/277, 2/278, 2/279 VE 2/280. AYETLERDEKİ HUKUKSAL AMAÇ:</i>	175
55) <i>el-BAKARA SÛRESİ 2/282. AYETTEKİ HUKUKSAL AMAÇ:</i>	179
56) <i>el-BAKARA SÛRESİ 2/283. AYETTEKİ HUKUKSAL AMAÇ:</i>	181
57) <i>el-BAKARA SÛRESİ 2/286. AYETTEKİ HUKUKSAL AMAÇ:</i>	181
III- AYET SIRALAMASINA GÖRE ÂL-İ İMRÂN SÛRESİNDE YER ALAN HUKUKSAL AMAÇLAR.....	183
1) <i>ÂL-İ İMRÂN SÛRESİ 3/7. AYETTEKİ HUKUKSAL AMAÇ:</i>	183
2) <i>ÂL-İ İMRÂN SÛRESİ 3/20. AYETTEKİ HUKUKSAL AMAÇ:</i>	192
3) <i>ÂL-İ İMRÂN SÛRESİ 3/28. AYETTEKİ HUKUKSAL AMAÇ:</i>	192
4) <i>ÂL-İ İMRÂN SÛRESİ 3/31 VE 3/32. AYETLERDEKİ HUKUKSAL AMAÇ:</i>	193
5) <i>ÂL-İ İMRÂN SÛRESİ 3/75, 3/76 VE 3/77. AYETLERDEKİ HUKUKSAL AMAÇ:</i>	194
6) <i>ÂL-İ İMRÂN SÛRESİ 3/99, 3/100 VE 3/101. AYETLERDEKİ HUKUKSAL AMAÇ:</i>	195

7) ÂL-İ İMRÂN SÛRESİ 3/102 VE 3/103. AYETLERDEKİ HUKUKSAL AMAÇ:	196
8) ÂL-İ İMRÂN SÛRESİ 3/104. AYETTEKİ HUKUKSAL AMAÇ:	197
9) ÂL-İ İMRÂN SÛRESİ 3/110. AYETTEKİ HUKUKSAL AMAÇLAR:	198
10) ÂL-İ İMRÂN SÛRESİ 3/113, 3/114 VE 3/115. AYETLERDEKİ HUKUKSAL AMAÇLAR:	198
11) ÂL-İ İMRÂN SÛRESİ 3/118, 3/119 VE 3/120. AYETLERDEKİ HUKUKSAL AMAÇ:	199
12) ÂL-İ İMRÂN SÛRESİ 3/121. AYETTEKİ HUKUKSAL AMAÇLAR:	200
13) ÂL-İ İMRÂN SÛRESİ 3/130, 3/131 VE 3/132. AYETLERDEKİ HUKUKSAL AMAÇ:	201
14) ÂL-İ İMRÂN SÛRESİ 3/137 VE 3/138. AYETLERDEKİ HUKUKSAL AMAÇLAR:	202
15) ÂL-İ İMRÂN SÛRESİ 3/159. AYETTEKİ BİRİNCİ HUKUKSAL AMAÇ:	203
16) ÂL-İ İMRÂN SÛRESİ 3/159. AYETTEKİ İKİNCİ HUKUKSAL AMAÇ:	204
17) ÂL-İ İMRÂN SÛRESİ 3/159. AYETTEKİ ÜÇÜNCÜ HUKUKSAL AMAÇ:	206
18) ÂL-İ İMRÂN SÛRESİ 3/161. AYETTEKİ HUKUKSAL AMAÇ:	208
19) ÂL-İ İMRÂN SÛRESİ 3/164. AYETTEKİ HUKUKSAL AMAÇ:	209
20) ÂL-İ İMRÂN SÛRESİ 3/190, 3/191, 3/192, 3/193, 3/194 VE 3/195. AYETLERDEKİ HUKUKSAL AMAÇ:	210
21) ÂL-İ İMRÂN SÛRESİ 3/200. AYETTEKİ HUKUKSAL AMAÇ:	211
IV- AYET SIRALAMASINA GÖRE EN-NİSÂ SÛRESİNDE YER ALAN HUKUKSAL AMAÇLAR:	213
1) en-NİSÂ SÛRESİ 4/1. AYETTEKİ HUKUKSAL AMAÇLAR:	213
2) en-NİSÂ SÛRESİ 4/2. AYETTEKİ HUKUKSAL AMAÇ:	215
3) en-NİSÂ SÛRESİ 4/3. AYETTEKİ HUKUKSAL AMAÇLAR:	216
4) en-NİSÂ SÛRESİ 4/4. AYETTEKİ HUKUKSAL AMAÇLAR:	218
5) en-NİSÂ SÛRESİ 4/5. AYETTEKİ HUKUKSAL AMAÇLAR:	219
6) en-NİSÂ SÛRESİ 4/6. AYETTEKİ HUKUKSAL AMAÇLAR:	219
7) en-NİSÂ SÛRESİ 4/7. AYETTEKİ HUKUKSAL AMAÇ:	220
8) en-NİSÂ SÛRESİ 4/9. AYETTEKİ HUKUKSAL AMAÇLAR:	225
9) en-NİSÂ SÛRESİ 4/10. AYETTEKİ HUKUKSAL AMAÇ:	226
10) en-NİSÂ SÛRESİ 4/11 VE 4/12. AYET İLE BAĞLANTILI OLAN 4/176. AYETLERDEKİ HUKUKSAL AMAÇLAR:	226
11) en-NİSÂ SÛRESİ 4/15 VE 4/16. AYETLERDEKİ BİRİNCİ HUKUKSAL AMAÇ:	237
12) en-NİSÂ SÛRESİ 4/15 VE 4/16. AYETLERDEKİ İKİNCİ HUKUKSAL AMAÇ:	239
13) en-NİSÂ SÛRESİ 4/15 VE 4/16. AYETLERDEKİ ÜÇÜNCÜ HUKUKSAL AMAÇ:	240
14) en-NİSÂ SÛRESİ 4/17 VE 4/18. AYETLERDEKİ HUKUKSAL AMAÇLAR:	240
15) en-NİSÂ SÛRESİ 4/19, 4/20 VE 4/21. AYETLERDEKİ HUKUKSAL AMAÇLAR:	241
16) en-NİSÂ SÛRESİ 4/22, 4/23 VE 4/24. AYETLERDEKİ HUKUKSAL AMAÇLAR:	242
17) en-NİSÂ SÛRESİ 4/25. AYETTEKİ HUKUKSAL AMAÇLAR:	245
18) en-NİSÂ SÛRESİ 4/26, 4/27 VE 4/28. AYETLERDEKİ HUKUKSAL AMAÇLAR:	245
19) en-NİSÂ SÛRESİ 4/29. AYETTEKİ HUKUKSAL AMAÇ:	246
20) en-NİSÂ SÛRESİ 4/32. AYETTEKİ HUKUKSAL AMAÇ:	246
21) en-NİSÂ SÛRESİ 4/33. AYETTE YER ALAN HUKUKSAL AMAÇLAR:	247
22) en-NİSÂ SÛRESİ 4/34. AYETTE YER ALAN HUKUKSAL AMAÇLAR:	248
23) en-NİSÂ SÛRESİ 4/35. AYETTEKİ HUKUKSAL AMAÇ:	249
24) en-NİSÂ SÛRESİ 4/58. AYETTEKİ HUKUKSAL AMAÇLAR:	250
25) en-NİSÂ SÛRESİ 4/59. AYETTEKİ HUKUKSAL AMAÇLAR:	251
26) en-NİSÂ SÛRESİ 4/71. AYETTEKİ HUKUKSAL AMAÇLAR:	251
27) en-NİSÂ SÛRESİ 4/79. AYETTEKİ HUKUKSAL AMAÇ:	252
28) en-NİSÂ SÛRESİ 4/82. AYETTEKİ HUKUKSAL AMAÇLAR:	252
29) en-NİSÂ SÛRESİ 4/83. AYETTEKİ HUKUKSAL AMAÇLAR:	255
30) en-NİSÂ SÛRESİ 4/84. AYETTEKİ HUKUKSAL AMAÇLAR:	255
31) en-NİSÂ SÛRESİ 4/85. AYETTEKİ HUKUKSAL AMAÇLAR:	256
32) en-NİSÂ SÛRESİ 4/86. AYETTEKİ HUKUKSAL AMAÇ:	256
33) en-NİSÂ SÛRESİ 4/88, 4/89, 4/90 VE 4/91. AYETLERDEKİ HUKUKSAL AMAÇLAR:	257
34) en-NİSÂ SÛRESİ 4/92. AYETTEKİ HUKUKSAL AMAÇLAR:	258
35) en-NİSÂ SÛRESİ 4/93. AYETTEKİ HUKUKSAL AMAÇ:	259
36) en-NİSÂ SÛRESİ 4/100. AYETTEKİ HUKUKSAL AMAÇ:	260

37) <i>en-NİSÂ SÛRESİ 4/104. AYETTEKİ HUKUKSAL AMAÇ:</i>	260
38) <i>en-NİSÂ SÛRESİ 4/105. AYETTEKİ HUKUKSAL AMAÇ:</i>	260
39) <i>en-NİSÂ SÛRESİ 4/111. AYETTEKİ HUKUKSAL AMAÇ:</i>	261
40) <i>en-NİSÂ SÛRESİ 4/113. AYETTEKİ HUKUKSAL AMAÇ:</i>	261
41) <i>en-NİSÂ SÛRESİ 4/115. AYETTEKİ HUKUKSAL AMAÇLAR:</i>	262
42) <i>en-NİSÂ SÛRESİ 4/119. AYETTEKİ HUKUKSAL AMAÇ:</i>	262
43) <i>en-NİSÂ SÛRESİ 4/127. AYETTEKİ HUKUKSAL AMAÇLAR:</i>	263
44) <i>en-NİSÂ SÛRESİ 4/128. AYETTEKİ HUKUKSAL AMAÇLAR:</i>	264
45) <i>en-NİSÂ SÛRESİ 4/129. AYETTEKİ HUKUKSAL AMAÇLAR:</i>	265
46) <i>en-NİSÂ SÛRESİ 4/130. AYETTEKİ HUKUKSAL AMAÇ:</i>	265
47) <i>en-NİSÂ SÛRESİ 4/135. AYETTEKİ HUKUKSAL AMAÇLAR:</i>	266
48) <i>en-NİSÂ SÛRESİ 4/144. AYETTEKİ HUKUKSAL AMAÇ:</i>	267
49) <i>en-NİSÂ SÛRESİ 4/176. AYETTEKİ HUKUKSAL AMAÇLAR:</i>	267
V- AYET SIRALAMASINA GÖRE EL-MÂİDE SÛRESİNDE YER ALAN HUKUKSAL AMAÇLAR:	269
1) <i>el-MÂİDE SÛRESİ 5/1 VE 5/2. AYETLERDEKİ BİRİNCİ HUKUKSAL AMAÇ:</i>	272
2) <i>el-MÂİDE SÛRESİ 5/1 VE 5/2. AYETLERDEKİ İKİNCİ HUKUKSAL AMAÇ:</i>	273
3) <i>el-MÂİDE SÛRESİ 5/1 VE 5/2. AYETLERDEKİ ÜÇÜNCÜ HUKUKSAL AMAÇ:</i>	274
4) <i>el-MÂİDE SÛRESİ 5/1 VE 5/2. AYETLERDEKİ DÖRDÜNCÜ HUKUKSAL AMAÇ:</i>	275
5) <i>el-MÂİDE SÛRESİ 5/1 VE 5/2. AYETLERDEKİ BEŞİNCİ HUKUKSAL AMAÇ:</i>	276
6) <i>el-MÂİDE SÛRESİ 5/3. AYETTEKİ BİRİNCİ HUKUKSAL AMAÇ:</i>	276
7) <i>el-MÂİDE SÛRESİ 5/3. AYETTEKİ İKİNCİ HUKUKSAL AMAÇ:</i>	277
8) <i>el-MÂİDE SÛRESİ 5/4. AYETTEKİ HUKUKSAL AMAÇ:</i>	279
9) <i>el-MÂİDE SÛRESİ 5/5. AYETTEKİ BİRİNCİ HUKUKSAL AMAÇ:</i>	279
10) <i>el-MÂİDE SÛRESİ 5/5. AYETTEKİ İKİNCİ HUKUKSAL AMAÇ:</i>	280
11) <i>el-MÂİDE SÛRESİ 5/8. AYETTE YER ALAN BİRİNCİ HUKUKSAL AMAÇ:</i>	280
12) <i>el-MÂİDE SÛRESİ 5/8. AYETTE YER ALAN İKİNCİ HUKUKSAL AMAÇ:</i>	281
13) <i>el-MÂİDE SÛRESİ 5/8. AYETTE YER ALAN ÜÇÜNCÜ HUKUKSAL AMAÇ:</i>	281
14) <i>el-MÂİDE SÛRESİ 5/27, 5/28, 5/29 VE 5/30. AYETLERDEKİ HUKUKSAL AMAÇLAR:</i>	282
15) <i>el-MÂİDE SÛRESİ 5/32. AYETTEKİ HUKUKSAL AMAÇ:</i>	283
16) <i>el-MÂİDE SÛRESİ 5/33 VE 5/34. AYETLERDEKİ HUKUKSAL AMAÇLAR:</i>	284
17) <i>el-MÂİDE SÛRESİ 5/38, 5/39 VE 5/40. AYETLERDEKİ HUKUKSAL AMAÇLAR:</i>	284
18) <i>el-MÂİDE SÛRESİ 5/45. AYETTEKİ HUKUKSAL AMAÇ:</i>	287
19) <i>el-MÂİDE SÛRESİ 5/48 VE 5/49. AYETLERDE BİRLİKTE YER ALAN BİRİNCİ HUKUKSAL AMAÇ:</i>	288
20) <i>el-MÂİDE SÛRESİ 5/48 VE 5/49. AYETLERDE BİRLİKTE YER ALAN İKİNCİ HUKUKSAL AMAÇ:</i>	290
21) <i>el-MÂİDE SÛRESİ 5/51. AYETTEKİ HUKUKSAL AMAÇ:</i>	292
22) <i>el-MÂİDE SÛRESİ 5/57. AYETTEKİ HUKUKSAL AMAÇ:</i>	292
23) <i>el-MÂİDE SÛRESİ 5/79. AYETTEKİ HUKUKSAL AMAÇ:</i>	293
24) <i>el-MÂİDE SÛRESİ 5/87 VE 5/88. AYETLERDEKİ HUKUKSAL AMAÇ:</i>	293
25) <i>el-MÂİDE SÛRESİ 5/90 VE 5/91. AYETLERDEKİ HUKUKSAL AMAÇLAR:</i>	294
26) <i>el-MÂİDE SÛRESİ 5/92. AYETTEKİ HUKUKSAL AMAÇ:</i>	297
27) <i>el-MÂİDE SÛRESİ 5/99. AYETTEKİ HUKUKSAL AMAÇ:</i>	297
28) <i>el-MÂİDE SÛRESİ 5/100. AYETTEKİ HUKUKSAL AMAÇLAR:</i>	298
29) <i>el-MÂİDE SÛRESİ 5/101, 5/102 VE 5/103. AYETLERDEKİ HUKUKSAL AMAÇLAR:</i>	298
30) <i>el-MÂİDE SÛRESİ 5/105. AYETTEKİ HUKUKSAL AMAÇ:</i>	299
31) <i>el-MÂİDE SÛRESİ 5/106, 5/107 VE 5/108. AYETLERDEKİ HUKUKSAL AMAÇLAR:</i>	300
SONUÇ	303
BİBLİYOGRAFYA	313
ÖZGEÇMİŞ	319

KISALTMALAR

age.	Adı geçen eser
bkz.	Bakınız
c.	Cilt
ev.	Çeviren
DİA	Diyanet İslâm Ansiklopedisi
h.	Hicrî
Hz.	Hazreti
İst.	İstanbul
m.	Mîlâdî
M.Ü.İ.F	Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
mad.	Maddesi
nşr.	Neşreden
ö.	Ölümü
r.a.	Radiyellahu anhu
s.	Sayfa
sav.	Sallallahu Aleyhi ve Selem
TDV.	Türkiye Diyanet Vakfı
ts.	Tarihsiz
vb.	Ve Benzeri
vd.	Ve Devamı
vs.	Vesaire

GİRİŞ

Allah tarafından görevlendirilmiş son elçi olduğunu açıklayan Hz. Muhammed'in, tüm insanlığa iletmek üzere ortaya koyduğu ve Allah'ın sözel vahiylerini içerdiğini belirttiği kitap olan Kur'an'da, kişinin, ailenin, toplumun, toplumlar arası ilişkilerin ve evrenin korunması, geliştirilmesi ve güzelleştirilmesini sağlayacak; en yüce ve güçlü ana amaçların insanlığa sunulmuş bulunduğu ve bu amaçların sağduyu, insan aklı ve onun ürünü olan bilimsel verilerle asla çelişmediği, bu durumun her an ispatlanabilirliği ile ortadadır.

Toplumsal gelişmeyi destekleyecek olan gelişme yönündeki değişimin önünü açarak Müslümanların problemlerine çözüm üretmek amacıyla Kur'an'da yer verilen zamanlar üstü ve vazgeçilmez bu yüce ve güçlü ana amaçlardan hukuksal olanlarının, belirlenmesinde yeni ve bilimsel bir metot ortaya koyma ihtiyacı gün geçtikçe kendini daha çok hissettirmektedir.

Konunun önem ve ağırlığının elbette ki bilincindeyiz. Ancak, bu alanda yeterli çalışmaların yapılmamış olması ve hala çeşitli şûra toplantılarında, Kur'an ile sünnetin eski ve bilim dışı metotlarla değerlendiriliyor olması ve bu toplantılarda Müslümanların ve insanlığın hiçbir problemine, uzlaşmaya dayalı hiçbir çözümün üretilmemiş olması, bizi bütün acimize rağmen küçük de olsa bir katkı sağlamak ümidiyle bu konuya yöneltmiş bulunmaktadır.

Nitekim toplumu dinsel konularda aydınlatmak ve dinsel sorunlara çözüm üretmekle görevli Diyanet İşleri Başkanlığının 15–18 Mayıs 2002 tarihinde İstanbul'da başarı ile organize ettiği Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları arasında yer alan Güncel Dini Meseleler İstişare Toplantısı I" adlı eserin¹ sonuç bildirgesinin başlangıç kısmı ikinci paragrafında, "Bilim ve teknoloji alanındaki gelişmelerin hızlandırdığı sosyal değişim, geleneksel din anlayışlarını derinden etkilemiş, birçok meselenin yeniden ele alınmasını zorunlu kılmış ve acil çözüm bekleyen yeni problemler ortaya çıkarmıştır." denmesine rağmen; tüm komisyonların toplantı tutanakları ve sonuç bildirgesi

¹ Komisyon, Güncel Dinî Meseleler İstişare Toplantısı-I (15-18 Mayıs 2002 İstanbul), Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2004, s. 781.

incelendiğinde, bazı temenniler içeren ortak metin dışında, Müslümanları rahatsız eden hiçbir probleme çözüm üretilemediği, Müslümanların birlik ve beraberliğine yardımcı olacak ortak anlayış, kriter ve metotlar ortaya konamadığı görülmektedir.

Sonuç bildirgesinin başlangıç kısmının dördüncü paragrafında, “...hem geleneksel tecrübeyi hem de çağdaş gelişmeleri dikkate alan yöntemlerden hareket edilmesinin bir zorunluluk olduğu açıktır.” denmesine rağmen; çağın dinsel problemlerinin çözümü için çağdaş yeni metotlara ihtiyaç bulunduğu, dinsel metinlere eski metotlarla yaklaşarak, problemlere çözüm üretilemeyeceği gerçeği açıkça ortaya konamamıştır.

Bildirgenin başlangıç kısmının beşinci paragrafında, dini meselelerde görüş açıklanırken, bilimsel bir yönteme dayanılmasının önemine vurgu yapılmış olmasına rağmen; bu bilimsel yöntemin olması gereken çağdaş yapısına değinilememiştir.

Bildirgenin başlangıç kısmının sekizinci paragrafında, çalışma konuları belirtilen dört ayrı komisyonun yürüttüğü çalışmalarda ulaşılan 39 adet karar ve sonuç incelendiğinde; varılan sonuçlara ulaşılmada bilimsel verilere dayalı çağdaş ve yeni hiçbir metodun kullanılmadığı; konulara eski metotlarla yaklaşıldığı, varılan sonuçlarda ortak insanlık değerlerine ve bilimsel verilere uygunluğun gözetilmediği görülmektedir.

Bu durum, birkaç somut karar ve sonuç örneği incelenerek daha detaylı bir şekilde ortaya konabilir:

1- Beşinci sonuç ve karar incelendiğinde “Klasik dini kaynaklar, Müslümanların tarihsel süreçte dini metin ve meseleler etrafında geliştirdikleri zengin bir birikimi yansıtır. Bunlar, gerek müelliflerinin bakış açılarını gerekse yazdıkları döneme kadarki ilmi mirası yansıtımları...” şeklindeki doğru saptamalardan sonra “...ayrıca İslâm’ın tarihsel tecrübesinin bir kesitini teşkil etmeleri yönüyle büyük bir önem taşırlar.” denerek çok önemli bir yanlışa düşüldüğü görülmektedir.

İnsan iradesi ve üretimi karışmış, vahyin kontrolünde olmayan ve tamamen Müslüman insanlara ait klasik denen bu dinsel eserler, nasıl olur da İslâm’ın tarihi

tecrübesinin bir kesiti olarak gösterilebilir? Oysa İslâm'ın tarihi tecrübesinin, vahyin bitmesi ve Hz. Peygamberin bu dünyadan ayrılması ile bittiği; tartışılmaması gereken bir gerçektir. Müslümanların tarihine, İslâm tarihi, Müslümanların hukukuna İslâm hukuku diyerek, vahyin kontrolündeki dönemle, bu kontrolden yoksun dönemi aynı kategoride gösterme tarihsel yanlısının bu madde kapsamında sürdürüldüğü açıktır.

Esasen, altıncı maddede, beşinci madde ile çelişkili şekilde klasik kaynaklardaki dini hükümlerin örneklendirilmesi konu edilerek "...Bu örnek olay ve yargıları, İslâm'ın temel öğretisinin bir parçası olarak algılamak da, ...isabetli değildir." denmiş olmasına rağmen; bu sözlerle bir denge politikası izlenerek, sadece bunların kısmen değişime açık oldukları ima edilebilmiştir.

2- Bildirgenin yedinci maddesinde temel inanç, ahlak ve ibadet kuralları dışında olabileceği isabetle belirtilen değişimin; formel hukuki hükümlerde olabileceğine işaret edilmiş olması, ortaya hiçbir çözüm getirmemiştir. Zaman, mekân ve şartların değişmesi sebebiyle, gelişme yönünde değişime açık olan hukuksal hükümlerin neler olduğu ile ilgili, ne bir ölçüt, ne de bir metot ortaya konamamıştır. Formel hukuk nitelemesinin içinin ise, bomboş olduğu ortadadır.

Esasen konuları sebebiyle bir arada incelenip karara bağlanması gereken değişimle ilgili 7, 8 ve 9. karar maddeleri, bölünerek konu dağıtılmıştır. Nitekim dokuzuncu maddede dini hükümlerdeki amaç/araç (mekasıt/vesail) ayırımı isabetle ortaya konmasına rağmen; bu araç (vesail) hükümlerin amaç (mekasıt) hükümler çerçevesi ve ışığında değişebileceği ve değişime açık olan araç (vesail) hükümleri belirlemede, ölçüt ve metotların neler olabileceği konularına hiç girilememiştir.

3- Kadın problemi ile ilgili on birinci maddedeki karar hayret vericidir. Bu maddede "...dinler bu sorunu hak ve adalet çerçevesinde çözmek için önemli düzenlemeler getirmişlerdir. İslâm dininin getirdiği esaslar bu açıdan özel bir öneme sahiptir. Ancak egemen toplum yapıları, dinlerin getirdiği bu iyileşmeleri kabullenmekte zorlanmış, zaman içinde bunu tersine çevirecek bir arayış içine girmiştir." dendiği halde; İslâm'ın hak ve adalet çerçevesinde başlıca neler getirdiği

söylenemediği gibi, kabullenilmeyen hatta bozulduğu söylenen iyileştirmelerin, neler olduğuna da değinilmemiştir.

Bildirgenin kadınla ilgili fakat her nedense ayrı olarak düzenlenmiş on ikinci maddesinde, çok önemli ve doğru bir tespit olarak “Gerek ontolojik (varlık bilimi ile ilgili) olarak gerekse dini sorumluluk, hukuki ehliyet, temel hak ve hürriyetler bakımından, ilkesel bazda kadın erkek ayırımı söz konusu değildir.” denmesine rağmen; bunların somut durumlar için örneğin mirasta, aile hukukunda, toplumsal hak, yetki ve görevlerde nasıl oldukları ve nasıl olması gerektiği ortaya konamamıştır.

Yine kadınla ilgili olmasına rağmen ayrı olarak bildirgenin on üçüncü maddesinde; kadınla ilgili Kur’an ayetlerini anlamada ve yorumlamada hangi gayelerin esas alındığının göz önünde bulundurulması, kadının sosyal ve hukuki statüsü konusunda daha ileri adımlar atılmasının Kur’an’ın ruhuna aykırı olmaması, Hz. Peygamberin kadın ile ilgili genel tavır ve prensipleri ışığında düzenlemeler yapmanın mümkün olması gibi, doğru şeyler söylenmiş olmasına rağmen; bu problemler somuta indirgenerek, kanıtları ile çözümleri gösterilememiştir.

Kadınla ilgili olmasına rağmen, ayrı olarak bildirgenin on dördüncü maddesinde olumlu ayrımcılığa (kadına nezaketen öncelik tanınması) varan dilekler ortaya konmuş fakat kadının aleyhine İslâm’a mal edilen onca hükmün nasıl iyileştirilmek üzere gelişme yönünde değişime tabi tutulabileceği, bunun için Kur’an ve sünnette ne gibi dayanaklar bulunduğu ve bu konuda gelişmeye yönelik değişim metodunun ne olabileceği ile ilgili hiçbir çözüm ortaya konamamıştır.

Bildirgenin yine kadınla ilgili on dokuzuncu maddesinde, kadının erkeğe göre yarım olduğu kabul edilen miras payının, erkekten eksik düzenlendiği adeta gizlenerek ifade edildiği gibi, miras paylaşımının karşılıklı rıza ile mevcut olandan farklı yapılabileceği; eşitsizliğe çözüm olarak ileri sürülmüştür. Oysa karşılıklı rızaya dayalı temlikin, iki tarafın rızasına dayalı bir tasarruf olduğu ve kimseye bir hak doğurmayacağı ve kimsenin rıza göstermeye zorlanamayacağı apaçıktır. Böylece bu maddede de hiçbir probleme çözüm üretilmediği görülmektedir.

Bildirgenin kadınlarla ilgili yirmi ikinci maddesinde, erkeğin kadın üzerinde “kavvam” (yönetici/koruyucu) sayılması konusunda bugün olması gerekenin, Kur’an ayetleriyle Hz. Peygamberin sünnetine göre ne olduğunu araştırma yerine; Hz. Peygamberin uygulamalarının örnek alınması tavsiye edilerek, bu konuda da somut hiçbir çözüm üretilmediği anlaşılmaktadır.

Ayrıca kadınlarla ilgili komisyon toplantı tutanaklarına göz atıldığında, hiçbir direnişle karşılaşmayan bir konuşmacının şu tümcesi dikkat çekmektedir:

“...Kur’an gelmiş ve kadını belli bir noktaya getirmiştir...”²

Bu tümceye göre, Kur’an’ın kadını çok kötü durumdan ideal noktaya değil, sadece belli bir noktaya (yetersiz bir konuma) getirebildiği ileri sürülerek; Kur’an’ın ona ideal seviyeyi sağlamadığı söylenmiş olmaktadır. Oysa Kur’an’ın onca güçlü ana amaç içeren ayeti varken ve bu eksikliklerin bunlara göre giderilmesi gerektiği gösterilmesi gerekirken, ortaya konan bu sonucun tutarlı olmadığı açıktır.

Bu bildirgenin hiçbir yerinde, kadının mirasta, aile yönetiminde ve toplumun her kademesinde hak ve yetkileri açısından erkeğe eşit olması gerektiği belirtilememiştir. Onların da insan olmaları sebebiyle Kur’an’a göre yerkürede ve evrende Allah’ın halifeleri oldukları, onların erkeklerden oluşması kadar, erkeklerin de onlardan oluşmaları sebebiyle yaratılıştaki da eşit oldukları, adalete, insan doğasına ve eşitliğe aykırı olarak kadının çok evlilikle rahatsız edilmesi, mirasta erkeğe göre yarı pay alması, evlenme, boşanma ve ailedeki konumu açısından erkeğe eşit sayılmaması gibi birçok hükmün, kadının sosyal ve tarihsel durumu sebebiyle amaç değil araç hüküm oldukları; bunların böyle kalmalarının ne ilgili kişilere ve ne de topluma devamlı bir yarar sağlamayacağı ve bunların gelişme yönünde değişime açık oldukları ve bu sebeple bunların değişmez güçlü ana amaçsal hüküm olamayacakları, Kur’an’da ve peygamberin sünnetinde bunların gelişme yönündeki değişimine ışık tutucu birçok güçlü ana amaçsal hüküm bulunduğu ve esasen İslâm’ın hiçbir güçlü ana amaçsal

² Komisyon, Güncel Dinî Meseleler İstişare Toplantısı-I (15-18 Mayıs 2002 İstanbul), Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2004, s. 240.

hükümünün Kur'an'da yol gösterici ilkesel kavramlar olarak yer alan, sünnetullahı (fitrat kanunlarına, yaratılış yasaları ile doğal yapılanmaya ve bilimsel verilere) aykırı olamayacağı ve fitrat yasalarını zorlayan hükümlerin, amaçsal (mekasit) değil araçsal (vesail) ve geçici olmaları gerektiği ortaya konamamıştır.

Bütün insanlığın son dini olması sebebiyle onu yaşanabilir, akla, bilime, ortak insanlık değerlerine ve fitrata uygun saf haliyle insanlığa ulaştırmakla görevli olan Müslümanların; insanlığın yarısı olan kadınlara, “Gelin Müslüman olun! Bu din işte şu prensipleri ile üstün ve son din olduğunu gösteriyor, ancak mirasta erkeklerin yarısı kadar pay almayı, ailede ve toplumda erkekten geride durmayı ve erkeğin emrine girmeyi vs. kabullenmelisiniz.” denemeyeceği, aksi halde bu dinin, fitratı (insan doğasını) rahatsız eden bu yorum sebebiyle, kabul görmeyeceği ve bu sorunların çözülmesi gerektiği, açık yüreklilikle bildirilememiştir.

Örnek olarak sunulan bu maddeler dışındaki diğer birçok sonuç maddesinin de aynı durumda olduğu görülmektedir. Bunun en önemli sebebi, Kur'an'da ve Hz. Peygamberin sünnetinde yer alan hükümlerin değişmez güçlü ana amaç niteliğinde olanları (mekasit) ile sadece belli zaman ve şartlarda geçerli olabilecek ve gelişme yönünde değişime açık (şartlara göre benzeri veya daha iyisi getirilebilir) olan araç (vesail) konumundaki hükümlerini belirleyecek bir metot ortaya konamamış olmasıdır.

Klasik fıkıh usulü metotları ile hala kendilerini bağlı hisseden ilim adamlarının önemli bir bölümünün, İslâmi bilimlerdeki tarihsel uzmanlaşmanın ağır baskısı altında olduğu anlaşılmaktadır. Bin dört yüz yıllık tarihsel birikimde yer alan; kelim, tarih (siyer, megazi), tefsir usulü, hadis, hadis usulü, fıkıh, fıkıh usulü gibi hiçbirini ne Hz. Peygamber ne de ilk İslâm bilim adamlarının (ilk müçtehitler) bilmedikleri halde yorum ve içtihat yapmalarına engel teşkil etmeyen bu sistemlerin tümüne birden vakıf olamamak endişesi ile bilim adamlarının yeni metot arayışlarından kaçındıkları akla gelebilir.

Tabiidir ki, bu tarihsel uzmanlaşma istikametinde ilahiyat fakültelerinde oluşan kürsülerin kendi alanlarında oluşturdukları bilimsel otoritenin kendi kürsülerini olduğu

kadar diğerk uzmanlaşmaları da etkilediği, hatta Müslüman kamuoyu üzerinde dahi oluşan bu otoriteye karşı tavır almayı zorlaştırdığı ve bütün bunların kalıplaşma, metotlara boğularak donup kalma ve hiçbir probleme el atamamaya sebep olduğu fikri ağır basmaktadır.

Mevcut klasik ve mezhepçi metotların beklenen çözümleri üretmeye elverişli olmadığı, aranan çözümlerin ortaya konamamaları ile ispatlanmış durumdadır. Esasen, insan doğası ve bilimsel verilerle çelişmezlikleri açısından değişmez, güçlü ve üst konumda oldukları açık olan Kur'an'daki güçlü ana amaçların, araç olan hükümlerin gelişime yönündeki değişimine ışık tutmaları yanında onlara (araç hükümlere) kaynak (ana) olacakları, Kur'an'ın ortaya koyduğu zorunlu bir gerçekliktir. Kur'an'da bu hükümlerin muhkem (güçlü) ve ümmül kitap (kitabın anası-doğurgan) oldukları belirtilmeseydi, onları tanımak mümkün olamayacağı gibi, zaman, mekân ve şartların değişmesi ile zorunlu olarak gelişim ve değişim geçirmesi gerektiği bütün hukukçular gibi Müslüman hukukçular tarafından da kabul edilen bir kısım hükümlerin neler olduğuna ışık tutacak ölçütlerden mahrum kalmak söz konusu olacaktır.

Kur'an'da yer alan güçlü ana amaç niteliğindeki hükümlerin en başta Kur'an yardımıyla belirlenebileceği tabiidir. Kur'an'ın anlaşılmasına ışık tutan ayetlerden Kamer sûresinin 54/17, 22, 32 ve 40. ayetleri bu konuda son derece önemli bir mesaj içermektedir. Yüce Allah'ın bu ayetlerdeki çağrısı bir andla başlıyor ve tam dört kere aynı sûrede ve aynı sözcüklerle yineleniyor. "Andolsun ki, Kur'an'ı düşünmek için kolaylaştırdık; düşünen mi var?" şeklindeki sorunun tekrarlanarak vurgulanmasının; düşünebilecek herkese düşünme görev ve sorumluluğunu amaçsal olarak yüklediği apaçık ortadadır.

Yine Kur'an'ı insanlığa getiren ve orada uyulması gereken örnek kişi olarak gösterilen en büyük insan ve en büyük peygamber Hz. Muhammed'e (sav.) Allah'ın yönelttiği çağrı ve uyarılar gözlemlendiğinde, düşünmek için en uygun zaman olan gecenin ilerleyen saatlerinde, uyanarak kendisine yönelip namaz kılarak Kur'an'ı

dikkatle okumasının emredildiği, Müzzemmil sûresinin tümü ve bilhassa ilk altı ayetinin ³ son derece ilgi çekici olduğu görülmektedir.

Bu ayetlerde vahye muhatap olan kişi olarak Hz. Muhammed, Kur'an'ı incelemeye davet ediliyor ve bu sûrenin altıncı ayetinde ise, gece kalkıp Kur'an'ı inceleyen kişinin (nefsin), en uygun çözümleri bulabilen ve sözleri en yüksek derecede etkili olan kişi olacağı kendisine bildiriliyordu.

Bunlara göre, Kur'an onu peygamber gibi ibadet vecdi içinde ve dikkatle okuyarak düşünenler için kolaylaştırılmış olup, her araştıracının, yeterli donanımı sağladıktan sonra, Kur'an'a çok zaman ayırarak ve onun üzerinde derinliğine düşünerek, gece gündüz şuuraltı ve şuur üstü onunla yatıp onunla kalkarak ondan gerektiği gibi yararlanabileceği anlatılmış olmaktadır.

Kur'an'ın tarihi incelendiğinde, onun ayet ve ayet grupları halinde indirildiği görülmektedir. Yine indirilen ayet ve ayet gruplarının sûre denen belli bölümlere yerleştirildiği bilinmektedir. Doğan toplumsal ihtiyaçlara aynı zamanda cevaplar içeren ayet ve sûrelerin indirilişinin tamamlanmasından sonra farklı şekilde yerleştirilerek, şimdiki haliyle bir araya getirilişinin derin anlam ve amaçları olması gerekir. Aksi halde pekâlâ indiği gibi de korunabilirdi. Ama öyle olmadı ve melek Cebrail, ilahi plan gereği şimdiki şekliyle düzenlenen Kur'an'ı, bu haliyle ebedileştirilmek üzere peygamber aracılığıyla insanlığın eline tevdi etti. Öyleyse bu düzenleme anlamlıdır ve amaçların belirlenmesinde birinci derecede dikkate alınmalıdır.

Kur'an sûreleri ile ilgili Hz. Peygambere ait birçok hadis olduğu bilinmektedir. İlk sûre olan el-Fâtiha sûresinin Kur'an'ın anası ve özü olduğunun bildirilmesi (Allah'ın, varlıkların koruyucusu ve gözeticisi olduğu bildirilerek, Allah'ın halifesi sıfatı ile insanın da onları koruması gerektiği ve hesap günününün hatırlatılması ile insanın

³ “Ey örtüye bürünen! Pek azı hariç, yarısını yahut ondan birazını eksilterek veya artırarak gece kalk ve Kur'an'ı ağır ağır oku!” (Müzzemmil, 73/1-4)

“Kuşkusuz, Biz, senin üzerine ağır biz söz (söz söyleme gücü) vahyedeceğiz! Gerçekten, gece kalkan nefis hem daha etkili hem de söyleme gücü daha kuvvetlidir.” (Müzzemmil, 73/5-6)

doğru yol olan Kur'an'a ve dolayısıyla doğruluğa yönlendirilmiş olması sebebiyle)⁴ ve takip eden ilk iki büyük sûre olan el-Bakara ve Âl-i İmrân sûrelerinin ışık veren iki parlak yıldız (ez-Zehrâveyn) olarak nitelenmeleri⁵ gibi birçok hadis dikkat çekmektedir.

Esasen içerik olarak da bakıldığında Kur'an'ın ilk beş sûresinin, genel, kapsayıcı, düzenleyici, zaman ve mekâna bağlı olarak değiştirilmesi söz konusu edilemeyecek derecede kalıcı ve önemli olan ve yüksek hukuk ideallerini içeren birçok ayeti içerdiği görülmektedir. Yine ikinci uzun sûre olan el-Bakara sûresinin genel olarak insanın yaratılış amaçları ile görev ve sorumluluklarını gösterip ilk büyük din olan Yahudilikle ilgili bir kısım hataları sorguladığı ve ikinci büyük sûre olan Âl-i İmrân sûresinin ikinci büyük din olan Hristiyanlık ve onun peygamberi ile ilgili bir kısım hataları sorguladığı ve bu dinlerdeki eksik ve yanlışlar karşısında İslâm'ın tüm insanlığa sunduğu vazgeçilmez hukuk ideallerini gösteren ve güçlü ana amaç teşkil eden birçok ayeti içerdiği ve böylece İslâm ideallerini teşkil eden birçok güçlü ana amaçsal ayete, yoğunluklu olarak bu iki sûrede yer verilmiş olmasının; son ilahi kitabın başlangıç kısmında insanlığa önemli ve dopdolu bir mesaj niteliğinde olduğu görülmektedir.

İnsanlığın yarısını teşkil eden ve çok uzun asırlar boyu zulüm altında inleyen kadını, adıyla birlikte konu alan en-Nisâ sûresine, Kur'an'ın ilk dördüncü sırasında yer verilmesinin ise, son derece anlamlı olduğu apaçıktır. Çünkü kadın ailenin temelidir. Bu sûrede, insan topluluklarının en temel ve en küçük birimi olan aileye ve dolayısı ile toplum için çok önemli güçlü ana amaçlara yer verilmiş ve ana olan kadın merkez yapılarak onun şahsında akrabalık, sılai rahim, sevgi ve merhamet esasına dayanan bir toplum modeli çizilmiştir.

Takip eden büyük sûre olan el-Mâide (sofra) sûresi ise; esasen Allah'ın insanlığa sunduğu koruyucu, yol gösterici, geliştirici, olgunlaştırıcı tüm değişmez güçlü ana amaçları içeren ilk bölümün bir son sofrası gibidir. Yine bu sûrede Hz. İsa'nın son akşam yemeğindeki sofraya da değinilmiş olması elbette ki anlamlıdır. Ancak bu

⁴ Tirmizî, Tefsir 15. sûre 3. hd. ; Dârimî, Fedâilu'l-Kur'an 12.

⁵ Müslim, Salâtu'l-Müsâfirin 252; Müsned, V, 249, 251, 255, 257, 361.

sûrenin en son sûre olarak inmesine rağmen Kur'an'ın güçlü ana amaçlarının yerleştirildiği ilk dört sûresinin sonuna yerleştirilmesinin ana sebebi; ilk dört sûrede olduğu gibi bu sûrede de yoğun olarak güçlü ana amaçlar bulunması ve bunların İslâm'ın son döneminde indirilmiş olmalarına rağmen diğerleri gibi Kur'an'ın baş kısmında peş peşe ve bir arada olmalarının sağlanması olduğu gibi gelişme yönünde değişime açık olan hükümlerin ulaştıkları ve kalıcı olacakları son aşamalara da bu sûrede yer verilmiş bulunmaktadır. Bu sebeple Hz. Peygamber “Ey insanlar! Şüphesiz ki, Mâide sûresi (Kur'an'dan) nazil olan (inen) en son bölümlerdendir. O bakımdan onun helal bildirdiğini helal belleyiniz, haram bildirdiğini de haram belleyiniz.”⁶ diyerek bu duruma dikkat çekilmiş bulunmaktadır.

Ayrıca Kur'an ayetlerinin bir kısmı ile Hz. Peygamberin bazı sünnetlerinin neshe (gelişme yönünde değişime) muhatap olduğu bilim adamlarının çoğunluğunca kabul edilen bir gerçek olduğu gibi; bu gerçek bir güçlü ana amaç olarak ikinci sûrenin baş kısmında (el-Bakara sûresi 2/106. ayetinde)⁷ ortaya konmuş bulunmaktadır. el-Mâide sûresinde ise, bazı hukuksal araç hükümlerin gelişme yönündeki değişim sürecinde (nesih çerçevesinde) ulaştıkları son ve kalıcı aşamaları (cihat, diğer din mensupları ile ilişkiler, yenebilecek şeyler vs. gibi) gösterilerek; değişmez güçlü ana amaçlar karşısında bunların konumunun ne olduğu belirtilmiş olmaktadır.

Böylece hukuksal güçlü ana amaçlar olarak nitelenen ve İslâm'ın ebedi hukuk ideallerini içeren ayetlerin Kur'an'ın ilk beş sûresi içinde olduğu öngörüsü (hipotez) bu araştırmaya ışık tutan birinci dayanak olmuş ve bilhassa güçlü ana amaç arayışları bu beş sûre üzerinde yoğunlaştırılmış bulunmaktadır.

Bu çerçevede, tezin birinci bölümünde, hukuksal metinler ile bunların amaçlarını belirlemede yararlanılabilecek bazı bilimsel verilere yer verildiği gibi “olan hukuk” ile “olması gereken hukuk” çerçevesinde hukuksal amaç kavramının hukuktaki yeri

⁶ Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Ensârî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, I-X, Mısır 1423/2002, III, 409.

⁷ “Biz, bir ayetin hükmünü yürürlükten kaldıracak ya da onu unutturacak olursak, o zaman ondan daha iyisini ya da benzerini getiririz. Sen, Allah'ın her şeye gücü yettiğini bilmiyor musun?” (el-Bakara, 2/106.)

incelenmiştir. İkinci bölümde Müslümanların uyguladıkları hukuksal amaçları belirleme yöntemlerinin yetersizliği gösterilmiş ve Kur'an metinlerindeki amaçları belirlemede, onları yorumlamada ve onlardan hüküm çıkarmada etkin olan bazı kavramlara yer verildikten sonra önerilen "Bilimsel Bütünsel Amaçsal Yorum Metodu" ile vahiy metinlerinin nasıl yorumlanabileceği, amaçlarının nasıl ortaya çıkarılabileceği gösterilmeye çalışılmıştır.

Tezin üçüncü ve son bölümünde ise, önerilen "Bilimsel Bütünsel Amaçsal Yorum Metodu" kullanılarak Kur'an'ın ilk beş sûresinde yer alan hukuksal amaçların araç (vesail) olanları ile güçlü ana amaç (mekasıt) olanları ayet sıralamasına göre belirlenmeye gayret edilerek çalışma sonlandırılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM
METİNLERİN AMAÇLARININ BELİRLENMESİ

I- METİNLERİN İÇERDİĞİ AMAÇLARI BELİRLEMEDE BİLİM FELSEFESİ (BİLGİ TEORİSİ), ANLAM BİLİM VE MANTIK BİLİMİ VERİLERİNDEN YARARLANILMASI

Metinlerin sözcük, kavram sözcük, sözce ve tümce ve tümce gruplarından oluştuğu bilinmektedir. Objeler karşısında insanın bilgisel yapısının oluşması, onları algılaması ile başlamakta, algılamaya dayalı düşünme ile gelişmekte ve düşünme yoluyla kavramlaştırma gerçekleştirilmektedir. Kavramlara dayalı düşünmenin dilsel (sözel) olarak anlatılması ile anlaşılmaya sunulmuş metinler ortaya çıkmaktadır.

Ortaya çıkan bu metinlerin yorumlanması ve amaçlarının belirlenmesi için bir bilim felsefesi olan bilgi teorisi verileri ile dilbilimsel anlambilim verilerine ihtiyaç olduğu gibi mantıksal anlambilim verilerine de ihtiyaç bulunmaktadır. Bu sebeple kısaca bunlara değinilmesi gerekmiştir.

A- BİLGİ TEORİSİNE GÖRE OBJELER, KAVRAMLAR VE DİLSEL ANLATIM

Dünyada yaşayan en gelişmiş canlı olarak insanın, duyularını ve aklını kullanarak çevresi ile ilişki kurduğu bilinen bir durumdur.

Kendini kontrol eden, bilinci ve benliği bulunan insan için, kendisi dışındaki her şey birer obje olup onun bu objelerle ilişkisi de kendi gücüne dayanmaktadır. Objeler, reel (gerçek), ideal (yalnız düşünce ile kavranabilen), fiziksel, ruhsal veya ne tür olurlarsa olsunlar, sonuçta insan tarafından algılanan veya düşünülebilen şeylerdir. Esasen algılamak, düşünmek ve bilmenin, insanın objelerle ilişki kurması sonucunda oluştuğu da açıktır.

İnsanın objelerle (nesneler) ilişkisi sırasında onları adlandırarak tanıyıp birbirinden ayırdığı ve bu nesnelerle ilgili oluşlar, durumlar, ilişkiler ve her anlatılabilecek şey ve olgu için ad veya ad grupları belirlediği ve obje olan her şeyi,

oluşturduğu bir dil ile bilebildiğine Kur'an-ı Kerim'in el-Bakara sûresinin 2/31, 32, 33 numaralı ayetlerinde değinilmiştir.⁸

İnsana her şeyin adının öğretilmesi, ister ona ilk yaratılıştta verilsin, ister insanın fiziksel varlığı içinde halen keşfedilmemiş durumda bulunsun ve isterse sibernetiği (elektronik beyin) yaratan insanın, bütün adları bilgisayarlara kaydetme konusundaki insan yeteneği kastedilmiş olsun; sonuçta insanın objeleri adlandırabilip birbirinden ayırarak öğrenebildiği veya bilgi alanı içinde hazır tutabildiği bilimsel olarak ortaya çıkmış bulunmaktadır.

Bilgi teorisinde söz sahibi bir düşünür olan Ernst von Aster, yukarıdaki ayetin işaret ettiği gerçeği asırlar sonra kabul ederek "...Bütün kavramlar sadece adlardır." demek zorunda kalmıştır.⁹

1) Algılamaya Dayalı Düşünme Ve Kavramlar

İnsanda düşünmenin algılarla başladığı ve algılardan sonra öncelikle hatırlama, beklenti ve hayal gücüne dayalı tasavvurların oluştuğu ve düşünme olgusunun bu safhada başlaması ile algısal birikimlerin kullanılmaya başlandığı ve objelerin sayılması, zaman ve mekândaki durumlarının belirlenmesi ile saymanın öğrenilmesi ve sonuçta kavramlaştırmalara ulaşılarak düşünme olgusunun gelişip zenginleştiği ve böylece dilsel anlatımın oluştuğu bilgi teorisince kabul edilmektedir. Nitekim bilgi teorisi verilerine göre konu ele alındığında aşağıdaki özet bilgiler ortaya konabilir:

a) Algılama

İnsandaki düşünme olgusunun algılarla başladığı ve algılayan insanın kendini ve çevresindeki objeleri fark ederek belirli bir bilince (bilindiğini bilme) vardığı ve hem

⁸ "Allah, Âdem'e bütün isimleri öğretmiş, sonra eşyayı meleklerle sunmuş ve şöyle demişti: Eğer siz, sözünüzde doğru iseniz, onların isimlerini bana bildirin!" (el-Bakara, 2/31.)

"Melekler de, Ey Rabbimiz! Seni tenzih ederiz! Bizim, Senin bize öğrettiklerinden başka bilgimiz yoktur. Hiç kuşkusuz sen, çok iyi bilen, tam hikmet sahibi olansın, demişlerdi." (el-Bakara, 2/32.)

"Allah, Ey Âdem! Onlara eşyanın isimlerini bildir! demişti. Âdem, kendilerine eşyanın isimlerini bildirince, Allah, Ben, size; göklerin ve yerin gaybını bildiğimi, açığa vurduklarınızı da, gizlemiş olduklarınızı bildiğimi söylememiş miydiniz? demişti." (el-Bakara, 2/33.)

⁹ Ernst von Aster, Bilgi Teorisi Ve Mantık, çev. Macit Gökberk, Sosyal Yayınlar, İstanbul 1994, s. 88.

kendi varlığını hem de kendisini çevreleyen ortamı bilen varlık olarak, insanın nasıl olup da var olabildiğinin; başka olgulara indirgenemeyen bir olgu olduğu, kabul edilmiştir. Kur'an-ı Kerim'in Rahman sûresinin 55/4 numaralı ayetinde ¹⁰ insana öğretildiği bildirilen beyan kudreti bu olsa gerektir. Nitekim Elmalılı (ö.1358/1942) tefsirinde ¹¹ bu ayeti incelerken “beyan” sözcüğünün anlamının sadece anlatmayı değil, zorunlu olarak anlama, öğrenme ve öğretmeyi de içerdiğini kabul etmiştir. Elbette ki “beyan”ın (açıklama ve anlatmanın) doğru olabilmesi için; çevredeki objelerin bunların birbirleriyle ilişkilerinin ve o objeleri ilgilendiren olguların, doğru olarak bilinmesi zorunludur.

Algı konusunda, Ernst von Aster'in görüşleri özetle şöyledir:

Algıların, insanın algıladığı şekilde var oldukları ve yanlış algı sayılamayacakları ve fakat insanı gerçek konusunda yanıltabilecekleri, ancak her zaman ve koşulda aynı sonucu veriyorlarsa onlardan emin olunabileceği kabul edilmektedir. Sudaki değneğin kırık algılanmasına rağmen çıkarılıp bakıldığında, yani farklı bir durum ve zamanda bakıldığında farklı görülmesi ile gerçek konusundaki yanlışlığın anlaşılabilmesi ifade edilmiştir.

Algılanan şeylerin hatırlanmasının ise, hatırlama imgesi ile oluştuğu ve bu imge aracılığı ile objenin akla geldiği, algılama sonucunda imge oluşmasaydı hatırlamanın oluşmayacağı, renkleri göremeyen (algılayamayan) körler için renk adlarının bir anlamının olmaması ve körlerin rüyalarında görgüyle ilgili bir şeyin olamamasının o konuda algılama imgesinin oluşmamasına dayandığına işaret edilerek hatırlama olgusunun tıpkı bir şeyin var olmasının, bilincin ve objelere ilişkin bilginin, artık başka olgulara indirgenme imkânsızlığı sebebiyle tam olarak açıklanamaması gibi anlaşılamayacağı ifade edilmiştir.

Hatırlama olgusunun alt hayvan gruplarında da olan ve çok tekrarlı oluşmasına “mekanik hatırlama”, iradi olanına da “bilinçli hatırlama” dendiği belirtilmiştir. Ayrıca

¹⁰ “Ve ona düşünüp anlayarak anlatmayı (beyanı) öğretmiştir.” (Rahman, 55/4.)

¹¹ Elmalılı, Muhammed Hamdi Yazır, Hak Dini Kur'an Dili Türkçe Tefsir, I-IX, Eser Neşriyat, İstanbul 1979. VII, 4663.

hatırlamanın kişide sağladığı oluşumlar olan geçmişe yönelik tasavvurlar yanında geleceğe yönelik tasavvurların da oluşabileceği ifade edilmiştir.

Hatırlamanın doğruluğunu kişinin bizzat saptayamayacağı, çünkü bunun için son hatırlama ile önceki algının karşılaştırılması gerektiği fakat geçmişe dönülemeyeceği, ancak hatırlamanın aracılığı ile dönülebildiği için karşılaştırma yapılamayacağına işaret edilmiştir.

Tasavvur şeklinde bir hatırlama olan beklentinin ise doğru veya yanlışlığının belirlenebileceği ve beklentinin beklenene uygun veya aykırılığının ileriye yönelik olarak saptanabileceği de gösterilmiştir. (Deney öncesi tasavvurun deney sonucu ile uyuşması gibi.)¹²

b) Algısal Sonuçlara Dayalı Düşünme

Algısal sonuçlara dayalı düşünme, bilgi teorisi verilerine göre şöylece özetlenebilir:

Dil ile formüllendirilmiş bilgiye geçmeden önceki safhada bilme çeşitleri olarak algılama, hatırlama, beklenti ve hayal gücüne dayalı tasavvurları incelendikten sonra, bir bilme türü olan düşünme ele alınabilir.

Düşünmek, zihinsel malzemeleri birleştirmek, parçalamak ve karşılaştırmak olarak kabul edilmiştir. Bunlardan “karşılaştırma” denilen olgunun “eşitlik”, “benzerlik” ve “başkalıktan” oluşması sebebiyle bütün, parça, eşitlik, benzerlik, başkalık gibi bağlantısal kavramların ayrımlanabildiği kabul edildiği gibi esasen algılama safhasında bu kavramlarla şekillenmeyen hiçbir algının da mevcut olmadığı kabul edilmiştir.

Diğer taraftan objelerin “yan yana”, “art arda”, “arasında” oluşları, onların bir tür parçalama, birleştirme ve karşılaştırılmalarından ibaret olsa da bu parçalar, bütünler ve karşılaştırmalar daha çok zaman ve mekânla ilgili olmakta ve “öncelik”, “sonralık”

¹² Ernst von Aster, age, s. 19-41.

bağıntılarının eklenmesi ile “zaman”, “mekân” ve “sayı” gibi bağıntısal kavramlara varılmış olmaktadır. Bunlardan bilhassa “arasında” bağıntısının üç temelli olması (zaman-mekân-durum) dikkat çekmektedir. Esasen, bu bağıntının mekân ve zaman bağıntılarıyla çok yakın olan ilişkisi ortadadır. A objesi B objesinin sağında veya solunda olarak yanındaysa, daima bir A B aralığı veya A ile B arasındaki bir mekânın varlığına işaret ettiği gibi, “arasında bir yer” kabul edilmiş olacaktır. Yine birbirini izleyen A ve B sesleri arasında, bunların ayrılmaları sebebiyle bir “zaman aralığının” bulunduğu kabul edilecektir. Ayrıca zaman ve mekân dışında, benzerlik bağıntısı yönünden, obje olarak turuncu rengin, kırmızı ile mavi “arasında” bir durumu gösterdiği kabul edilecektir.

Bu bağıntılardan birisinin “bağıntı temeli” alınması ile ona göre diğerleri açısından bir belirleme yapılabilir. Bilhassa sayılarda bu durum çok önemlidir. Her sayının “bağıntı temeli” yapılabileceği ve ondan öncesi ile sonrasının belirlenebileceği ve her sayının başka iki sayının bağıntısı olarak da düşünülebileceği kabul edilmiş ve böylece matematik; bağıntılardan meydana gelmiş objelerden kurulu bir bilim olarak nitelenmiş ve başlıca objeleri mekân, zaman ve sayı dizileri olarak gösterilmiştir.

Böylece bütün, parça, eşitlik, benzerlik, başkalık, mekân, zaman ve sayı bağıntıları, objelerin betimlenmesine (tasvir) yardım eden bağıntılar olarak kabul edilince bu bağıntılar yardımıyla objeleri, nicelik yönünden (bütün-parça), nitelik yönünden (benzerlik-başkalık) ve durum yönünden (mekân ve zamanda oluş) gibi ayrımlara tabi tutmanın mümkün olacağı anlaşılacaktır. Ancak objelerin esasen bu bağıntılar içinde ve bunlarla birlikte algılandıkları ve her algıda bu bağıntıları içeren bir düşünsel eylemin birlikte var olduğu da kabul edilmektedir.

Yine her algılanan objenin, daha geniş bir bütün içinde başkalarıyla birleştirilebilmesi veya birleştirilen objelerin parçalara ayrılması veya bu objelerin başka objelerle karşılaştırılmasının daima bir yargı ile sonuçlandığı kabul edilerek eşitlik, benzerlik ve başkalık gibi bu yargıların daima olumlu-olumsuz, doğru-yanlış gibi karşıtlıklarla ortaya çıktıklarına da dikkat etmek gerekir. Nitekim “A B dir.” yargısı yanlışsa, bunun “A B değildir.” yargısının doğruluğunu gerektirdiği ve “A B değildir.”

yargısında A'nın B'den başka olduğu (C,D,E ve sair gibi) ve bu başkaların ortak yönünün B olmadıkları şeklinde bulunduğu ve böylece olumsuz yargının, başkalık yargısını teşkil ettiği ve buna bağıntıların uyuşmamasının sebep olduğu kabul edilmektedir.

Eğer bir bağıntı başka bir bağıntı ile uyuşuyorsa eşitlik ile öncelik-sonralık uyumu var demektir. Eğer $A=B$ ise, zorunlu olarak $B=A$ dır. Yine eğer A B den önce geliyorsa B'nin de A'dan sonra gelmesi zorunludur.

Objenin kendisi ile karşılaştırılmasında ise sonuç, her objenin kendisine eşit olduğudur. Yine iki obje birbirine eşit veya başka iseler, değişmedikleri sürece eşit ve başka kalacakları açıktır.

Bütün bu bağıntılar ve bunlara dayalı yargıların çoğu zaman deneye bağlı olarak oluşturulabilmelerinin, bunların mahiyet kanunları (başka olgulara indirgenemeyen gerçek, aksiyom, belit) olarak kabul edilmelerine engel teşkil etmeyeceği de düşünülmektedir.

Doğruluğu apaçık (bedihi) ve zorunlu bulunan bu tür mahiyet kanunlarının (belit) tanımlanabileceği ancak bazı hallerde bu gerçekliğin sadece bazı objeler grubu için geçerli olabileceği ileri sürülmüştür.

Örneğin “Bütün ile parça arasında, daha büyük-daha küçük bağıntısı vardır.” veya aynı mahiyetteki “Bütün, parçadan büyüktür.” önermesinde, “bütün-parça”, “daha büyük-daha küçük” bağıntılarının birbirlerine bağlı oldukları ifade ediliyor. Bu önerme bir mahiyet kanunu olarak doğru olmasına rağmen bazı grup objeler için geçersizdir. Örneğin, çift sayılar tamsayıların bir bölümü olmasına rağmen sonsuz dizi oluşturmaları yüzünden aralarında daha büyük-daha küçük bağıntısı düşünülemez. Ancak bütün sonsuz diziler için aynı şeyin söylenemeyeceği de açıktır. Rasyonel sayıların tam sayıları -her ikisi de sonsuz dizi oluşturmalarına rağmen- kapsamı gibi.

Böylece objeleri algılayan insanın, bu objelerle ilgili “bütünleme”, “parçalama” ve “karşılaştırma” gibi üç ana bağıntısal işlemde bulunmasının, bunları daha ileri

işlemlere de götürebileceğini göstermektedir. Nitekim karşılaştırma yaparken objelerin “eşit”, “benzer” veya “başka” olabileceklerini fark eden insanın, birer mahiyet kanunu olarak algıladığı “zaman” ve “mekân” kavramlarına parçalama, birleştirme ve karşılaştırma işlemlerini uygularken “yan yana”, “art arda” ve “arasında” gibi bağıntıları keşfettiği kabul edilmektedir.

Gerek parçalama, bütünleme, karşılaştırma ve gerekse bunlar yardımı ile elde edilen “yan yana”, “art arda” ve “arasında” bağıntılarının objelere uygulanmasının; insanda sıralama, sıralayarak ayırma ve gruplama fikrini oluşturduğu ve belli bir grubu ilk temel sayı gibi “sınır kavram” olarak temel alıp bir top kumaşta olduğu gibi katlayarak ölçebilme fikrini verdiği ve sonuçta sayıların ve sayı gruplarının hem “bağıntı” hem de “bağıntı temeli” şeklinde kullanılabilmesini gören insanın, buna dayanarak “sayı dizisi”ni elde ettiği ve sayıları birer obje olarak ayrı ayrı adlandırıp mekân, zaman ve sayı dizisini kullanarak; yalnız bağıntılardan ötürü varsayılan bu objelerden matematiği kurabildiği kabul edilmektedir. Sayıların oluşumları ile ilgili düşünce aşamaları şöylece özetlenebilir:

1- Dizi halindeki objelerin kendilerine iz düşürülebilecek bir norm dizisi ile ifade edilmesi. (sayı adı olmaksızın objelerin parmaklar veya yere çizilebilecek çizgi adedi ile gösterilebilmesi)

2- Somut objelerden kurulu bu dizi yerine miktarlarına göre bu obje gruplarının sayı adları ile adlandırılmaları. (2'nin, 3'ün, 4'ün birer grup veya sınıf adı olarak belirlenmesi gibi)

3- Bu grupların (sayılar) tanınabilmeleri için büyüklük sırasına göre art arda dizilmeleri, asıl sayılar (gruplar) dışında bu grupların yerleştiği sıra, “sıra sayıları” kavramını ortaya çıkarmış ve böylece “asıl sayı”nın; belirli bir niceliğin adı ile birlikte “sayılar dizisinin belirli bir yerini” (sıra sayısı) de gösterdiği yani her iki kavramı aynı anda birlikte gösterir olduğu anlaşılacak bu grupları temsil eden sayı adlarının art arda dizilmesi ile oluşan “sayı dizisi”nin kavranabilmesi için ilk saymada olduğu gibi, bu sayılmış objelerin yeni bir birim olarak ele alınıp bu birimin katlanması yolu ile

ölçülebilecek miktarları belirlemek ihtiyacı doğmuş olup; aksi halde öğeleri belirsiz birçokluğun anlaşılmağıının söz konusu olacağı anlaşılmıştır. Nitekim Avustralya kabilelerinin ancak 7 ye kadar sayabilmeleri ve bunun ilerisini “çok şey” diye tanımlamalarının, böyle bir örnek teşkil ettiği söylenmektedir.

4- Belirli bir sayının “temel sayı” (temel kavram) alınmasında bazı sayıların kutsallığının da etkili olduğu düşünölmüş ve bilhassa Kitab-ı Mukaddes’de yer alan dünyanın 6 günde yaratılması fikri yüzünden 6’lı sisteme dayalı olarak, açılarda 90 derecelik ve saatte 60 dakikalık ayrımlara gidildiğı kabul edilmiştir.¹³ Bunun gibi, matematikte bu “temel sayının” 10 olarak (onlu sistem) seçilmesinin insanın iki elindeki parmak sayısı ile ilintili olduğu kabul edilmektedir.

5- Onlu sistem sayı dizilerinin oluşmasına yardım eden en büyük buluş ise, sayılar dizisinin en önemli genişletilmelerinden olan sıfırın icadıdır. İlk Milat yıllarında Hintliler tarafından bulunan bu kavramın daha sonra Müslümanların elinde matematiğe temel yapıldığı kabul edilmiştir. Nitekim sıfırın icadından önce Romalılarda 10, 20, 50, 100, 500, 1000 sayılarının sırası ile X, XX, L, C, D, M harfleri ile gösterilmesi ve sıfırın olmaması yüzünden bunlarla çarpma ve bölme gibi matematik işlemlerin yapılamadığına dikkat çekilmiştir.

Matematikte iki tabanlı sistemin ateşli savunucularından olan Gotfried Leibniz’in (ö. 1716), “Sıfır yokluğu, bir ise Tanrı’yı temsil eder.” iddiası; sıfıra verilen önemi gösteren ilginç bir diğer yaklaşım olmuştur.¹⁴

6- Böylece, insanın ürettiğı, sayılıp ölçülebilen nicelikler üzerindeki düşünme ve yargılarını ortaya koymasına olanak veren alet durumundaki sayıların, dil aleti olan sözcükler gibi birer işaret obje olarak; düşünce hayatında yerlerini aldığı kabul edilmektedir.

Matematikte reel sayılar, irrasyonel ve rasyonel olmak üzere ikiye ayrılmaktadırlar. İrrasyonel olanlar kesirle ifade edilemeyen $\sqrt{2}$, $\sqrt{3}$, $\sqrt{15}$ ve $3,14\dots$ (π)

¹³ Ayrıca bkz. Ana Britannica, “Sayı Kuramı” mad.

¹⁴ Ayrıca bkz. Ana Britannica, “Sayı Sistemleri” mad.

sayısı) gibi özel sayılardır. Rasyonel olanlar ise, tam sayılar (sıfırdan eksi sonsuza ve sıfırdan artı sonsuza kadar olan sayılar), doğal sayılar (sıfırdan artı sonsuza kadar olan sayılar) ve sayma sayıları (birden sonsuza kadar olan sayılar) olarak bölümlenmiştir.

7- Yine, miktar adları olarak belirlenen tam sayılarla, ölçülebilecek yegâne kavramlar olan zamanları ve mekânları ölçmenin mümkün hale geldiği bilinmektedir.¹⁵

Birer mahiyet kanunu şeklinde algılanan mekân ve zaman kavramlarından “mekân” kavramı düşünsel olarak ele alındığında, algılara dayanan algı mekânı dışında, bütün cisimlerin içinde buldukları ve hareket ettikleri belirli nitelikleri olan “tek bir hareket mekânı”nın da var olduğu aksiyom olarak kabul edilmek suretiyle bu aksiyoma göre hareket mekânının sonsuz ve sınırsız olduğu, bu mekândaki her noktanın öteki ile türdeş olduğu, buradaki her uzaklığın ölçülebilir olduğu, bu mekânda objelerin şekil değiştirmeksizin hareket ettikleri, bu mekânda benzer şekillerin bulunduğu ve değiş edilebilecekleri ve yine bu mekânda iki nokta arasında sonsuz uzatılan bir doğru çizginin hep olabileceği kabul edilmektedir.

Diğer taraftan Euklidesci olan bu aksiyomların deney önermeleri olup olmadığı tartışıldığı halde uzlaşmamakta, ancak yalın olmaları ve bilime elverişli bulunmaları kabul edilmektedir. Bunun gibi aklın, mekânı deneysel olarak içine alıp kavrayamayacağı da kabul edilmektedir.¹⁶

Diğer kavram olan “zaman” a gelince, “sübjektif algı zamanı” ve “objektif reel zaman” ayrımı ortaya konarak sübjektif algı zamanı, insanın algıladığı gibi olan zaman olarak kabul edilmiştir. Bu zamanın belirgin bir temel noktası şimdiki zaman olarak alınıp bu noktadan hatırlama yeteneğine dayanılarak geçmişe, öbür yandan da beklenti yeteneği yardımı ile geleceğe uzanmanın mümkün olduğu ve böylece algılanan zamanın “şimdiki zaman”, “hatırlanan geçmiş” ve “beklenen gelecek” olarak üçe ayrıldığı kabul edilerek her algılayan varlığın kendi algılarını içine alan kendi zamanında yaşadığı ve bu zamanın sürekli değiştiği, şimdi noktasının devamlı kaydığı düşünülmektedir.

¹⁵ Ernst von Aster, age, s. 57-64.

¹⁶ Ernst von Aster, age, s. 72.

Bunun yanında kişisel olmayan ve içinde her şeyin olup bittiği herkesin başka bir şeyi algıladığı, bu dünyada insan var olmadan önce de aynı olan ve insanlar yok olduktan sonrada akışını sürdürecektir olan objektif bir zaman kavramı kabul edilerek onun da tıpkı mekân gibi; eşit parçalar olan yıllara, aylara, saatlere, dakika ve saniyelere bölünerek ölçülebileceği ve zamanı ölçen bu periyodik olayların ise eşit olarak alınması gerektiği kabul edilmiştir. Ayrıca objektif zamanda aslında bir şimdi, bir geçmiş, bir gelecek yoktur. Onda belli bir tarih vardır. Bu tarih belirli bir zaman noktasından şu kadar yıl, ay ve gün sonra bulunan bir gündür. Bu günden öncesi, geçmiş olan negatif işaretli bir zamandır. Bu günden sonra gelecek olan ise, pozitif işaretli gelecek zamandır. Bu belirli zaman noktası ise çoğunluk insanların kararlaştırdığı bir çıkış noktasıdır. Hz. Peygamber'in Mekke'den Medine'ye göç etmesi anı gibi.

Zaman ve mekânla ilgili bir özel durum olarak; mekâna ve zamana bağlı olan bir hareketin, gözlemciden kurtulamayacağı ve bu gözlemciye göre düşünülme zorunda kalınacağı ifade edilmiştir. Tıpkı bir şahsın yürüyen bir gemi üzerinde hareket etmesi halinde bu şahsın hangi doğrultuda ve hangi hızla hareket ettiği düşünüldüğünde şu durumların hepsinde başka başka olduğu söylenebilir: Gemiye göre; gemiyle birlikte kıyıya veya Yer'e göre; Yer ile birlikte Yer'in ekseni ve Güneş'in etrafında dönmesine göre ve diğer objelere göre. Çünkü kendisine göre hareketi belirlediğimiz duran nokta, hareketi kendisinden gözlemlenen ve üzerinde bulunduğumuz ya da gözlem yapmak için yerleşilen duruş noktası olur. Böylece, bu hareketlerin betimlenmesinin daha basit olacağı görülür.

Zaman ve mekân kavramları bir arada ele alındığında bunlardan sübjektif zaman ve mekânın kişinin bilincindeki olayları ve onun, tüm fenomenal dünyasını kapsadığı ve kişinin hareketi ile bu görünüşlerin her an değiştiği oysa reel objelerin kişinin algılarından bağımsız olarak var olduğu ve algı mekânı ile algı zamanının fenomenal dünyayı, objektif mekân ile objektif zamanın ise reel dünyayı kapsadığı söylenebilir. Diğer taraftan bir objenin zaman ve mekân içindeki konumu incelenirken objenin altı yönü (cihat-ı sitte) olan alt-üst-sağ-sol-ön-arka ve mekândaki üç boyut olan en-boy-

derinlik kavramlarına ek olarak bir de zaman boyutunun gösterilmesi gerektiği düşünülmektedir.¹⁷

c) Kavramlar Ve Kavramlaştırma

Objelere yönelmiş algılama, hatırlama, beklenti ve hayal gücüne dayalı tasavvur ve bunların düşünme ile iç içe olan yapısı ve bunlara düşünmenin uygulanması ile ortaya çıkan “bütünleme”, “parçalama”, “karşılaştırma”, karşılaştırmadan doğan “eşitlik”, “benzerlik”, “başkalık” ve birer mahiyet kanunu olarak algılanan zaman ve mekâna bu bağıntısal kavramların uygulanması ile ortaya çıkan “yan yana”, “art arda”, “arasında” gibi ilave bağıntılar ve “sayı” kavramının oluşması ile objelere yönelmiş bilgilerin ruhsal oluşumu incelendikten sonra bu ruhsal oluşumların dilsel olarak ifade edilmelerinde önemli yeri olan ve amacın belirlenmesinde yardımcı olduğu düşünülen kavram ve kavramlaştırmayı bilgi teorisi ve mantık bilimi verileri çerçevesinde kısaca incelemek gerekmiştir.

Objelerle ilgili ilk düşünme olgusunun bölümlenme (tasnif) ile başladığı ve kavramların sınıf adları olarak ortaya çıktığı ve sınıflamada eşitlik, benzerlik ve başkalık bağıntılarının etkili olduğu herkesçe kabul edilmektedir.

Kavram sözcüklerin anlam yönünden basit (yalın) veya bileşik olarak ayrılmaları, tek bir niteliği veya birden çok niteliği kapsamaları sebebiyledir. (Kırmızı ve düz gibi basit kavramlar karşısında, dörtgenler içinde, kare ve metallere içinde, altın kavramları gibi.)

Kavramların geniş ve dar olarak nitelenmesi ise, işlem ve kaplamalarının daralması veya genişlemesi sebebiyledir. (Hayvan, yırtıcı hayvan ve aslan şeklindeki kavramsal ayırmda bir yöne doğru kaplamın daralması ve aksi yönde genişlemesi gibi.)

Kavramların kaplamı ne kadar büyük olursa işlemi o kadar küçük olur. Bunun için, kavramlar daraldıkça işlemlerinin belirlenmesinin zorlaştığı ve belirlemede daha çok ögenin gerektiği de kabul edilmektedir. (Dörtgen kavramını, dört açılı ve dört doğru

¹⁷ Ernst von Aster, age, s. 73-79.

çizgi ile sınırlanmış bir şekil, diye tanımlarken, bunun kaplamında kalan paralel kenarda, tarife, kenarların birbirine paralel olması gerektiğini ve kaplam içindeki karede ise, dört paralel kenarın dik açılar meydana getirecek şekilde birleşmeleri gerektiğini; tanımlamaya eklenmesi gerektiği gibi.)

Her kavramı, ona en yakın olan daha genel kavram olan cinsle ve onun cinsin altına girenlerden özel ayırımı ile de tanımlamak mümkündür. Buna “yakın cins ve özel ayırımla tanımlama ve kavramlaştırma” denmekte olup, tanımlamalar zoolojide kullanılmaktadır. (Aslanı tanımlarken yakın cinsinin kedi olarak gösterilmesi ve kediler olan kaplan, sırtlan, ev kedisi ve diğerleri içindeki özel ayırımı belirtilerek aslanın, kediler, kedigiller, etçiller, memeliler, omurgalılar, hayvanlar ve canlılar şeklinde yukarı doğru üst sınıfları gösterilerek tanımlanması böyledir.)

Karşıtlıklara dayalı kavramlaştırmalar hakkında Ernst von Aster’in bazı açıklamaları şöyledir:

“Matematiğin ve matematiksel doğa bilimlerinin kullandığı niceleştiren kavram-kurma ile niteleştiren kavram-kurma arasında başka karakteristik bir ayrım daha vardır. Nitelikler her yerde karşımıza belirli karşıtlar halinde çıkarlar, biz de bunları bu gibi karşıtlara ayırmaya çalışırız. Sıcak ve soğuk, aydınlık ve karanlık, ağır ve hafif, yüksek ve alçak ses bu gibi karakteristik karşıtlardır. Ama kırmızı ile yeşil, mavi ile sarı da belirli anlamda karşıttırlar. Nitelikleri son ve artık başka bir şeye indirgenemez olarak anlayan görüşler, hep bu gibi karşıtlarla iş görürler ve doğa olaylarını karşıtların birbirine dönüşmesi diye anlarlar. Aristoteles’in ve Aristoteles’ten önceki Yunanlıların nitelikçi fiziği böyleydi. Oysa matematiğin ve matematiksel fiziğin niceleştiren kavram-kurması tam tersine, bu karşıtları ortadan kaldırır. Modern fizik için artık sıcak ve soğuk karşıtlığı yoktur, mutlak sıfır noktasından başlayıp belirsiz yüksek derecelere kadar yükselen türlü sıcaklık dereceleri vardır. Artık ağır ve hafif cisimler yoktur, yalnız miligramın milyonda birinden milyonlarca kilograma kadar olan türlü ağırlıkları olan cisimler vardır. Yüksek ve alçak sesler yoktur, ancak daha büyük ya da daha küçük dalga uzunlukları olan hava dalgaları vardır. Böylece karşıtlar sayılarla kavranan ayrımlara dönüştürülür. Bu sayılar arasında bir yanda “sıfır” öbür yanda da “sonsuz”

var. Sayılar, niceleştiren kavram-kurmanın başka önemli bir genişletilmesini de önemli kılarlar; sınır (limit) kavramları kurmaya olanak verirler. Artık daire, sonsuz çok ve sonsuz küçük kenarlardan oluşmuş bir çokgen olur. Aristoteles durma ile hareketi ilkece karşıtlar olarak anlar; modern fizik ise durmayı sıfır hızla hareket eden bir cismin hali olarak, hareketin sınır durumu olarak görür.”¹⁸

Ernst von Aster tarihsel olaylardaki karşıtıklara dayalı kavramlaştırmalar hakkında şunları söylemektedir:

“Tarihsel kavramların mahiyetini yakından incelemeye geçmeden önce, bu söylediklerimizle ilgili başka bir konuya da dokunalım. Niceleştiren ve niteleştiren kavramların sözünü etmiş ve bütün nitel kavramlarda bir karşıtlığın bulunduğunu da belirtmiştik. Nitelikler karşıtıklara göre düzenlenmişlerdir, biz nitelikleri karşıtlara göre düzenlemeye çalışırız. Tinsel hayatın, insanın tarihsel hayatının olgularını yardımı ile düzenlediğimiz bütün kavramlarda, hep nitel olan, dolayısıyla da karşıtlara yönelen kavramlardır. Bundan dolayı, bu kavramları doğru olarak anlamak, tanımlayabilmek için hep karşıtlarını da birlikte göz önünde bulundurmamız gerekir. Serbest ekonomiye karşılık, bunun karşıtı olarak, planlı ekonomi, güdümlü ekonomi, devlete bağlı ekonomi vardır. Demokrasiye karşılık aristokrasi vardır, tek-tanrıçılığa karşılık çoktanrıçılık vardır. Bu arada aynı kavramın ya da belki görünürlerde aynı olan kavramın çeşitli karşıtları da olabilir. Ama bu kavram, kendisini şu ya da bu karşıtın karşısına koyduğumuza göre de anlamını değiştirir. Örneğin “sosyalizm” kavramı, bir defa individüalizmin (bireyciliğin) karşı kutbudur; bir başka defa da kapitalizmin karşı kutbudur. Individüalizmin karşıtı olarak sosyalizm, birey ve toplum ilişkilerinde belirli bir anlayışı, belirli bir dünya düzenini, belirli bir ahlakı ifade eder. Bu bakımdan sosyalizm, bireyi toplumun bağımsız olmayan bir organı, bir aleti olarak algılayan, bireyi topluma, sosyal bütüne bağlı kılan bir ahlak ve toplum düzenidir. Oysa kapitalizmin karşıtı olarak sosyalizm özel mülkiyeti, özellik de sermaye ve üretim araçları üzerindeki mülkiyeti ortadan kaldıran bir ekonomi biçimi, bir ekonomik hayat düzenidir. Tarihsel bilimlerdeki bütün ideal kavramların, herhangi bir şekilde, bir

¹⁸ Ernst von Aster, age, s. 91 vd.

karşıta göre düzenleştirilip nitelendirilmeleri gerekir. Bu kavramlar ancak karşıtlarıyla karşılaştıklarında açık olurlar.”¹⁹

Tarihsel kavramlaştırma ile ilgili Ernst von Aster’in bir diğere görüşü şöyledir:

“Dinin, bilimin, sanatın, siyasal hayatın, kısaca tinsel hayatın, içinde birçok insanın aralarında ve birbirlerine bağılı olarak eylemde buldukları bu hayatın olgularıyla ilgili bütün kavramlaştırmalar, tarihsel kavram kurmalarıdır. Tarihsel kavram kurmalarıyla doğa bilimlerindeki kavram oluşturmaları arasında önemli bir ayrılık vardır. Tarihsel bir olay olarak betimlenen hiçbir olay tekrarlanmaz, hep bir defalıktır, bireyseldir. Yalnızca bir İngiliz tarihi, bir Türk tarihi, bir Atatürk, bir 1789 Devrimi vardır; bir tarihsel olay da tarihçiyi işte özellikle bu “bir defalık oluşu” bakımından ilgilendirir.

Tarihçi bu olayın oluşunu, önemli anlarını, kalıcı ve belirleyici etkilerini, dönüm ve tepe noktalarını belirterek, bunları bir gelişme çizgisinde birbirine bağlayarak betimler. Tarih bilimi bireysel gelişme dizilerini betimler; hiç olmazsa bu onun başlıca ödevidir.”²⁰

Aktarılan bu açıklamalar çerçevesinde, insanın objelerle olan bilgisel ilişkisi bilgi teorisi bakımından ele alındığında, insan tarafından elde edilen bilginin “yapısı”, “mahiyeti” ve “doğruluk değeri”ni saptayabilmek için gerekli olanlar şöylece sıralanabilir:

1- Bilginin dilsel işaret ve ifadelerle formüllendirilmesi ve dille saptanmış sonucu bakımından doğruluk değerinin belirlenebilir olması gerekmektedir.²¹

2- Bilginin dil kurallarına uygun tümcelerle (cümle) ifade edilmiş bulunması gerekmektedir.²²

¹⁹ Ernst von Aster, age, s. 95.

²⁰ Ernst von Aster, age, s. 100 vd.

²¹ Ernst von Aster, age, s. 14-16.

²² Yıldırım, Cemal, Mantık Doğru Düşünme Yöntemi, Bilgi Yayınevi, Ankara 1999, s. 36.

3- Bilgiyi ifade eden dilsel tümce veya formüllerin anlamının belirlenebilir olması gerekmektedir. Çünkü anlam değeri (anlaşılabilirlik), doğruluk değerinden daha öncelikli bulunmaktadır.²³

4- Bilginin doğru olabilmesi için objesine uygun olması gerekmektedir.²⁴

5- Bilginin doğru sayılabilmesi için objektif olması ve ortak akla aykırı düşmemesi gerekmektedir.²⁵

2) Vahiy Metinlerinin İçerdiği Amaçları Belirlemede Kavramlaştırma Ve İlgili Diğer Bilimsel Metotlardan Yararlanılması

a) Kur'an'daki Amaçların Belirlenmesinde Karşıtlıklara Dayalı Kavramlaştırmanın Önemi

Kur'an'da tanımlanmayan birçok kavramı, belirtilen karşıtı ile tanımlama zorunluluğu, bunlara diğer kavramlaştırma kurallarının uygulanamaması sebebiyledir. “Riba” (haksız getiri) kavramı ile “müteşabih” (benzeşen/seçenekli) kavramı gibi birçok kavramın belirtilen “karşıtlıklara” dayanılarak tanımlanması zorunluluğunun bu çerçevede düşünülmesi gerekir.

b) Sünnetteki Amaçların Belirlenmesinde Tarihsel Kavramlaştırma Metodunun Önemi

İnsanların birbirlerine bağlı olan dinsel, bilimsel, sanatsal ve siyasal eylem ve ilişkilerinin “bir defalık” olmaları, “bireysel olmaları” ve “aynen tekrar edilememeleri” gibi özelliklerinin tarihsel kavramlaştırmada dikkate alınmaları gerektiği açıktır.

Sosyal hayatın içindeki insanların birbirlerine bağlı eylem ve ilişkilerinin onların inanç ve prensiplerini yansıtmaya açısından çok şey ifade edeceği ve hele bu insanların Hz. Peygamber ve arkadaşları gibi görev bilinci içindeki insanlar olması halinde bu

²³ Yıldırım, Cemal, age, s. 37.

²⁴ Ernst von Aster, age, s. 14 vd.

²⁵ Ernst von Aster, age, s. 15 vd.

karşılıklı ilişkilerin birçok kavrama ışık tutacağı kesin olduğu gibi bu şahsiyetlerin bizzat oluşturdukları kavramlar da aynı derecede önemlidir.

Bu çerçevede, İslâm tarihini yönlendiren insan olarak Hz. Peygamberin bizzat oluşturduğu çok önemli bir kavram dikkat çekicidir. Hz. Peygamberin insanlığa sunduğu iki vahiy kaynağından birinin sünnet olduğu bilinmektedir. Bu sünnetin içinde Kur'an'ın güçlü ana amaçlarıyla tamamen uyumlu olan, mütevatir (nakil yönünden kesin) sünneti de içeren, Hz. Peygamberin devamlı olarak ayakta tuttuğu ve değişmez güçlü ana amaçlardan oluşan sünnet bölümünü Hz. Peygamber Kâim (değişmez) Sünnet olarak kavramlaştırmış olup bunu aşağıdaki hadisinde de ortaya koymuştur:

“İlim (din ilmi) üç türdür. Bunun dışında kalan bir fazlalıktır: O ya muhkem bir ayet, yahut uygulanan Kâim (değişmez) bir Sünnet veya adil bir farizadır (adaleti amaçlayan hüküm). Bunun dışında kalan ise bir fazlalıktır (sabit olmayan değişen ve artan kısımır).”²⁶

Hz. Peygamberin kavramlaştırılan bu Kâim (değişmez) Sünnetlerini belirlemede, onun, çevresindeki insanlarla olan prensiplere dayalı ilişkilerini ve bu ilişkilerin bütününden çıkan ortak sonuçları, gözlemlemek önem taşımaktadır. Örneğin, en-Nisâ sûresi 4/34. ayette²⁷ yer alan kadınlarla ilgili eğitmede cezalandırma yetkisini Hz. Peygamberin hiçbir zaman kullanmaması O'nun Kâim Sünnetinin tipik bir örneğidir.

İslâm tarihini anlamada olduğu gibi Müslümanların tarihini ve bazı güvenilir şahsiyetlerin Kur'an kavramlarını nasıl anladıklarını belirlemede bu metodu önemli bir ölçüt olarak kullanmak mümkündür. Örneğin, Hz. Peygamber sonrasında Müslümanların devlet başkanı (halife) seçiminde Hz. Ali'nin (ö.40/661) kendinden önceki halifelerin seçimi sırasında onlara karşı olan tutumunu değerlendirmeye alınabilir. Bir potansiyel aday olarak Hz. Ali'nin kendinden önceki her iki halifeye

²⁶ Ebû Dâvûd, Ferâiz 1; İbn Mâce, Mukaddime 8; Dârakutnî, IV, 68.

²⁷ “Allah'ın insanlardan bir bölümünü diğerlerine üstün kılmasından ve erkeklerin de mallarından harcama yapmalarından dolayı, erkekler, kadınların yöneticisidirler. Bu yüzden, iyi kadınlar itaatkâr olanlar ve -Allah'ın kendilerini korumalarına karşılık- gizliyi koruyanlardır. Serkeşliklerinden yıldıgımız kadınlara gelince; onlara önce öğüt verin, onları yataklarda yalnız bırakın, (bununla da düzelmezlerse) onlara (iz bırakmayacak şekilde, hafifçe) vurun! Ancak size itâat ederlerse, artık onlara karşı, başka bir yol aramayın! Kuşkusuz ki Allah, çok yüce, çok büyük olandır.” (en-Nisâ, 4/34.)

herkes bey'at ederken bir süre bekledikten sonra bey'at ettiği (seçim onayı verdiği) görülmüştür. Bu bir tesadüf olamayacağı gibi bir ihmal de olamaz. Çünkü kendisi toplumsal meselelerde daima en erken görev almış bir şahsiyettir. Öyleyse onun, aday olarak bey'at almaya devam eden bu adayların toplumun çoğunluğunun onayını alıp almadığını gözlemlediği rahatlıkla söylenebilir. Onların çoğunluğun onayını aldığını gördüğünde ise artık kendi adaylığının söz konusu olamayacağını görerek o da bey'at etmiştir. Hz. Osman'ın (ö.36/656) adaylığı sırasında ise yetkili kılınan Abdurrahman İbn-i Avf'ın (ö.32/652) günlerce yaptığı anketten haberdar olduğu için kısa bir tereddüitten sonra gecikmeden bey'at etmeyi uygun görmüştür. Bu durumda Hz. Ali'nin seçim şûrasını; bu konudaki çoğunluk kararını belirleme işlemi olarak anladığı söylenebilir.²⁸

c) Vahiy Olgusunun Bilimsel Metotlarla İncelenmesi

Her bilimin, objelerin belirli bir bölümünü konu aldığı, tarihin tarihsel olayları, matematiğin sayıları, zoolojinin hayvanları konu alması gibi bilim tarafından bütün objelerin ele alınıp incelediği ve ayrıca bilimlerin bu objeleri bölümlediği (tasnif) ve bunların birbirleri ile olan ilişkilerini saptamaya çalıştığı, hatta bütün objeleri inceleyen ve onlar için geçerli bölümlenme, ilişki ve kanunları araştırmayı kendine konu edinen varlık biliminin (ontoloji) de aynı şekilde hareket ettiği, bu alanda kabul edildiğine göre; insanın algılayıp düşünebildiği şeyler içinde bulunan vahiy olgusunun da bir objeler grubu olarak bilgi teorisi, mantık ve tüm bilimsel veriler ışığında ele alınıp incelenmesi gerekmektedir.

B- BİLGİ TEORİSİNE GÖRE DÜŞÜNCENİN DİLSEL OLARAK ANLATILMASI

Objelere yönelen bilginin ruhsal ve düşünsel oluşumundan sonraki aşama, bu bilgilerin dilsel olarak anlatımıdır. Dilsel anlatımda artık her objenin ve her kavramın

²⁸ Dursun, Hakkı (redaktörlüğünde), Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi, I-XV, Çağ Yayınları, İstanbul 1989, II, 193.

dilsel bir karşılığı vardır. Birer simge olan bu karşılıklardan oluşan dilsel anlatımların yapısını bilgi teorisi verilerine göre şöylece incelenebilir:

1) İnsan Ve Dil

Her dilsel anlatımda iki önemli yön dikkati çeker:

- 1- İşitilebilen veya görülebilen ses veya yazıya dayalı işaretlerin (simge) bulunması,
- 2- Bu işaretlerin simgesel olarak belli anlamlar taşımaları.

Dilin kökünün, üst hayvan türlerinde rastlandığı gibi; belirli bağırımlar olduğu kabul edilmektedir. Ancak sonraki gelişme safhasında subjektif talep ve heyecanları anlatan bu seslerin, objektif anlamları gösteren sözcükler haline gelerek, bunlardan tümce ve tümce topluluklarının oluşturulmasıyla dilsel anlatıma ulaşıldığı kabul edilmiş ve somut olarak bakıldığında; tehlikeye dikkati çekmek için çıkarılan sesin subjektif olduğu, ancak bu tehlikenin kendisinin, başkalarına anlatılması için, seslerden oluşan bir dilsel simge ile belirlenmesinin; bu simgeyi objektif bir dil işareti haline getirdiği ve dilin bu işaretlerden oluştuğu kabul edilmektedir.²⁹

Sözcük olarak adlandırılan bu dilsel simgeler, objeleri (durum ve eylemler dâhil) temsil etmelerine rağmen, tek başına bir düşünceyi iletmezler. Bir tümcede ifade edilen düşüncelerin tümünü tek bir sözcüğün taşıdığı ve bir takım bedensel işaretlerle bu sözcükteki anlatımların tamamlandığı dönem, daha ilkel bir dönemdir. Sonunda her anlatılmak istenen şey, belli bir dilsel simge ile ortaya kondukça; bu dilsel işaretler (birer simge olan sözcükler) adlar, kavramlar ve bağıntılar olarak birlikte tümcesel ifadeleri oluşturmuşlardır. Bu tümcesel oluşumun sonuçta karşı tarafa dilsel bir bilgi aktarımını sağladığı açıktır.

²⁹ Ernst Von Aster, age, s. 81.

2) Dilsel Bilgi Aktarımı Ve Yargı (Hüküm)

Tam tümce ele alındığında, onun, obje adları (gösteren, katekoramatik) ve bunları birleştiren “ve”, “ya da”, “ama”, “dır”, “dırlar” gibi bağlayıcı öğelerden (birlikte gösteren, synkatekoramatik) olmak üzere; iki bölümden oluştuğu görülmektedir. Hatta en basit bir tümce de bile, bağlayıcı bir bağa (koşaç, copula) daima gereksinim vardır. “Bu bir insandır.” tümcesindeki “dır.” bağı gibi. Bunun için tümce, “birlikte bir anlam taşıyan sözcüklerin bağlantısı” olarak kabul edilmiştir. Tabiidir ki, bu ortaklaşa oluşturulan tümcesel anlam, belirli objelere ilişkin olup; bu anlam doğru veya yanlış olabilir. Yine tümceyi oluşturan objeler sonuçta özel adlar ya da sınıf (kavram) adları olarak bulunurlar. (durum ve oluşların adları dâhil) Önemli olan birlikte oluşturdukları anlamdır.³⁰

Ayrıca obje adları olan dilsel simgelerin, adlar, kavramlar ve bağıntılar şeklinde ve her birine farklı anlamlar yükletilerek bir araya getirilmesi sonucunda, bunların tümünün birlikte oluşturduğu anlam birliğinin, dilsel bilgi aktarımında kullanılması ile tümcenin ortaya çıktığı ve tümcenin daima birlikte bir anlatım olduğu açıktır.

Tümcesel anlatımda dikkati çeken en önemli ayırım, bu anlatımın bir arzu, bir emir, bir soru gibi sonuçta bir istemden oluşan bir anlamı mı yoksa bir sav ve kanıyı anlatan yargısal bir anlamı mı taşıdığıнын belirlenmesidir.³¹

Çünkü yakarma, dilek, soru ve emir şeklindeki tümcelerle muhataptan (söz söylenen kişi) belli istemlerde bulunulmakta olup bu istem tümceleri doğruluk veya yanlışlık yargı ve iddiasını değil; sadece istemin anlamını bildirirler. Şüphesiz vahiy metinlerinde yer alan bu yapıdaki tümcelerin anlamlarının ve amaçlarının, vahyin bütünü içinde belirlenmesi önemlidir. Bu tür tümcelerin ortaya çıkmasına sebep olan olguları araştırmanın ise, amacın belirlenmesine yardımcı olacağı açıktır. Yine istemin (emir, dilek, bildiri, soru) yöneldiği objelerin ve kavramların ayırt edilmesi de şüphesiz istemin amacını belirlemede önemli olacaktır. Ayrıca istemin kapsamının ne olması

³⁰ Ernst Von Aster, age, s. 83.

³¹ Yıldırım, Cemal, age, s. 34.

gerektiğinin objektif olarak belirlenmesi ve amacın buna ters düşmeyecek şekilde ortaya konması da önem taşımaktadır.

Esasen istemlerin emir, dilek (dua) ve bildiri şeklinde olması ile soru şeklinde olması da önemli bir ayrımı oluşturmaktadır. Çünkü emir ve dileklerde belirli olan şeyler belli bir şekilde istenmektedir. Oysa soru tümcelerinde bazen muhataptan cevap istenmesine rağmen bazen soru; bir yargıyı da ihtiva edebilir. Mü'minûn Sûresi 115. ayette yer alan “Sizi boş yere yarattığımızı ve bize dönüp hesap vermeyeceğinizi aklınız alıyor mu?” şeklindeki sorunun bir sav ve yargı taşıdığı açıktır. Genellikle mantık kitaplarında önerme sayılmayan soru tümceleri ile bu tür soruların kastedilmemesi gerekir. Çünkü burada bir nevi gerçekte önerme olan bir tümcenin, soru şekline sokulması hali vardır. Yani aslında bu tümce, “Sizi boş yere yaratmadığımız için (sorumlu olduğunuz için) dönüp bize hesap vereceğiniz kesindir.” anlamının (önermesinin) soru haline getirilmesinden ibarettir.

Yargısal anlam taşıyan tümceler ise genellikle bir bildiri biçimi ile ortaya çıkarlar ve bu tümceler daima bir önerme (hüküm) ortaya koyarlar. Böylece genel olarak tümce, dilbilgisinin bir kavramı iken bir düşünce ürünü olarak dilsel simgelerden oluşan önerme şeklindeki tümceler, mantık biliminin konusu olmaktadır. Çünkü mantık doğru düşünmenin yollarını gösteren bir bilim olarak, sadece bildiri biçiminde ve bir yargı ortaya koyan önerme şeklindeki bu tümceleri konu almaktadır.³²

Elbette vahiy metinleri içinde bulunan bu tür tümcelerin (bildiri şeklinde olanların) zorunlu olarak mantık bilimi çerçevesinde ele alınması gerekmektedir. Gerçekten, vahyin, insanın aklına seslendiği belli olduğuna göre; bildiri türündeki bu vahiy tümceleri üzerinde akıl yürütmek, onları usa vurmak ve doğru düşünme kurallarına göre bunları anlamaya çalışmak ve bunlara dayanarak kanıtlanma ve ispatlanma yapmak, üstü örtük olanı açıklamak ve nihayet tümcelerin amaçlarını ortaya koymaya çalışmak; gereği apaçıktır. Ayrıca vahiy metinlerinde yer alan ve anlama ile akıl etmeyi tavsiye eden emir ve dileklerin de aynı gereğe yönelik olduğu görülmektedir.

³² Yıldırım, Cemal, age, s. 34.

Yazının icadı ile dilsel anlatımlar yazıya dökülüp bilimsel olarak incelenebilmiş ve en doğru anlatımın nasıl olması gerektiği araştırıla gelmiştir. Doğru bir anlatımın sağlam bir düşünmeyi temel alması gerektiği açıktır. Çünkü doğruluk bir düşünsel nitelendirmedir. Her tür olgunun anlaşılmasında olduğu gibi vahiy olgusunun anlaşılmasında da düşünmeye olan ihtiyaç açıktır. Esasen vahiy metinleri, birer dilsel anlatım olarak düşünmenin konusu olduklarını, kendileri açıklamaktadırlar.

Dolayısıyla doğru düşünmenin kurallarını ve sonuçta düşünmenin bilimini öğrenmeden, bu metinleri tam olarak anlamamanın, hele hele yoruma tabi tutmanın ve bir adım ötesi olan; amaçlarını tespit etmenin asla mümkün olamayacağı apaçıktır. Bu sebeple düşünme konusundaki bilimsel araştırmalardan bilhassa “anlambilimin”, “bilgi teorisinin” ve doğru düşünme yönteminin bilimi olan “mantığın” temel değerlerine ve halen ulaştıkları seviyelere bakmak ihtiyacı ortadadır.

C- ANLAMBİLİME GÖRE METİNLERDE YER ALAN TÜMCELER (CÜMLE) VE METNİN ANLAŞILMASI

Sözcük ve kavram sözcüklere yönelik bilgi teorisi çerçevesinde sunulan açıklamalardan sonra, sözcük ve kavram sözcüklerden oluşan tümceler ile bunların oluşturduğu metinlerdeki sözce (karşılıklı konuşmalarda yer alan pratik özel anlatım türleri) ve tümceler neler bildirdiğini anlatan “tümce anlambilimi” üzerinde durulmalıdır.

1) Tümce Anlambilimi Çerçevesinde Metinlerin Anlamının Ve Ortaya Koydukları Amacın Belirlenmesi

Sözcüklerin, sözcelerin ve tümceler anlamını inceleyen “dilbilimsel anlambilimin” iki önemli konusundan birisinin “sözcük anlambilimi” ve diğerinin “tümce anlambilimi” olduğu bildirilmektedir.³³

Tek tek sözcüklerin ve kavramların, tümce içinde tek başına bildirdikleri anlam dışında; bağlamlarına göre anlam kazandıkları kabul edilmektedir.³⁴

³³ Aksan, Doğan, Anlambilim Konuları ve Türkçenin Anlambilimi, Engin Yayın Evi, Ankara 2005, s. 20.

Sözel bir anlatımda sözcüklerin kendi başlarına belli bir anlamı veya bir kavramı yansıttıkları bilinmektedir. Tümce içinde ise bu anlam ve kavram yansıtması bağlama göre değişebilir. Tümcelerden oluşan metinlerde ise tümcelerin farklı anlatımları üstlenebileceği bilinmektedir.

Tümce anlambiliminde, tümce ve sözcüklerin anlamları incelenirken, “Bir düşünceyi veya bir olayı tam olarak anlatan bağımsız sözcük dizisi” olarak tanımlanan ve “bağımsız tümce”, “temel tümce”, “yan tümce”, “bildiri tümcesi”, “dilek tümcesi”, “soru tümcesi” ve “emir tümcesi” gibi bütün tümce çeşitlerinin; genellikle anlatımda tek başlarına kullanılmadıkları bildirilmektedir.

Yine, tümceyi sadece dilin bir birimi ve biçimsel bir bölümü görek dili tümceye indirgemenin doğru olamayacağı belirtilerek, tümcenin, içinde yer aldığı metne, konuşanla dinleyen (ya da yazanla okuyan) arasındaki ilişkilere, içinde bulunan duruma, iletişimde bulunan kimselerin karşılıklı olarak sahip oldukları ruhsal niteliklere ve onların amaçlarına göre değişik anlamlar yansıtacağı kabul edilmektedir.

Eserinde bu konuyu örneklendiren Doğan Aksan şöyle demektedir:

“Bu projeyi yarına bitirelim

gibi bir tümce, aynı iş üzerinde çalışan iki arkadaşın birinin ötekine söylemesi durumunda bir isteğin bildirilişi, bir öneri niteliği taşır. Ancak aynı tümce bir yönetici, işin başında bulunan bir kimse tarafından, yönetilen bir kimseye söylendiğinde bir buyruk, bir görevlendirme buyruğu anlamını taşır.

Yaptığını beğendin mi?

tümcesi bir resim atölyesinde öğretmenin öğrencisine yönelttiği, bir durumu öğrenmek için sorulmuş bir soru olabilir. Ancak aynı tümce, bir kusuru, kabahati olan bir kimseyi paylamak için de hiç değiştirilmeden kullanılabilir. Dolayısıyla dil dışı etkenler anlamın kesinleşmesi bakımından her zaman hesaba katılmalıdır.

³⁴ Aksan, Doğan, age, s. 139.

Bir tümce ya da sözce, yerine göre bir neden açıklama, yerine göre bir uyarmadır. Örneğin

Dün üşütmüştüm

Diyen bir kimseye verilen

Kalın bir şeyler giymiyorsun

yanıtı, öncekiyle bağlantılı olarak bir neden açıklaması, bir yorumlama içerir. Ancak,

Birazdan sokağa çıkacağım

sözüne yanıt veren bir kimsenin söylediği

Kalın bir şeyler giymiyorsun

tümcesi, doğrudan doğruya bir uyarı niteliğindedir. Ayrıca aynı tümce, konuşulan kimsenin giyim alışkanlığını belirtmek için de kullanılabilir.”³⁵

Ayrıca, aynı yazar, tümce anlamının amaçla ilişkisine işaret ederek, tümcenin parçasal şekilde metnin bütününden ve amacından ayrılarak değerlendirilmesinin yanlışlığını ortaya koyacak şekilde, tümce anlamı konusunda aşağıdaki önemli saptamalarda bulunmuştur:

1- İster sözlü, ister yazılı anlatımda olsun, iletişim sırasında üretilen, sözce ve tümceler tek başlarına içinde geçtikleri metinden, konuşma ortamı ve durumundan, iletişime katılanların amaç ve ilişkilerinden soyutlanmamalıdır. Dil içi ve dil dışı etkenler belli bir anlamın, yorumun kesinleşmesinde yadsınamayacak bir önem taşır. (Yorumun, bütünsel ve amaçsal olarak yapılması gerektiği gösterilmiş olmaktadır.)

³⁵ Aksan, Doğan, age, s. 140 vd.

2- Dili yalnızca biçimsel yönüyle ele alarak incelemeleri doğrudan doğruya tümcenin kuruluşuna indirgemek, yeterli çözümlere ulaşmayı sağlamayacaktır. (Yorumun, parçasal olmasının yanlışlığı gösterilmiş olmaktadır.)³⁶

2) Tanrısal Metinlerin Yorumlanması Ve Amaçlarının Belirlenmesinde Anlambilim Verilerinden Yararlanılması

Anlambilimdeki bu ve benzeri verilerden Tanrısal metin olan Kur'an'daki amaçların belirlenmesinde de yararlanması gerekir. Aksi halde, Kur'an metinleri sadece bir tümceye dayanılarak amacından uzak şekilde yorumlanabilir. Bunu şu örnekte görmek mümkündür:

en-Nisâ sûresinin 4/3. ayetinde,³⁷ öncesinde de geçen yetimlerin haklarını koruma amacı çerçevesinde, çaresiz durumdaki yetim kızların çok evlilikten korunması (onların üzerine birden çok evlenilmesinin engellenmesi) ile ilgili amaç ortaya konurken, başka kadınlardan ikişer, üçer, dörder alınabileceğine işaret edilmiş olması, hatalı parçasal yorum sebebiyle marufa, sünnetullahı (doğa yasaları ile insan doğasına) açıkça aykırı olan çok evliliğe izin gibi algılanması dışında, yetimlerle evlenilmemesi gibi de algılanmıştır. Oysa aynı sûrenin 4/127. ayetinde³⁸ öksüz kızlarla sadece haklarını yemek için evlenmenin kınandığı açık olduğu gibi, yetim kızların veya çaresiz dulların korunmasının ve hatta tüm kadınların korunmasının amaçlandığı ve bu sûredeki ayetlerde, çok evliliğe iznin asla amaçlanmadığı ortadadır. Çünkü kadınlarla ilgili onca hükme rağmen Hz. Peygamberden fetva istenmesi (ondan yeni hüküm istenmesi) ve Allah'ın cevabı ile ilgili en-Nisâ sûresi 4/127. ayetin devamında yer verilen 4/129.

³⁶ Aksan, Doğan, age, s. 160.

³⁷ “Eğer, yetim kızlarla evlendiğinizde, adaletli davranmamaktan korkarsanız, hoşunuza giden diğer kadınlardan ikiye, üçe ve dörde kadar evlenin. Eğer onların arasında da adaletli davranmamaktan korkarsanız, biriyle veya sahip olduğunuz cariyelerle yetinin. Çünkü bu, haksızlık etmemeniz için daha uygundur.” (en-Nisâ, 4/3.)

³⁸ “Onlar, senden, kadınlar hakkında fetva/açıklama istiyorlar. De ki: Allah, size onlar hakkındaki hükmünü açıklıyor: Kitapta kendileri için yazılanı/mirası vermeyip evlenmek istediğiniz yetim/dul kadınlar, çaresiz çocuklar ve yetimlere karşı adaletli davranmanız konusunda size okunan ayetler (gerekli hükümleri ortaya koymaktadır). İyilik olarak ne yaparsanız, kuşkusuz, Allah onu bilmektedir.” (en-Nisâ, 4/127.)

ayette³⁹ “İstesenizde kadınlarınız arasında (birden çok kadın) katiyen adaleti yapamazsınız! ...” denerek, birden çok evlilik “adaletin” zıttı olan ve birçok güçlü ana amaç hükümle yasaklanan “zulüm” olarak nitelenmiş bulunmaktadır.

Diğer yandan en-Nisâ sûresi 4/3. ayette “...eğer adalet yapamamaktan korkarsanız tek kadınla yetinin!” denerek, adalet yapamama halinde, tek evlilikle yetinmenin açıkça tavsiye edilmesinin esas gerçekleştirilmesi gereken nihai amaç olduğu göz ardı edildiği gibi bu amacı tartışmasız yerleştirmek isteyen Hz. Peygamberin, Hz. Ali'nin Hz. Fatıma yanında ikinci bir eş almaya teşebbüs etmesi üzerine, kızıyla evli kaldığı sürece buna razı olmadığını bildirmesi, aynı Kâim (değişmez) Sünnet güçlü ana amacına yönelik bulunmaktadır.⁴⁰

D- BİLGİ TEORİSİ (BİLİM FELSEFESİ) VE MANTIĞA GÖRE METİNLERDE YER ALAN TÜMCELERİN VE METNİN ANLAŞILMASI

Bilme olgusunu kendine konu edinen bilim felsefesi, bilgi teorisidir. Mantık ise bilmenin bir bölümü olan düşünmenin bilimidir.⁴¹ Gerçi bilme ile düşünme birer ruhsal olgu olarak psikoloji bilimine de konu olmaktadır. Ancak psikolojide esas konu edilen şeyler bilme ve düşünme psikolojileridir. Böylece birçok ruhsal davranış yanında düşünme ve bilme şeklindeki ruhsal yapılanma ve davranışların araştırılmasını da kendine konu edinen psikoloji, bilme ve düşünme olgularının sadece ruhsal yönü ile ilgilenmektedir.

1) Bilgi Teorisine Göre Bilme

Bir bilim dalı olan bilgi teorisi açısından bakıldığında, ruhsal olaylar olan bilme ve düşünmenin belirli bir görev ve amaç için var oldukları kabul edilir. Bu görev ve amaç ise doğruyu elde etmektir. Yani bilme ve düşünmenin amacı, doğru bir şekilde

³⁹ “Ne kadar istesiniz de, kadınlar arasında adaleti sağlamaya asla güç yetiremezsiniz. Öyleyse birine büsbütün yönelip, diğerini (kocasızmış gibi) askıda bırakmayın. Eğer durumunuzu düzeltir ve Allah'tan korkarsanız, (bilin ki) Allah, çok bağışlayan, çok merhamet edendir.” (en-Nisâ, 4/129.)

⁴⁰ Bedruddin el-Aynî, Umdetu'l-Kârî, I-XV, el-Âmira 1308-1311, IX, 513.

⁴¹ Ernst Von Aster, age, s. 11.

düşünme ve doğru olan bilgiyi elde etmedir. (Bu belirleme el-Fatiha sûresi 1/6 ve 1/7. ayetlerdeki güçlü ana amaca uygundur.)

Doğru düşünmenin kavramalar olmaksızın gerçekleşemeyeceği ve günlük dilde dahi düşünmek için onlara ihtiyaç bulunduğu, kavram bahsinde anlatılmıştı. Bilhassa bilimsel araştırmalardaki kavramlar ve kavramlaştırmalar ise doğru bilginin vazgeçilmez en temel araçlarıdır. Bunun için bilimler belirli kavramları belirleyerek kullanmak zorundadırlar.

Bilimsel kavramların tanımlanması onların sağlam sınırlarla belirlenmesini gerektirir. Matematikçinin rasyonel sayı kavramını, fizikçinin hız kavramını tanımlaması ve onları benzerlerinden tam olarak ayırması gibi. Yine bilimler günlük dilden aldıkları kavramları da kullanmak zorundadırlar. Çünkü bunlar, dilsel anlatımın vazgeçilmez unsurlarıdır.

İşte bu yüzden bilimlerin gerek günlük dilden gerekse diğer bilimlerden alıp kullandıkları kavramların, bütün bilimler için geçerli olacak şekilde tanımlanmalarına; olan ihtiyaç açıktır. Çünkü bilimsel düşünce, her türlü bilimsel veriye açıktır ve hiç bir bilimsel veriye ters düşmemek zorundadır. Bunun kontrolünün ise, ancak bilimsel gerçekliği olan ortak kavramlarla mümkün olacağı açıktır. Böylece bilgi teorisinin, öncelikle bilimlerce ortaklaşa kullanılan bu kavramların belirlenmesine yardım eden ve doğru bilginin elde edilmesini gözetten tipik bir felsefe dalı olarak işlev gördüğü anlaşılmaktadır.

Bu kavramların başında yer alan doğru bilgi kavramının, belirlenebilmesi için, dilsel bir anlatımla kalıcı bir şekilde saptanabilen ve bildirilebilir olan bir bilgiye ihtiyaç bulunduğu açıktır. Bu kalıcı ve bildirilebilir bilginin ise doğruluk bakımından ele alınabilmesi için bir yargıyı ihtiva etmesi yani önerme şeklinde yapılması da gerekmektedir. Nitekim bilimlerin bir önermeler bağlamı olduğu kabul edilmektedir.⁴²

⁴² Ernst Von Aster, age, s. 14.

Günlük dildeki önermeler dışında bilimlerin kendi yaratıları olan formüller şeklindeki önermeleri mevcut olduğu gibi, (Matematik, fizik ve kimyadaki formüller gibi.) önceden kabul edilerek benimsenip dilsel ifadelerle tanımlanan önermeleri de mevcuttur. Böylece kavramlardan oluşan önermelerle doğru bilgi elde edilmeye çalışılmaktadır. Bu kavramların başında yer aldığı söylenen “doğru bilgi” kavramını tanımlayan önermeye bakıldığında, bunun objeye yönelik düşünmeyi kapsayan bir mahiyet kanunu gibi belirlendiği görülür. “Doğru bilgi, objesine uygun olan bilgidir.” şeklindeki bir önermede yer alan objenin, “düşünülebilen her şey” olduğu; açıktır.

Her bilimin, objelerin belirli bir bölümünü konu aldığı bilinmektedir. (Aritmetiğin sayıları, biyolojinin canlıları konu aldığı gibi.) Objeler üzerinde düşünmeyi, onları ayırma ve bölümlenme ile belirleyip birbirleri ile olan ilişkilerini saptamayı ve tüm objeler için geçerli olabilecek kanunları göstermeyi ve böylece bu tür objeleri incelemeyi kendine konu edinen bir bilim dalı olarak ontolojinin (varlık bilimi) bilgi teorisine yardımcı olduğu görülmektedir.

“Uygunluk” kavramından ise, tanım kavramını tanımlayan “Efradını cami, ağyarını mani olmanın”, yani tanımlanan objenin bütün niteliklerini kapsayıp o objeyi ilgili ve benzerlerinden ayırmanın ve bu doğru bilginin ilgili bulunduğu obje ile tam bir çakışma ve örtüşme içinde olmasının; anlaşılması gerektiği açıktır.

Diğer taraftan, doğru bilgiyi elde etmek üzere, bütün bilimlerin ortak olarak kullandıkları kavramları ve günlük dildeki kavramları konu alan bilgi teorisi; bir adım daha atarak doğru önermelerin elde edilmesinde kullanılan ve kullanılacak metotları da kendine konu edinmiştir. Bu doğru önermeler, ya bilimsel araştırma dallarındaki çalışmalar sonucu yaratılırlar ya da günlük düşünüş ve yaşayıştaki düşünme yöntemlerinin geliştirilmesi ile elde edilirler. Bilimler ise bu doğru önermeleri, deneyler yaparak ve olguları inceleyerek ortaya koyarlar.

Böylece, kendilerinden önermeler çıkarılabilecek olguların incelenmesi, gözlemlenen olgulardan genel önermeler elde edilmesi, verilmiş önermelerden başka önermeler çıkarılması ve deneylerden elde edilen önermelerin genelleştirilmesi ile yeni

önergeler ortaya konması gibi konular bilgi teorisinin doğru önerme elde etme alanları olarak gösterilmektedir.⁴³

Doğru bilgiler, tıpkı kavramlar ve önergeler gibi; bilimde kullanılan verilerdir. Doğru bilgiler olmadan, doğru düşünmenin mümkün olamayacağı açıktır. Doğru düşünme ise, ancak doğru düşünmenin bilimi olan mantık kullanılarak gerçekleştirilebilir. Böylece en doğru düşünme ürünü olan vahiy metinlerinin ve vahiy olgularının anlaşılabilmesi için, doğru bilginin yanında doğru düşünme kurallarının bilinmesine olan ihtiyaç apaçıktır.

2) Mantık Bilimine Göre Doğru Düşünme

Düşünme olgusunun esasen psikolojinin konusu olduğu, ruhsal ve fiziksel yanılla tam olarak açıklanamadığı, algılama, hayal kurma, tasarlama, hatırlama, problem çözme ve en önemlisi akıl yürütme şeklindeki etkinliklerden meydana geldiği bilinmektedir. Akıl yürütme dışındaki diğer düşünme çeşitlerinin doğruluklarının ve geçerliliklerinin belli kurallara göre değerlendirilememesi; onların mantık biliminin inceleme alanı dışında kalmasına sebep olmuştur. Böylece mantık, düşünme çeşitleri içinde sadece akıl yürütmeyi konu almış bulunmaktadır.

Diğer taraftan mantık için önemli olan, bu akıl yürütmenin biçimidir. Yani mantık için akıl yürütme; bir şeyin doğruluğunu başka bir veya daha çok şeye dayanarak ileri sürmektir.

Ancak, akıl yürütmenin mantığa konu olabilmesi için, öncelikle bir dil aracılığıyla dışa vurulması gerekmektedir. Zihinden geçen ve kişinin içinde kalan akıl yürütmelerin mantığa konu olamayacağı açıktır.

Yine bu akıl yürütmelerin mantığa konu olabilmeleri için onların argüman⁴⁴ şeklinde bulunmaları gerekmektedir. Argüman (çıkarsama) ise, iki veya daha fazla

⁴³ Ernst Von Aster, age, s. 17.

⁴⁴ Fransızca aslı argument olan bu sözcüğün her ne kadar Türk Dil Kurumu sözlüğündeki karşılığı "çıkarsama" olarak gösterilmekte ise de mantık bilimcilerince yeterli görülmemektedir. Yine çıkarsama yerine önerilen "çıkarmım" sözcüğünün de dedüktif türden argümanlar için uygun olsa da indüktif ve diğer

önermenin bir arada bulunduğu bir önermeler birliğidir ki, bunlardan birinin doğruluğu ötekine veya ötekilerine dayanılarak ileri sürülmüş olur. Üç önermeden kurulu klasik argüman örneği şöyledir:

Tüm insanlar ölümlüdür.

Sokrates bir insandır.

O halde, Sokrates ölümlüdür.

Bu argümanın (çıkarsama) üç önermeden oluştuğu ilk ikisinin “öncül”, sonuncusunun “sonuç” olduğu ve sonucun doğruluğunun ilk iki öncüle dayandırıldığı ve “O halde” sözcüğünün de ilk iki öncül ile sonuç önermesini birbirine bağladığı görülmektedir.

İspat amacı güden bu çıkarsamadan (argümanlaştırma) doğru bir sonuç elde edilebilmesi için iki önemli koşulun gerçekleşmesi gerekmektedir:

- 1- Öncül olarak kullanılan önermelerin doğru olmaları,
- 2- Kullanılan öncül önermelerin sonuç önermesini zorunlu kılması.

Bunlardan ilk koşul olan önermelerin doğruluk değerini saptama işi, mantık bilimi dışında diğer bilimlerin konusudur. Mantıkçının işi ise, öncüller doğru kabul edildiğinde bunlara dayanılarak ve çelişkiye düşmeden çıkarılacak sonucun doğru olup olmadığını belirlemektir. Çünkü çelişki, akıl yürütmeyi objesine aykırı şekilde tutarsız hale getiren; akla aykırı bir durumdur.

Çıkarsama, yani düşünme için önermeler halindeki tümcelerin bir araya getirilmesi, dilsel anlatımların her türünde olduğu gibi vahiy metinlerinde de zorunlu olarak mevcuttur. Vahiy metinlerindeki çıkarsamaları anlayabilmek için günlük dildeki

akıl yürütmeler için uygun olmayacağı ileri sürülmüştür. Çünkü bu tür akıl yürütmelerde çıkarmadan çok varma ya da ulaşma olgularının bulunması sebebiyle “varım” veya “ulaşım” sözcükleri önerilmektedir. **Yıldırım, Cemal**, age, s. 17.

her tür çıkarsamanın bilinmesi gerekmektedir. Günlük dildeki çıkarsamalarda, tümcelerin bir araya gelişlerinde, birer önerme olarak ortaya konuluşlarında, mantıkta belirli olan kurallara uygunluğu bulmak mümkün değildir. Ancak, bu çıkarsamalarda da daima bir doğruluk ispatının gözetildiği muhakkaktır. Örneğin,

Şu tüpteki sıvı asit olmalı,

Çünkü mavi turnusol kâğıdını kırmızıya dönüştürmektedir.

Bu akıl yürütmeyi, önerme olan iki tümce haline getirmek mümkündür:

1- Şu tüpteki sıvı asittir,

2- Şu tüpteki sıvı mavi turnusol kâğıdını kırmızıya dönüştürmektedir.

Bu iki önerme “çünkü” sözcüğüyle birleştirilerek sonuç kısmı önce, öncül kısmı sonra olmak üzere ve günlük dil çıkarsaması halinde ortaya konmuştu. Bu ilk iki tümce belirgin ve mantıktaki şekle göre ortaya konduğunda alacağı şekil şudur:

Şu tüpteki sıvı, mavi turnusol kâğıdını kırmızıya dönüştürmektedir; o halde, bu sıvı asittir. “O halde” sözleri tümceyi ikiye bölmekte kendinden öncekini öncül, sonra geleni sonuç yapmaktadır. Böylece günlük dildeki “o halde”, “öyle ise”, “demek ki” ve “çünkü” gibi sözler daima bir akıl yürütmeyi göstermekte olduğu gibi bunlardan “çünkü” sözcüğü öncülleri, diğerleri ise sonucu getirmektedir. Mantık bilimi böyle bir çıkarsamayı daima sonuç kısmını bir çizgi ile ayırarak incelemektedir. Bunun amacı, sonucu zorunlu kılan önermeleri ve bu önermelerin zorunlu kıldığı sonucu incelenebilir bir şekilde ortaya koymaktır. Bu takdirde yukarıdaki çıkarsama şöyle olmaktadır:

Şu tüpteki sıvı mavi turnusolü

Kırmızıya dönüştürmektedir.

O halde, bu sıvı asittir.

Yukarıda özet olarak sunulan anlatımlarda günlük dildeki çıkarsamaların mantık bilimine göre incelenebileceği gösterilmiştir.

3) Hukuk Biliminde Yararlanılan Bazı Mantık Kuralları

Hukuksal metinlerin yorumlanmasında mantıksal bir düşünmeye (muhakemeye) dayanılması zorunludur. Ancak biçimsel mantık kuralları yanında metnin amacının ve taraflara ait yararların göz önünde bulundurulması gerekir. Hukuksal hükümler mantık bilimi açısından genellikle tümdengelim önermeleri gibidir. Necip Bilge bunları şöyle açıklamaktadır:

“...Hüküm verirken, akıl yürütmenin tümdengelim çeşidine başvurulur. Zira, hâkimin hüküm vermesi, büyük önermeyi teşkil eden kanun maddesinin (kuralın), küçük önermeyi teşkil eden olaya, tasım (kıyas) yolu ile uygulanarak bir sonuç (yargı) çıkarılması demektir. Hüküm verilmesinde mantık kurallarına uymak zorunlu ise de, sadece onlarla yetinmek doğru değildir. Zira, mantıkta birçok kurallar vardır. Belli bir olayda bunların hangisinin uygulanacağı olayın içinde geliştiği koşullara ve tarafların çıkarlarına göre değişir. O halde sadece formel yani biçimsel mantık kurallarıyla yetinilmesi, yanıltıcı sonuçlara götürebilir. Bu sebeple, biçimsel mantık kuralları, kanunun amacı, tarafların menfaat durumları ve içinde buldukları koşullar gibi unsurlarla kontrol edilmelidir.”⁴⁵

Hukuksal metnin amacı göz önünde bulundurulmak kaydıyla başvurulabilecek hukuksal önermelerle ilgili aynı yazarın görüşleri şöylece özetlenebilir:

1- Örneksime (Benzetme/Anoloji) Yolu:

Belli bir hukuksal durumu veya olayı düzenleyen kuralı, ona benzeyen, ancak hakkında hüküm bulunmayan başka bir duruma veya olaya uygulamaktır. “Kanunsuz suç ve ceza olmaz” ilkesi sebebiyle ceza hükümleri dışındaki kanun boşluklarının doldurulmasında bu metoda başvurulmaktadır.

⁴⁵ Bilge, Necip, Hukuk Başlangıcı Hukukun Temel Kavram Ve Kurumları, 12.Bası, Turhan Kitabevi, Ankara 1998, s. 168.

2- Aksi İle Kanıt Yolu:

Kanunun bilerek değinmediği bir konudaki boşluğun benzetme yoluyla doldurulmaması sonucuna, aksi ile kanıtta (mefhumu muhalefet) başvurularak ulaşılabilir. Evlenmenin kişiyi reşit kılacağı hakkındaki hükmün nişanlanmada uygulanamaması gibi.

3- Evleviyet Yolu:

Bütünün (çoğun) içinde parçanın (azın) bulunmasının zorunlu olmasına dayanan bu metotta daha önemli bir durum veya olay için kabul edilen hükmün daha az önemli durum ve olaylara uygulanabilmesidir. Arazisine zarar veren kümes hayvanlarını engellerken onların ölümüne sebep olan kişinin cezalandırılmayacağını bildiren hukuksal hüküm karşısında, aynı durumda bunları yaralayanların da evleviyetle cezalandırılmaması gerekmesi gibi.⁴⁶

Bunun İslâm hukukundaki örneği, ana babaya "...‘Öf!’ bile deme..." emrinin⁴⁷ onlara daha kötü davranışı öncelikle yasaklamasıdır.

Yukarıdaki anlatımlarda görüldüğü gibi hukuk felsefesinde mantık bilimi verilerinin hukuksal metinlere uygulanması konusunda yeterli çalışma yapılmamıştır.

4) Tanrısal Metinlerin Yorumlanması İle Amaçlarının Belirlenmesinde Mantık Biliminden Yararlanılması

Vahiy metinlerinin bir kısmına günlük dildeki akıl yürütmelerde olduğu gibi yaklaşılabilir.

"Mantık Doğru Düşünme Yöntemi" adlı değerli eserin yazarı, bu konuyla ilgili çok ilginç sayılabilecek ve kendisinin karmaşık olarak niteleyip, A. Cressy Morrison'a ait "Bir Bilginin Tanrı'ya İnancının Yedi Nedeni", adlı eserinden aktardığı; günlük

⁴⁶ Bilge, Necip, age, s. 169 vd.

⁴⁷ "Rabbin, sadece kendisine ibadet etmenizi ve anne babaya iyilik yapmanızı emretti. Eğer, anne babanızdan birisi veya her ikisi senin yanında yaşlanacak olurlarsa, sakın onlara, 'Öf!' bile deme ve onları azarlama; ama onlara güzel söz söyle!" (el-İsrâ, 17/23.)

dilde kullanılan akıl yürütme ve düşünmeye örnek olarak sunup çıkarsama için kullandığı örnek metin aynen şöyledir:

“Evrenimizin, büyük bir mühendislik zekâsı ürünü olduğunu, yani Tanrı tarafından desenlenip gerçekleştirildiğini kesin matematiksel kanunlarla ispatlayabiliriz.

Bir an cebinize birden ona kadar numaraladığınız on tane bilye koyduğunuzu ve iyice karıştırdığınızı düşünün. Şimdi bunları birer birer çekin ve her çekişinizde yerine koyup cebinizi gene iyice karıştırın. Matematiksel olarak biliyoruz ki, ilk çekilişte 1 rakamı ile işaretli bilyenin çıkma olasılığı 1/10 dur; 1 ve 2 rakamlıların art arda çıkma olasılığı 1/100; 1, 2 ve 3 rakamlıların aynı sıra içinde çıkma olasılığı 1/1000 dir. Birden ona kadar rakamlı bireylerin aynı sıra içinde çıkma olasılığı on milyarda 1 gibi inanılması güç bir dereceye düşer.

Aynı şekilde, canlı yaşamın gezegenimiz üzerinde ortaya çıkması o kadar çok koşulun bir araya gelmesine bağlıdır ki, bunun şans veya rastlantı ile oluşabileceğini söylemeye hemen hemen olanak yoktur. Dünya, eksenini etrafında 1000 mil hızla dönmektedir. Bu dönüş saatte 100 mil hızla olsaydı, gündüz ve gecelerimiz şimdikinden 10 kat uzun olur, gündüzleri güneş tüm bitkileri kavururken, geceleri geriye kalan her şey, soğuktan donup kalırdı. Öte yandan, yaşamın kaynağı güneşin yüzeyindeki sıcaklığın 5000 dereceden daha yüksek olduğu göz önünde tutulursa, bu “cehennemi ateşin” dünyadan bizi yeterince ısıtacak ama yakmayacak bir uzaklıkta olduğu görülür. Güneşten şimdi ışınımının ancak yarısını alsaydık, bir anda donmaktan; iki katı kadar alsaydık bir anda kavrulmaktan kurtulamazdık.

Dünyanın yörünge düzlemi ile ekvator arasındaki 23 küsur derecelik açı bize mevsimlerimizi vermektedir. Eğer bu eğiklik olmasaydı, okyanuslardan yükselen buharlar güney ve kuzeyde buz kıtaları meydana getirirdi. Gene, ay dünyamıza şimdiki uzaklıkta değil de 50.000 mil (80.467,20 kilometre) uzaklıkta olsaydı okyanuslardaki gel-gitler öylesine büyük olurdu ki, tüm kıtalar günde iki kez su altında kalır, erozyon dağları bile silip götürürdü. Arzın kabuğu, çok değil 3–4 metre daha kalın olsaydı, oksijen olmayacak, oksijensiz de yaşama olanak kalmayacaktı. Okyanuslar birkaç metre

daha derin olsaydı, havadaki karbondioksit ve oksijen tümüyle yutulacak, bitki dünyası diye bir şey olmayacaktı.

Bu ve benzer daha bir sürü örneklerden görülüyor ki, yaşamın gezegenimiz üzerinde şans veya rastlantı sonucu oluştuğuna milyarda bir bile olanak yoktur.”⁴⁸

Tanrı'nın var olduğunu ispatlayan ve aksinin akla aykırı olduğu sonucunu ortaya koyan bu metni, yazar, bunu mantıksal bir çıkarsama (argüman) olarak aşağıdaki şekilde ve başarıyla özetleyebilmiştir:

Eğer yüce bir zekâ, Tanrı, olmasaydı, evren böyle yetkin

bir düzende olmayacaktı.

Oysa evren öyle bir düzen içindedir.

O halde, yüce bir zekâ; Tanrı, vardır.⁴⁹

Ne var ki sayın yazar, dile getirdiği bu argümanı mantıksal açıdan geçerli saydığı halde, öncüllerin doğru olmadığını ima etmesi şaşırtıcı olmuştur. Herhalde ilgili önermelerin olgusal doğruluklarının saptanmasını kastetmiş olacak. Ancak bu önermelerde gösterilen olgular laboratuara giremeyecek kadar büyüktür. Ama onların olgusal doğrular olduğunu ispatlamanın bir yolu olmalıdır.

Bu noktada yazardan farklı düşünülebilir. Buna göre, gözlemlere dayalı bilimsel realitelerden aşağıdaki belitsel genelleme ve argümanlar çıkarılabilirdi:

Tüm düzenlenmişler (A) düzenleyicisi var olanlar (B) dir.

Evren (X) bir düzenlenmiş (A) tir.

O halde Evren (X) bir düzenleyicisi (Tanrı) var olan (B) dir.

⁴⁸ Yıldırım, Cemal, age, s. 20 vd.

⁴⁹ Yıldırım, Cemal, age, s. 21.

Bunu değişik şekilde şöyle de ifade etmek mümkündür:

Tüm düzenlenmiş varlıkların (A) düzenleyicisi vardır. (B)

Evren (X) de bir düzenlenmiş varlıktır. (A)

O halde evrenin (X) de bir düzenleyicisi vardır. (B)

Bu argümanların ise aşağıdaki dedüktif çıkarım kalıbına aynen uyduğu görülmektedir:

Tüm A'lar B'dir.

X bir A'dır.

O halde, X bir B'dir.

Görüldüğü gibi, bu düzenleme, dedüktif (tümdengelimsel) bir çıkarsama olup hem mantıksal açıdan doğru sonuçlu ve hem de dayandığı önermelere göre de doğrudur.

Yazar, “Tüm düzenlenmiş varlıkların düzenleyicisi vardır.” şeklinde oluşturulabilecek önermeyi, tüm varlıkları inceleme olanağı bulunmadığından dolayı olgusal ve deneysel bulmayabilir. Yahut bu önermeyi dedüktif olmadığından dolayı da zorunlu saymamış olabilir. Oysa bilimsel veriler, kendi kendini yaratan herhangi bir varlığın olduğunu gösteremediği gibi, varlığı inceleyen biz de, kendimizi var etmediğimizi biliyoruz. İndüktif (tümevarımsal) olsa da, bu gerçek kabul ettiğimiz tüm aksiyomlardan (belitler) farksızdır. İndüktif olan bunun gibi önermelere; şüphe ile yaklaşılması doğru olamaz. Çünkü bilgi teorisine göre, “Bütün, parçadan büyüktür.” ya da aynı şey olan “Bütün ile parça arasında daha büyük-daha küçük; bağıntısı vardır.” önermesi gibi başka olgulara indirgenemeyen olguların, düşünmek için birer mahiyet kanunu olarak kabul edilmeleri zorunlu görülmektedir.⁵⁰ Bunun gibi “Tüm düzenlenmiş varlıkların düzenleyicisi vardır.” önermesinin de, akla ve gözlemlere uygunluğu yanında tüm evreni inceleme olanağının bulunmamasına rağmen bir mahiyet kanunu (belit, aksiyom, bedihi gerçek) gibi tartışmasız kabul edilebileceği söylenebilir. Yani, mahiyet

⁵⁰ Ernst Von Aster, age, s. 51.

kanunlarında bulunan, başka olgulara indirgeme olanaksızlığı ile akla uygun bir önermenin tüm evren çapında incelenmesi olanaksızlığı arasında fark yoktur.

Tekrar konu olan günlük dildeki argümanlara (çıkarsama) ve onları anlama ihtiyacına dönüldüğünde, iki nokta önem arz etmektedir:

- 1- Argümanda yer alan önermelerin doğru olup olmadığı,
- 2- Bu önermelerin doğru sayılmasıyla daha başka hangi şeyleri doğru saymanın gerektiği. (çıkarsamanın geçerliliği)

Argümanlarda yer alan önermelerin doğru olup olmadığını mantık biliminin değil diğer bilimlerin kendisine konu aldığı bilinmektedir.

Bir çıkarsamada önermelerin doğruluğu ile çıkarsamanın mantık bilimi açısından geçerliliği arasındaki ilişkiler incelendiğinde ise, aşağıdaki üç durumdan birinin kesinlikle gerçekleştiği kabul edilmektedir:

- 1- Eğer çıkarsama geçerli ve öncüller doğruysa sonuç kesinlikle doğrudur.
- 2- Çıkarsama geçerli, çıkarılan sonuç yanlışsa; öncüllerden en az birinin yanlış olduğu kesindir.

3- Eğer çıkarsamada tüm öncüllerin doğru olduğunu ve çıkarılan sonucun yanlış olduğunu biliyorsak; bu takdirde çıkarsamanın geçersiz olduğu kesindir.

Yukarıdaki üç olasılık, doğru öncüllerden, yanlış bir sonucun, geçerli bir çıkarsama ile elde edilemeyeceğini göstermektedir. Ancak, bu durum yanlış öncüllerden, doğru veya yanlış bir sonucun, geçerli bir çıkarsama ile elde edilmesine engel olmaz. Çünkü mantıksal geçerlilik, çıkarsamanın içeriğine değil, sadece biçimine bağlıdır. Böylece, düşünmede en önemli iki şey olan “önermelerin doğruluğu” ve “çıkarsamanın geçerliliği” problemlerinden ilkinin, mantık biliminin konusu olmadığı açık olduğuna göre, doğru düşünmenin mantıksal yönü araştırılırken, esas konu; geçerli çıkarsamaların nasıl olması gerektiği olmaktadır. Nitekim bu yüzden mantık; “geçerli çıkarım biçimleri veya kalıplarının bilimi” olarak tanımlanmıştır.⁵¹

⁵¹ Yıldırım, Cemal, age, s. 24.

II- HUKUK BİLİMİNDE HUKUKSAL AMAÇ VE “OLAN HUKUK” İLE “OLMASI GEREKEN HUKUK” AYIRIMI

İnsanın diğer canlılardan farkı, çevresini değiştirerek onu yönlendirebilmesidir. Toplum halinde yaşamak zorunda olduğunu gören insan, kuralsızlık ve kargaşayı önleyerek düzeni sağlayabilmek için, içinde yaşadığı toplumu da egemenlik altına alması gerektiğini görmüştür. Toplumsal egemenlik ve düzenin sağlanabilmesi için kurallara gereksinim olduğu ise açıktır. Toplum düzenini sağlayacak kurallardan; Tanrısal kaynaklı olan din ve ahlak kuralları yanında, insan kaynaklı görgü, örf, ahlak ve hukuk kurallarının da bulunduğu bilinmektedir. Ancak din kurallarının; diğerlerini de etkilemesi ve kapsaması sebebiyle, en geniş kurallar bütünü oluşturduğu açıktır.

Toplum düzenleyen kurallardan insan kaynaklı görgü kuralları selamlaşma, ziyaret, konuk ağırlama, tören yapma, giyinme, yeme içme gibi konularla ilgili genel kabul gören kurallar olup, bunlara uyulup uyulmaması toplumsal kınama ile kontrol edilir.

Toplum düzenleyen kurallardan insan kaynaklı ahlak kuralları ise; iyi ve kötü şeyleri ayırarak iyinin yapılması ve kötüden de kaçınılmasına dayanır. Bu sebeple ahlak kuralları yazılı olmamalarına ve dünyevi bir yaptırımla kontrol edilmemelerine rağmen yapılarından dolayı din ile iç içedirler. Ahlak kurallarının hukukla ilişkileri konusunda A.Şeref Gözübüyük şöyle demektedir:

“Genel olarak hemen bütün hukuk kuralları yazılı hale getirilmiştir. Ahlak kuralları böyle değildir; geleneklerden doğan ve çoğu kez dinsel inançlara dayanan bu kuralları kesin bir biçimde saptama olanağı da yoktur. Bunlar toplumun vicdanında yaşayan kurallardır. Unutmamak gerekir ki belli bir toplumdaki hukuk kuralları ile ahlak anlayışı arasında sıkı bir ilişki vardır. Ahlak anlayışı ile çelişme durumunda olan hukuk kuralları sürekli olamazlar. Bu nedenle yasa koyucu ahlak kurallarına ters düşen hukuk kuralları koymamaya çalışır. Bunun yanında bazı ahlak kuralları da hukuka

yansımıştır. Örneğin, Borçlar Kanununa göre bir sözleşmenin konusu ahlaka aykırı ise, o sözleşme geçersizdir.”⁵²

Yazarın yukarıdaki birçok doğru saptamaları içinde yer alan, dinsel inançlara dayanan ahlak kurallarının kesin bir biçimde belirlenemeyeceği, şeklindeki görüşü doğru değildir. Çünkü Kur’an’da ve sünnette yer alan ve güçlü ana amaç konumunda bulunan birçok değişmez ahlak kuralını gösteren bildirimlerin belirlenmesi mümkündür. Ancak bu konudaki bağımsız çalışmaların yetersiz olduğu söylenebilir.

Hukuk kurallarının oluşumunda “olması gereken hukukun” (hukuk ideallerinin) etkisini değerlendiren A.Şeref Gözübüyük ise, şöyle demektedir:

“Hukuk kuralı bir değer yargısına dayanır. Toplumdaki olaylar hukuk tarafından değerlendirilir. Bunlardan olması gerekenler, hukuk kuralı biçimine sokulur. Bir toplumsal olay incelenirken, çeşitli çözüm yolları düşünülebilir. Bunlardan birinin seçilmesi ve benimsenmesi bir değer yargısıdır.”⁵³

Diğer taraftan ahlak kurallarının azami seviyesi açık olmaları sebebiyle uygulanmaları açısından kişilere göre farklılık göstermeleri yapıları gereğidir. Daima iyinin daha iyisi; ahlaka en uygun olanı gösterir. Hukuk kuralları ise toplumun tüm üyeleri için aynı seviyededir ve dünyevi yaptırımla desteklenmişlerdir. Ancak hukuk da ahlak gibi kişi ve toplum için en yararlı sonuçlara ulaşmayı amaçlar. Kişi ve toplum için en yararlı olanları göstermek amacını taşıyan kaynak ise dindir. Dolayısıyla din (İslâm’da Kur’an ve sünnet), kişi ve toplum için ulaşılması gereken en yararlı bütün idealleri ortaya koyar. Hukuk açısından bakıldığında, din (İslâm’da Kur’an ve sünnet), kişi ve topluma yararlı bu idealleri değişmez ve güçlü hukuksal ana amaçlar olarak belirler. İşte bunlar; Hz. Peygamber dönemi dâhil her dönemde uygulanan “olan hukuku” değil, “olması gereken hukuk ideallerini” oluştururlar.

⁵² Gözübüyük, A.Şeref, Hukuka Giriş ve Hukukun Temel Kavramları, Turhan Kitabevi, 20.Bası, Ankara 2004, s. 11.

⁵³ Gözübüyük, A.Şeref, age, s. 7.

A- HUKUK BİLİMİNDE HUKUKSAL AMAÇLARIN ÖNEMİ

Hukuksal amaç kavramının hukuk bilimindeki önemini konuyla ilgili olarak üç açıdan değerlendirmek mümkündür. Bunlardan birincisi, hukuk kuralları yapılırken hangi hukuk ideallerinin (olması gereken hukuk) amaçlanması gerektiğinin belirlenmesidir. İkincisi ise, var olan hukukun dayandığı amaçları belirlemede kullanılan yorum metotları ve önerilen “Bilimsel Bütünsel Amaçsal Yorum Metodu”nun bu metotlarla ilişkisinin belirlenmesidir. Üçüncüsü ise, hukuksal amaçlar karşısında bu amaçlara ulaşmayı sağlayan araç hükümlerin durumunun belirlenmesidir.

1) Hukuk Kurallarının Yapımında Amaçlanması Gereken Hukuk İdealleri

Hukuk felsefesinde, hukuku yaparken hangi hukuk ideallerinin gözetilmesi gerektiği zamanın yükselen değerleri çerçevesinde hep değişmiştir. Bazen bir ekole bazen diğerine ön verilmiştir. Bu yüzden ekoller de yükselen değerlere göre tavır almışlardır. Hatta bazı ekoller, varlıklarına sebep olan temel değerleri dahi değiştirerek belli akımlara uymaya kendilerini mecbur hissetmişlerdir. Bu konuda doğal hukuk ekolünün yeniden doğuşunu anlatan Necip Bilge şunları söylemektedir:

“Eski doğal hukuk düşüncesi aklın mutlak hâkimiyeti esasına dayanarak ve sosyal gerçeklere, deneysel esaslara hiç önem vermeyerek, bütün zamanlar ve mekânlar için sarsılmaz, değişmez, evrensel hukuk kuralları tahayyül ediyordu. Halbuki, yeni doğal hukuk akımı daha mütevazı davranmakta, toplumun ortak çıkarı ve kişi haysiyeti bakımından gerekli birkaç prensipten veya zamana ve mekâna göre değişik kapsamlı adâlet fikrinden hareketle ayrıntıların düzenlenmesini pozitif hukuka bırakmayı kabul etmektedir. Şu halde hak ve adalet fikri daima mevcut olmakla beraber, hal icaplarına göre kapsam değiştirmekte ve böylece, doğal hukuk; arkasından koşulan ve hemen hiçbir zaman erişilemeyen adâlet ideali olarak gözükmemektedir.”⁵⁴

⁵⁴ Bilge, Necip, age, s. 157.

Bu görüşü benimsemediği anlaşılan A. Şeref Gözübüyük, hukuku amaç yönünden tanımlarken aşağıdaki gerçekleri dile getirmiştir.

“Hukuk, toplumun genel yararını veya bireylerin ve toplumun ortak iyiliğini sağlamak amacı ile konulan ve kamu gücüyle desteklenen kuralların bütünüdür.

Belli bir ülkede, belli bir dönemde yürürlükte bulunana “olan hukuk”, ya da “pozitif hukuk” ya da “dogmatik hukuk” denir. Pozitif hukuk kural olarak yürürlükteki hukuktur. Pozitif hukuku oluşturan hukuk kuralları, yasa, yasa gücündeki kararname, tüzük ve yönetmeliklerde yer alan kurallardır. Bunların tümüne “mevzuat” da denir.

Olan hukukun üstünde, bir de “olması gereken” hukuktan söz edilir; buna da “ideal hukuk” ya da “doğal hukuk” denir. Bu hukuk, adalet ilkesine dayanır. **Doğal hukuk anlayışına göre, her dönemde ve her toplumda geçerli olan ve değişmeyen ilkeler vardır.** Bunlar ancak deney öncesi çalışmalarla bulunabilirler. **Pozitif hukuk denen, yürürlükteki hukuk kuralları ile, bu değişmez ilkelere ulaşılmaya, onları gerçekleştirmeye çalışılır.”**⁵⁵

Selâhattin Keyman ise, eserinde, sosyolojik hukuk anlayışını bilgi teorisi açısından incelerken, hukuksal amaç kavramı ile ilgili, şunları söylemektedir:

“...Hukukun amacı, bazı olguları birbirine bağlayan genel kanunları bulmak değildir. Hukuk, insan davranışlarını özünde değerli sayılan bazı amaçlara ulaşmak için düzenleyen ve yargıç tarafından uygulanabilir sayılan kuralların bütünüdür...”⁵⁶

Aynı yazar aynı eserinde, ünlü Alman hukukçu Rudolf v Jhering’in Sosyal Faydacı Hukuk Anlayışını incelerken, onun hukuksal amaç anlayışı ile ilgili aşağıdaki görüşlerine yer vermiştir:

“Hukukun da bir dış nedeni vardır. Bütün hukukun yaratıcısı amaçtır. Kaynağında belli bir amaçla ilişki içinde bulunmayan, yani pratik bir nedene

⁵⁵ Gözübüyük, A.Şeref, age, s. 5.

⁵⁶ Keyman, Selâhattin, Hukuka Giriş, Yetkin Yayınları, Ankara 2002, s. 231.

dayanmayan herhangi bir hukuk kuralı düşünülemez. Hukuk denen olgunun var oluş nedeni, bir kural aracılığı ile ulaşılmak istenen somut bir amaçtır. Diğer bir deyişle amaç, hukuk kuralının illî nedenini oluşturmaktadır.”⁵⁷

Aynı yazar aynı eserinde, Jhering ve hukukun amacını incelerken amaç kanunu gereği amaçsız irade olamayacağı ile ilgili 433 numaralı dipnotunda, hukuksal amaç hakkında şunları söylemektedir:

“...Örneğin borçlu borcunu niçin öder? Borçlunun borcunu ödemesinin nedeni, karşısındakine bir borcu olmasıdır; yani borçlu borcunu öder, çünkü (mekanik nedensellik) borçludur. Fakat bu cevaptaki çünkü kelimesinin arkasına gizlenmiş bir amaç vardır. Borçlu, borcundan kurtulmak amacıyla borcunu öder. Diğer bir deyişle borçlu (hukuk kurallarının zorlayıcı gücüyle güvence altına alınmış) borç dediğimiz dış bir nedenden dolayı ödemez. Borcun ödenmesi biçimindeki davranışı tayin eden unsur, geçmişe ait borç olayı değil de, dürüst bir insan olarak kalmak, kendini şöhretini tehlikeye atmamak, kendisi hakkında dava açılmasına yol açmamak gibi geleceğe dönük bir amaçtır...”⁵⁸

Bu söylemde, borçlunun borcunu, inancı gereği (sırf Allah’ın bu konudaki emrine uymak için) ödemiş olabileceği, garip şekilde hiç hesaba katılmamıştır.

Ancak aynı yazar aynı eserinde, Jhering ve hukukun amacı konusunu incelerken:

“...Hukuk alanında gördüğümüz her şey bir amaçtan doğmuştur ve amacı gerçekleştirmek için var olmaya devam etmektedir. Hukukun yaratılma ve varlık nedeni olan bu amaç nedir? Hukukun amacı toplumsal hayat şartlarının güvenliğini, devlet gücü aracılığı ile sağlamak; yani kısaca, toplum hayatının şartlarını güvence altına almaktır. ‘Bu nedenle hukuk, devlet gücü tarafından ve dıştan zorlama araçları ile güvence altına alınmış bulunan, kelimenin en geniş anlamında, toplumsal hayat şartlarının bütünü’ diye tanımlanır. Toplumsal hayatın şartları kavramı toplum hayatının

⁵⁷ Keyman, Selâhattin, age, s. 239.

⁵⁸ Keyman, Selâhattin, age, s. 241 vd.

gereksinmelerini ifade eder...” diyerek koyduğu aşağıdaki 434 numaralı dipnotunda şöyle demektedir:

“Hayat sadece fizik varlıktan ibaret olsa idi, hayatın gereksinmeleri de yiyecek, içecek, giyecek ve barınak gibi şeylerle sınırlı olurdu. Oysaki hayat, sadece fizik varlıktan ibaret değildir. Sübjektif gereksinmeler de, toplum hayatının şartlarına dâhildirler. Bu nedenle, bireyin yargısına göre, onun hayatına gerçek değeri veren bütün varlık ve zevkler de toplum hayatının şartlarını oluştururlar: şeref, sevgi, faaliyet, eğitim, din, sanat, bilim vb.”⁵⁹

Yazarın bu dipnotunda, dinin amaçsal etkinliğine küçücük bir değer verdiği görülmektedir. Diğer taraftan dinsel ideallere dayanan ahlak ideallerine ise, bu dipnotta hiç yer verilmemiş olması, yadırganacak bir durumdur.

Yine, aynı yazar aynı eserinde, Pound’un sosyolojik hukuk biliminin programını incelerken, farklı şekilde toplumun sahip olduğu postülâlar (amaçsal idealler) ile ilgili onun şu görüşlerine yer vermiştir:

“...Pound da, hukukçuların, uygar bir toplumdaki insanlar arası ilişkilerin ve davranışların ön şartlarını oluşturan postülâları bulmaları gerektiğini söylemektedir. Bu postülâların, hukuki düşüncenin hareket noktalarını oluşturmak gibi bir nitelikleri vardır. Zira yeni bir menfaat hukuk düzeni tarafından tanınıp kabul edilmek istendiğinde, bu konuda bir karara varabilmek için bu postülâlara başvurulur. Bunun gibi, menfaatlerin karşılıklı olarak ölçülüp dengelendirilmelerinde de yine aynı postülâlara müracaat edilir...”⁶⁰

Hukuk felsefesinde hukuk idealleri olarak değinilmek zorunda kalınan hukuk postülâlarının dinsel bir kökeni olabileceğinin açıkça söylenmesinden laikliğe ters düşme endişesiyle kaçınılmaktadır.

⁵⁹ Keyman, Selâhattin, age, s. 244.

⁶⁰ Keyman, Selâhattin, age, s. 266.

Oysa bu postülaların din kökenli olmaması durumunda da onlar hedeflendiğine ve bunlara dayanılarak insan aklı ve iradesine dayalı laik hukuk yapılabildiğine göre; bunların din kökenli olması, durumu değiştirmeyecektir. Çünkü dindeki bu prensipler de nihayet kişi, aile, toplum, toplumlar arası ve doğa ile ilgili yararlı ve güzel olan şeyleri tavsiye etmektedirler.

Bu amaçları gözeterak yapılacak hukukun, akla, bilimsel verilere, insanlık ortak değerlerine (marufa ve hikmete), fitrat yasalarına (varlıkları düzenleyen ve kontrol eden kurallar olan doğa yasalarına) ve ayrıca kişi, toplum, insanlık ve doğanın gereksinim ve yararlarına uygun olarak düzenlemeleri bir zorunluluk olduğu gibi bunlar Kur'an ve sünnetteki hukuk ideallerinin de bir gereğidir.

Yine Kur'an ve sünnette yer alan bu hukuk ideallerini gösteren metinlerin de bu gerçeklere uygun şekilde yorumlanmaları aynı zamanda bu ideallerin gereğidir. Aksi halde, gerçekte günlük dili esas alan bu metinlerin, amaçları dışında, parçasal olarak ve sanki amaç gösterme dışında belli bir konu için düzenlenmiş birer hukuk metni imişler gibi ele alınıp uygulanmaya çalışılmaları halinde bunların birer dogma gibi algılanarak, doğal hayata uyum sağlayamamaları ve donup kalmaları söz konusu olacaktır. İslâm hukuk idealleri dışında, var olan İslâm hukuk kuralları ile ilgili A. Şeref Gözübüyük'ün aşağıdaki saptaması bu durumu göstermektedir:

“Dinde yer alan ve toplumu düzenleyen hukuksal nitelik taşıyan kurallar, toplumun gereklerine göre değişebilmelidir. İslâm dininde, ‘hükümün zamana göre değişebileceği’ ilkesi bunu göstermektedir. Fakat uygulamada bu ilkeye, gereken önem verilmemiştir.”⁶¹

Diğer taraftan İslâm hukuk ideallerini gösteren güçlü ana amaçlar, birbirini destekleyen, akla, bilime, insan hak ve hürriyetleri ile insan ihtiyaçlarına cevap veren değerler olup, bu idealleri benimseyen Müslüman toplumu temsil edenlerin, bu idealler ışığında kendi akıl ve iradelerini kullanarak yapacakları hukuku meşru saydığı tartışmasız bir gerçektir. Çünkü bu idealler inananların işlerini aralarındaki şûraya

⁶¹ Gözübüyük, A.Şeref, age, s. 12.

(temsile dayalı ortak iradeye) göre yapmaları gerektiğini ⁶² bildirmektedir. Buna göre, Müslümanların çoğunlukta bulunduğu demokrasilerde oluşturulan hukuk, Hz. Peygamber sonrasında Müslümanların yaptıkları ve uyguladıkları hukukla aynı konumdadır. İkisi de İslâm hukuku değil fakat Müslüman insanların oluşturarak kabul edip uyguladıkları hukuklardır. Buna göre, hiçbir Müslüman, Müslüman çoğunluğun oyları ile oluşan organların yaptığı hukuka İslâm'a aykırı gözüyle bakamaz ve ona uymakla yükümlü, olur. Hatta Müslüman çoğunluğun benimsediği yola (hukuksal düzene) uymayanlar, ilgili bir diğer ayette kınanmış oldukları ⁶³ gibi, ayrımcılığı ve fitneyi (kargaşayı) kötüleyen, birlik ve beraberliği öneren birçok ayet (güçlü ana amaç içeren ayetler) tek düzen ve birlik amacını ayakta tutmayı öngörmektedir.

Ayrıca, pratik olarak bakıldığında hiçbir zaman değişmeyecek yararlı amaçlar içeren hukuk ideallerine tüm insanlığın ve doğanın muhtaç olduğunu her akıl sahibinin kabul etmesi gerekir. Doğal dengeyi bozmanın (fesat) önlenmesi, ailenin korunması ve geliştirilmesi, ahde vefa gösterilmesi, adaletin gözetilmesi, her işte doğru ve dürüst davranılması, ayrılıkçılık ve bozgunculuktan kaçınılması, insanların her yönü ile hukuk karşısında eşit sayılması, insanların düşünce ve düşünceyi yayma özgürlüğü dâhil tüm özgürlüklerinin sağlanması, vatani savunmanın ve onun uğrunda şehit olmanın kutsallığı gibi birçok hukuk ideali bunlara örnektir. Yine vatan savunmasının kutsallığı bir hukuk ideali olarak kabul etmezse, savunmanın gerektirdiği fedakârlık ve bilhassa şehit olma kişilerden nasıl beklenebilir? Vatan uğrunda şehit olanlarla ilgili yapılan tüm hukuksal düzenleme ve törenlerin; din bunu güçlü bir ana amaç olarak ortaya koyuyor diye laikliğe aykırı sayılmasının laikliğin amaçları ile de bağdaştığı söylenemez. Çünkü laiklik, hukuk ideallerine değil; bu idealler gerekçe yapılarak, akla, bilimsel verilere, ortak insanlık değerlerine, insan ve tüm varlık doğasına, toplumun yararına ve ihtiyaçlar ile diğer gerçeklere aykırı hukuksal düzenleme yapılmasına karşı çıkar ve bu tür hukuksal düzenlemeler yapılmasını önlemeyi doğru olarak amaçlar. Yani, sonuçta sadece ideal olarak kalan ve ahlaki prensipler gibi işlev görececek olan bu hukuksal idealler, gerek toplum içinde gerekse toplumlar arasında ayrılık ve çatışma sebebi

⁶² Âl-i İmrân, 3/159.

⁶³ en-Nisa, 4/115.

yapılamazlar. Çünkü onlara herkesin ihtiyacı vardır ve onları ayakta tutmak tüm insanlığın yararınadır.

Kur'an ve sünnetten oluşan İslâm hukukunda da elbette ki vahiy döneminde uygulanan bir “olan hukuk” (değişime açık hukuk) bir de “olması gereken hukuk” (değişmeyen hukuk idealleri) bulunmaktadır. Nesih gerçeğinin “olan hukuk” alanında gerçekleştiği muhakkaktır. Hukuk ideallerinde nesih (değişim) düşünülemez. Bu konuya ışık tutan Hz. Peygamberin bir hadisi şöyledir:

“İlim (din ilmi) üç türdür. Bunlar ya muhkem bir ayet yahut uygulanan Kâim (değişmez / istikrarlı) bir Sünnet veya adil bir farizadır (adaleti amaçlayan hüküm). Bunun dışında kalan ise bir fazlalıktır (sabit olmayan değişen ve artan kısım).”⁶⁴

Hadislerin Kur'an metni gibi sözel olarak korunamamaları sebebiyle, peygamberin sözlerinde değişiklik olabileceği ve mana ile rivayete dayandıkları kabul edilmektedir. Son yılların en başarılı hadis çalışmalarından birini yapmış olan Mehmet Görmez, eserinde “Yani bütün râvileri sika (güvenilir), bütün senetleri sahih (sağlam) olan hadislerin lâfzen rivayet edildiklerini (sözel olarak aynen aktarıldıklarını) söyleme imkânına sahip değiliz. Bütün hadisçiler, hadislerin kahir ekseriyetinin (ağırlıklı çoğunluğunun) mana (anlam) ile rivayet edildiklerinde müttefiktirler (birleşmişlerdir).”⁶⁵ demektedir.

Tüm hadislerde olduğu gibi mana ile rivayet edilen (sözel olarak aynen aktarılmayan) bu hadiste; belirtilen “muhkem ayet” ile “Kur'an'daki değişmez hukuk idealleri olan güçlü ana amaçlara”, “uygulanan (yerleşik) sünnet” ile “Hz. Peygamberin herhangi bir konuda değiştirmedeği, daima ayakta tuttuğu vahye dayalı sünnetindeki güçlü ana amaçlara” ve “adil bir fariza” ile de, “adaleti gerçekleştirme güçlü ana amacına”, dikkat çekilmiş bulunmaktadır.

⁶⁴ Ebû Dâvûd, Ferâiz 1; İbn Mâce, Mukaddime 8; Dârakutnî, IV, 68.

⁶⁵ Görmez, Mehmet, Sünnet ve Hadisin Anlaşılması ve Yorumlanmasında Metodoloji Sorunu, TDV. Yayınları/235, Ankara 1997, s. 317.

Bu hadis çerçevesinde bakıldığında, hukuk alanında, Kur'an'ın kendi içindeki neshi, Kur'an'ın sünneti neshi, sünnetin Kur'an'ı neshi, sünnetin sünneti neshi; daima bu değişmez hukuk ideallerini gerçekleştirmeye yönelik gelişme yönündeki değişimleri göstermektedir.

Bu çalışmada, Kur'an'da yer alan bu değişmez hukuk idealleri; hukuksal amaçlar içeren ayetlerden bulup çıkarmaya çalışmış ve bunlara Âl-i İmrân sûresi 3/7. ayete dayanarak güçlü ana amaçlar denmiştir. Çünkü bu ayette tüm Kur'an ayetleri iki ana bölüme ayrılarak, bahsedilen güçlü ana amaç olan kısmı; “muhkem” (güçlü) ve “kitabın anası” (doğurgan / kontrol eden / değişmez / ana amaç olan) olarak gösterilmiştir.

Müslümanların, Kur'an ve sünnetin belirttiği inanç, ibadet ve ahlakla ilgili güçlü ana amaçlar ile güçlü hukuksal ana amaçları; insanlığa sunmaları, tanıtmaları ve insanlığın bunlara olan ihtiyacını dile getirmeleri, inançlarının bir gereği olduğu kadar, bir insanlık borcudur. Bunların içerisinde yer alan “Dinde zorlama yoktur.”⁶⁶ güçlü ana amacı ise; bunların zor kullanılarak kabul ettirilmelerine ve uygulanmalarına elbette ki engeldir. Buna göre, Kur'an'da yer alan ve güçlü ana amaç içeren hükümler insanlığa ulaştırılmış olup; bunlar sözel ve amaçsal olarak daima diriliklerini koruyacak ve sadece onlardan yararlanmak isteyenlere ışık tutacak olan değerlerdir.

İslâm hukuk idealleri gözetilerek; vahyin kontrolünde ve sadece Hz. Peygamber tarafından oluşturularak uygulanan hukuk, şüphesizdir ki; İslâm hukuku olarak nitelenebilecek tek hukuktur ve İslâm hukuk idealleri gözetilerek hukuk kurallarının nasıl üretilebileceğini gösteren üstün bir örnektir. Ancak İslâm hukuk idealleri açısından bakıldığında, Hz. Peygamber döneminde yapılmış olsa da bu hukukun tümünü İslâm hukuk idealleri olarak kabul etmek mümkün değildir. Bu çok açık bir örnekten takip edilebilir: Kur'an'daki hukuk ideallerinden olup, güçlü hukuksal ana amaç içeren, el-

⁶⁶ “Dinde zorlama yoktur! Çünkü doğru yol ile eğri yol, apaçık ortaya çıkmıştır. O halde, artık kim tağutu (azgınları) reddedip de, Allah'a inanırsa, kopması mümkün olmayan sağlam bir kulpa yapılmıştır. Allah çok iyi işiten, çok iyi bilendir.” (el-Bakara, 2/256.)

Bakara sûresi 2/30. ayette⁶⁷ belirtildiği gibi, bütün insanların Allah'ın yeryüzündeki halifesi olarak yaratılmış olmaları sebebiyle eşit oldukları, aynı şekilde güçlü ana amaç içeren, en-Nisâ sûresi 4/1. ayette⁶⁸ insanların yaratılış yasaları gereği ve Allah'ın yeryüzündeki halifeleri olarak yaratılışta da eşit oldukları gösterilmektedir. Buna karşılık Kur'an ve sünnette kölelikle ilgili birçok hüküm olduğu gibi, köle edinme; "olan hukuk" içinde yasaklanmamıştır. Ama kölelik, güçlü ana amaçlar çerçevesinde yanlış sayılarak ortadan kaldırılmaya çalışıldığına göre; İslâm'ın "olması gereken hukukunda" (İslâm hukuk ideallerinde) köleliğe yer olamaz. Ayrıca bu güçlü ana amaçlar doğrultusundaki araç (vesail) hükümlerden, en-Nisâ sûresi 4/25. ayette⁶⁹ köle kadınlarla evlenilmesinin tavsiye edilmesi ve yine aynı doğrultudaki araç hükümlerden en-Nûr sûresi 24/33. ayette "Kölelerinizden hür olmak için bedel vermek isteyenlerin, onlarda bir iyilik görürseniz, bedel vermelerini kabul edin." şeklindeki emirden köleliğin kaldırılmasının ve insanların eşit hale getirilmesinin amaçladığını izlemek mümkündür.

Yine, kölelerle ilgili olduğu gibi, vahiy sırasında köleden farksız olan kadınla ilgili eşitliğe aykırı birçok hükmü, İslâm hukuk idealleri arasında kabul etmek mümkün olmadığı gibi; bunların İslâm hukuk idealleri çerçevesinde gelişme istikametinde değişime açık olmadıklarını söylemek de mümkün değildir. Nitekim yukarıda gösterilen ayetlerde olduğu gibi Kur'an'da yer alan güçlü ana amaçlar, tüm insanlar gibi erkek ve kadının eşitliğini öngörmesine rağmen, erkeğin kadın üzerinde "kavvam" (koruyucu/gözetici) olması ve boşama yetkisinin erkeğe verilmesi gibi birçok hükmün bu hukuk idealleri ile bağdaşmadığı ortadadır. Erkeğe o dönemdeki gücü ve gelişmişliği sebebiyle geçici olarak kamu erki kontrolünde kamusal yetki devrine dayalı olarak verilen yetkilerin erkek lehine ve kadın aleyhine, birer hak ve birer hukuk ideali gibi

⁶⁷ "Hani bir zamanlar Rabbin meleklere, "Ben, yeryüzünde bir halife yaratacağım." demişti de onlar, Bizler seni överek tesbih ve takdis edip dururken, Sen orada bozgunculuk yapacak ve kan dökecek birini mi yaratacaksın? diye sormuşlardı. Allah da onlara, "Hiç kuşkusuz, Ben, sizin bilmediklerinizi bilirim." diyerek cevap vermişti." (el-Bakara, 2/30.)

⁶⁸ "Ey insanlar! Sizi tek bir kişiden yaratan, eşini de ondan var eden ve bu ikisinden birçok erkek ve kadın türeten Rabbinizden korkun! Adını vererek birbirinizden (haklarınızı) istediğiniz Allah'ın ve akrabalık bağlarının bilincinde olun. Çünkü Allah, sizi çok iyi gözetleyendir." (en-Nisâ, 4/1.)

⁶⁹ "İçinizden her kim, hür Müslüman kadınlarla evlenmeye güç yetiremezse, o takdirde, sahip olduğunuz genç inanan cariyelerinizle (evlensin)! Allah sizin imanınızı en iyi bilendir. Çünkü siz, birbirinizden gelmesiniz..." (en-Nisâ, 4/25.)

algılanmaları ve bunların gelişme yönünde değişime açık olmayan ebedi hükümler sayılmaları; İslâm hukuk idealleri ile uyuşmayan bir hukuk külliyyatının (fıkhın hukuksal hükümleri) ortaya çıkmasına sebep olmuştur.

Böylece Hz. Peygamber döneminde, ebedi hukuk idealleri (olması gereken hukuk) ışığında fakat bu idealleri tam gerçekleştiremeyen ve mevcut şartlar gereği gelişim yönünde değişime açık olarak düzenlenen “olan hukuk” hükümlerinin, insanlığa İslâm hukuk idealleri olarak dayatılması; haklı tepkilere sebep olmaktadır. Bir kısım Müslümanların karşı çıktıkları bazı şeriat hükümleri ve şeriatçılık; İslâm hukuk idealleri ile tam olarak uyumlu bulunmayan ve gerçekte gelişme yönünde değişime açık oldukları halde, yaratılış yasaları, insan tabiatı ve bilimsel verilerle çelişkili bırakılan hükümlerdir.

Müslüman hukukçulardan Muhammed Ebû Zehra, eserinde, neshin bölümlerini belirtirken “Zımnî nesih (üstü kapalı değişim); aralarını telfik (uyuşturma) mümkün olmayan ve aynı konuya ait bulunan iki nassın birbirine muarız (çelişkili/karşıt) olmasıdır.”⁷⁰ dediği halde; eserinin hiçbir yerinde, köle edinmeyi yasaklamayan ayetlerle, yukarıda belirttiğimiz insanların eşit olduğunu gösteren ayetler arasında, uyumsuzluk ve çelişki bulunduğundan, diğer İslâm hukukçuları gibi hiç söz etmemiştir. Çünkü dayandığı metodoloji (fıkıh usulü) buna el vermemektedir.

Vahyin bittiği dönemden sonra Müslümanların oluşturduğu hukuka ise; hiçbir şekilde İslâm hukuku demek mümkün değildir. Çünkü oluşturulan bu hukuk; İslâm hukuk ideallerini temel alsada, yapıcılarını vahyin kontrolünde değildir. Dolayısıyla Hz. Peygamberden sonra Müslümanların yaptığı hukuku (fıkhın hukuksal bölümünü), İslâm hukuk idealleri arasında göstermek hiçbir şekilde mümkün olamaz.

Hukuk ideallerinin (hukuksal amaçlarının) hukuktaki önemine işaret eden Vecdi Aral bu konuyu açıklarken, Orhan Münir Çağıl’a ait aşağıdaki alıntı ile bağlamıştır:

⁷⁰ Ebû Zehra, Muhammed, İslâm Hukuku Metodolojisi (Fıkıh Usûlü), çev. Abdülkadir Şener, 4. Basım, Fecr Yayınevi, Ankara 1986, s. 165.

“Hukuk bilimi sırf bir kanunlar bilgisinden, sırf bir hukukî mantık tekniğinden ibaret kalmayıp aynı zamanda bir adalet ilmi, bir hukuk külliyyatı olmak istiyorsa, felsefeyle alâkasını kesmemeli, bilâkis ondan gıdalanmalıdır.”⁷¹

Hukukun olması gereken hukuk çerçevesindeki amaçlarının neler olması gerektiğini tutarlı bir şekilde toparlayan Necip Bilge'nin görüşleri ise şöylece özetlenebilir:

1- Toplumsal yaşamı düzenleme amacı: Hukuk kuralları, toplu halde yaşamak zorunda olan insanlar arasında; güçlünün zayıfı ezmesini, çatışmayı ve anarşiyi önleyerek, bir hukuk düzeni kurmayı amaçlar. Ulaşılabilecek bu hukuk düzeninin amacı ise; toplumda barışı, özgürlüğü, güvenliği ve eşitliği sağlamak üzere toplumsal yaşamı ve sosyal ilişkileri, biçimselliğini de belirleyerek düzenlemektir.

2- Toplumsal gereksinimleri karşılama amacı: Hukuk kuralları, topluma meşruiyetini ve kendine olan ihtiyacı kabul ettirerek varlığını sürdürebilmek için toplumun var olan ve değişen gereksinmelerini karşılamak zorundadır. Aksi halde, gereksinimleri karşılayamayan ve koşullara uyum sağlayamayan bir düzenin sosyal patlamalardan korunarak sürekliliğini sürdürebilmesi mümkün değildir. Toplumun ve içindeki kişilerin karşılanması gereken gereksinimleri ise ekonomik, sosyal, siyasal ve kültürel olmak üzere her türlü yaşamsal olanları olup; bunlar hukukun maddesel yönünü oluştururlar.

3- Adaleti gerçekleştirme amacı: Hukuk kurallarının toplumsal gereksinimleri sadece biçimsel olarak düzenlemesinin yeterli olmadığı; bu düzenlemelerin adalet ilke ve ideallerine, kişilerin ve toplumun çıkarlarına ve sonuçta toplumsal gereksinimlerin dengeli bir adalet içinde karşılanmasına hizmet etmeyi amaçlaması gerekmektedir.⁷²

⁷¹ Aral, Vecdi, Hukuk ve Hukuk Bilimi Üzerine, Filiz Kitabevi, İstanbul 1991, s. 171.

⁷² Bilge, Necip, age, s. 17 vd.

2) Var Olan Hukukun Dayandığı Amaçları Belirlemede Kullanılan Yorum Metotları Ve Önerilen “Bilimsel Bütünsel Amaçsal Yorum Metodu”nun Bunlarla İlişkisi

Yasa koyucunun yasayı oluştururken toplumda gerçekleştirmek istediği amaçların neler olduğunun belirlenmesi doğru yoruma yardımcı bir çabadır. Doğru bir yoruma ulaşabilmek için, yasa yapılırken kanun koyucunun ve toplumun içinde bulunduğu şartların sağlıklı ve etraflı bir şekilde incelenmesi gerekmektedir. Bu konuda Vecdi Aral’ın dikkat çektiği bazı hususlar şöyledir:

“...Kanun koyucunun irade ve amacının saptanmasında, kanunun meydana geliş süreci (vetiresi) de önemlidir. Burada söz konusu olan, kanunun ortaya çıkmasında etkili olmuş bulunan bütün faktörlerin dikkate alınmasıdır. Örneğin, yorumlanacak olan normun içeriğinin oluşmasında rol oynamış tasarı ya da tasarıların, başka kanun hükümlerinin, örnek olmuşsa teamülî hukukun incelenmesi; normun politik, ekonomik ve felsefi nedenlerinin açıklanması. Bu arada kanunun tarihi köklerine inmek de yararlıdır...”⁷³

“...Kanunun anlamı, onun yaratıcısının düşünce ve amaçlarına göre belirlenmek gerekir. Kanun koyucunun, olanak ölçüsünde tam bir biçimde ruhuna inebilmek için de, bütün motifler (saikler) derinleştirilmeli, kanunun gelişiminin tüm tarihi temeli ve düşünsel atmosferi incelenmelidir...”⁷⁴

Var olan hukukun yorumlanmasında sözel (lafzi) ve tarihsel yorum metotlarının yanında en etkin metot olarak amaçsal yorumlama yönteminin kabul edildiğine değinen Necip Bilge bu konuda şunları söylemektedir:

“Amaçsal yorumlama yöntemi (gaî tefsir metodu): Tartıcı yorum metodu da denilen bu yönteme göre tamamen bertaraf edilemeyecek olan kanun metni ve hazırlık malzemesi, kanunun anlaşılmasına ışık tutar; ancak sadece bunlarla yetinmek doğru değildir. Onların yanında kanunun amacını ve özellikle zamanın ihtiyaçlarını ve devrin

⁷³ Aral, Vecdi, age, s. 186.

⁷⁴ Aral, Vecdi, age, s. 187.

görüŖ ve düŖüncelerini hiçbir zaman gözden uzak tutmamak gerekir. Zira hukuk, yaŖayan bir düzen olmak dolayısıyla her nefsin ve her devrin ihtiyaçlarına ve koŖullarına cevap vermek zorundadır. Bu da ancak, kanun koyucunun belli bir zamanki düŖüncesinin değil, kanunun amacının (ratio legis) göz önüne alınmasını gerektirir.”⁷⁵

Var olan hukukun uygulanmasında yorumlanacak kuralların sözel anlamları gibi dayandıkları hukuk ideallerini gösteren metinlerin de sadece sözel anlamlarına bağlı kalınması halinde uygulanacak zamanın gereklerine cevap bulmak mümkün değildir. Ayrıca her tür hukuksal metnin yorumlanmasında deyimsel (sözel), tarihsel ve amaçsal yorumları birleŖtiren “Karma Yorum” metodu ile “GeniŖletici Veya Daraltıcı Yorum”; önerilen “Bilimsel Bütünsel Amaçsal Yorum Metodu”nun “Bütünsellik” ile ilgili bölümünün bir kısmını karŖılamaktadır. Deyimsel, tarihsel ve amaçsal yorum metodlarının tümünden yararlanılmasını sağlamak üzere bunları “Karma Yorum” adı altında birleŖtiren A. Ŗeref Gözübüyük Ŗöyle demektedir:

“Karma Yorum: Yasanın gereği gibi yorumlanabilmesi için, yukarıda değinilen yorum yöntemlerinden tüm olarak yararlanmak gerekir. Eğer, deyimsel yoruma öncelik ve ağırlık tanınırsa, düzenleme konusu ve gerekleri bir kenara itilmiş olur; yok eğer, amaçsal yoruma ağırlık verilirse ve deyimsel yorum bir yana itilirse, bu kez uygulayıcı dilediği çözüm yolunu seçmede serbest kalır. Bu da hukuk güvenini büyük ölçüde sarsar. Bu ve benzeri nedenlerle, yasayı yorumlarken deyimsel yorum yönteminden, amaçsal yorum yönteminden, hatta tarihsel yorum yönteminden yararlanmamız gerekir. Bunları dengeli bir biçimde kullanabildiğimiz ölçüde, yorumumuz başarılı olur.”⁷⁶

“GeniŖletici Veya Daraltıcı Yorum” hakkında ise Ŗunlara söylemektedir:

“Yorumu yaparken iki tür davranıŖ içinde olunabilir. Bunlardan biri yorumlayacağımız metne, amacını da dikkate alarak, sözlerinin ötesinde daha geniŖ bir anlam verebiliriz. Bu tür yoruma ‘geniŖletici yorum’ denir. Diğeri yorumlayacağımız

⁷⁵ Bilge, Necip, age, s. 168.

⁷⁶ Gözübüyük, A.Ŗeref, age, s. 76.

metne, yine amacını dikkate alarak, sözlerinin anlattığından daha dar bir anlam vermeye çalışabiliriz. Buna da ‘daraltıcı yorum’ denir.”⁷⁷

Hukuksal metinlerin amaçlarının belirlenmesinde tüm yararların ve hukuk düzeninin tüm değerlerinin göz önünde bulundurulması gerekmektedir. Çünkü hukuk bir sistem bütünü olduğu gibi toplumun üyeleri arasındaki yarar ilişkilerinin kamu yararıyla adil ve dengeli bir şekilde bütünleştirilmesi gerekir. Dinsel metinlerin yorumlanmasında da aynı durum söz konusu olduğu için önerilen metottaki “Bütünsel Yaklaşım” önem arz etmektedir. Yargıç açısından yorumlamada bütünsel yaklaşımın önemini vurgulayan Selahattin Keyman ise şöyle demektedir:

“Yasa koyucu, menfaatleri bazı değer yargılarına göre, birbirlerine nispetle sınırlamak istemektedir. Yargıcın görevi de, önündeki somut olayda, karşılıklı olarak menfaatleri sınırlamaktır. Yargıcın bu görevini yerine getirirken ilk yapacağı şey, normu uygulamak; yani somut olayı norma atlamak (içine sokmak) sureti ile bir çözüme ulaşmaktır. Ancak bu yöntem her zaman, amaca varmak bakımından (menfaatlerin sınırlandırılması) yeterli olmamaktadır. Bu nedenle, yargıcı, biçimsel mantık içine hapsetmek mümkün değildir. Yargıç, yasa koyucunun nazara aldığı menfaat durumunu araştırmak, normun anlam ve ruhuna bakarak bir menfaatler değerlendirmesi yapmak zorundadır. Yargıç bunu yaparken, bütün menfaatleri ve tüm hukuk düzenini göz önünde bulundurmak durumundadır...”⁷⁸

Var olan hukuksal metinlerdeki amacın belirlenmesinde tüm bilimsel verilerden yararlanılması gerektiği düşünüldüğü için dinsel metinlerdeki amaçların belirlenmesinde önerilen “Bilimsel Bütünsel Amaçsal Yorum Metodu”nda bilime uygun yorum kastedilerek “Bilimsel” sözcüğü kullanılmıştır. Her ne kadar hukukta “Bilimsel Yorum”, “İlmi tefsir” adıyla geçmekte⁷⁹ ise de, önerilen metotta kastedilen; sadece hukuk biliminde yer alan kuramsal (teorik) ve soyut bilimsel veriler değil, tüm bilimsel verilerdir.

⁷⁷ Gözübüyük, A. Şeref, age, s. 77.

⁷⁸ Keyman, Selâhattin, age, s. 250.

⁷⁹ Bilge, Necip, age, s. 166.

3) Hukuksal Amaçlar Karşısında Bunlara Ulaşmayı Sağlayan Araç Hükümlerin Durumu

Hukuk kurallarının hukuk ideallerini gerçekleştirmek için yapıldıkları ve onlara göre değiştirildikleri ve bu sebeple çoğu zaman araç olarak görev yaptıkları hukuksal bir gerçektir. Bu sebeple araç hükümlerin bağlayıcılığı amaçladıkları hukuk ideallerinin bağlayıcılığı ölçüsündedir.

Araç olan hukuk normlarının doğru yorumunun ancak onların izledikleri amaca göre yapılabileceğini bildiren Vecdi Aral, amaç hükümler karşısında araç hükümlerin konumu şöylece belirtmiştir:

“...Teleolojik (evreni amaçlarla sonuçlar arasındaki bir ilişkiler sistemi olarak gören teori) yorumdan, salt verilmiş birer amaç için gerekli araç ve yolların seçimi değil, bundan başka bizzat gerçekleştirilecek amaçların seçimi de anlaşılır. Bunun nedeni, bazen bizzat kanunun amacının açık olmayışıdır. Bu durumda, bir amaç yeniden amaca uygunluğa göre belirlenemez; ancak hukukta uygunluğa, yani hukukun ahlaki düşünce ve ilkeleri karşısında hangi amaçların izlenmeye değer olduğuna göre belirlenir.

Üstelik kanunun amacının bilindiği zamanda da, bu amaca götüren yol araçların seçimi yine, seçilecek aracın amaca salt teknik uygunluğu ile ilgili, daha açıkçası, aracın salt kozal (nedensel) bakımdan amacı gerçekleştirmeye elverişli olup olmadığı ile ilgili bir sorun değildir. Bunda, aynı zamanda seçilecek aracın değerlendirilmesi söz konusudur. Bir araç ancak, amaç bağlayıcı olduğu, yani etik bakımdan doğru olduğu zaman ve ayrıca bu aracın kullanılması amaçla, yalnızca teknik bakımından değil, ahlaki açıdan da doğru bir değer ilişkisinden bulunduğu (elde edildiği) zaman bağlayıcıdır...”⁸⁰

Selâhattin Keyman ise, eserinde, sosyolojik hukuk anlayışını bilgi teorisi açısından incelerken, hukuk bir araçtır başlığı altında şunları söylemektedir:

⁸⁰ Aral, Vecdi, age, s. 168.

“Modern düşünce, hukukun tarih ve örf adet aracılığı ile kendiliğinden ortaya çıkan bir olgu değil de, akıl ve bilinçle inşa edilen bir sistem olduğunu göstermektedir. Hukukun yaratılmasındaki akılcı ve bilinçli unsur, hukukun bazı toplumsal amaçlara yönelen bir araç olmasının anlaşılması sonucunda ortaya çıkmıştır.

Hukukun bazı toplumsal araçların gerçekleştirilmesine hizmet eden teknik bir araç olması, bu amaçların somut olarak tespit edilmesini gerektirir. Sosyolojik anlayışın öncüleri ve temsilcileri, bu amacı, toplumsal menfaat olarak nitelermektedirler. Bu nedenle, toplumsal amaçların bulunması, ölçülmesi ve dengelenmesi gerekmektedir. Hukuk, bu amaçlara ulaşabilmek için, davranışlar üzerinde bir toplumsal kontrol aracı görevini, kuralları aracılığı ile insan davranışlarını düzenlemek suretiyle yerine getirir. Çünkü kurallar, ne yapıp yapmayacağını göstermek suretiyle, bireyin davranışını etkilemekte; böylece hukukun genel amacına doğru yönelmektedirler.”⁸¹

B- İSLÂM HUKUKUNDA HUKUKSAL AMAÇLARIN ÖNEMİ

Hz. Muhammed’e vahyedilen ve Kur’an metninde yer alan hukuksal metinlerin vahyin kontrolünde hayata uygulanması ile Hz. Peygambere ek olarak gelen vahye dayalı Kâim (değişmez) Sünnetin yine kendi döneminde ve vahyin kontrolünde hayata uygulanmasından ibaret olan İslâm hukukunun, iki ana bölümden oluştuğu kabul edilmelidir. Bunların birincisi, uygulandığı dönemdeki sosyolojik ve tarihsel ihtiyaçları karşılayan ve “olan hukuk” denen ve fiilen uygulanan hukuk kurallarının bütünüdür. İkincisi ise, Kur’an’da yer alan hukuk ideallerini oluşturan hukuksal güçlü ana amaçlar ile Hz. Peygamberin değişmez, istikrarlı tutum ve davranışlarının gösterdiği hukuksal güçlü ana amaçlardan oluşan “olması gereken hukuk” bölümüdür. Bu çalışmada Kur’an’ın ilk beş sûresinde yer alan ve değişime açık olan araç hükümler de gösterilmekle birlikte, esasen bu sûrelerdeki yer alan değişmez hukuksal güçlü ana amaçlar belirlenmeye çalışılmıştır.

⁸¹ Keyman, Selâhattin, age, s. 232.

1) Kur'an Metinlerinde Amaçsal Anlatım

Hız. Muhammed'in insanlığa sunulmak üzere Allah'tan aldığını açıkladığı sözel vahiylerin toplamı için kullanılan Kur'an sözcüğünün en çok kabul gören anlamı "Okumak"⁸² olup, okunması gerekli Tanrısal metinlerin toplamını oluşturan son ilahi kitabın adı olarak seçilmiştir.

Arapçadaki okumak mastar fiilinden isimleştirilerek oluşturulan okumak anlamındaki Kur'an sözcüğü, Tanrı-insan iletişiminde; Tanrı'dan gelen ve okunan yani okunması gerekenlerin toplamı için kullanılmıştır.

Kur'an sözcüğü ile ilgili Kurtubî (ö.671/1273) şunları bildirmiştir:

"Arapların mef'ul olana mastar anlamını vermekteki adetleri üzere okunan şeye (makru') Kur'an adı verilir. Nitekim Araplar ma'luma (bilinen şeye) ilim (bilmek), madruba (sikke olarak vurulmuş şeye) darb (vurmak), meşruba (içilen şeye) şarap (içmek) demektedirler."⁸³

Okumak eylemini değerlendirdiğimizde; onun söz söylemekten başka bir şey olmadığını görmekteyiz. Sözlerin ise; sadece anlaşılmaları için (söylemin amacı) söylenmiş olması gerektiği apaçıktır. Böylece metinlerin okunmasının söz söylemeyi, söz söylemenin de anlaşılmayı amaçladığı düşünüldüğünde, Kur'an'ın; muhatabı olan insanı düşünmeye ve anlamaya davet ettiği anlaşılmaktadır. Nitekim giriş (el-Fâtiha / açılış) sûresini takip eden el-Bakara sûresinin ilk ayeti bu düşünme ve anlama eylemine yönlendirme ile başlamaktadır. Elif lam mim şeklinde okuma araçları olan alfabe harfleri ile Hız. Muhammed'in baş harfi olan (m) harfini içeren ve adeta başka yazılımlarla karışmayı önleyici bu şifrenin hemen ardından "Bu kitapta şüphe (kuşku) yoktur"⁸⁴ denerek; Kur'an'ın içerdiği güçlü ana amaçlar, düşünce süzgecinden

⁸² Diyânet İslâm Ansiklopedisi, TDV. Yayını, İstanbul, Birışık, Abdulhamid, "Kur'an" mad., XXVI, 383.

⁸³ Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Ensârî, çev. M. Beşir Eryarsoy (el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân), I-XIX, Buruc Yayınları, İstanbul 2003, II, 564.

⁸⁴ "İçinde hiçbir kuşku olmayan bu kitap, Allah'tan korkanları, doğru yola ulaştıran (bir kitap)tır." (el-Bakara, 2/2.)

geçirildiğinde bunların şüpheden arınmış olarak görülebilecekleri öncelikle vurgulanmış bulunmaktadır.

Yine hemen arkasından, araştıran, sorumluluk duyarak sakınan (muttaki) insan için bu kitabın (Kur'an'ın); doğru yolu gösteren bir kaynak (hidayet kaynağı) olduğu önemle bildirilmiştir. Kur'an'ın başlangıç kısmında yer alan bu anlatım, vahiy metinlerinin, akıl, bilimsel veriler ve vahyin bütünü ile çelişmeyecek şekilde ve sorumluluk bilinci içinde algılanması gerektiğini göstermektedir.

2) Kur'an'ın Anlatım Tarzı

Kur'an'ın anlatım tarzının diğer anlatımlara benzememesi hep ondaki edebi i'caza (yüksek edebiyata dayanmasına) bağlanmıştır. Bunun delilleri de kolaylıkla bulunmuştur. Çünkü nihayet Tanrısal olan bu metinlerde o günkü edebiyat kurallarına göre en doğru ve en uygun anlatım tekniklerinin kullanılmış olması tabiidir. Ancak dil ve edebiyatın yaşayan bir organizma gibi devamlı değişeceği, Arapçanın da bu değişimden kurtulamayacağı ve asırlar geçtikten sonra bu tür i'cazın tartışılacağı hiç hesaba katılmamıştır. Oysa dilsel anlatımda dilin amaçlananları anlatmada bir araç olduğu bilinmektedir. Amaçları ise asırlar sonrasında da belirlemek mümkündür. Bu takdirde dil ve edebiyatın değişmesi Kur'an'ın amaçsal i'cazına zarar veremez. Bu amaçsal i'cazın neler olduğu, ancak Kur'an, Kâim Sünnet ve bilimsel verilere bütünsel yaklaşılarak bulunabilir. Bu çerçevede öncelikle Kur'an'ın anlatım tarzına bakılmalıdır.

Kur'an'ın farklı zamanlarda indirilen ayet parçalarından oluştuğunu ve bu ayetler ile bunların oluşturduğu sûrelerin son dizime göre yerleştirilerek melek Cebrail'in kontrolünde bugün elde mevcut Kur'an metninin oluşturulduğu tevatürle (intikalinde aksine hiçbir fikir ileri sürülemediği kesin kabul) bilinmektedir. İşte bu nihai dizim ve yerleştirim çerçevesinde ayetler izlendiğinde devamlı olarak bir konudan diğerine ve ondan diğerine geçildiğini ve tekrar aynı konunun direkt veya dolaylı olarak işlendiği görülmektedir. Oysa insan anlatımlarında, bir konu bütünlüğü içinde aynı bölümde aynı konu işlenir. Kur'an'daki bu farklılığın (adeta bir renk armonisi gibi konuların farklılığına ve imajlarına dayanılarak bunların hafızada birbirlerini

çağrıştırması durumunun) amaçsal içerik yanında muhatap olan insandaki bir yapısal durumla ilişkili olması gerekir. Nitekim insan hafızasının kavrama ve kodlama yetenekleri ile ilgili Tony Buzan'a ait aşağıda özet bilgiler bu görüşü doğrulamaktadır:

Belleğin anımsamasına yardımcı olan beş ana faktör;

1- Öncelik: Diğer her şeyin eşit olduğu durumda, olayların ortasından çok başlangıçları anımsanır. (Her farklı ve yeni başlangıç hatırlama ve diğerlerinden ayırmaya olanak verir.)

2- Yakınlık: Her şeyin eşit olduğu durumda yakın zaman önceliği olan olaylar, daha kolay anımsanır.

3- Bağlantı: Birbirlerine bağlantısı olan şeyler, bağlantısız olanlardan daha iyi anımsanır. Bilhassa tekrar edilen şeyler kurdukları yeni bağlantılar sebebiyle daha kolay hatırlanır.

4- Göze Çarpıcılık: Tuhaf, sıra dışı, konu dışı veya farklılığı ile göze çarpan şeyler otomatikman daha kolay anımsanabilir.

5- Tekrar: Tekrarlanan şeyler, bir kez gözden geçirilip terk edilen şeylere göre daha iyi hatırlanır. Tekrarda en ideal ölçü ilk tekrarın on dakika sonra, ikincisinin bir gün, üçüncüsünün bir hafta, dördüncüsünün bir ay ve beşincisinin dört ay sonra olmasıdır.⁸⁵

Yukarıdaki bilgilerden anlaşıldığı gibi, Kur'an ayetlerindeki konuların, bir veya birkaç ayet sonra, farklı konular halinde değişmesi; yukarıdaki sayılan anımsamaya yardımcı faktörlerin tümünün hep birden gerçekleşmesine imkân verecek bir yapılanmalıdır.

⁸⁵ Buzan, Tony, Aklını En İyi Şekilde Kullan, çev. Banu Ergüder, 3.Basım, Arion Yayınevi, İstanbul 1998, s. 51 vd.

3) Kur'an'ın Amaçsal İçeriği Ve Müslüman Hukukçuların Amaçlara Yaklaşımı

Kur'an'ın kendisi amaçsal içeriğini, el-Fâtiha sûresi son ayetinde “Kur'an'da gösterilen doğru yol” olarak özetlenmiş olup, bu kapsamda Kur'an'ın, varlığı ve insanı kapsayan birçok alanda çok önemli amaçları içerdiği tüm araştırmacılarca ortaya konmuş bulunmaktadır.⁸⁶

Sözel yargılar (hükümler) olarak bakıldığında inançsal ve ahlaki hükümler ayrık tutularak, sırf insan eylemleri ve insanlar arası ilişkiler (muamelat) ile ilgili yapılmış klasik bölümlendirmelerde (tasniflerde) ibadetlerle ilgili 89 ayet, aile hukuku ile ilgili 70 ayet, borçlar hukuku ile ilgili 70 ayet, muhakeme hukuku ile ilgili 13 ayet, ceza hukuku ile ilgili 30 ayet, idare hukuku ile ilgili 10 ayet, devletler hukuku ile ilgili 25 ayet, devlet ekonomisi ile ilgili 10 ayet olmak üzere toplam 317 ayet hukuksal amaç gibi algılanarak ortaya konmaktadır.⁸⁷

Bu çalışmada farklı bir yaklaşımla ve farklı metot olan “Bilimsel Bütünsel Amaçsal Yorum Metodu” kullanılarak, Kur'an'da yer alan amaçlar öncelikle konuları yönünden aşağıdaki şekilde dörde ayrılarak bölümlenmiştir.

- 1- İnançsal Amaçlar
- 2- İbadetsel Amaçlar
- 3- Ahlaksal Amaçlar
- 4- Hukuksal Amaçlar

Hukuksal amaçlar ele alındığında ise, bu amaçların ilişkin oldukları varlıklara göre aşağıdaki şekilde bölümlenmesi (tasnifi) uygun görülmüştür:

- 1- Kişisel Amaçlar

⁸⁶ Çağrı, Mustafa, “Kur'an” mad., DİA, XXVI, V.Muhteva, 390.

⁸⁷ Erdoğan, Mehmet, İslam Hukukunda Ahkâmın Değişmesi, M.Ü.İ.F. Vakfı Yayını, 2.Baskı, İstanbul 1994, s. 39.

- 2- Ailesele Amaçlar
- 3- Toplumsal Amaçlar
- 4- Toplumlar Arası Amaçlar
- 5- Evrensel Amaçlar (Doğa Ve Çevre İle İlgili Amaçlar)

Kur'an'da hatta İslam'da yer aldığı bazı Müslüman hukukçular ve bilhassa Gazzali (ö.505/1111) tarafından ileri sürülmüş ana amaçsal bir bölümlenme (tasnif), sırf insanın maddi ve manevi ihtiyaçları merkeze alınarak: 1- Zaruriyat, 2- Hacıyat, 3- Tahsiniyat şeklinde belirlenmiş olup⁸⁸ bu bölümlenmenin amaçların önem derecelerini gösterme dışında problem çözümleyici bir işlevi olduğu söylenemez. Yine bu önem derecesi temel alınarak Gazzali ve diğer Müslüman hukukçuların yaptığı zaruriyat ile ilgili çeşitli bölümlenmelerin ise akli ve bilimsel somut karşılıklarının yeterli olmadığı görülmektedir. Nitekim: 1- Dinin korunması, 2- Hayatın korunması, 3- Aklın korunması, 4- Neslin korunması, 5- Malın korunması şeklinde yapılan bölümlenmede⁸⁹ bunların tümünün genellikle kişisel amaçlardan oluştuğu (kişiyi ilgilendirdiği) aile ve toplumu dolaylı olarak ilgilendirse de doğrudan aile, toplum, toplumlar arası ve evrenle (doğayla) ile ilgili olmadıkları görülmektedir. Yani sonuçta bunların çok dar bir alanı kapsadığı ortadadır.

Diğer taraftan bunun gerçekçi bir bölümlenme olmadığı da görülmektedir. Çünkü hayat, akıl ve neslin korunması sadece kişinin bedensel varlığı ile ilgilidir. Bu çalışmada benimsenen bölümlenmedeki "Kişisel Amaçlar" ın içinde, sırf "Kişinin Korunması" diye bir alt bölüm açıldığında dahi; bu alt bölümün, kişinin bedensel varlığını (hayat, akıl, nesil) ifade etmesi yanında bunlara ek olarak onun manevi varlıklarını (şeref, onur, ihtira, icat, eser ve her türlü haklarını) da içereceği görülecektir.

Ayrıca dikkat edildiğinde Müslüman hukukçuların mekasit eserlerinde hukuksal amaçlar belirlenmiş değildir. Bunun esas sebebi hukuksal amaçların diğerleri ile birlikte, fıkhnın içinde ve ayrımsız olarak gösterilmeleridir. Oysa hukuksal amaçların,

⁸⁸ Pekcan, Ali, İslâm Hukukunda Gâye Problemi Zarûriyat-Hâciyât-Tahsîniyyât, Rağbet Yayınları, İstanbul 2003, s. 125, 269.

⁸⁹ Pekcan, Ali, age, s. 271 vd.

diğerlerinden tamamen farklı olmaları ve işlevleri sebebiyle; ayrıca belirlenmeleri gerekmektedir. Çünkü hukuksal amaçlar tüm diğer araç hükümleri kontrol ederler.

4) Hz. Peygamberin Sünnetinde Amaçsal Anlatım

Hz. Peygamberin vahiy dönemi (takribi 23 yıl) içindeki söz, fiil ve takrir (onay) yoluyla ortaya koyduğu dinle ilgili sünnetin (yolun) dinin ikinci kaynağı olduğu kabul edilmektedir. Ancak dinle ilgili olup ona kaynaklık teşkil eden sünnetin, diğer sünnetle olan ayırımı ihtilafli olup kesin şekilde ortaya konamamıştır. Mehmet Görmez'in, eserinde, Hz. Peygamberin fiili sünneti ile ilgili ortaya koyduğu aşağıdaki kanaatler, gerçekte tüm sünnet için geçerlidir:

“...Peygamberin örnek alınıp alınamayacağını ilke olarak tartışmaları elbette mümkün değildir. Ancak hangi fiil ve davranışının, ne zaman bizim için örneklik teşkil ettiği, örneklik teşkil eden fiillerin teşrî bakımından bağlayıcılık dereceleri tarih boyunca tartışıla gelmiştir...”

“Genelde durum bu olmakla beraber bazı sahâbiler, Hz. Peygamberin bazı fiillerini dayandığı kaynak bakımından sorgulayıp ayırmak cihetine gitmiş; yaptığı işi ilâhî vahyin saikiyle mi, yoksa şahsî görüş ve ictihâdına göre mi yaptığını sormaktan çekinmemiştir (Hubab b. Munzir'in Bedir'deki strateji ile ilgili sorusu, Berire'nin evlenme emri ile ilgili sorusu gibi). Ayrıca kendisi bir iki vesile ile peygamberlik görevleri arasına girmeyen, tecrübeye dayalı dünyevi işlerle, tebliğ etmekle mükellef olduğu dînî hususlara taalluk eden fiillerini ayırmıştır (Hurma aşılama ile ilgili hadiste geçtiği gibi). Bunun dışında herhangi bir tasnif ve ayırma gitmemiştir.”⁹⁰

Hz. Peygamberin sünnetini anlayarak ondaki amaçları belirleyebilmek için her şeyden önce Hz. Muhammed'in kişiliğinin ve misyonunun ve peygamberlik süresindeki yaşantısının çok sağlam bir şekilde tanınıp bilinmesi gerekmektedir. Elbette ki ayakta tutmaya çalıştığı temel değerler açısından onu en iyi tanıtan kaynak Kur'an'dır. Kur'an'ın birçok yerinde tekrar edilen ve değişmez güçlü ana amaçları içerisinde yer

⁹⁰ Görmez, Mehmet, age, s. 277.

alan Allah'a ve Resulüne birlikte uymayı emreden ayetleri açıklayıcı olan, Haşr sûresinin 59/7. ayeti içindeki "...Elçi size ne verirse onu alın, size neyi yasaklarsa, ondan da vazgeçin..."⁹¹ emir, O'nun Kur'an dışında da vahiy aldığı göstermektedir. Aksi halde o size Kur'an'ı getirdi. Siz sadece O'nun getirdiği Kur'an'a uyun denmesi gerekirdi. Böyle denmediği gibi O, ortaya koyduğu sünneti ile temel dinsel değerlerin hayata nasıl uygulanması gerektiğini yaşayarak ve yaşatarak gösteriyordu.

Yönetici olarak Hz. Muhammed'i Kur'an'ın nasıl tanıttığı araştırıldığında; O'nun, bir peygamber olarak Allah'tan aldığı emirle değil, Kur'an'daki şûra esaslarına dayanan bey'at (seçim, sosyal mukavele) yetkisi çerçevesinde toplumu yöneten bir siyasi önder ve bir başkomutan olduğu görülür. Yine O'nun toplumu Kur'an prensipleri ışığında akla ve mevcut bilimsel verilere göre yönetirken tek başına karar vermekten kaçınarak, toplumdaki tüm yararlı güçleri akılcı bir şekilde devreye soktuğu bilinmektedir. O en büyük örnek insan (insanı kâmil) ve en büyük peygamber olarak, inanç, ibadet, ahlak ve hukuk gibi her alanda insanlığa yol göstermekteydi. Ancak onun din ile ilgili olmayan sünneti olduğu gibi, hukukla ilgili olmayan ve dolayısı ile kısmen de olsa değişkenliği söz konusu olmayan inanç, ibadet ve ahlakla ilgili sünnetleri de pek tabii olarak mevcuttu. Bunlardan örneğin yönetici ahlakı ile ilgili bir sünnet, bir hukuk kuralı olarak ortaya konmasa da; ondan faydalanmak isteyenlere yasa yapımında daima yol gösterebilir. O, seçimle (şûra ve bey'at) işbaşına gelmiş ve şûra (demokrasi) ile yöneten bir lider olarak, oturan bir topluluğun içine geldiğinde üst başa geçmez, topluluğa sonradan katılanların bölümüne oturur ve herkesin böyle yapmasını isterdi.⁹² Peygamber bu tutum ve tavsiyesi ile yöneticilerin halktan ayrıcalıklı olmamaları gerektiğini, zorunlu olmadıkça halkı rahatsız edici davranışlardan kaçınmaları gerektiğini amaçsal olarak gösteriyordu. O'nun bu tutumunu ne amaç dışı olarak sadece toplantıya katılma ile sınırlı tutmak doğru olur, ne de bir yasa maddesi gibi algılamak doğru olur. Esasen Hz. Peygamberin bu örnek tutumunu ilgili olaylara ışık tutmak

⁹¹ Allah'ın kentler halkından elçisine verdiği ganimetlere gelince; onlar, Allah'a, elçiye, onun yakınlarına, yetimlere, yoksullara ve yolda kalmışlara aittir. Bunların, yalnız zenginler arasında dolaşan (bir servet ve güç kaynağı haline) gelmemesi için (Allah böyle hükmetmiştir). Elçi size ne verirse alın, size neyi yasaklarsa, ondan da vazgeçin. Allah'tan korkun. Çünkü Allah, cezası çok şiddetli olandır. (Haşr, 59/7.)

⁹² Köksal, Mustafa Asım, İslam Tarihi, I-XVIII, Şamil Yayınevi, İstanbul 1987, XVIII, 413.

amacıyla ortaya koyduğunun kabul edilmesi; onun tutumunun en doğru şekilde anlaşılması ve en yararlı şekilde yorumlanmasıdır.

Hz. Peygamberin ahlakının kendisine sorulması üzerine Hz. Aişe'nin: "Sen Kur'an okumuyor musun? ... İşte Resulullah ahlakı Kur'an'dı." sözü ve Kur'an'ın içeriği dikkate alındığında Hz. Peygamberin ahlakta olduğu gibi her alanda Kur'an'ın uygulanmasını insanlığa öğrettiği görülmektedir.

Hukuk açısından da durum aynıdır. O, Kur'an'ın değişmez hukuksal amaçlarının ışığında hukuk oluşturarak onları hayata uyguladığı gibi, Kur'an'da değişime (neshe) açık olan hükümlerin gelişme yönünde değişime nasıl açılmaları gerektiğini de gösteriyordu.

Hz. Peygamberin sünnetini bu açıdan anlayabilmek için onun her tür söz ve tutumundaki amaçları belirlemekten başka yol olamaz. Bunun için sağlam bir anlama ve yorumlama metoduna ihtiyaç bulunduğu açıktır. Bu metotta bilimsel verilere uygunluk (bilimsel yaklaşım), Kur'an ve sünnetin değişmez değerlerinin hep birden göz önünde bulundurulması (bütünsel yaklaşım) ve her söz, tutum ve uygulamada amaçlanan şeylerin neler olduğunun araştırılması (amaçsal yaklaşım) gerekmektedir.

Sünnetteki amaçsal anlatım konusunda bazı örnekler şöylece incelenebilir:

1- İbadetle ilgili bir alanda olsa dahi, sünnette yer alan bir uygulamada, amacın belirlenmesinin ne kadar önemli olduğu Mehmet Görmez'in, eserinde değindiği, şu örnekte görülmektedir:

Ebu't-Tufeyl'in sözlerine devamla (Hz. Aişe'ye) "Senin kavmin Hz. Peygamberin Safa ile Merve arasında deve ile sa'y ettiğini ve bunun sünnet olduğunu söylüyor." deyince de şöyle der: "Bu da hem doğru hem de yanlıştır. Safa ile Merve arasında deve ile sa'y ettiği doğrudur. Fakat sünnet değildir. Resulullah herkese görünmek ve sesini işittirmek için deveye binmişti."⁹³

⁹³ Görmez, Mehmet, age, s. 278 ; İbn Hanbel, Müsned, IV.

2- Gerçekte vergi hukuku ile ilgili bir uygulama olan koyun zekâtı konusunda Zekiyyüddîn Şa'bân'ın, eserinde örnek verdiği hadisle ilgili kısmen bütünsel ve amaçsal sayılabilecek bir yorumu şöyledir:

“Sözünü etmek istediğimiz nass Muâz (r.a.)’ın bir uygulamasıdır. Şöyle ki: Muâz Yemen ahalisine ‘Darı veya arpa yerine bana hamîs (beş zirâ uzunluğunda elbise veya müstamel elbise) getirin. Bu sizin için daha kolay, Medine’deki Rasûlüllah’ın Ashabı için daha faydalıdır.’ demiştir. Böylece Muâz zekâtı toplarken zekâtı çıkarılan malın aynı (darı ve arpa) yerine elbise almıştır. Çünkü Yemen havalisinde elbise bol miktarda bulunuyordu. Ve Yemenliler için bunun verilmesi daha kolaydı. Öte yandan elbise alınması, Medine’de bulunan Ashab’ın ihtiyacını karşılamaya daha elverişli idi. Çünkü orada elbise az bulunuyordu ve onların buna ihtiyacı vardı.

Hikmet-i teşrî’ açısından bakıldığında da, zekâtın farz kılınmasındaki gayenin fakirlerin ihtiyaçlarının karşılanması olduğu görülür. Fakirler yiyecek, içecek, giyecek ve mesken gibi değişik şeylere muhtaçtır. O halde zekât olarak malın kıymetinin verilmesi, bütün bu ihtiyaçların karşılanması bakımından diğer yollardan daha elverişli bir yoldur”⁹⁴

3- Hz. Peygamberin fiillerinde ve dolayısıyla istikrarlı tutumunda var olan amaçsal anlatımın belirlenmesi ile ilgili Mehmet Görmez’in aşağıdaki görüşleri yeni bir gelişme olarak önemlidir:

“Kısaca mücerret bir fiilin Hz. Peygamberden sâdır olması (ortaya çıkması), onun bir delil veya hüküm teşkil ettiği anlamına gelmez. Kaldı ki, bazı fiillerinden dolayı onun Allah’ın itabına (uyarısına) maruz kaldığı da unutulmamalıdır.”⁹⁵

⁹⁴ Şa'bân, Zekiyyüddîn, çev. İbrahim Kafi Dönmez, İslâm Hukuk İlminin Esasları (Usûlü'l-Fıkh), Ankara 1996, s. 379 vd.

⁹⁵ Görmez, Mehmet, age, s. 283.

İKİNCİ BÖLÜM
FIKİH USULÜ KURALLARININ YETERSİZLİKLERİ
VE ÇÖZÜM ÖNERİLERİ

I- DİNSEL METİNLERDEKİ HUKUKSAL ANA AMAÇLARI BELİRLEMENİN DEĞİŞİMDEKİ ÖNEMİ

Gelişme yönündeki değişime imkân vermeyen fıkıh usulü kurallarındaki yetersizliklerin ana sebebi, bu kuralların oluşturulmasında Kur'an ve her tür sünnetin eşdeğer iki dinsel kaynak olarak kabul edilen konumlarıdır. Kur'an metinlerinin ezberlenerek ve yazılarak koruma altına alınmasına karşılık, özellikle sözel sünnetin (hadislerin) yazılarak korunmasının vahiy süresinin son dönemine kadar yasaklanmış olması, esasen sünnetin tümü (kavli, fiili, takriri) için geçerli bir belirsizlik oluşturmuş olup, her iki kaynağın gücünü ve konumunu belirlemede dikkate alınması gereken en önemli durumdur.

Vukuu kesin olan mütevatir (Lafzi ve manevi / sözel ve anlamsal) sünneti de kapsayan Kâim (değişmez) Sünnet bölümü diye bir bölüm ayıramayan fıkıh usulcileri, Kâim Sünnet hadisini ⁹⁶ de göz ardı ederek sünnetin tümünü metinsel olarak aynen Kur'an gibi hukuka kaynak kabul etmekle, Kur'an ve Kâim (değişmez) Sünnetin güçlü ana amaçlarını aynı seviyeye indirerek onları gölgede bıraktıkları gibi, Kâim Sünnete dayanılarak gerçekleştirilebilecek olan gelişme yönündeki değişimin önünü de tıkamışlardır. Fıkıh usulcileri, sünneti yapısı itibarıyla kavli, fiili ve takriri olarak üçe ve rivayet açısından da mütevatir, meşhur ve ahad gibi bölümlere ayırmalarına rağmen; sünnetin değişmez ana amaç teşkil eden (Kâim Sünnet) bölümü ile bunlara ulaşmak için araç teşkil eden ve gelişme yönünde değişime açık olan bölümlerine ulaşamadıkları görülmektedir. ⁹⁷

Hız. Peygamberin, Kur'an'ın güçlü ana amaçlarına uygun İslâm hukukunu (olan hukuk) oluşturup yerleştirdikten sonra sünnetinin yazıya geçirilmesine izin vermesinin; sadece bu metinlerin Kur'an metinleri ile karışmasını önleme amacını taşıdığını söylemek tutarlı olamaz. Çünkü sünnetin yazımına izin verildiği dönemde Kur'an

⁹⁶ "İlim (dîn ilmi) üç türdür. Bunun dışında kalan ise bir fazlalıktır: ya muhkem bir ayet yahut uygulanan Kâim (değişmez) Sünnet veya adil bir farizadır (adaleti amaçlayan hüküm). Bunun dışında kalan ise bir fazlalıktır (sabit olmayan değişen ve artan kısımdır)." (Ebû Dâvûd, Feraiz 1; İbn' Mace, Mukaddime 8; Dârakutnî, IV, 68)

⁹⁷ Şa'bân, Zekiyyüddîn, age, s. 71 vd.

vahiyleri devam ettiği gibi, Kur'an henüz kitap haline getirilmediğinden dolayı; karışma riskinin, yazıma izin verilen dönemde de varsayılması gerekir. Bu konuda tutarlı olabilecek görüş; oluşturulan İslâm hukuku üzerinde Kur'an'ın tartışmasız hâkimiyeti sağlandıktan sonra, Kur'an'a dayanan ve Kâim (değişmez) Sünnette belirtilen güçlü ana amaçları dışında bağlayıcı konumdan çıkarılmış bulunan sünnetin, sadece açıklayıcı olarak yazılmasına izin verilmiş olmasıdır.

Esasen eğer sünnet, dayandığı Kur'an güçlü ana amaçları dışında bağlayıcı olsaydı, baştan itibaren onun da koruma altına alınması veya bağlayıcı olan kısmına Kur'an'da yer verilmesi gerekirdi. Yine sünnetin belirlenmesi için bunca tarihsel çaba olmasaydı İslâm'ın eksik kalacağı ve din için Kur'an'ın yetmeyeceği, Kur'an açısından düşünülemez. Çünkü Kur'an, dinsel olan her şeyi kendinde topladığını beyan etmektedir.⁹⁸ Bu ayet dinin esası olan güçlü ana amaçların Kur'an'da toplandığından başka bir şekilde yorumlanamaz. Çünkü dinin namaz ve zekât dâhil birçok teferruatının Kur'an'da olmadığı ve bunun gibi dinin değişmez hükümlerinin, temeli Kur'an'a dayanan Kâim (değişmez) Sünnet amaçları içinde yer aldığı bellidir. Ayrıca Hz. Peygamberin “Benim sözümü yazmayınız. Kim Kur'an'ın dışında sözümü yazmışsa onu imha etsin...”⁹⁹ uyarısı içindeki “imha emri”, hayatının sonlarına kadar devam ettiğine göre; Hz. Peygamberin dinsel içerikli, istikrarlı ve değişmez uygulama ve tutumundan ibaret Kâim Sünnetin dışındaki diğer sünnetinin metinsel olarak dinin esası ve bağlayıcı kaynağı olarak korunması gerekli görülmemiş demektir. Çünkü imha edilen onca kayıt yok olduğu gibi, onların sonradan toplanması da “onları imha edin” emrine aykırı düşmektedir. Sadece izin verilen dönemden sonrasının yazılması imha emrine aykırı düşmeyebilir. Bu açıklamaya göre, her tür sünnetin hukuksal açıdan üç önemli işlevi olabilir. Birincisi Kur'an ve Kâim (değişmez) Sünnetteki ana amaçlara uygun olarak Hz. Peygamber dönemindeki İslâm hukukunun (olan hukukun) oluşturulması ve uygulanmasındaki işlevi, ikincisi Kur'an'daki ana amaçları hedefleyen Kâim (değişmez) Sünnet olarak nitelenen amaçları sebebiyle gelişme yönündeki değişimi (Hz. Peygamberin Kâim Sünnet ana amaçlarına dayanan dinsel içerikli

⁹⁸ el-En'am, 6/38.

⁹⁹ Müslim, ez-Zühd ve'r-Rekâik, 3004.

istikrarlı uygulama ve tutumları ile gerçekleştirdiği nesih, tahsis ve eklemeleri) gösterme işlevi, üçüncüsü ise Kur'an'ı ve Kâim (değişmez) Sünneti açıklama işlevidir. Sünnet içinde esas vahiyle kontrol edilen bölümün Kâim (değişmez) Sünnet bölümü olması tek mantıklı kabuldür. Çünkü o namaz ve zekât gibi herkesçe bilinen ve devamlı yaşanan bir olguydu. Yazımı yasaklanan sünnet için aynı şeyin söylenemeyeceği konan yasaktan bellidir. Yine Hz. Peygamber döneminde sünnetin her konuda ulaştığı hedefin Kur'an ve Kâim (değişmez) Sünnetin nihai amaçları olduğunu söylemek mümkün değildir. Her şeyden önce tarihsel ve sosyolojik şartların buna imkân vermediği ortadadır. Hz. Aişe'ye hitaben söylenen şu hadis bu durumun çarpıcı bir göstergesidir: “Şayet senin kavmin henüz küfürden yeni kurtulmuş olmasaydı, Kâbe'yi yıkar ve İbrahim'in temelleri üzerine inşa ederdim. Çünkü Kureyşliler Kâbe'yi yaptığında kısalttı ve ben ona bir (diğer rivayette iki) kapı yapardım.”¹⁰⁰

Böylece, fıkıh usulü kurallarının yetersizliklerinin ana sebebi, yukarıdaki düşüncelerin aksine, taşıdığı Kur'an güçlü ana amaçları dışında her tür sünneti Kur'an'a denk sayma ve rivayet edilen metinleri de olduğu gibi dinsel kaynak olarak almasıdır. Bu tutumun hatalı olduğunu gösterebilmek için fıkıh usulü kurallarının yapımından önceki dönemde Kur'an ve Kâim (değişmez) Sünnet ile genel olarak sünnetin karşılıklı konumları ve amaçlarını dikkatle incelemek gerekmektedir.

A- FIKIH USULÜ KURALLARI ÖNCESİNDE KAYNAK OLARAK KUR'AN VE SÜNNETİN AMAÇSAL KONUMU

Hz. Peygamberin Kur'an'a dayalı olarak bizzat oluşturup uygulamasını yürüttüğü vahiy dönemindeki tek ve gerçek İslâm hukukunda olduğu gibi, fıkıh usulü kurallarının henüz oluşturulmadığı dönemdeki Müslümanların hukukunda da, Kur'an ve Kâim Sünnetin güçlü ana amaçları daima temel kaynak, Kâim Sünnet dışındaki Sünnet ise, değişken ve bunları açıklayıcı işlev yüklenen bir kaynak olmuştur.

¹⁰⁰ Buhârî (ö.256/869), Hacc 42; Nesâî, Menâsik 125.

1) Hz. Peygamber Döneminde Kaynak Olarak Kur'an Ve Kâim Sünnetin Amaçsal Konumu

Fıkıh usulünde göz önünde bulundurulması gerektiği halde ihmal edilen Kur'an ve sünnetteki amaçlarla ilgili çok önemli bir gerçek şudur: Hz. Peygamber'in sünnetinin oluştuğu dönemde, Kur'an vahyinin devam ettiği ve bitmediği konusunda tam bir uzlaşma olduğuna göre; eğer muhkem (değişmez ve güçlü ana amaçsal hüküm) ve bağlayıcı bir vahiy hükmü gelecek olsa, pek ala buna Kur'an'da yer verilmesi mümkün olurdu. Bu takdirde Hz. Peygamberin, Kur'an'da hiç olmayan bir ana amacı, sadece sünneti ile ortaya koyduğunun düşünülmemesi gerekir. Konu hakkında Tanrısal bir empati yapıldığında, ulaşılması gereken bir ideale, değişmez değer olan güçlü bir ana amaca, koruma altına alınmış olan Kur'an'da yer verilmemesi ve onun korunmamış olan sünnet içinde bırakılması mantıklı ve tutarlı bir karar olamaz. Çünkü üzerinde tartışılmaması gereken, alternatif ve daha üstünü bulunamayacak olan bu ana amacın kaybolma veya iyice korunamama riski söz konusu olurdu ki; yüce Allah için böyle bir ihmal düşünülemez.

Esasen Kur'an'ın En'am sûresi 6/38. ayetindeki: "Biz kitapta (Kur'an'da) hiçbir şeyi eksik bırakmadık..." açıklamasını; ondaki ana amaçlar, her şeyi kapsayacak genişliktedir, şeklinde anlamak gerekir. Yoksa din ile ilgili her şeyin, yani zaman geçtikçe yapılması gereken değişikliklerin, her tür teferruat ve araç (vesail) hükümlerin tümünün onda belirlenmesi esasen mümkün de değildir.

O halde Kur'an'da açıkça yer almadığı halde sünnette yer aldığı görülen bir güçlü ana amaç, ancak kökeni Kur'an'da var olan ya da esasen Kur'an'ın amaçsal bütünselliğinden çıkarılıp formüle edilmiş bir ana amaç olabilir. Bu durum ise vahyin kontrolündeki bir peygamber için son derece normaldir. Muhammed Ebû Zehra'nın, eserinde kitaba (Kur'an'a) göre sünnetin yeri incelenirken, aynı paraleldeki aşağıdaki görüşlere yer verilmiştir:

"Böylece diyebiliriz ki Sünnet'in açıkladığı her hüküm için Kur'an'da uzak veya yakın bir asl mevcuttur. Bu itibarla bazı bilginler, Sünnet'in açıkladığı her hükmün Kitap'ta bir aslı mevcuttur görüşünü ileri sürmüşlerdir. Bu görüşü, Şâfiî "**er-Risale**" de

nakletmiştir. Şâtıbî’de (ö.790/1388) “**el-Muvâfakât**”ında bunu benimsemiş ve şöyle demiştir: ‘Sünnet, mânâsı itibariyle Kitap’a râcidir. O, Kitap’ın mücmel ifadelerini açıklar, müşkilini izah eder ve muhtasar beyanlarını genişletir; çünkü o, Kitap’ın bir açıklamasıdır. Buna; **‘Sana da Kur’an’ı indirdik, ta ki insanlara, kendilerine indirileni açıklayasın.**’¹⁰¹ âyeti delalet eder. Sünnet’te mevcut olan her hususa Kur’an’da *icmâ’lî* veya *tafsîlî* bir delalet vardır; çünkü Kur’an bu şeriatın esas ve ilk kaynağıdır... Allah, Kur’an’ı her şeyi açıklamak için göndermiştir. Buna göre Sünnet, özet olarak, Kur’an’da vardır; çünkü emir ve yasaklar, Kitap’ın başlıca hükümlerini teşkil eder. Allah Taâlâ Kur’an’da, **‘Kitap’ta, biz hiç bir şeyi eksik bırakmadık.**’¹⁰² buyurmuştur.”¹⁰³

Yukarıdaki tespitler çok önemli olmasına rağmen, tutarlı bir fıkıh usulü metodu oluşturmada sağlam ve yeterli dayanakları verememektedir. Çünkü Kur’an, Âl-i İmrân sûresi 3/7. ayetinde ¹⁰⁴ kendi ayetlerini iki ana bölüme ayırarak, bu ayetlerin bir kısmının güçlü ana amaç teşkil ettiğini ve Kur’an’ın dolayısıyla dinin esasını (anasını) bunların teşkil ettiğini gösterdiği gibi Hz. Peygamber de “*İlim (din ilmi) üç türdür. Bunun dışında kalan ise bir fazlalıktır: ya muhkem bir ayet yahut uygulanan Kâim (değişmez) Sünnet veya adil bir farizadır (adaleti amaçlayan hüküm). Bunun dışında kalan ise bir fazlalıktır (sabit olmayan değişen ve artan kısımdır).*”¹⁰⁵ hadisiyle bu ayete ışık tutulmuştur. Dikkat edildiğinde bu hadiste Kur’an’ın bu ayetiyle uyumlu şekilde din ilminin ana esaslarının muhkem ayetler (güçlü ana amaçlar) oldukları ve Kâim Sünnetin (güçlü ana amaçlara uygun şekilde oluşturulup istikrarlı ve yerleşik şekilde uygulanan sünnet bölümü) de bunlar gibi olduğu ve yine adaleti öngören bütün hükümlerin bunlarla aynı seviyede dinin temellerinden olduğu bildirilerek; fıkıh usulü

¹⁰¹ en-Nahl, 16/44.

¹⁰² En’am, 6/38.

¹⁰³ Ebû Zehra, Muhammed, İslâm Hukuku Metodolojisi (Fıkıh Usûlü), çev. Abdülkadir Şener, 4.Basım, Fecr Yayınevi, Ankara 1986, s. 100.

¹⁰⁴ “Sana kitabı indiren O’dur. Onda kitabın aslını oluşturan muhkem ayetler vardır; diğerleri ise müteşâbihdir. Kalplerinde eğrilik bulunan kimseler, fitne çıkarmak ve kendilerine göre yorumlamak (te’vil etmek) için, ondaki müteşâbih ayetlerin peşine düşerler. Oysa onların yorumunu (te’vilini) Allah’tan ve ilimde derinleşmiş olanlardan başkası bilemez. Onlar ise, Biz ona inandık, hepsi Rabbimiz katındandır! derler. Bunu ancak akıllı kişiler düşünüp anlarlar!” (Âl-i İmrân, 3/7.)

¹⁰⁵ Ebu Davud, Feraiz 1- İbn’ Mace, Mukaddime 8 – Dârakutnî, IV, 68

için yol gösterici en sağlam dayanaklar verildiği halde, bunların gözden kaçmış olduğu görülmektedir.

Yine Kâim Sünnette fıkıh usulü için yol gösterici hadislerden olan Muâz hadisinin fıkıh usulü kitaplarında doğru anlaşılacağı görülmektedir. Nitekim Zekiyyüddîn Şa'bân'a ait olan eserde, Muâz hadisi şöyle verilmektedir:

“Bir hükmü öğrenmek isteyen kimse için, bu deliller içinde Kitap ilk delil, başvurulacak ilk kaynaktır. Eğer karşılaşılan meselenin hükmünü burada bulursa, başka delile yönelmez. Burada çözümü bulamadığı takdirde, Sünnet'ten araştırır. Mesele ile ilgili bir Sünnet hükmü de bulamazsa icmâ'ı inceler. İcmâda yoksa kıyasa başvurur. Kıyas ise, yukarıda zikredilen bütün delillerin sonucusudur.

Muâz b. Cebel'den rivayet edilen hadis de bu sıralamanın doğruluğunu göstermektedir:

Hz. Peygamber Muâz'ı Yemen'e, oranın halkına Kur'an'ı ve dini hükümleri öğretmek ve aralarında yargı görevini ifa etmek üzere gönderirken, kendisine sormuştu:

- Sana bir uyuşmazlık getirildiğinde neye göre hüküm vereceksin?
- Allah'ın Kitabı'ndakine göre.
- Allah'ın Kitabı'nda yoksa?
- Allah'ın Rasûlü'nün Sünnet'ine göre.
- Allah Rasûlü'nün Sünnet'inde de bulamazsan?
- Re'yimle ictihad ederim ve vazgeçmem. (Muâz, nasslarda doğrudan hüküm yok diye meselenin hükmünü araştırmaktan ve ictihad etmekten geri durmam, demek istiyordu.)

Bu konuşmayı naklettikten sonra Muâz şöyle demiştir: Bunun üzerine Hz. Peygamber (sav.) eliyle göğsüme vurdu ve ‘Allah Rasûlü'nün elçisini, Allah Rasûlü'nün hoşnut olduğu (cevaba) muvaffak kılan Allah'a hamdolsun’ dedi.”¹⁰⁶

Yine aynı yazar aynı hadisi kıyas bölümünde gündeme getirerek şöyle demektedir: “Bu konuşmadan Resûlüllah'ın kitap ve sünnette hükmü bulunamayan

¹⁰⁶ Şa'bân, Zekiyyüddîn, age, s. 45 vd.

meselede hâkimin kendi reyine göre icihad etmesini tasvip ettiği anlaşılmış oluyor. Kıyas da rey icihadının bir çeşididir...”¹⁰⁷

Dikkat edildiğinde yazar bu hadisi ilk kez konu ettiğinde, Muâz’ın “Re’yimle icihad ederim ve vazgeçmem.” sözünü açıklarken “nasslarda doğrudan hüküm yok diye...” diyerek; nasslarda o konuyu düzenleyen dolaylı değil doğrudan bir hüküm bulunmaması halini anlamıştır. Kıyas bölümünde ikinci defa konu ettiğinde ise, doğrudan veya dolaylı ayrımı yapmaksızın “kitap ve sünnette hüküm bulunmayan meselede” diyerek bu durumda yapılacak içtihadı, re’y içtihadı olarak nitelediği halde bu re’yin (görüşün) neye göre ve nasıl ortaya konabileceğine hiç değinmemiş hatta bu tür içtihadı hâkimin kendi değer ölçülerine göre yapılabileceğini ima etmiştir.

Oysa bu hadis amaçsal olarak ele alındığında, Kur’an’daki hükümlerin öne çıkarıldığı, sünnette hüküm olsa bile Kur’an’da var olan hükme öncelik tanınması ve orada hüküm bulunamaması halinde Kur’an’ın açıklayıcısı olan sünnete başvurulması gerektiği ve ikisinde de hüküm bulunamaması halinin öngörüldüğü ve bu durumda doğacak yasa boşluğunun mutlaka doldurulması gerektiğinin Hz. Peygamberce kabul edildiği görülecektir. Ancak bu yasa boşluğunun neye göre ve nasıl doldurulacağı hususu açık bırakılmıştır. Hukuk biliminde medeni kanunda geçtiği üzere, bu gibi durumlarda hâkim kendisi yasa koyucu olsaydı nasıl bir hüküm koyması gerekiyor idiye, ona göre karar vermesi gerekir. Yani hâkim bir empati yaparak kendisini yasa koyucunun yerine koyup hukukun genel prensipleri ile gereksinim ve adalet çerçevesinde koyması gereken hükmü belirleyecektir. Hz. Peygamberin de Muâz’dan aynı şeyi bekleyerek Kur’an ve sünnetin güçlü ana amaçları çerçevesinde yasa yapar gibi hüküm vermesini beklemiş olacağı ve hatta yeni yasa yapımında da bu ana amaçlar ışığında hareket edilmesi gerektiğini belirtmiş olacağı hiç düşünülmemiştir.

Hz. Peygamberin belli durumlar karşısındaki istikrarlı tutumudur ki, esas bunlar Kur’an’daki muhkem ayetler gibi sünnetteki ana amaçları içeriyordu. Esasen, Hz. Peygamberin Kâim (değişmez) Sünnet diyerek sünneti içinde ayırdığı ve Kâim (değişmez) olarak nitelenebilecek başka bir Sünnet düşünülemez. Hz. Peygamberin kavli, fiili ve takriri sünnetleri en ince teferruatına kadar araştırılırken, Kâim (değişmez)

¹⁰⁷ Şa’bân, Zekiyüddîn, age, s. 132.

Sünnet teşkil eden istikrarlı tutumlarının önemli bir temel olarak dikkate alınmaması; fıkıh usulünün bu önemli dayanaktan yoksun kalarak yetersizliğe düşmesine sebep olmuştur. Oysa bunların, Hz. Peygamberin hayatı ile tek gerçek İslâm tarihini teşkil eden sier ve hadis kaynaklarından bulunup çıkarılmaları mümkündür. Bunlarla ilgili örnek vermek gerekirse Hz. Peygamberin köleler karşısında, kadınlar karşısında, ehli kitap karşısında, yoksullar karşısında, savaş ve barış karşısında, evren (doğa) karşısında vesair her istikrarlı duruşu ve bunları açıklayıcı sözleri; bir ana amacı (Kâim Sünneti) gösteriyordu ki, bunlar Kur'an'daki ana amaçlara göre formüle edilmiş ve asla alternatifleri veya daha iyileri düşünülemez ve vahyin kontrolünden geçmiş devamlı kapsayıcı ve üst değerlerdir. Bunlar inanç, ibadet, ahlak ve hukuk alanı gibi dinin bütün alanlarında mevcut oldukları halde, Müslümanların, bu amaçları belirleme yerine, Hz. Peygamberin nasıl bir söz söylediği, ne gibi bir fiil işlediği ve hangi olay karşısında onay anlamına gelecek şekilde sessiz kaldığı (kavli, fiili, takriri sünnet belirlemesi) gibi, sadece Kâim Sünnet amaçlarının belirlenmesinde yardımcı olacak unsurlara sözel ve parçasal ağırlık vererek bunlarla yetindikleri; bütünsel bir yaklaşımla doğrudan sünnetteki amaçlara yani Kâim Sünnetlere yönelemedikleri görülmektedir.

Hz. Peygamberin “var olan İslâm hukuku”nu oluştururken nerede, neleri, nelerden dolayı hangi sosyolojik şartlarda hangi muhataplara göre, hangi etkenlere rağmen, nasıl ve ne şekilde yaptığını ve ulaşılmaması gereken ideal olarak neleri ortaya koyduğunu ve Müslümanların aynı şeyleri yapıp yapamayacaklarını araştırma yerine, sadece onun sünnetindeki parçasal oluşumları olduğu gibi nass (yasa hükmü) sayıp anlam ile rivayet edilen ve aynen korunamayan bu metinleri hukuksal kaynak kabul edenlerin oluşturduğu fıkıh usulünü, Hz. Peygamberin esnek ve yerine göre değişken hukuksal uygulamaları ile bağdaştırmak mümkün değildir.

Hz. Peygamber Kur'an'ın ve sünnetin güçlü ana amaçları çerçevesinde hukuku oluştururken, gelişme yönündeki değişimi hep gözetmiş ve bunu Kur'an'daki güçlü ana amaçlar içinde yer alan nesih (gelişme yönünde değişim) metodu ile sağlamıştır. Bir hükmü, benzerini veya daha iyisini getirerek şartlar gereği değiştirmek şeklinde Kur'an'da tarif edilen ¹⁰⁸ neshi, Hz. Peygamber, Kur'an'ın muhkem (güçlü ana amaç)

¹⁰⁸ el-Bakara, 2/106.

olmayan değişken (müteşabih) ayetlerinde hep gerçekleştirerek uyguladığı gibi; sünnetin güçlü ana amaç teşkil etmeyen Kâim Sünnet olmayan bölümleriyle ilgili olarak da uygulamıştır.

Fıkıh usulü kurallarının dağınık yapısının altında, Kur'an ve sünneti Hz. Peygamber gibi anlamamak yatmaktadır. Çünkü Hz. Peygamber olaylara daima Kur'an'ın güçlü ana amaçlarının bütünselliği ile bunlara uygun Kâim Sünnet amaçları çerçevesinde çözüm getirmiştir. Bütün Müslümanların yapabileceği bu uygulamaları O ek olarak vahyin kontrolünde yapmış olduğu için bunlar Müslümanlara güvenilir örnekler teşkil etmiştir. O'nun Müslümanlara bıraktığını bildirdiği esas sünnet de güçlü ana amaçlar içeren bu Kâim (değişmez) Sünnettir ki, onu bir tek olayda değil Hz. Peygambere ait birçok söz, olay ve onun yerleşik tutumunda görmek mümkün olabilir. Sadece hukuksal güçlü ana amaçlarda değil inançsal, ibadetsel ve ahlaksal alanlarda da aynı ideal istikrarlı tutumu görmek mümkündür. Örneğin, O, Müslümanlarla aynı uygulamaları yaptığı halde ibadette ihsan diye kavramlaştırdığı ideal durumu: "İhsan, Allah'ı görür gibi ibadet etmektir ki; siz O'nu görmeseniz de O sizi görmektedir."¹⁰⁹ diyerek ve devamlı uygulayarak ibadette ki bir Kâim Sünnetini ortaya koymuş olmaktadır. Bu konuda ileri sürülen ruhsat (asgari yol) ve azimet (en ideal yol) gibi iddialar ise bu değerleri yozlaştırmaktan ibaret sapmalardır.

Hz. Peygamberin tüm insanlığa öğrettiği hukuksal değişim ihtiyacını (nesih) ona Kur'an'ın gösterdiği kesindir. O, bu değişimin Kur'an'ın güçlü ana amaçları, akıl (bilim) ve adalet çerçevesinde yapılması gerektiğini Kâim Sünneti ile ortaya koyduğu gibi sözleri ile de bildirmiştir.

O'nun gelişme yönündeki değişim (nesih) alanında ortaya koyduğu uygulamalar, Kur'an'ın değişime açık ayetlerinin (muhkem olmayan) sünnetle neshi (mutlakın kayıtlanması, tahsis, ek hüküm, sınırlama, gibi yollarla) şeklinde olduğu gibi, sünnetteki (var olan hukuktaki) bir hükmün Kur'an'ın güçlü ana amaçları ile Kâim Sünnetin güçlü ana amaçları çerçevesinde değiştirilmesi şeklinde de olmuştur. Fıkıh usulü eserlerinde ise, nesih (değişim) anlatılırken Kur'an'ın Kur'an ayetlerini, Kur'an'ın sünneti, sünnetin Kur'an'ı ve sünnetin sünneti neshi teorik olarak kabul edilip bazı örnekler verilmiş

¹⁰⁹ Buhârî, İlim, 31.

olmasına rağmen; bu usul, hukukta kullanılabilir devamlı bir değişim usulü olarak değerlendirilememiştir. Fıkıh usulcülerine göre, her konuda örnek olan peygamberin, fıkihta uyguladığı gelişme yönündeki bu değişim usulü (nesih); sırf kendisine has ve Müslümanlar tarafından örnek alınamayacak bir durumdur. Bu konu ile ilgili Zekiyyüddîn Şa'bân'a ait eserde, şöyle denmektedir:

“Birbirini neshedip edemeyen delililer konusunda söylenebilecek hususların özü şudur: Kitap (Kur'an) nasları birbirini neshedebilir. Sünnet nasları da sübut ve delâlet bakımından aynı mertebede olursa, birbirini neshedebilir.

Bilginlerin tercihe şayan olan kanaatine göre, Kitap ve Sünnet nasları birbirini neshedebilir.

İcmâ, bir Kitap veya Sünnet nassını neshedemediği ve bunlar tarafından neshedilemediği gibi, başka bir icmâ ile de neshedilemez. Ancak bir icmâ' maslahata binaen olmuş ise ve sonra bu maslahat değiştiğinden yine maslahata binaen başka bir icmâ' meydana gelmiş ise, bu, ilk icmâ'ı neshetmiş olur.

Kıyasa gelince; Kitap, Sünnet veya icmâ'ı ne neshedebilir ne de bunlar tarafından neshedilebilir.”¹¹⁰

Bu ifadelerden sonra neshin zamanı başlığı altında ise şunlar söylenmiştir:

“Bütün bilginler ittifakla kabul ederler ki, nesih ancak ilahi vahiy yoluyla olur. Buna göre nesih ancak Hz. Peygamber (s.a.v) in hayatta bulunduğu sırada gerçekleşebilir. Vefatından sonra ise hiçbir hükmün neshi söz konusu olamaz. Bu kuraldan çıkan sonuç şudur. Hz. Peygamber (s.a.v) zamanında uygulamaya konmuş ve neshedildiğine dair delil bulunmayan bütün hükümler, onun vefatından sonra 'muhkem' hale gelmiştir, yani nesih ve ilga ihtimali kalmamıştır. Mademki Hz. Muhammed (s.a.v) peygamberlerin sonuncusu olduğu ve kendisinden sonra peygamber gelmeyeceği 'Muhammed sizin erkeklerinizden birinin babası değil, fakat Allah'ın resulü ve

¹¹⁰ Şa'bân, Zekiyyüddîn, age, s. 432 vd.

peygamberlerin sonuncusudur.’¹¹¹ ayetiyle kesin bir şekilde bildirilmiştir, o halde onun getirdiği din semavî dinlerin sonuncusudur ve kıyamete kadar baki kalacaktır.”¹¹²

Yukarıdaki ifadelerin dayandığı mantığın, dindeki hükümlerin amaçlarını kavramaktan ne kadar uzak olduğu apaçıktır. Bu mantığa göre dinin amaç olmayan araç hükümlerinin değiştirilmesi dini değiştirmektir. Bu takdirde Allah ve Peygamberinin muhkem olmayan hükümlerde yaptığı değişikliklerin (nesih) dini değiştirmek olarak algılanması gerekir. Oysa muhkem hükümlerin güçlü ana amaçlar olduğu Kur’an ve Kâim Sünnette (yukarıda verilen Kâim Sünnet hadisinde) gösterilmiştir. Yine ilahi ve elçisel bir empati ile düşünüldüğünde Allah ve elçisinin önce dinin hükmü şudur deyip, sonra da bu artık dinin hükmü değildir demelerinin bir tutarsızlık olacağı ve Allah ve elçisinin her türlü mantıksal tutarsızlıklardan uzak olması gerektiği ortadadır. O halde var olan nesih gerçeği karşısında tek tutarlı yaklaşım; her türlü neshin muhkem (güçlü ana amaç teşkil eden) hükümlerde değil değişime açık ve araç niteliğindeki (Kur’an’da muhkemlerin dışında ve müteşabih olarak nitelenen) hükümlerde olduğunun ve her zaman olabileceğinin kabulüdür.

Araç hükümlerdeki değişimi kabul etmeyen fıkıh usulü mantığının icmâ’ konusunda da tutarsızlığa düşmesine şaşmamak gerekir. Yukarıdaki ilk alıntıda görüldüğü üzere; vahiyle kontrol edilmemiş ve tamamen Müslümanların bir konudaki kanaatinden ibaret olan icmâ’ın başka bir icmâ’ ile değiştirilemeyeceği sonucuna peygamberden sonra neshin olamayacağına olduğu gibi delilsiz olarak varılabilmektedir. Esasen fıkıh usulü kitaplarında icmâ’ın Kur’an ve Sünnetteki güçlü ana amaçsal dayanağı da net olarak gösterilebilmiş değildir. Tefsirci Kurtubî “Topluca Allah’ın ipine sarılın...”¹¹³ ayetinde “İcmâmın sahih oluşuna bir delil vardır.”¹¹⁴ diyerek kesin bir kanaat belirtememiştir. Oysa Müslümanlardaki icmâ’ fikrinin; Kur’an’ın ve Kâim Sünnetin muhkem yani güçlü ana amacı olan “şûra”ya (Âl-i İmrân, 3/159) dayandığı ve bir konudaki görüşlerin birleşmesinden ibaret bulunduğu ve hatta uygulanmasının emredildiği ve ancak bu sebeple kıyastan daha önemli hukuksal bir delil olarak

¹¹¹ el-Ahzâb, 33/40.

¹¹² Şa’bân, Zekiyüddîn, age, s. 434 vd.

¹¹³ Âl-i İmrân, 3/103.

¹¹⁴ Kurtubî, age, IV, 318.

kullanılmasının, Kur'an'ın güçlü ana amaçlarıyla uyumlu sayılabileceği, tek tutarlı ve mantıklı izah tarzı olarak ortadadır. Nitekim bir sonraki başlıkta, peygamber sonrası ilk dönem olan ashab döneminde Kur'an'ın araç (müteşabih) niteliğindeki ayetleri ile ilgili gelişme yönündeki değişimin pek ala şûra işletilerek Kur'an ve Kâim Sünnet güçlü amaçları ışığında nasıl gerçekleştirildiği gösterilecektir.

Başlı başına çok önemli bir incelemeye konu olması gereken Hz. Peygamberin Kâim (değişmez) Sünnetinde yer alan gelişim yönündeki değişim (nesih) usulünü iki ana başlıkta toplamak mümkündür.

a) Kâim Sünnetteki Hukuksal Ana Amaçlar Çerçevesinde, Muhkem Olmayan Ayetlerde Gerçekleştirilen Değişimler

1- Bilindiği gibi Kur'an'da kölelik, “olan hukuk” çerçevesinde kaldırılabilmiş değildir. Ama “olması gereken hukuk” olan “güçlü ana amaçlara” göre, insanın hürriyeti engellenemez. Çünkü o, Allah'ın evrendeki temsilcisidir (halife). Bu ve benzeri ana amaçlar doğrultusunda Kâim (değişmez) Sünnet, var olan hukuktaki köleliği yok etmeyi, birçok söz, tutum ve uygulamanın gösterdiği bir güçlü ana amaç olarak ortaya koymuştur. Bunun gibi, insanlığın yarısını teşkil eden kadınları Kur'an, güçlü ana amaçları çerçevesinde erkeğe eşit görmektedir. Ancak Kur'an, “olan hukuk” çerçevesinde, ekonomik gücü yetersiz ve gelişmişlik seviyesi çok düşük olan kadını, gelişmesini tamamlayıncaya kadar kamu denetiminde kamusal yetki devrine dayalı olarak bir nevi erkeğin velayetine tevdi edip ailede yönetim ve eğitim yetkisini erkeğe verdiği gibi, boşama yetkisini de erkeğe vermiştir. Kur'an'da erkeğe kadın üzerine kavvam olma (koruyucu velayet) yetkisi verilmesinin, ilgili en-Nisâ sûresi 4/34. ayetinde yer alan “Mallarından harcamalarından dolayı böyledir.” Gereğesi ile kadınları koruma amaçlı ekonomik işleve bağlı ve geçici bir tedbir olduğu görülmektedir. Bu konu ile ilgili Kurtubî'nin yaptığı aşağıdaki açıklama dikkat çekicidir.

“İlim adamları, yüce Allah'ın: ‘Mallarından infak etmelerinden dolayı böyledir’ buyruğundan şunu anlamışlardır: Koca, hanımının nafakasını vermekten acze düşerse, artık onun üzerinde yönetici (kavvâm) olamaz. Onun üzerinde kavvâm olamayacak olursa, o takdirde kadın, bu nikâh akdini feshetmek hakkına sahip olur. Çünkü

kendisinden dolayı nikâhın meşru kılındığı maksat ortadan kalkmıştır. İşte bu bakımdan da, nafakayı ve kadının giyimini sağlamak hususunda zorlanması halinde, nikâhın feshedilmesinin sabit olduğuna açık bir delalet vardır.”¹¹⁵

Kur’an’da erkeklere verilen geçici kavvamlık yetkisinin amacı, Kâim Sünnetin sözel göstergelerinden biri olan Hz. Peygamberin veda hutbesinde “Kadınlar hakkında hayırlı olmanızı tavsiye ederim. Çünkü onlar yanınızda zayıftırlar, emanettirler, kendileri için bir şeye malik değildirler...”¹¹⁶ sözleri ile gösterilmiş olup, kadınlar üzerinde erkeğe tevdi edilen bu geçici velayet yetkisinin bir tür kamusal yetki devri olduğu “emanettirler” sözcüğünden de anlaşılmaktadır. Ayrıca köleliği yok etme ve kadını koruma güçlü ana amaçlarını Kâim Sünnette devamlı olarak ayakta tutan Hz. Peygamberin, Muâz bin Cebile hitaben söylediği aşağıdaki hadis, bu amaçları net şekilde sözel olarak göstermektedir:

“Ey Muâz! Allah, yeryüzünde köle azat etmekten daha çok sevdiği şeyi yaratmış değildir. Yine Yüce Allah, yeryüzünde boşamaktan daha çok buğzettiği (nefret ettiği) bir şeyi yaratmış değildir. Adam kölesine: Sen inşallah hürsün, diyecek olsa, o köle hür olur ve onun için istisna yoktur (inşallah demesinin hükmü olmaz). Yine adam karısına: Sen inşallah boşsun diyecek olursa, onun için istisna söz konusudur ve onun aleyhinde boşama gerçekleşmez.”¹¹⁷

2- Kur’an’ın ve Kâim Sünnetin güçlü ana amaçlarından olan kadınların özgürleştirilmesi ve onların Allah’ın evrendeki temsilcisi (halifesi) haline getirilmelerinin, kölelerin özgürleştirilmesinden daha zor olduğu tarihsel süreç içinde görülmektedir. Rahmet, sevgi ve şefkat duygularıyla dolu yaratılmış olan kadınların annelik duyguları sebebiyle çocuklarından dolayı erkeklere olan bağımlılıkları doğaları gereğidir. Yani, kadınlar çocuklarının babaları olan erkekleri ailelerinin başında tutabilmek için erkeklere karşı hemen fedakârlık yolunu seçiyorlardı. Çünkü çocuklarına babalık görevlerini yerine getirebilecek onları gözetecek başka bir alternatif bulmaları mümkün değildir. Oysa köleler özgürlüklerini elde edince efendilerinin yerine başka bir işverenin ücretli işçileri olabildikleri için rahatça hürriyeti seçmeleri mümkün

¹¹⁵ Kurtubî, age, V, 171.

¹¹⁶ Köksal, Mustafa Asım, age, XVII, 259.

¹¹⁷ Dârakutnî, IV, 35.

oluyordu. Bu ve benzeri sebeplerle İslâm'ın “olması gereken ideal hukuku” dışındaki “var olan hukukunda” kadınların özgürleştirilmesi de köleler gibi tam olarak gerçekleştirilebilmiş değildir.

Kur'an ve Sünnet'in (İslâm'ın) kadınları özgürleştirme amaçlarını anlamak; diğer konularda olduğu gibi, ancak Kur'an'ın ilk beş sûresinde yer alan ve güçlü ana amaç teşkil eden hükümleri (muhkem/mekasıt/ana amaç olan hükümler), “olan hukuk” çerçevesinde Kur'an'a girmiş olup bu amaçlara göre gelişme yönünde değişime açık olan hükümleri (müteşabih/vesail/araç olan hükümler) ve Kur'an'ın bu güçlü ana amaçlarını gerçekleştirme ile doğacak yasa boşluklarını doldurmada, aklı, adaleti ve kamu yararını hâkim kılarak aktif ve uygulayıcı işlev yüklenen Hz. Peygamberin Kâim Sünnetini iyice tanımakla mümkün olabilir.

Kur'an'ın el-Bakara 2/30. ayetindeki insanın yaratılış amacına paralel olan ve adını kadından alan en-Nisa sûresinin 4/1. ayetinde yaratılış şekli itibari ile de erkeğe eşit olduğu vurgulanan ve aynı sûrenin 4/7. ayetinde anne baba ile birlikte ve erkeğe eşit olarak miras bırakana yakınlıkları ölçüsünde mirasçı oldukları belirtilen kadını, İslâm, toplumda köleden çok daha kötü bir durumda bulmuştu. Çünkü o dönemde, kimse kölesinden dolayı utanıp onu diri diri toprağa gömmediği halde, bir kısım insanlar, doğan kız çocuklarını onlardan utanç duyarak diri diri toprağa gömüyorlardı.

Yukarıdaki ayetler ve birçok ayet çerçevesinde kadını, Allah'ın evrendeki temsilcilerinden (halife) bir insan olarak gören ve onun toplumdaki yerini erkeğe eşit şekilde almasını ideal hedef gösteren Kur'an'da, bunlara aykırı şekilde yer alan erkeğe göre ona yarım miras payı verilmesi, onun aile içinde erkeğin kavvamlığında bırakılması (erkeğin koruyucu velayeti altında ona emanet edilmesi) ve erkek tarafından eğitilmesi ile gerektiğinde dövülerek cezalandırılabilmesi gibi hükümlerin bu ideallere uygun olmadığı açıktır. Ancak İslâm'ın “var olan hukukunun” içinde yer alan bu hükümlerin “olması gereken hukuk” idealleri gibi muhkem (güçlü ana amaç) olmadıkları ve gelişim (yani bu güçlü ana amaçlar) yönünde değişime açık oldukları; bu hükümlerin yapısı ve güçlü ana amaçlarla var olan çelişkilerinden belli olduğu gibi, Hz. Peygamberin Kur'an'ın güçlü ana amaçları doğrultusunda Kâim (değişmez) Sünnetinde ortaya koyduğu değişimleri (nesihleri) ile de bellidir. Hz. Peygamber bu değişimi ve

ulaşılması gereken hedefleri Kâim Sünneti ile ortaya koyduğu halde, fıkıh usulcülerinin bunlarla birlikte sistemin bütünü ve güçlü ana amaçlarını dikkate almayan parçacı yaklaşımları; gelişme yönünde gerçekleştirilmesi gereken bu değişimi gölgede bırakmış bulunmaktadır.

en-Nisa sûresi 34. ayette kamu denetiminde kadınlarla ilgili erkeğe verilen velayet ve gerektiğinde eğitmedeki cezalandırma gibi yetkiler karşısında Hz. Peygamberin Kâim (Değişmez) Sünneti ile nasıl durduğunu ve o yetkileri nasıl değiştirmeye çalıştığını göremeyenler, Hz. Peygamberin kadınlara olan genel tutumundaki yüksek idealleri ulaşılması gerekli hedefler olarak anlamak istemeyenlerdir. Hz. Peygamberin kadınların kişiliklerine duyduğu saygı ve sevgiyi en iyi anlatan Kâim Sünneti, onun kızı Hz. Fatıma'ya karşı olan tutumunda apaçık kendini göstermektedir. Kız çocuklarını diri diri toprağa gömen bir toplumun peygamberi olan Hz. Muhammed'in kızı Fatıma'ya olan tutumunu anlatırken M. Asım Köksal eserinde Hz. Aişe'nin şu hadisini sunmuştur: “Ben Fatıma kadar sözü ve konuşması Resulullah'a benzeyen bir kimse görmedim. Fatıma girdiği zaman, Resulullah ayağa kalkar, onu karşılar, hoş geldin diyerek selâmlardı...”¹¹⁸ Dünya tarihinde, kızı içeri girdiğinde onu ayakta karşılayan ilk peygamber ve önder olan Hz. Peygamberin bu önemli niteliğini gölgede bırakan anlayışların sorgulanması gerekmektedir.

Hz. Peygamberin kadınlarla olan ilk ilişkisinin, kendisinden yaşlı eşi Hz. Hatice ile başlayıp tek evlilik olarak onun ölümüne kadar sürdüğü tartışmasızdır. İlk eşi Hz. Hatice'nin ölümünden ve ulaştığı 53 yaşından sonra Hz. Peygamberin yaptığı çok evliliklerdeki güçlü Kâim Sünnet amaçlarını göremeyenler, Kur'an'ın değişmez güçlü ana amaç (mekasit) hükümleri ile değişken araç (vesail) hükümlerini ayıramayanlardır. Onlar Kur'an ayetlerini, birbirleriyle çelişkili rivayetlere dayanarak akılcılık, bütünsellik ve amaçsallıktan yoksun şekilde yorumlama yolunu seçince; birbirleriyle çelişen bu rivayet yığınları içinde şaşıp kalmışlardır.

Esasen rivayetlerin toplanmasında temel alınan “sahabe” ve “tâbiîn” kavramları da problemleri bir şekilde oluşturulmuştur. Kur'an'a baktığımızda et-Tevbe sûresi 9/100.

¹¹⁸ Köksal, Mustafa Asım, age, IX, 254 vd; Buhârî, Edebül Müfred s. 252.

ayette ¹¹⁹ geçen “el-Evvelün” (ileriye geçenler) Muhacir ve Ensar seviyesindeki Hz. Peygamberin ilk fedakâr dava arkadaşlarıdır. Bunların sahabe olduğu kesindir. Yine bu ayette geçen “ittebeûhum” (evvelkilere uyanlar) Kur’an ifadesiyle “tâbiî” olarak anılmaktadırlar. Daire biraz genişletildiğinde Hudeybiye’de Hz. Peygambere bey’at edenlerin (bağlılıklarını bildirenlerin) esas sahabe ve daha sonra peygamberin yanında İslâm davasına katılanların Tâbiîn olarak nitelenmeleri söz konusudur. Tefsirci Kurtubî bu konuda önce “Tâbiî sahabe ile sohbet ve arkadaşlığı bulunandır.” dedikten sonra şöyle de denilmiştir diyerek, şunları eklemiştir: “Tâbiî adı Hudeybiye’den sonra İslâm’a giren kimseler hakkında kullanılır. Halid bin Velid, Amr bin el-Âs ile onlara yakın yani bir süre sonra İslâm’a giren ve Mekke fethi günü Müslüman olan kimseler gibi...” ¹²⁰ diyerek bu konudaki kavram kargaşasına değinmiş bulunmaktadır.

Yine Medine’de Tanrı destekli tek İslâm devletinde kısa zamanda ortaya çıkan Hz. Peygamberin üstün liderliğini Arap yarımadasındaki herkesin çabucak kabul ettiği ve bu üstün liderlik sebebiyle İslâm düzeninin yerleşmesinde isyanlar hariç Hz. Peygamber döneminde mümin kâfir tüm insanlığın kaybının sadece 251 kişi ile sınırlı kaldığı bilinmektedir.¹²¹ Bu durum, Hz. Peygamberin Kâim Sünnetindeki barışı hâkim kılma güçlü ana amacını kesin bir şekilde ortaya koyduğu gibi, herkesin daha huzurlu ve güvenli bir yönetim için severek ve barışla Müslümanlığı kabul ettiği düşünüldüğünde; bu Müslümanların her birini sahabe (güvenilir peygamber dostu) saymanın anlamsızlığını da göstermiş olmaktadır.

Tefsirci Elmalılı, Hadîd sûresi 57/10. ayetin ¹²² tefsirinde bu konu ile ilgili özet olarak şöyle demektedir:

¹¹⁹ “Muhâcirler ve Ensar’dan (İslâm’a girmekte) ilk öne geçenler ile onlara güzellikle uyanlardan, Allah hoşnut olmuştur, onlar da Allah’tan hoşnut olmuşlardır. Allah, onlar için altlarından ırmaklar akan, içlerinde sonsuza kadar kalacakları cennetler hazırlamıştır. İşte bu, çok büyük başarıdır.” et-Tevbe, 9/100.

¹²⁰ Kurtubî, age, VIII, 373.

¹²¹ Dursun, Hakkı (redaktörlüğünde), Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi, I-XV, Çağ Yayınları, İstanbul 1989, I, 428.

¹²² “Siz, göklerin ve yerin mirası Allah’ın iken, niçin Allah yolunda harcamıyorsunuz? İçinizden, fetihten önce, harcayanlar ve savaşanlar elbette ki, fetihten sonra harcayanlarla ve savaşanlarla bir değildir. Onların dereceleri, sonradan harcayanlardan ve savaşanlardan daha yüksektir. Bununla birlikte, Allah, onların her birine en güzel olanı vaat etmiştir. Allah, yapmakta olduklarını çok iyi haber almaktadır.” Hadîd, 57/10.

“Halid İbn-i Velid’in, Abdurrahman İbn-i Avf’a ‘Siz bizi ileri geçtiğiniz günlerle üzerimize uzanmak istiyorsunuz.’ şikâyetinin Hz. Peygambere iletilmesi üzerine Hz. Peygamber, Halid’e; ‘Ashabımı (sahabileri) bana bırakınız, nefsim elinde olana Allah’a yemin ederim ki sizden herhangi bir kimse her gün Uhud Dağı kadar altın infak edecek olursa onlardan birisinin infak ettiği bir müd kadarına hatta onun yarısına bile ulaşamaz.’¹²³ dedi. Bu hadis “onlar” diye işaret edilenlerin Hudeybiye’den evvel infak edenler olduğunu destekler. Buna göre ayette bahsedilen fetih (Fetih sûresinin indiği yer olması sebebiyle) Hudeybiye demek olur.”¹²⁴

Sahabe kavramı yukarıda belirtilen Hudeybiye’de peygambere bey’at edenlerle sınırlı tutulduğunda bunların 1500 civarında kişiden oluştuğu bilinmektedir.¹²⁵ Oysa sahabe konusunu inceleyen Ahmet Yüksel Özemre şöyle demektedir:

“Rivayete göre Hz. Peygamberin vefatında sahabenin sayısı yüz bini geçmekteydi. Bazıları ise bunun yüz yirmi dört bin olduğunu iddia etmektedir. En çok sahabe adının geçtiği kitap ise, h. 852’de vefat etmiş olan İbn-i Hâcer-i Askalânî’nin on bir bin yedi yüz seksen üç sahabinin ismini tespit ettiği Al İsbâ fi Temyîz-as Sahâba isimli devasa kitabıdır. Bu kitapta zikredilenlerin bir kısmının ise ashaptan olup olmadıkları konusunda ihtilaf vardır.

Ehli Sünnet imâmları Ashab hakkında: 1) Aralarında ‘kerem’ ve ‘adâlet’ cihetiyle hiçbir fark olmadığı; hepsinin âdil, hepsinin de ‘Ashâb-ı Kirâm’ olduğu, 2) Ashâb’ın en ulularının (Allah hepsinden de râzî olsun) Hz. Ebûbekir (ö.13/634), Hz. Ömer (ö.23/644), Hz. Osman ve Hz. Ali olduğu, 3) İslâm âlemini ne kadar karıştırmış olursa olsun, Ashâb arasındaki ihtilâfların Müslümanları ilgilendirmeyeceği; onların ihtilâflarının rahmet olduğu ve 4) Ashâb’ın ve Tabiîn’in reylerinin hüccet olduğu hususlarında ittifak etmektedirler.”¹²⁶

Böylece Hz. Peygambere sadakati ve akli yetenekleri kesin şekilde tespit edilemeyecek olan bunca insana sahabi nitelendirilmesi ile dayandırılan rivayetlerin

¹²³ Buhârî, Fedâilu Ashâbi’n-Nebiyy 5; Müslim, Fedâilu’s-Sahâbe 221-222; Ebû Dâvûd, Süne 10; Tirmizî, Menâkıb 58; İbn Mâce, Mukaddime 11; Müsned, III, 11, 54.

¹²⁴ Elmalılı, age, VII, 4735.

¹²⁵ Hamîdullah, Muhammed, “Hudeybiye Antlaşması” mad., D.İ.A, XVIII, 298.

¹²⁶ Özemre, Ahmed Yüksel, İslâm’da Aklın Önemi ve Sınırı, Denge Yayınları, İstanbul 1996, s. 80.

ayıklanmadan tefsirlere girmesi ve fıkıh usulü kurallarının oluşturulmasında bunlardan sadece metinleri aynen alınarak yararlanılmış olması önemli yetersizliklere sebep olmuştur.

Bu çerçevede, büyük müfessir Kurtubî'nin Ahzâb sûresi'nin tefsirinde Hz. Peygamberin hanımları ilgili sunduğu bilgiler, kaynaklara intikal edenleri içerse de bunların çelişkilerle dolu olduğu ortadadır. Şarkiyatçılar ve onların etkisinde kalan düşünürlerin Kur'an'ın ve Kâim Sünnet'in amaçlarına ulaşmalarını, onlara ulaşsalar da bunu ortaya koymalarını beklemek boşunadır. Çünkü onlar Hz. Peygambere karşı hep önyargılı ve karşıt olma yolunu seçmişlerdir. Nitekim kaynaklara ve tefsirlere intikal eden bütün bu tutarsız rivayetler, onlar tarafından rahatlıkla kullanılabilmiştir. Bunlardan Cemil Sena'nın eserinde ortaya koyduğu kanaat bu şarkiyatçıların tutarsız bakış açılarını özetlemektedir: “Peygamberimizin ilk eşi Hz. Hatice'den sonraki bu evlenmelerinde bir takım siyasal ve ahlaki gayeler mevcut olduğu gibi, bir güzelliğe kapılmış olmak gibi kişisel eğilimlerinin de rolü vardır...”¹²⁷

Oysa peygamber hanımları ve onun çok evlilikleri ile ilgili Kur'an'da yer alan bir tek ayet dahi onların tüm ithamlarını yıkmaya yeterlidir. O ayet Ahzâb sûresi 33/6. ayettir ve bu ayette “Peygamber müminler için kendi öz canlarından önce gelir. Onun eşleri de analardır...” denilmektedir. Demek ki Hz. Peygamber, kadınlar topluluğu içinde onların yetenekli ve inançlı olanlarını, onları eğitip geliştirip topluma örnek birer Müslüman önder ana haline getirebilmek için onlarla olabilecek en yakın ilişki çeşidi olan evliliği seçerek gerçekte ileri yaşında onların sıkıntı ve sorumluluklarını tamamen dini amaçlarla üstlenmiş bulunmaktadır. Toplumun yarısını teşkil eden kimliksiz, çaresiz ve ekonomik güçten yoksun durumdaki bu insanları örnek birer önder ana haline getirebilmek için o günkü toplumsal kabuller çerçevesinde başka bir yakın ilişki kurma yolu olmadığı ise apaçıktır. Aynı sûre olan Ahzâb sûresinin 33/28, 33/32–33–34–35–36–37. ayetleri bu amaçları gösterdiği gibi en önemlisi 33/50. ayetteki genel serbestiden sonra 33/52. ayetteki bu serbestinin sonlandırılmasına kadar olabildiğince çok kadınla evlenmesine Allah tarafından izin verilen Hz. Peygamberin, onları topluma önder birer ana haline getirme mücadelesini göremeyenlerin, eğer niyetleri kötü değilse sorunları,

¹²⁷ Sena, Cemil, Hazreti Muhammed'in Felsefesi, Remzi Kitabevi, İstanbul 1971, s. 22.

kaynaklara intikal eden hatalı bilgilere ve konu ile ilgili diğer metinlere bütünsel ve amaçsal çapta değil parçasal olarak yaklaşmalarıdır.

Bu tutarsız rivayetlere dayanma ve ilgili metinlere parçasal ve amaç dışı yaklaşım hataları sebebiyle İslâm düşmanlarının istismar ettiği Zeyneb olayındaki Kur'an ve Kâim Sünnet amaçlarının da anlaşılmadığı görülmektedir.

Zeyneb olayı Kur'an ve Kâim Sünnetin güçlü ana amaçları çerçevesinde değerlendirildiğinde şunları görmek mümkündür:

(1) Her şeyden önce Kur'an'ın, İslâm'ın “var olan hukukunda” yer alan ve Mücadele sûresinin 58/1-4. ayetleri ile Ahzâb sûresinin 33/4-5. ayetlerinde konu edilen “zihar yapma” (kocanın, karısını, sen benim için anamın sırtı gibisin deyip onu annesinin konumuna sokarak yaptığı bu yeminle kendisine yasaklaması) ile “evlat edinme” gibi doğa yasalarına aykırı kabullere dayanan bu kuralları; doğa yasalarına uyumu sağlama güçlü ana amacı (3/137-138. ayetler) ve bununla ilgili ayetler çerçevesinde hukukun dışına atmayı amaçladığı görülmektedir.

Doğa yasalarına aykırılık açısından Ahzâb sûresi 33/4. ayetteki zihar ile evlat edinmeyi bir araya getiren ortak nokta ile ilgili tefsirci Kurtubî şu iki ilginç benzetmeleri aktarmıştır:

“ez-Zührî ve İbn Hibban dediler ki... Bir adamın iki kalbi olamayacağı gibi aynı şekilde tek bir evlat iki ayrı babanın oğlu olamaz.

en-Nehhas şöyle demiştir... Bir adamın iki kalbi olamayacağı gibi, aynı şekilde iki annesi de olmaz, zihar yapan kimsenin hanımı o kimsenin annesi olamaz.”¹²⁸

Doğa yasalarındaki gerçekliklere aykırılık taşıyan bu hükümlerden evlat edinmenin hukukun dışına atılışını tefsirci Kurtubî şu alıntıyla vermiştir:

“en-Nehhas dedi ki: Bu ayeti kerime, Arapların uygulaya geldikleri evlat edinmeyi neshetmektedir. Bu da sünnetin Kur'an ile neshedilmesine bir örnektir.”¹²⁹

¹²⁸ Kurtubî, age, XIV, 13.

¹²⁹ Kurtubî, age, XIV, 16.

Fakat Arap toplumunda yerleşmiş bulunan ve kadınlara zulüm aracı yapılan aynı durumdaki zıharın var olan hukukun dışına atılmadığı tefsirciler ve fıkıh usulcülerince kabul edilmektedir.

Evlat edinmenin var olan hukukun dışına atılması o günkü Arap toplumunda yadırganmış olduğu için Allah bu değişimi bizzat peygamberin şahsında gerçekleştirdiği gibi evlatlıkla evlat edinen arasında tabii bir bağ olmadığını ortaya koymak için eski evlatlığının boşadığı eşi Zeyneb'i Peygamber hanımı ve Müslümanların anası konumuna getirmiştir.

(2) Diğer taraftan, Zeyneb'in, bir köle iken Zeyd ile evlenmesinde Hz. Peygamberin aracı olduğu, İslâm'ın insanları eşit kılma davası uğruna Zeyneb'in bu teklifi kabul ettiği, daha sonra iki eş arasındaki uyumsuzluğu gidermek konusunda Hz. Peygamberin Ahzâb sûresi 33/37. ayette dile getirildiği şekilde çabaladığı ve aynı ayette Hz. Peygambere “Allah'ın açığa çıkaracağı şeyi ise içinde gizliyor, insanlardan korkuyordun. Hâlbuki Allah'tan korkman daha uygundu.” dediği dikkate alındığında, kendisine ayetten önce bildirilen bu ilahi karar karşısında Hz. Peygamberin ne kadar sıkıldığı apaçık ortadadır. Bütün bu gerçeklere rağmen; olayda elçisel empati yapamayanlar, bu ikazın amacını anlayamamışlar ve bir peygamber için uygun olmayan düşüncelere yer vermişlerdir. Oysa evlat edinmenin kaldırılmasının Arap toplumunda kolayca kabul görmeyeceğini bilen Hz. Peygamberin, o sırada Zeyneb ile evlendirileceğinin Allah tarafından kendisine bildirilmiş olmasını açıklamama dışında (çünkü henüz bu konuda ayet inmiş değildi) gizleyebileceği başka bir şey olamayacağı apaçıktı.

Ashab adı altında Hz. Peygamber döneminde yaşayan her Müslüman'ı peşinen iyi niyetli, dürüst ve bilinçli kabul ederek onların her söylediğini, kaybolmasınlar diye kaynaklara alanlar, Zeyneb'i Hz. Peygambere istemeye giden kişinin eski kocası Zeyd olduğunu da aynı kaynaklara almışlardır.¹³⁰ Gerek insan fitratına aykırı evlatlık hukuksal ilişkisinden Müslümanları soğutma ve kurtarma amacını, gerekse Zeyneb'in İslâm'ın insan eşitliği davası uğrunda gösterdiği fedakârlığı ödüllendirme ve onu ümmetin anası gibi saygın bir konuma yükselterek toplumun yararlanmasına hazırlama

¹³⁰ Kurtubî, age, XIV, 113.

amacını ve gerekse Zeyneb olayının muhatabı olan ve Kur'an'da adı geçmiş olan Zeyd'in, bu konu ile ilgili en küçük bir şikâyetinin olmadığını göz ardı ederek Hz. Peygamberi kınayanlar, Hz. Peygamberin ilahi bir emir karşısında sıkılarak ona boyun eğdiğini anlayamadıkları gibi; gerçekte tamamen kendisi ile Allah arasındaki bu macerayı nakleden ayeti yine kendisinin Allah'tan alarak getirip insanlara bildirdiğini de görememişlerdir. Ancak, Kurtubî Hz. Aişe'nin bu konu ile ilgili aşağıdaki sözlerini neketmeyi ihmal etmemiştir:

“Allah, resulüne bu ayetten daha ağır hiçbir ayet indirmiş değildir. Resulullah şayet vahiyden bir şeyler gizlemiş olsaydı, kendisine çok ağır geldiğinden ötürü bu ayeti-i kerimeyi gizlerdi.”¹³¹

3- Her günü ve gecesi kendine has önemli ibadetler ve yoğun mücadelelerle dolu olan bu en büyük insan ve en büyük peygamberin, ilerlemiş yaşına rağmen kadınları özgürleştirme mücadelesi ile İslâmi etkinlik çerçevesinde, onlara yakinen destek olabilmek için evlenme ve hısımlık gibi fitrat yasalarını (sünnetullah) çok evlilik statüsü içinde devreye soktuğu görülmektedir. Bu gelişmenin tamamen vahyin kontrolünde gerçekleştiği ve bu yükün ağırlığına başka bir insanın dayanmasının asla mümkün olmadığı apaçıktır. Çünkü bu hanımların içinde Hz. Aişe gibi çok genç olanlar yanında Hz. Hatice'den sonra ilk evlendiği dul Sevde Hanım gibi yetimleri her tür sorunu olan hanımlar ve bazı hürriyetine kavuşturulmuş köle kadınların da bulunmakta olduğu bellidir. Elbette bunların arasında eğitilmesi gerekenler ve Hz. Peygambere karşı hata edenler de oluyordu. Hz. Peygamberle bu hanımlar arasında öğüt, ıla (ayrılık) hatta Tahrîm sûresinin ilk beş ayetinde belirtilen gerginlik ve uyarılar¹³² yanında geri

¹³¹ Kurtubî, age, XIV, 110.

¹³² “Ey Peygamber! Allah'ın sana helâl kıldığını, eşlerinin hoşnutluğunu gözeterek, niçin (kendine) yasaklıyorsun? Allah, çok bağışlayan, çok merhametli olandır.” (et-Tahrîm, 66/1.)

“Allah, yeminlerinizi bozmayı size meşrû kılmıştır. Allah, sizin koruyucunuzdur. O, gerçekten çok iyi bilen, çok bilge olandır.” (et-Tahrîm, 66/2.)

“Hani Peygamber, eşlerinden birine gizli bir söz söylemişti. Eşi o sözü, başkalarına haber verdiğinde ve Allah da bunu Peygamber'e bildirdiğinde, o da bir bölümünü açıklamış ve bir bölümünü (açıklamaktan) vazgeçmişti. Peygamber bunu, ona (sırrı açıklayan eşine) bildirince, eşi ona, 'Bunu sana kim haber verdi?' diye sormuştu. O da, 'Bunu bana, çok iyi bilen ve her şeyden çok iyi haberdar olan Allah haber verdi' demişti.” (et-Tahrîm, 66/3.)

“Eğer, siz ikiniz, Allah'a tevbe ederseniz (iyi olur); çünkü ikinizin de kalbi sapmıştır. Eğer siz ikiniz, peygambere karşı, birbirinize arka çıkacak olursanız, (bilin ki) onun koruyucusu Allah, Cibril ve inananlardan iyi olanlardır. Ayrıca melekler de ona arka çıkarlar.” (et-Tahrîm, 66/4.)

dönüşlü boşamaya¹³³ varan gerginlikler yaşamasına ve kavvam ayetinde erkeğe eşini eğitmek için dövme dâhil çeşitli yetkiler verilmiş olmasına rağmen, onun dövme bir yana eşlerine karşı kırıcı söz dahi kullanmamak şeklindeki Kâim Sünneti ile ortaya koyduğu kadını koruma, geliştirme ve saygınlştırma güçlü ana amacı fıkıh usulcülerince görülebilmüş değildir.

Oysa Hz. Peygamberin hanımlarına özgürlük içinde serbest eleştiri hakkı tanıdığıının kayınvalide durumundaki hısımlarınca da bilindiğini ve dolayısıyla toluma yayıldığını gösteren birçok örnek mevcut olup, Hüseyin Algül bunlardan bir tanesine eserinde, Hz. Peygamber ile ilgili ilâ (boşama yemini) ve tahyir (peygamber hanımlarının isterlerse boşanabilmelerine imkân tanınmış olması) olayını anlatırken, şöylece yer vermiştir:

“Bu durumda sahabe arasında ‘Resûlullah zevcelerini boşamış!’ diye duyulmuştu, herkes üzüntülüydü, Medine çalkalanıyordu. Vakıa, Hz. Ömer’e de (konunun tartışılması sırasında) eşi sert çıkmış, O da susturmak isteyince; ‘Sana ne oluyor? Peygamber (s.a.v)’in eşleri bile O’na söz söyleyebiliyorlar!’ cevabını vermişti.”¹³⁴

Yine Hz. Peygamberin, kavvam ayetinde yer verilen eğitmek için kadınları dövme hükmünü Kâim Sünneti ile fiilen neshederek gelişme yönündeki bir değişimi (neshi) bizzat gerçekleştirdiğini (fıtrata aykırı bir durumu kaldırdığını) göz ardı eden tefsirci ve fıkıh usulcülerini, Hz. Peygamberin sünnetine ne kadar çelişkili, amaç dışı ve parçasal yaklaştıklarını ortaya koymuş olmaktadır. Çünkü fıkıh usulcülerinin Hz. Peygamberin bir tek olay karşısındaki tutumunu (takriri sünnet) dayanak aldıkları kesin olduğuna göre, onun belirli konularla ilgili devamlı ve ısrarlı tutumlarını (Kâim Sünnetlerini) görmezlikten gelmeleri; önemli bir tutarsızlık oluşturmaktadır.

4- Mirasçılıkta erkek ve kadın eşitliğini ve genel olarak mirasçılarının ana-baba ve yakınlardan oluştuğunu ve dolayısıyla mirasçılığın ana sebebinin akrabayet (yakınlık)

“(Ey Peygamber eşleri!) Eğer o, sizi boşayacak olursa, Rabbi ona, sizin yerinize, sizden daha iyi olan, kendini Allah’a teslim eden, inanan, gönülden boyun eğen, tevbe eden, ibadet eden, yolculuk yapan/oruç tutan, dul ve bâkire eşler verebilir.” (et-Tahrîm, 66/5.)

¹³³ Kurtubî, age, III, 259.

¹³⁴ Algül, Hüseyin, Âlemlere Rahmet Hz. Muhammed, 7. Baskı, TDV. Yayınları / 151, Ankara 2006, s. 156 vd.

olduğunu gösteren ve güçlü ana amaç teşkil eden en-Nisa sûresi 4/7. ayetindeki yakınlık hükmünü fiilen ortadan kaldıran katilin, Kur'an'ın değişime açık miras hükümleri çerçevesinde mirasçı sayıldığı (mirasçılığının engellenmediği) bilinmektedir. Gelişme yönündeki değişimi (neshi) öngören Kâim Sünnet güçlü ana amacı çerçevesinde Hz. Peygamber, “Öldüren (öldürdüğü yakınına) mirasçı olamaz.”¹³⁵ hadisi ile bu değişimi gerçekleştirerek yakınlık bağını öldürme fiili ile koparan katilin mirasçı olamayacağını göstermiş bulunmaktadır.

5- Mustafa Sait El-Hınn'e ait eserde yer verildiği üzere: el-Bakara sûresi 2/282. ayette yer alan borç doğuran sözleşmelerle ilgili iki şahit gösterme hükmü, usule ait ve değişime açık bir hüküm olduğu için (muhkem olmadığı için) Hz. Peygamber tarafından gelişim yönünde değişime (nesih) tabi tutularak yemin ile birlikte tek şahide indirildiği ile ilgili şöyle denmiştir:

“Şafii, Malik ve Ahmed, davacının yemini ve bir şahitle hüküm vermenin caiz olduğu görüşündedirler. Buna birçok hadisi delil getirmişlerdir:

(1) İmam Ahmed, Müslim (ö.261/874), Ebu Davud (ö.275/888) ve İbn. Mace'nin (ö.275/888) İbn. Abbas'tan (ö.68/687) rivayet ettiği bir hadiste 'Râsulullah'ın bir yemin ve bir şahitle hüküm verdiği' rivayet edilmiştir. İmam Ahmed'in rivâyetinde 'Bu hüküm ancak mallarda olur' ziyadesi vardır.¹³⁶

(2) Tirmizi, Ebu Davud ve İbn. Mâce'nin, Ebu Hüreyre'den rivayet ettiği bir hadiste şöyle buyurulmuştur: 'Rasûlullah bir şahitle beraber yeminle hüküm vermiştir.'

(3) İmam Ahmed, İbn. Mâce ve Tirmizi'nin Câbir'den (ö.279/892) rivayet ettiği bir hadiste Hz. Peygamber'in bir şahitle beraber yeminle hüküm verdiği bildirilmiştir.

Hz. Peygamber'in bir şahid ve bir yeminle hüküm verdiğini rivayet edenlerin sayısı ashabından yirmi kişiden fazladır, ki bu sayı ile rivayet şöhret derecesine ulaşmıştır. Hatta Hanefiler rivayetin şöhret derecesine ulaşması için daha azını da kabul ederler.”¹³⁷

¹³⁵ Ebû Davud, Diyât, 18; Dârimî, Ferâiz, 41; Ahmed b. Hanbel, I, 49.

¹³⁶ Müslim, K.el-Akdiye 1712; İbn Mâce, 2370 vd.

¹³⁷ Hınn, Mustafa Saîd, çev. Halit Ünal, İslâm Hukukunda Yöntem Tartışmaları (Usûldeki Farklılığın Fakihlerin İhtilafındaki Rolü), Kayseri 1993, s. 204.

Örneği verilen yukarıdaki konular gibi birçok konuda Kur'an'ın güçlü ana amaçları doğrultusunda Kur'an ve Kâim Sünnetin gelişim yönünde değişimi (nesih) sağladığı fakat fıkıh usulü kurallarının bunları izleyemediği ve sadece nesih adı altında belli durumlarla ilgili metinleri tartışmalı bir şekilde ortada bıraktığı görülmektedir.

Böylece, Kur'an ve Sünnetteki güçlü ana amaçların ve gelişme yönündeki fiili değişimlerin (nesihlerin) doğru sonuca ulaştırıcı metotlarla Kur'an ve Kâim Sünnet ışığında ortaya konamaması sebebiyledir ki Müslümanlar, bilhassa sahabe dönemi sonrasında toplumun çağdaş ihtiyaçlarını karşılayacak gelişme yönündeki değişimlerini gerçekleştirememişlerdir. Diğer taraftan akla, bilime, bütünselliğe ve amaçsallığa önem vermeksizin sırf metinlerde yer alan sözel ifadeleri değerlendirmeye yönelik işlev yüklenen fıkıh usulü kurallarının, hemen hemen tümü daima bir tartışma ve ayrılık sebebi haline gelerek ekolleşme, fırkalaşma ve mezhepleşmelerin temel sebebi olmuştur. Bu tartışma ve ayrılıklardan bıkan bir kısım Müslümanlar ise daha rahat ve mantıklı yorumlara ulaşabilmek için tasavvuf felsefesine yönelmişlerdir. Ancak bu tarikatlarda, Kur'an'da, Kâim (değişmez) Sünnette ve sahabe döneminde görülmemiş, duyulmamış, akla ve bilime sığmaz yorumlarla karşılaşan Müslümanlar, tarikatların bu parçalayıcı yapısı içinde birbirleriyle uyumsuz gruplar haline gelmişlerdir.

Bu konudaki sapmalara dikkat çeken Mustafa Kara, eserinde "İşarî Tefsir Hareketini" anlatırken bu konuda şunları söylemektedir:

"Tasavvufî düşünceyi Kur'an-ı Kerim'in üzerine bina eden sûfiler zamanla bu mukaddes kitabı kendi düşünceleri ve yaşadıkları haller doğrultusunda izah ve tefsir etmeye başlamışlardır. Bu tefsirlere işarî tefsirler adı verilmektedir.

Tasavvufî izaha çok müsait olan âyetler, işarî tefsir hareketinin ilk sebeplerinden birini teşkil etmiştir. "Biz ona şah damarından daha yakınız" (Kaf 50/16), "Evvel de O'dur son da. Zahir de O'dur bâtin da" (Hadid 57/2), "Allah yerlerin ve göklerin nurudur" (Nur 24/35), "Nereye yönelirseniz yönelin Allah oradadır" (Bakara 2/115) gibi birçok âyet sûfiler için işarî tefsire doğru itici güç olmuştur.

Âyetlerin dış mânasının ötesinde bâtinî mânasını arayan işarî tefsirler, zaman zaman Bâtinîliğe, sembolizme oradan da Hurufîliğe kadar uzanmıştır. "İlim bir

noktadır, cahiller onu çoğalttı" sözü ile, Kur'an-ı Kerim'in bütün mânası besmelede, bismelenin bütün mânası be harfinde, be harfinin bütün anlamı ise bu harfin altında ki noktadadır, ifadesi buna işaret etmektedir. Hz. Ali'den de şöyle bir söz nakledilmiştir: "Ben ba'nın altındaki noktayı". İbn Hibbân ise *Sahih'in* de şu hadisi naklediyor: Kur'an'ın bir zahiri bir debâtını vardır. (I/276).

Birçok sûfî Kur'an'ın bazı âyet ve sûrelerini ele alarak tefsirler hazırlamış, gönül dünyalarında hissettikleri ilhamla ilâhî kitabı tefsir etmişlerdir. Bazı sûfîler de Kur'an-ı Kerim'i baştan sona veya büyük bir bölümünü bu usûl ve yolla tefsir etmişlerdir. Esasen sûfîler, Kur'an'ın sırrını kavrayabilmek için nefis tezkiyesini şart koşarlar. Ebu Medyen şöyle diyor: Murid aradığı her şeyi Kur'an'da bulamadığı müddetçe mürid olamaz.”¹³⁸

Fıkıh usulü kurallarında var olan mezhep farklılıkları ve metot yetersizlikleri yüzünden oluşan her grubun anladığı Kur'an ve sünnet amaçları farklı olmuştur. Bu grupların sonunda anlaştıkları bir prensip kalmıştır ki o da şudur; ümmetin ihtilafı rahmettir, insan ve toplumun doğası böyledir, bu bir kaderdir, meşrepler ve zevkler farklıdır, dolayısıyla parçalanma kaçınılmazdır.

Oysa bütün Müslümanlar, Hz. Peygamber döneminde aynı Kur'an ve aynı Kâim Sünnetle karşı karşıya bulunulmasına rağmen, sonucun; parçalanma değil hep birlikte Allah'ın ipine yapışma olarak gerçekleştiğini biliyorlardı. Buna rağmen bilhassa ashab dönemi sonrasında, fikir ayrılığındaki ihtilafın şûra aşamasındaki bir gerçeği arama faaliyeti olduğu ve sonuçta mutlaka en çok kabul gören düşüncenin etrafında birleşilmesi gerektiği hep göz ardı edilmiştir. Çünkü Hz. Peygamber ve sahabe döneminde var olmayan fıkıh usulü kuralları, sahabe dönemi sonrasında toplumda etkin olmaya başlamış ve içinde barındırdığı taassup, hoşgörüsüzlük, uzlaşmazlık, gruplaşma ve dışlama ruhu sebebiyle tüm ayrılıkların baş sebebi olmuştur.

b) Kâim Sünnete Dayalı Hukuksal Ana Amaçlar Çerçevesinde Sünnette Gerçekleştirilen Değişimler

¹³⁸ Kara, Mustafa, Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi, 6. Baskı, Dergâh Yayınları, İstanbul 2003, s. 46 vd.

Hız. Peygamberin Kâim Sünnetinden esas anlaşılması gereken, onun devamlı ve istikrarlı duruşlarındaki amaçları yakalayarak; yapılanları benzer durumlarda yapabilmektir. Yoksa fıkıh usulcülerinin yaptığı gibi belli bir olayda ne söyleyip ne yaptığını belirleyip sırf sözel ve parçasal yorumlarla onları kurallaştırmak değildir. Hız. Peygamberin kendi Sünnetinde uyguladığı gelişme yönündeki değişimlerde var olan Kâim Sünnet amaçları; onun belli söz ve uygulamaları ile istikrarlı tutumları üzerinde düşünülerek ve bunların Kur'an'ın güçlü ana amaçları ile olan ilişkileri değerlendirilerek şöylece izlenebilir:

1- Hız. Peygamber, “var olan hukuk” içinde serbest bırakılan ve dolayısıyla sünnette uzun süre uygulanan bazı sözleşmeleri (alışverişleri), “olması gereken hukuk”taki kamu yararı ile riba yasağı güçlü ana amaçları çerçevesinde ele alarak, bu sözleşmelerde (alışverişlerde) o sırada var olan problemler (aldanmalar) sebebiyle, onları yasakladığı görülmektedir. Tefsirci Kurtubî belli bir vukufu bu sözleşmelerin (alışverişlerin) Kur'an'daki riba yasağı ile ilişkisini kurmuş olacak ki “Riba ve Bazı Ziraât Akidler”¹³⁹ başlığı altında uzun olan parçasal açıklamalardan sonra bunlarla ilgili bir özet teşkil eden şu hadise değinmiştir: “Hız. Peygamber muhâkale, müzâbene, muhabere ve bilinmesi hali dışında es-sünyâyı yasakladı.”¹⁴⁰

Hadiste konu edilen sözleşmeler, ilgili dipnotlarda şöyle tanımlanmıştır:

“Muhâkale: Başağında bulunan buğdayın tahmini olarak aynı ölçüde buğdaya karşılık satılmasıdır. Bu da müzâbene ile aynı nitelikte bir alışveriştir. (ez-Zuhayli, el-Fukhu'l-İslâmî.)”¹⁴¹

“Müzâbene: Dalında bulunan taze hurma ya da üzümü, derilmiş hurma ya da kuru üzüme karşılık aynı ölçüde ya da tahmini olarak satmak demektir. Satılan malın miktarında bir cehalet söz konusu olduğundan dolayı, garar (aldanış) bulunan alışveriş türlerindedir. (ez-Zuhaylî, el-Fıkhu'l-İslâmî, IV, 439)”¹⁴²

“Muhâbere; muzâraa ile aynı şeydir. Müzâraa da araziyi, mahsul aralarında belli bir oranda paylaşılacak üzere ekecek ya da orada çalışacak birisine vermektir. (İbn

¹³⁹ Kurtubî, age, III, 608.

¹⁴⁰ Kurtubî, age, III, 611, dipnot: 3; Müslim, Buyû 85; Ebû Dâvûd, Buyû' 33; Tirmizî, Buyû' 74.

¹⁴¹ Kurtubî, age, III, 610, dipnot: 1.

¹⁴² Kurtubî, age, III, 609, dipnot: 4.

Kudâme, el-Muğni, V, 581). Müzâraa ile musâkatın hükmü aynıdır. (Aynı eser, V, 588). Ebu Hanife (ö.150/767) tarafından caiz görülmemekle birlikte, Hanbelîler, Ebû Yusûf, Muhammed ve Şâfiilerce caiz, Mâlikilerce bazı şartlarla caiz kabul edilmiştir. (ez-Zuhayli, el-Fıkhü'l-İslâmî, IV, 279)”¹⁴³

“es-Sünyâ: Satış akidlerinde meçhul (miktar ve mahiyeti bilinmeyen) bir şeyi istisnâ etmektir. (İbnu'l-Esîr, en-Nihâye, I, 224)”¹⁴⁴

Yukarıda verilen tanımlardan da belli olduğu gibi yasaklanan sözleşmelerin (alışverişlerin) tümünde ortak yasaklama amacı, bu sözleşmelerde (alışverişlerde) var olan belirsizlikler sebebiyle meydana gelebilecek aldanmalara dayalı haksız kazancın ribada olduğu gibi; kamu yararı sebebiyle önlenmesidir. Bu yasaklamalar, var olan hukukta (sünnette) yer alan ve gelişme yönünde değişime açık olan hükümlerde, Kâim Sünnet ana amaçları çerçevesinde yapılan değişimleri (nesih) göstermektedir.

2- Kur'an'da karışık kavramı alışveriş olarak gösterilip tarif edilmeyen riba kavramını, Kâim Sünnette yer alan birçok uygulamanın ortak amacını izleyerek daha iyi anlamak mümkündür. Yukarıdaki hadiste yasaklanan sözleşmelerde (alışverişlerde) olduğu gibi daha birçok alışveriş türüne riba sebebiyle yasak getirilmiştir. Bunların bazıları şöyledir:

a- Mustafa Sait El-Hinn'e ait eserde yer verilen ve yasaklanma (değişim) amacı (illeti) sadece yasaklananların ölçülüp tartılabilmeleri olduğu söylenen aşağıdaki hadis ve gerçekte var sayılması gereken gelişme yönündeki değişim amacı şöyledir:

“Resulullah bir adamı Hayber'e görevli olarak gönderdi. O iyi cins hurma getirdi. Resulullah: 'Hayber hurmasının hepsi böyle midir?' diye sordu. Adam: 'Hayır vallahi ey Allah'ın Resülü biz iki sa' hurma karşılığında bundan bir sa'; üç sa' karşılığında iki sa' alıyoruz' diye cevap verdi. Hz. Peygamber: 'Böyle yapma, iyi olmayan hurmayı parayla sat, onun parasıyla iyi cins hurma satın al.' buyurdu. 'Tartı konusunda da bunun benzeri söylenmiştir.' ”¹⁴⁵

¹⁴³ Kurtubî, age, III, 608, dipnot:1.

¹⁴⁴ Kurtubî, age, III, 611, dipnot:2.

¹⁴⁵ Hinn, Mustafa Saîd, age, s. 357, dipnot: 3; Buhârî, Buyû, 89, H. No: 1104.

Bu hadiste trampa yerine parayla satım önerilmektedir. Bu trampanın yasaklanmasında, değişilen iki şey arasındaki karşılıklı değer dengesinde oluşabilecek belirsizlikler sebebiyle aldanma ihtimali (haksız kazanç) önlenmeye çalışıldığı gibi insanların elindeki malların piyasaya çıkması, serbest rekabet ortamında fiyatını bulması ve genel değişim aracı olan parayla bu fiyat üzerinden satın alınmasının sağlanması ile haksız kazancın önlenmesi gibi Kâim Sünnet güçlü ana amaçlarına dayanılarak değişimin (nesih) gerçekleştirildiği görülmektedir.

b- Zekiyüddîn Şa'bân'a ait eserde, bazı alışveriş türlerine getirilen yasakla (değişim / nesih) ilgili hadis, "Kıyas" bölümünde aşağıdaki yorumla verilmiştir:

"Altını altınla, gümüşü gümüşle, buğdayı buğdayla, hurmayı hurmayla, arpayı arpayla ve tuzu tuzla aynı miktarlarda ve peşin olarak (değişin). Fazlalık ribadır. Bunlardan farklı sınıflar arasında olursa, peşin olmak kaydıyla istediğiniz miktarlarda satabilirsiniz."¹⁴⁶

"Hadisteki aynı cinsten maddelerin eşit olmayan miktarlardaki mubadele yasağında illet nedir? Hanefilere göre "keyl" (ölçülür) ve "vezn" (tartılır) cinsten olmalarıdır. Şâfiîlere göre, yenen maddelerde yiyecek teşkil etmesi, diğerlerinin (altın, gümüş) para olmasıdır. Mâlikîlere göre ise gıda maddesi teşkil etmesi ve saklanabilir olmasıdır."¹⁴⁷

Diğer taraftan aynı hadis aynı yazar tarafından "Mücmelin Hükümü" bölümünde aşağıdaki yorumlarla verilmiştir:

"Beyanın (hiç boşluk bırakmayacak şekilde) tam olmaması. Bu durumda mücmel, 'müşkil'e dönüşür. Böyle bir durumda, Şâri'den yeni bir beyanın gelişmesine ihtiyaç olmaksızın, müctehidin icihad ederek buradaki 'işkâl'i giderme yetkisi vardır. Meselâ, 'Oysa Allah alışverişi helal, ribayı haram kılmıştır.'¹⁴⁸ Ayetinde geçen 'riba' lafzı böyledir. Esasen bu, mücmel bir lâfızdır. Çünkü sözlük anlamı, mutlak tarzda 'fazlalık' demektir. Şâri ise ayette bu anlamı değil, 'özel manada bir fazlalık'ı

¹⁴⁶ Şa'bân, Zekiyüddîn, çev. İbrahim Kafi Dönmez, İslâm Hukuk İlminin Esasları (Usûlü'l-Fıkh), Ankara 1996, s. 155, dipnot: 246; Buhârî, Buyû', 78; Müslim, Müsâkaat, 81-84; Nesâî, Buyû', 50; İbn Mâce, Ticârât, 48; Dârimî, Buyû', 41.

¹⁴⁷ Şa'bân, Zekiyüddîn, age, s. 155.

¹⁴⁸ el-Bakara, 2/275.

kasdetmiştir. Şu halde onun tarafından beyan edilmedikçe bunun bilinmesi mümkün değildir.”¹⁴⁹ dendidikten sonra aynı hadis tekrar edilerek şöyle devam edilmiştir:

“Fakat bu hadisteki beyan, (hiç boşluk bırakmayacak ölçüde) tam değildir. Çünkü riba, sadece bu sınıflara mahsus olmayıp bunlara benzeyen başka şeylerde de cereyan edebilir. O halde ‘riba’ lafzı başta mücmel iken bu beyandan sonra ‘müskil’ haline gelmiş olmaktadır. Zira, bu beyandan sonra kalan ‘hafa’ (kapalılık), inceleme ve ictihad yoluyla giderilebilecek türden olup, bu yoldan maksadın ne olduğu anlaşılabilir. Şöyle ki: Şari’in, bu altı sınıfta ribayı niçin yasakladığı araştırılır. Hükmün illetinin, cins ve miktar birliği (‘keyl’ ve ‘vezn’) mi ‘iktiyat’ (gıda maddesi olma) mı, ‘iddihar’ (saklanabilir olma) mı yoksa başka bir özellik mi olduğu belirlenir. Böylece, bu sınıflara kıyas etmek suretiyle kendisinde riba cereyan eden bütün şeyler tespit edilmiş olur. Müctehid imamlar bu konuyu incelemişler ve fıkıh kitaplarında açıklandığı üzere farklı görüşler ileri sürmüşlerdir.”¹⁵⁰

Yazarın her iki yorumunun da sırf metne dayalı parçasal ve amaç dışı yorumlar olduğu görülmektedir. Öncelikle, bu hadisin bir değişimi gerçekleştirdiği gösterilememiştir. Çünkü Kur’an’a ve yasak gelinceye kadar ki sünnete göre yasaklanan alışverişler serbest idi. Gelen yasak değişimi gerçekleştirdi.

Bu olaydan çıkarılacak ikinci sonuç, değişimin gerçekleştiği konunun yeni şartlara göre değişime açık olduğudur. Eğer o hüküm, şartlar gereği değişime açık olmayan muhkem (güçlü ana amaç) bir hüküm olsaydı onda değişim olamazdı. Çünkü yerine benzeri veya daha iyisi hiçbir şartta getirilemezdi.

Üçüncüsü, yasağın (değişimin) amacı yasak metninde açıkça gösterilmemiştir. Bu durumda yasaklanan şeyler arasındaki ortak ilişkilere dayanarak ve bütünsel bir yaklaşımla Kur’an ve Sünnetteki güçlü ana amaçlara aykırı olmayacak değişim amacının bulunması gerekir. Yazar yasaklananla madde arasındaki ortak ilişkiyi de bulamamıştır.

¹⁴⁹ Şa’bân, Zekiyyüddîn, age, s. 388.

¹⁵⁰ Şa’bân, Zekiyyüddîn, age, s. 389.

Böylece fıkıh usulünün sırf metne dayalı ve parçasal yorum metodu ile 6 maddenin bazılarındaki özellikler (keyl, vezn, iktiyat, semeniyet gibi) öne çıkarılıp ortak ilişki (illet) gibi gösterilip tartışmalı sonuçlara varılmıştır.

Esasen buğdayını (aynı kalitedeki) aynı miktar buğdayla peşinen değiştirme ihtiyacının anlamsızlığı da fark edilememiştir. Ancak bunların cinsleri bir olmasına rağmen kaliteleri farklı ise bu takdirde Hayber hurması ile ilgili hadiste güdülen amaç bu hadiste de söz konusu olur. O da herkes eşit değişime zorlanınca, bu anlamsız olacağından dolayı, bu malları trampa ile değiştirme yerine onların parayla satılmasını ve piyasanın oluşmasını ve ortak değişim aracı olan paranın kullanılması ile oluşacak alternatifli piyasada aldanma ve haksız kazancın önlenmesi amaçlanmış olur.

Paranın bir değişim aracı olarak yeterli işlev yüklenemediği ve trampalar ile malların belli şahıslar arasında değiş tokuş edildiği bir ekonomik yapıda bu tür düzenlemeler bir ihtiyaç olabilir.

Diğer yandan, tasarruf yoluyla sermaye biriktirilmesi ve bunun yatırıma dönüştürülerek üretimde kullanılması gereksiniminin yoğun olmadığı Hz. Peygamber döneminde tasarrufların kiralanmasının (faize verilmesinin) önemi fark edilmeyebilir. Oysa artık iktisat bilimine göre faiz, bir riba (haksız kazanç) olmayıp “bir ödünç alıcının ödünç vericiye anaparanın kullanımı için ödediği miktar”¹⁵¹ ve “sermayenin üretime katılmaktan dolayı elde ettiği gelir”¹⁵² olarak nitelenmekte olup, fıkıh usulünün oluşturulduğu dönemde bu iktisat gerçeğinin bilinemediği anlaşılmaktadır.

Tekrar hadis metnine dönerek bir de metinde farklı olarak yer alan altın ve gümüş gibi aynı zamanda para olarak kullanılan metal adlarına değinmek gerekir. Bu metallerin yiyecek olan diğer dört madde ile ilişkisi ne olabilir, diye düşünüldüğünde pekâlâ bu metallerin trampaya konu olabilecek süs eşyası altın ve gümüş olabilecekleri söylenebilir. Yani kişi sanat değeri olan bir altın veya gümüşü peşin olarak aynı miktar altın veya gümüşle değiştirmeye zorlanıyor. Yani eğer trampa yapacaksa böyle yapacak. Sanat değeri tartışması yapmaya gerek yok. Elbette buğdayda olduğu gibi

¹⁵¹ Parasız, İlker, Modern Ansiklopedik Ekonomi Sözlüğü, Ezgi Kitabevî Yayınları, Bursa 1999, “faiz (interest)” mad.

¹⁵² Ülgen, Gülден, İktisat Bilimine Giriş, Der Yayınları, İstanbul 2004, s. 182.

bunu kimse yapmaz. O halde yasağın amacı sanat değeri olan altın ve gümüşün trampa yerine belli bir fiyatla satılmasını, piyasasının oluşmasını ve aldanmanın önlenmesini sağlamak olup diğer dört madde ile amaç bakımından birleşmiş olur.

Fıkıh usulünün dinsel metinlerde değişken olanları ayıramaması ve gelişme yönünde değişimi kabul etmemesi ve metinlere akıl (bilim) dışı, parçasal ve amaç dışı yaklaşarak onları yorumlamaya çalışması sebebiyle bu hadisin yorumlanmasında düştüğü durumu sergileyen aynı yazarın ilginç bir alıntısı şöyledir:

“Şimdi İbnü’l-Hümâm'ın sözlerine -biraz kısaltarak- yer verelim: "Hanefilere göre, ribânın haram kılınmasındaki esas maksat, insanların mallarının korunması ve zarara uğramalarının önlenmesidir. Fakat hüküm "koruma" gerekçesi ile ta'lîl edilirse, bir kölenin iki köleye karşılık, bir devenin iki deveye karşılık satılmasının da caiz olmaması gerekir. Hâlbuki peşin olduğu takdirde bunun caiz olduğu ittifakla kabul edilmiştir. Şayet: Malların korunması hikmettir, bunu gösteren bir alâmete bağlanması gerekir, o da keyl ve vezn özellikleridir, denirse, deriz ki: Bu, sadece, hikmetin gizli ve gayr-ı munzabıt olması halinde gereklidir. Malın korunması ise açık ve munzabıt bir husustur. Zira denkliğin bulunup bulunmadığı objektif olarak tespit edilebilir, böylece korumanın (haksız fazlalığı önlemenin) gerçekleşip gerçekleşmediği anlaşılır. Ne var ki, *bir köleyi iki köle ile, bir Herat elbisesini iki Herat elbisesi ile değişmenin caiz oluşu hükmü ile çelişkiye düşmekten kurtulmak için, mezhep bu hikmeti keyl ve vezn özelliklerine bağlamıştır.*”¹⁵³

Bu alıntıda esasen fıkıh usulü kurallarının doğurduğu mezheplerin, bu yetersiz kurallar sebebiyle nasıl tutarsızlıklara düştükleri görülmektedir. Nitekim bu durumu görmezlikten gelemeyen aynı yazar bu paragrafı takip eden eleştirisinde şu ilginç tespitlerde bulunuyor:

“Bu söz incelendiğinde, bizim söylediğimizin yerinde olduğu kolayca anlaşılır. Zira İbnü’l-Hümâm burada açıkça ifade etmektedir ki, Hanefilerin altı maddede ribânın haramlığı hükmünü ta'lîl ettikleri "keyl veya vezn birliği" illeti, açık ve hükmün hikmetini -ki o, insanların mallarını (haksız kazanca konu olmaktan) koruma amacıdır- ölçüye bağlayan bir vasıftır. Yine belirtmektedir ki, bu hikmet, gerçekte illetin ta

¹⁵³ Şa'bân, Zekiyyüddîn, age, s. 155.

kendisidir. Çünkü o da açık ve munzabıt bir husustur, onunla ta'lil yapılabilir. Ayrıca onu ölçüye bağlayan, disipline eden bir vasfa gerek yoktur. *Sonra müellif, bu meselede Hanefîlerin hikmetle ta'lili bırakıp açık bir vasıfla ta'lile yönelmelerindeki sebebi açıklamaktadır: Bunun sebebi, hikmetle ta'lil etmeleri halinde mezhebe yöneltilmesi muhtemel itirazdan kaçıştır. Çünkü belirtilen hikmetle ta'lil halinde, bir kölenin iki köle ile, bir elbisenin iki elbise ile değişilmesinin caiz olmaması gerekir; oysa bunun caiz görülmemesi mezhepteki yerleşik hükme aykırı düşer. Görüldüğü gibi İbn Hümâm, bize, Hanefîlerin, imamlarından nakledilen fer'î hükümlerden biri ile kendilerine itiraz edilmemesi (bir çelişki iddiasında bulunulmaması) için, illetleri mezhepte mevcut fer'î hükümlerle uyuşacak zahir vasıflarla sınırlamaya ne kadar gayret ettiklerini çok açık bir şekilde tasvir etmiş olmaktadır.*"¹⁵⁴

2) Hz. Peygamber Sonrası İlk Dönemde Müslümanlara Göre Kur'an Ve Sünnetin Hukuksal Konuları

Peygamberin eğitiminde yetişmiş olan sahabilerin hukuksal problemleri çözmeye Hz. Peygamber gibi davranmaya özendikleri kesindir. Hz. Peygamberin vefatı ile artık vahiy ve dolayısı ile İslâm hukuku dönemi bitmiş; Müslümanların hukuku dönemi başlamıştı.

Ashab döneminde Müslümanların elinde tümüyle vahiyden oluşan ve olduğu gibi korunmuş olan Kur'an vardı. Kur'an'ın değişmez güçlü ana amaçları ise ortadaydı. Sünnet ise şimdiki olduğu gibi rasgele toplanmamış, fıkıh usulü kuralları ise, henüz oluşturulmamıştı. Ortada yanlışları doğrultacak bir vahiy kontrolü olmasa da Kur'an'ın güçlü ana amaçları iyi bilindiği gibi, topluma mal olmuş Kâim (Değişmez) Sünnetteki güçlü ana amaçlar bilhassa toplum önderlerinin kafasında belirgindi. Yine Kur'an'ın güçlü ana amaçlarından olan ve fiilen kıyastan daha önemli bir hukuk kaynağı olarak Kur'an'da ortaya konduğu halde sonradan göz ardı edilen şûra prensibi, toplumun her kademesinde etkinliğini sürdürüyordu. Böylece, bu temel değerler işletilerek toplumsal sorunlara daima çözümler bulunuyor ve Müslümanlar birlik ve beraberlik içinde gelişmelerini sürdürüyorlardı. Ancak daha sonra "şûra"nın işlevi sınırlandırılıp ihmal

¹⁵⁴ Şa'bân, Zekiyyüddîn, age, s. 155 vd.

edilerek düşünce ve yönetim şûraları üretimlerini yapamaz hale gelince, Müslümanlar arasında siyasi parçalanma kaçınılmaz olmuştur.

Eğer Kur'an'ın güçlü ana amaçlarının tartışılmaz üstünlüğü anlaşılıp kabul edilseydi, bunların en önemlisi olan ve Hz. Peygamberin her adımda uyguladığı ve hukuk kaynağı olarak kullandığı şûra göz ardı edilemezdi. Öyle anlaşılıyor ki, Müslümanların çoğunluğu giderek Kur'an'ın güçlü ana amaçları ile bazı Kur'an kavramlarını ve Kâim (Değişmez) Sünnetin güçlü ana amaçlarını tanıyıp ayırmada sıkıntıya düşmüşlerdir. Azınlığın bunları tanıması ve anlaması ise, parçalanmanın önlenmesi için yetmemiştir.

Hukuk düzeni, gelişen yeni olaylar ve ihtiyaçlar karşısında yetersiz kalan kurallarını değiştirmek zorundadır. Bunu başaramayan bir hukuk düzeninin bölünme ve parçalanmaya uğramadan varlığını sürdürmesi mümkün değildir. Bu toplumsal bir yasa, Kur'an deyimi ile Sünnetullah'tır. Esasen hukuk düzeninin varlık nedeni insanların hukuksal problemlerini çözerek onların hayatını kolaylaştırmaktır.

Bu konuya Kur'an, "Allah insanlar için zorluğu değil, kolaylığı diler."¹⁵⁵ güçlü ana amacı ile ışık tutmaktadır. Ancak Hz. Peygamberin devamlı olarak uyguladığı bu metoda, onu en iyi tanıması gereken Ashabının tam olarak uyduğu söylenemez. Sadece Hz. Ebubekir ve Hz. Ömer gibi yüksek seviyede kişisel etkinliğe sahip olan önder kişilerin gayreti ile mevcut hükümlerin ihtiyaçları karşılayamadığı durumlarda kamu yararı ve adaleti gerçekleştirme güçlü ana amaçlarına dayalı bazı gelişme yönünde değişimler (nesihler) gerçekleştirilmiş ve ilgili sorunlara çare bulunabilmiştir. Bu iki büyük önder dönemindeki bazı örnek olaylarla ilgili örnek çözümler gelişme yönündeki bu değişime ışık tutmaktadır.

Gelişme yönündeki bu değişimlerde, öncelikle toplumun ortak akıl ve kararını bulmayı amaçlayan ve Kur'an ile Kâim (Değişmez) Sünnetin güçlü ana amaçlarından olan şûra erk ve kaynağı devreye sokularak ve Kur'an ile Kâim (Değişmez) Sünnetin güçlü ana amaçlarına bütünsel yaklaşım uygun olanları temel alınarak gelişme yönündeki değişimi (nesihi) gerçekleştiren çok önemli bazı tarihsel gösterge olaylar gelecek nesillere yol gösterici nitelikte olup bunların incelenmeleri gerekmektedir.

¹⁵⁵ el-Bakara, 2/185.

a) Fetih Sonucu Elde Edilen Toprakların Dağıtımı İle İlgili Değişim

Gelişme yönündeki değişimde yol gösterici bu örnek olaylardan biri, Müslümanların karşılaştığı değişim gerektiren en büyük sorunlardan biri olan fetih arazilerinin geleceğini belirlemektir. İslâm değerlerine, akla, şûra ve birliğe Hz. Peygamber gibi çok önem veren ilk dönem Müslümanları, yok edilmek istenen İslâm değerlerini savunurken savaştıkları toplulukların kendi düzenlerini çabucak kabul edip teslim olmaları sonucunda, Mısır ve Suriye toprakları gibi çok büyük arazilerin hâkimi durumuna gelmişlerdir.

Kur'an ve Sünnete dayanan yürürlükteki "var olan hukuka" göre bu arazilerin savaş gazileri arasında paylaşılması gerekiyordu. Ancak Hz. Ömer Kur'an ve Kâim (Değişmez) Sünnetin güçlü ana amaçları çerçevesinde hukuk kaynağı olarak kullandığı "şûra"ya dayanarak değişime açık olan ganimet konusundaki Enfâl sûresi 8/41. ayeti¹⁵⁶ ile Hz. Peygambere ait sünneti (Kâim olmayan sünnet) devre dışı bırakıp neshederek bu toprakları, Müslüman toplumun kamu yararı için devlete mal etmiştir. Hz. Ömer'in bu konudaki uygulaması ile ilgili tefsirci Kurtubî şunları söylemiştir:

"Malik'in, Zeyd b. Eslem'den, onun babasından rivayetine göre Ömer şöyle demiştir: Şayet daha sonra gelecek insanlar olmasaydı, fethedeceğim her bir kasabayı mutlaka Rasûlullah (sav)'ın Hayber'i paylaştırdığı gibi paylaştırırdım.

Birçok yoldan gelmiş, oldukça yaygın (müstefiz) rivayetlerde belirtildiğine göre Ömer, Irak sevadını (sevad; toprak, coğrafya), Mısır'ı ve elde ettiği ganimetleri atiyelere (maaşlar) halkın ve çocukların azıklarına kaynaklık teşkil etsin diye savaşçılara paylaşmaksızın bırakmıştır. Zübeyr, Bilal ve ashaptan daha başka kimseler ise fethedilen yerlerin kendilerine paylaşılmasını istediler. Ömer onların bu isteklerini uygun bulmadı. Bu hususta yaptığı uygulamanın mahiyeti hakkında, farklı görüşler vardır. Onun uygulaması hususunda orduya katılanların gönüllerini hoş ettiği söylenmiştir. Gönül hoşluğu ile herhangi bir bedel almaksızın payını Müslümanlara

¹⁵⁶ "Biliniz ki, ganimet olarak ele geçirdiklerinizin, ancak beşte biri Allah'ın, elçisinin ve yakınlarının, yetimlerin, düşkünlerin ve yolcularındır; eğer Allah'a ve -(hak ile batılın) birbirinden ayrıldığı günde, iki ordunun birbiriyle karşılaştığı o (Bedir) gününde- kulumuza indirdiğimize inanıyorsanız, bu böyledir. Allah, her şeye gücü yetendir." (Enfâl, 8/41.)

birakmak isteyenler azınlıkta idiler. Bunu kabul etmeyen kimselere ganimetten kendisine düşen payın bedelini verdi.

O, toprakları mücahidlerin gönüllerini hoş ettikten sonra bıraktı, diyen kimseler onun bu uygulamasını Peygamber (sav)'ın uygulaması gibi değerlendirmiştir. Çünkü Peygamber de Hayber'i paylaşmıştı. Zira Ömer'in paylarını satın alması ve diğerlerinin de gönül hoşluğu ile paylarını terk etmeleri tıpkı orayı paylaşması seviyesindedir.

Bir diğer görüşe göre ise o, savaşa katılanlara herhangi bir şey vermeksizin oraları bırakmıştır. Ömer bu hususta yüce Allah'ın: "Yurtlarından ve mallarından çıkartılıp, uzaklaştırılmış... fakir muhacirler içindir... Rabbimiz şüphesiz ki Sen çok esirgeyicisin, çok merhametlisin." (el-Haşr, 59/9-10) âyetlerinde geçtiği üzere bu hususta tevîl yaparak uygulamada bulunmuştur. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır."¹⁵⁷

Ayrıca Kurtubî Haşr sûresi 59/10. ayetle ilgili açıklamasında fey ayetleri ile ilgili şunları söylemiştir:

"...Çünkü yüce Allah (bu ayette) fey'e dair haber verip onun üç kesime ait olduğunu belirtmiştir. Bunlardan ilk ikisi muhacirler ve ensar olup kim oldukları bilinmektedir. Diğerleri ise 'Onlardan sonra gelenler derler ki: Rabbimiz, bizi ve bizden önce iman etmiş kardeşlerimizi mağfîret eyle' diyen kimselerdir. İşte bu, bütün tabî'n ve kıyamet gününe kadar onlardan sonra gelecekler hakkında umumidir."¹⁵⁸

Dikkat edildiğinde Hz. Ömer'in ilgili ayetin hükmü ile var olan hukuktaki (sünnetteki) uygulamayı değiştirdiği kabul edilmekte ancak bunu nereye dayanarak ve nasıl yaptığı tartışılmaktadır.

Oysa ganimet konusu Hz. Peygamber döneminde de yani O'nun Kâim Sünnetinde de değişime açık bir konu idi. Hz. Peygamber dönemindeki bu değişime yine tefsirci Kurtubî şöyle değinmişti:

"Birtakım ilim adamları şöyle demiştir: Yüce Allah'ın: "Allah'ın fethedilen ülkeler ahalisinden Rasûlüne verdiği fey'..." âyet-i kerimesi, el-Enfal Sûresi'nde yer

¹⁵⁷ Kurtubî, age, XVII, 214.

¹⁵⁸ Kurtubî, age, XVII, 226.

alan, ganimetlerin beşte birinin kendilerine harcanacağı kimseleri dile getiren ve beşte dördün de savaşınlara harcanacağına işaret eden âyet-i kerime (el-Enfal, 8/41) ile neshedilmiştir. İslam'ın ilk dönemlerinde ganimet burada sözü edilen kimselere harcanıyor ve ganimet elde edilmesine sebep teşkil eden savaşınlara herhangi bir şey verilmiyordu. Bu Yezid b. Ruman, Katade ve başkalarının görüşü olup, buna yakın bir görüş de İmam Malik'ten nakledilmiştir.”¹⁵⁹

Hız. Ömer'in şûra sonucu gerçekleştirdiği bu gelişme yönündeki değişimi tahsis olarak niteleyen Mustafa Sait El-Hinn, eserinde bu konuda şunları söylemektedir:

“Nassın anlaşılması ve tefsirindeki ihtilafıla ilgili meselelerden birisi de, sulh yapılmaksızın savaş yoluyla fethedilen arazinin askerler arasında taksimi ve tevzii meselesidir. Ömer b. Hattab Irak ve Mısır arazisini fethettiğinde, her nesil ve çağda bütün Müslümanların faydasına kullanılması için bu arazinin ahali elinde kalması ve "haraç" konulması görüşünde idi. Delili de Haşr sûresindeki âyetlerden çıkardığı mâna idi. O, Enfal sûresindeki: "Bilin ki ele geçirdiğiniz ganimetin beşte biri Allah'ın, Peygamber'in ve yakınlarının, yetimlerin, düşkünlerin ve yolcularındır." (Enfal; 41) ayetinin Haşr sûresindeki "Onlardan sonra gelenler: Rabbimiz! Bizi ve bizden önce inanmış olan kardeşlerimizi bağışla: Kalbimizde müminlere karşı kin bırakma; Rabbimiz! Şüphesiz sen şefkatlisin, merhametlisin, derler" ayetiyle tahsis edilmesi görüşünde idi. Enfal ve Haşr sûresindeki bu ayetler bir konuda, ganimet konusunda gelmiştir. "Onlardan sonra gelenler....." ifadesi "Allah'ın fethedilen memleketler halkının mallarından Peygamberine verdikleri Allah, Peygamber...içindir" âyetine matuftur.

Sahabenin çoğunluğu o zaman, menkul mallar taksim edildiği gibi arazinin de taksim edilmesi gerektiği görüşünde idi. Bu husustaki delilleri de Enfal ayeti ve Hız. Peygamber'in Hayber arazisini taksim etmesi idi. Onlar Haşr sûresindeki âyetin Enfal sûresindeki âyetle alakası olmadığı kanaatinde idi. Onlara göre bu ayetler konuları farklı ayetlerdir. Enfal âyeti ganimetler hakkındadır ki zorla ve savaşla alınır. Haşr ayetleri ise Fey' hakkındadır. Fey' de harpsiz alınan ve fethedilen şeydir.

¹⁵⁹ Kurtubî, age, XVII, 200.

Hız. Ömer, insanların çoğu kendi görüşüne inanıncaya kadar onlarla mücadelede devam etti. Başlarında Bilal'in bulunduğu az bir gruptan başka O'na muhalif kimse kalmadı.”¹⁶⁰

Bu olayda Hız. Ömer'in ilk yaptığı iş, bu toprakların savaşan gazilere dağıtılması halinde bundan Müslüman toplumunun ve tüm insanlığın zarar göreceğini ve “var olan hukukun” “olması gereken hukuk” yönünde bir değişim ihtiyacı içinde olduğunu görerek bu konuyu şûra ile ele almak oldu. O günkü şartlar toplumun ortak aklını ve kararını elde etmeyi amaçlayan şûrayı mümkün olan en iyi şekliyle uyguladı ve taraftarları ile birlikte toplumu ikna etti ve bu şûra bir icmâ' ile sonuçlanarak bu araziler devlete, dolayısı ile kamu yararına tahsis edildi.

Hız. Ömer'in toplumu ikna için Enfâl sûresi 8/41. ayet yerine Haşr sûresi 59/9 ve 59/10. ayetleri¹⁶¹ dayanak gösterdiğinin iddia edilmesi, gelişme yönündeki değişim gerçeğini ortadan kaldırmadığı gibi “Allah sizin için zorluğu değil kolaylığı diler.”¹⁶² ayetine dayanan kamu yararını gözeterek onun bu konuyu şûraya taşıdığı ve şûrada da bu kamu yararına dayanılarak gelişme yönündeki bu değişimin icmâ' sonucu gerçeğleştii gerçeğini değiştiremez.

Esasen Mustafa Sait El-Hınn'a ait eserde verilen ve Hız. Ömer'in şûra toplantısındaki konuşması ve şûraya katılanların cevabı, gelişme yönündeki bu değişimin amacının ve dayanağının tamamı ile kamu yararı olduğunu göstermektedir.¹⁶³

Gelişme yönündeki bu değişim konusunda Zekiyyüddîn şa'bân şunları söylemektedir:

¹⁶⁰ Hınn, Mustafa Saîd, age, s. 42.

¹⁶¹ “Onlardan önce, (Medine'yi) yurt edinmiş ve gönüllerine imamı yerleştirmiş olanlar, kendilerine hicret edenleri severler ve onlara verilenlerden dolayı, içlerinde hiçbir sıkıntı duymazlar. Onlar, kendileri çok büyük bir ihtiyaç içinde bulunsalar bile, yine de onları kendilerinden önde tutarlar. Öyleyse, kim nefsinin cimriliğinden korunacak olursa, işte onlar, kurtuluşa erecek olanlardır.” (Haşr, 59/9.)

“Onlardan sonra gelenler ise, 'Ey Rabbimiz! Bizi ve bizden önce inanmış olan kardeşlerimizi bağışla! Kalplerimizde inananlara karşı hiçbir kin tutturma! Rabbimiz! Sen çok şefkatli, çok merhametli olansın!' diye dua ederler.” (Haşr, 59/10.)

¹⁶² el-Bakara, 2/185; el-Mâide, 5/6.

¹⁶³ Hınn, Mustafa Saîd, age, s. 43.

“Hz. Ömer, muhaliflerle uzun süre tartıştı. Sonunda onlar da çoğunluk görüşünü kabul ettiler. Böylece Sahâbe'nin bu hüküm üzerinde icmâ'ı gerçekleşmiş oldu. Görüldüğü gibi bu icmâ'ın senedi nass veya kıyas değil, maslahat düşüncesidir.”¹⁶⁴

b) Kalbi İslâm'a İsındırılacak (Alıştırılacak) Olanlara Zekât Verilmesi İle İlgili Değişim

Kur'an'da Tevbe sûresi 9/60. ayette ve tek yerde geçen kalbi İslâm'a ısındırılacak olanlar, bu ayette gösterilen zekâtın verileceği 8 gruptan biridir. Bu ayette müellefe-i kulub (kalbi ısındırılacaklar) olarak tanımlananların Müslümanlığı fiilen kabul edip etmemiş olması konu edilmemiştir. Bu sebeple Muavi'ye ve babası dâhil bazı Müslümanlara dahi bu grup içinde zekât verildiği ileri sürülmüştür.¹⁶⁵

Zekâtın sekiz gruba verilmesini öngören ve değişime açık olan bu ayetteki müellefe-i kulub (kalbi ısındırılacaklar) hükmü Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer döneminde şûra sonucu varılan icmâ'a dayanılarak gelişme yönündeki bir değişim sonucu durdurulmuştur. Kur'an'ın ve Kâim Sünnetin ana amaçları arasında yer almayan ancak “var olan hukukta” yer alan bu hükmün sahabe döneminde değiştirilmesi sessizce gerçekleştirilmiş olup pek tartışmaya da sebep olmamıştır. Tefsirci Kurtubî bu değişimi, bu kesimin paylarının düştüğü konusunda gerçekleşen icmâ'a bağlamış olup onun Hz. Ebu Bekir dönemi ile ilgili bu konudaki görüşleri şöyledir:

“İlim adamları, bu sınıfa mensupların kalıcılığı hususunda farklı görüşlere sahiptir. Ömer, el-Hasen, eş-Şafiî ve başkaları: İslâm'ın güçlenmesi ve üstünlük sağlaması ile bu kesimin ardı arkası kesilmiştir, derler. Malik'in ve rey sahiplerinin meşhur görüşü de budur.

Hanefî âlimlerinden bazısı da şöyle demektedir: Allah İslâm'ı ve Müslümanları aziz kılmış, buna karşılık kâfirlerin de -Allah'ın laneti üzerlerine olsun- ardı arkasını kesmiştir. Sahabe-i kiram da -Allah hepsinden razı olsun- Ebu Bekir (r.a)'ın halifeliği

¹⁶⁴ Şa'bân, Zekiyüddîn, age, s. 123.

¹⁶⁵ Kurtubî, age, VIII, 286.

döneminde bu kesime mensup kimselerin paylarını düştüğü hususunda icma etmişlerdir.”¹⁶⁶

Bu değişimin Hz. Ömer döneminde de devam ettiği bilinmektedir. Fıkıh usulcileri genellikle icmâ’ın değişmeyeceğini söylemelerine rağmen bu hükmün tekrar geri getirilmesi şeklinde değişime açık olduğu da ileri sürülmüştür.

Gerek Hz. Ömer dönemi uygulaması ve gerekse genel olarak bu hükmün ve dolayısı ile icmâ’ın değişime açık olması konusunda tefsirci Kurtubî aşağıdaki görüşleri vermiştir:

“İlim adamlarından bir grup da şöyle demektedir: Bu sınıf kalıcıdır. Çünkü imam kimi zaman bazı kimseleri İslâm’a alıştırıp ısındırmak ihtiyacını duyabilir. Hz. Ömer’in, onların payını sona erdirmesi dinin güçlenmiş olduğunu görmesinden dolayıdır.

Yunus der ki: Ben, ez-Zührî’ye bunlara dair sordum da şöyle dedi: Ben bu hususta bir nesli olduğunu bilmiyorum. Ebu Cafer en-Nehhâs da der ki: Buna göre bu hüküm onlar hakkında sabittir. Eğer herhangi bir kimsenin kalbinin ısındırılmasına gerek duyulur ve ondan yana Müslümanlara bir zarar gelmesinden korkulur yahut daha sonra İslâm’a güzelce bağlanacağı umut edilirse ona da bir şeyler verilir.

Kadı Abdu'l-Vehhâb der ki: Bazı zamanlarda onlara gerek duyulacak olursa zekâtta onlara pay verilir. Kadı İbnü'l-Arabî (ö.543/1148) de der ki: Benim görüşüme göre eğer İslâm güç kazanmışsa bu pay sahipleri de yok kabul edilir. Şayet onlara gerek duyulursa o takdirde Rasûlullah (sav)’ın bunlara verdiği gibi payları verilir...”¹⁶⁷

B- FIKIH USULÜ KURALLARININ DEĞİŞİMİ ENGELLEMESİ

Bir hukuk düzeninde hukuk idealleri dışındaki hükümlerin değişen doğal hayat şartlarına uyum göstererek değişmek zorunda olduğu bütün hukukçular tarafından kabul edilmektedir. Tartışmalı olan ise nelerin değişmemesi gereken hukuk ideallerini oluşturduğu konusudur. İslâm Hukukunda Ahkâmın Değişmesi gibi büyük bir ad altında yazılan eserde, gerçekte İslâm’ın değil sadece Müslümanların hukukunun yani fıkıh

¹⁶⁶ Kurtubî, age, VIII, 286.

¹⁶⁷ Kurtubî, age, VIII, 287.

usulünün incelendiği görülmektedir. Fıkıh usulü çerçevesinde öne sürülen değişim ile ilgili fıkıh usulüne ait bir metot ortaya konmadığı gibi Kur'an ve Kâim Sünnete dayalı bir metot da önerilememiştir. Sadece mükemmel şekilde Hz. Peygamber ve sahabi dönemindeki değişimler metot olarak değil tek, tek olaylar olarak bir araya toplanmıştır.

Bu eserde değişim ile ilgili kaynak olarak Kur'an ele alındığında onda var olduğu belirtilen 317 adet ahkâm ayetinin hangilerinin ne sebeple gelişme yönünde değişime açık olduğu gösterilememiştir.

Kur'an'da var olduğu belirtilen genel kurallardan bazıları, “Şûra Prensibi”¹⁶⁸, “Adaletin İkamesi”¹⁶⁹, “Hayırda Yardımlaşma”¹⁷⁰, “Sözleşmelere Riayet”¹⁷¹, “Güçlünün Kaldırılması”¹⁷², “Zaruretin Haram Olan Şeyleri Mubah Kılması”¹⁷³ (Gerçekte bu kural Allah'ın her konuda insanlar için zorluğu değil kolaylığı dilemesi güçlü ana amacı¹⁷⁴ içinde olduğu halde bağımsız gösterilmiştir.) şeklinde örnek olarak verilse de Kur'an'daki ana hükümlerin tümü gösterilemediği gibi, bunların dışındakilerin değişime açık olduğu da söylenememiştir. Bu takdirde eğer diğer hükümler (vesail / araç olanlar) bunlar gibi ise genel olanların farkı, genellikleri sebebiyle daha çok şeye dayanak yapılabilmeleridir. Bunun ise değişime asla bir olanak sağlamayacağı açıktır. Eğer Kur'an'da var olan vesail (araç) hükümler mekasıt (amaç) hükümlere göre zaman ve ihtiyaç karşısında değişemeyecekse; böyle bir hukukun donup kalması kaçınılmazdır.

Yine bu eserde konu edilen Kur'an'ın temas etmediği serbest alandaki düzenlemeler ise, değişimin çok küçük bir alanını ilgilendirdiği gibi o düzenlemelerin hangi hukuk ideallerine (olması gereken hukuka) göre yapılması gerektiği önemlidir ki, bunlar da gösterilememiştir. Çünkü bu gösterilemeyenlerin fıkıh usulü kuralları içinde cevabı yoktur. Fıkıh usulü kurallarını kabul edip onları temel alan çalışmalarda ise, tutarlı bir değişim anlayışına ulaşmak mümkün olamamaktadır.

¹⁶⁸ Âl-i İmrân, 3/159.

¹⁶⁹ el-Mâide, 5/8.

¹⁷⁰ el-Mâide, 5/2.

¹⁷¹ el-Mâide, 5/1.

¹⁷² el-Bakara, 2/185; el-Mâide, 5/6.

¹⁷³ el-Bakara, 2/173; el-Mâide, 5/3.

¹⁷⁴ el-Bakara, 2/185.

İslâm Hukukunda Ahkâmın Değişmesi adlı eserde gerçekte İslâm hukukuna göre değil, fıkıh usulü kurallarına göre değişim incelenmiştir. Fıkıh usulü şablonlarının dışına çıkılamamıştır. Kaynak olarak Kur'an'ın durumu ile ilgili birbirinden kopuk ve parça parça birçok doğru şey söylenip örnekler verildikten sonra ortaya konan aşağıdaki zorunlu sonucun nelerin değişebileceğine dair bir bilgi vermediği ortadadır:

“İnsanların yaşadıkları çevreye, zamana göre değişmesi mukadder olan böylesi konuları, Kur'an detayları ile birlikte düzenleseydi; ya insanlar Kur'an'a sırtlarını döneceklerdi ya da imanlarının gereği ona yapışacaklar ve büyük bir sıkıntıya uğrayacaklardı. Oysaki hikmet sahibi olan Allah, Kur'an'ı kullarını sıkıntıya sokmak için değil,¹⁷⁵ bir rahmet olsun için¹⁷⁶ göndermişti.”¹⁷⁷

Bu eserin ne kadar kaynak taradığı neredeyse her yerinin alıntılarla dolu olmasından da bellidir. Kabul etmek gerekir ki, yazar gerek Hz. Peygamber ve gerekse sahabenin uyguladıkları birçok değişim olayını eserinde toplamıştır. Ama onların değişimindeki metodu belirleyip bu metodun devamlı olarak nasıl kullanılabileceği üzerinde ise hiç kafa yormamıştır. Çünkü onu fıkıh usulünün kabulleri bağlıyordu. Hatta bir hadisi sözel olarak alıp mirastaki değişimin önünü onunla kesebiliyordu.

Yazar eserinde önce şöyle diyor:

“Son iki görüş arasında yer alabilecek, daha makûl dördüncü bir görüşün bulunduğu da işaret edelim. Buna göre **muamelâtla ilgili nasslar, daha önce sözünü ettiğimiz genel teşrî getiren ve uygulama mahiyetinde olan; makâsıddan olan, vesâilden olan nasslar gibi çeşitli açılardan ele alınacaktır. Durum değerlendirilmesi yapılacak ve genel teşrîye yönelik hükümler, küllî kaideler, nazariye ve yönlendirici, hedef belirleyici mahiyette olan hükümlerde değişikliğe gidilemeyecektir. Bunun yanı sıra, uygulama ve örnekleme mahiyetinde olan, zaman-mekan unsuru taşıyan nassların gerektirdiği hükümlerde değişimler olabilecektir.**”¹⁷⁸

¹⁷⁵ el-Mâide, 5/6, 22; el-Hac, 22/78; Nûr, 24/61 vb.

¹⁷⁶ el-Enâm, 6/157; İsrâ, 17/82 vb.

¹⁷⁷ Erdoğan, Mehmet, İslam Hukukunda Ahkâmın Değişmesi, M.Ü.İ.F. Vakfı Yayını, 2.Baskı, İstanbul 1994, s.44.

¹⁷⁸ Erdoğan, Mehmet, age, s. 134.

Bu ifadelerden sonra yazar hemen fıkıh usulünün tabularına dönerek az aşağıda bir hadisin amacını araştırmadan sözlerini değişimi engelleyecek şekilde parçasal olarak yorumlayıp şöyle diyordu:

“Bu iki örnekte de görüldüğü gibi, bu anlayışa göre değişiminin sahası, hakkında nass bulunan hükümleri de kapsamakta, ancak bunlar uygulama, örnekleme ya da zaman-mekan unsuru içerdikleri için asla öze dokunmamakta, genel çerçeveyi zedelememektedir. Zaten muamelât konusunda teşrîde gözetilen metot da, mümkün mertebe detaylara gidilmemesi, genel prensiplerin vaz’ı ile yetinilmesi şeklin dedir. Özellikle Kur’ânî teşrîin bu özelliği o kadar açıktır ki, **Hz. Peygamber** (as.) mîras âyetindeki detaylar karşısında *"Allah (cc.) miras paylarının taksimini bizzat kendisi üstlendi."* buyurmuş ve **bir nevi taaccübünü izhar etmiştir**. Buradan da hareketle diyebiliriz ki, muamelât konusunda hükümlerin değişmesine ihtiyaç durulması anında, çoğu kez nasslarla karşı karşıya gelinmeyecektir. İcmâya ters düşme konusunda ise, özellikle **icmâ’ın sübûtu hakkında dikkatli olmak lazımdır. Çünkü birçok konudaki icmâ’ iddiası aslında isabetli bulunmamaktadır. Aynı temkinli hareketlerin nassların (hadis) sübûtunda da gösterilmesi zarureti vardır.**”¹⁷⁹

Fıkıh usulü alanının her yerini ısrarla tarayan yazar, gerçekçi bir değişim kuralına veya metoduna rastlayamamış olacak ki, kitabın sonuç kısmında bazı açıklamaya muhtaç mesajlara yer vermiştir. Bu mesajlardan biri şöyledir:

“Mensuh nasslarla amel etmiş olmamak için nesh konusunda duyarlı olması istenen fıkıhçının, aynı duyarlılığı devrini doldurmuş hükümler karşısında da göstermesi zarûreti vardır.”¹⁸⁰

Eğer yazar nesih olaylarının bir metot olarak gelişme yönünde bir değişimi gösterdiğini, Hz. Peygamberin nesih uygulamasının değişim için örnek alınması gerektiği mesajını vermek istemişse bunu neden açıkça yapmadığı şaşılacak bir durumdur. Aksi halde ise bu söylemin ne kadar anlamsız kalacağı ortadadır.

Yine aynı yazarın aynı sonuç bölümünde yer verdiği tez özeti niteliğindeki iki paragrafın da aşağı yukarı aynı kapalılık ve tereddüdü içerdiği gözlenmiştir:

¹⁷⁹ Erdoğan, Mehmet, age, s. 134 vd.

¹⁸⁰ Erdoğan, Mehmet, age, s. 238.

“Tezimizde çeşitli vesilelerle verilen uygulama örnekleri, ahkâmın değiştirilebilmesi olayının bir problem teşkil etmeden ilk dönemlerde pek çok konuda ve çeşitli münasebetlerle gerçekleştirildiğini göstermektedir. Konu, kendisini bir problem olarak, ictihâd müessesesinin layıkı vechile çalıştırılmaması neticesinde hukukun esnekliğini iyice yitirdiği, İslâm hukuku yerine mezhep hukuku anlayışının hâkim olduğu son dönemlerde hissettirmiş ve özellikle sanayi devrimi sonrasında giderek önem kazanmıştır. Zira mezhep hukuku anlayışı, yeniden hızla değişen İslâm dünyası için artık yeterliliğini yitirmiş, taassubun kopardığı mezhepler arası iletişimin tekrar kurulması ile bütün mezhepleri içerisine alan İslâm hukuku anlayışına geçilmesi ve duyulan ihtiyaçların mevcut ictihâdlarla giderilmesi, gerekiyorsa yeni ictihâdlarda bulunulması zarûreti ortaya çıkmıştır.

Hayatı durdurmak için değil, yönlendirmek ve kolaylaştırmak için var olması gereken İslâm hukukçuları bu ihtiyacı karşılamak durumundadırlar ve özellikle çok yönlü konularda ilgili uzmanların da dâhil bulunacağı ictihâd şûralarının oluşturulması zamanımız problemleri için vazgeçilmez bir prensip olarak gözükmektedir.”¹⁸¹

Yukarıdaki ifadeler, ahkâmın (hükümlerin) değişmesinin ilk dönemlerde (peygamber sonrası fıkıh usulünün henüz oluşmadığı dönem kastedilmiş olmalı) hangi metotlar uygulanarak problemsiz gerçekleştirildiğini göstermediği gibi sadece içtihat yolundan bahsedilmiş olması sebebiyle fıkıh usulü kalıplarının dışına çıkılmadığını göstermektedir.

Esasen İslâm hukukunun bünyesinde var olan gelişme yönündeki değişimin fıkıh usulünün parçasal ve sırf metne dayalı yorum tarzı ile yakalanması mümkün değildi. Fıkıh usulü kuralları öncesinde sahabiler tüm dinsel metinlere bilimsel (akılcı), bütünsel ve amaçsal bir tarzda yaklaştıkları gibi şûra ve onun sonucunda oluşturdukları icmâ’ı devamlı kullanıyorlardı. Fıkıh usulü ise bu yolu kendine kapatarak kalıplaşıp donmaya mahkûm olmuştur.

¹⁸¹ Erdoğan, Mehmet, age, s. 239.

Fıkıh usulü Kur'an ve Sünnet metinlerini farklı yapılarına göre ele almadığı gibi bunları bütünsel ve amaçsal olarak da ele alamamıştır. Kur'an açısından bakıldığında dinin güçlü ana amaçlarının tümünün Kur'an'da yer aldığı Kur'an'ın beyanıdır.¹⁸²

Sünnet amaçları ise daima Kur'an'ın kontrol ettiği ve onun değişmez (muhkem) hükümlerine, asla aykırı olmayacak hükümlerdir. Sünnetin Kur'an'ı neshi ve tahsisi konusundaki tartışmalar ise, eğer bu değişimin muhkem ayetlerin dışında ve daima daha ileriye doğru yani gelişme yönünde (güçlü ana amaçların gösterdiği doğrultuda) olduğu fark edilseydi; bu uzlaşmaz görüşler ortaya çıkmayabilirdi. Çünkü eğer Kur'an bir kısım ayetlerini muhkem ve kitabın anası niteliği ile ayırıyorsa¹⁸³ muhkem (kuvvetli, değişmez) olmayan ayetlerin (müteşabih) var olduğunu kabul ediyor demektir. Yine müteşabihlerin, muhkem (kuvvetli, kitabın anası) olmamaları sebebiyle değişime uğramaları yapıları gereği olur. Bu takdirde de Kur'an'da nesh olabileceğini bildiren ayetle¹⁸⁴ Kur'an ayetlerini iki bölüme ayıran ayet arasındaki uyumluluk yerli yerine oturmuş olur.

Sünnetteki amaçların en büyüğü ise, daima Kur'an'a yaptığı yönlendirmelerdir. Esasen sünnetin Kur'an gibi sözel olarak mütevatir (kesin) olmaması ve sünnette mana (anlam) ile rivayetin (naklin) esas olması sebebiyle (Kâim «Değişmez» Sünnet dâhil); mütevatir vahiy olan Kur'an'ın sünneti kontrol ediciliği asla tartışma götürmez.

Diğer taraftan Zekiyüddîn Şa'bân'a ait eserde yer verilen aşağıdaki görüşte, ilk sahabe döneminde fıkıh usulü kuralları yokken problemlerin nasıl çözüldüğü gösterilmektedir:

“Beğavî de Meymûn b. Mehrân'ın şöyle dediğini nakletmiştir: Hz. Ebubekir'in önüne hasımlar geldiğinde, O Allah'ın Kitabı'na bakar, aralarındaki uyuşmazlığa çözüm getiren bir hüküm bulduğunda onunla hükmederdi. Allah'ın Kitabı'nda bulamazsa Rasûlullah'ın Sünnet'ine bakar, eğer orada uyuşmazlığa çözüm getiren hüküm bulabilirse kararını ona göre verirdi. Rasûlullah'ın Sünnet'inde de çözüm bulamazsa toplumun ileri gelenlerini ve seçkinlerini toplar, onlarla istişare ederdi.

¹⁸² “Kitab'da, biz hiç bir şeyi eksik bırakmadık.” (En'am, 6/38.)

¹⁸³ Âl-i İmrân, 3/7.

¹⁸⁴ el-Bakara, 2/106.

Onların görüşü bir noktada birleşince, bu görüşe göre hükmederdi. Hz. Ömer de aynı şekilde davranıyordu: Şayet Kur'ân ve Sünnet'te çözüm bulamazsa, Hz. Ebubekir'in bu konuda bir hükmü var mı diye araştırırdı. Ona ait bir hüküm bulursa buna göre kararını verir, bulamazsa, toplumun ileri gelenlerini toplardı. Bir noktada birleşirlerse ona göre hüküm verirdi.”¹⁸⁵

Yukarıdaki görüşlerin içinde yer alan ve gerçekte bir hukuk kaynağı olan aktif şûra ve şûra sonucu oluşturulan icmâ' gerçeklerini göz önünde bulundurmayan hiçbir fıkıh usulünün Müslümanları birleştirici ve insanlığa ışık tutucu çözümler ortaya koyamayacağı mevcut fıkıh usulünün yetersizliği ile ortaya çıkmış bulunmaktadır.

¹⁸⁵ Şa'bân, Zekiyyüddîn, age, s. 46.

II- KUR'AN'DAKİ AMAÇLARI BELİRLEMEDE YOL GÖSTERİCİ BAZI KAVRAMLAR

Kur'an'daki amaçları belirleyebilmek için öncelikle Kur'an'da var olan kavramların belirlenmesi gerektiği açıktır. Kavramları belirleyebilmek için bunların sözel olarak mevcut olanlar ile “karşıtlıklara” dayanarak yapılabilecek kavramlaştırmalar yeterli olamaz. Çünkü belli anlatım şekilleri de sonuçta bazı kavramlaştırma imkânları sağlayabilir. Ayrıca Kur'an'ın kendi kavramlarının kendi metinleri ile sünnet metinlerine ışık tutuyor olması gerekir. Bu sebeple, amaçların belirlenmesinde yardımcı olabilecek ve Kur'an'da yer alan, bazı “yol gösterici kavramlara” ulaşılması ve bunların bir arada değerlendirilmeleri öncelikle önem arz etmektedir.

Ayrıca Kur'an amaçlarının belirlenmesinde Kur'an'da sözel veya anlamsal olarak yer alan bazı kavramların yapıları ile etki ve işlevlerinin belirlenmesi önem arz etmektedir. Çünkü onlara yüklenecek anlamlar amaçların belirlenmesinde etkili olacaktır. Bu kavramların en önemli olanları şöylece sıralanabilir: Allah (Kur'an'da Nasıl Bir Tanrı Anlatıldığı), Kur'an (İçinde Yer Alan Değişmez Güçlü Ana Amaçlar İle Değişkenleri Açısından Nasıl Olduğu Ve Kur'an'ın Üstünlüğünün/İ'cazının/Aciz Bırakmasının Açıklanması), Hz. Peygamber (Kur'an'da Allah Elçisinin Nasıl Anlatıldığı), İslâm (Vahiy Destekli Dönemle Sınırlı Tutulacak Şekilde İslâm, İslâm Tarihi, İslâm Hukuku Kavramlarının Belirlenmesi), Maruf ve Münker, Akıl (Bilim), Hikmet (Bilgelik), Sünnetullah (Doğa Yasaları), Fitrat (Doğal Yapı), Muhkem Ayet, Müteşabih Ayet, Şûra (Oylamaya Dayalı Ortak Karar), İcmâ (Oylamaya Ve Ağırlıklı Ortak Kabule Dayanan Şûra Kararı), Kader ile Kaza ve Tevekkül, İnsanın Evrende Allah'ın Halife Kulu Olması (Yetkili Temsilcisi Olması).

Sıralanan bu kavramların Kur'an ve Kâim (değişmez) Sünnet güçlü ana amaçları çerçevesinde yeniden, birbirleriyle uyumlu ve tutarlı bir şekilde belirlenmeleri dikkatli ve geniş bir çalışmayı gerektirmekte olup, önerilen “Bilimsel Bütünsel Amaçsal Yorum” metodu için önemli görülen bazılarının doğru belirlenmeleri şöyledir:

A- İslâm:

İslâm kavramı İslâm Ansiklopedisi'nde çeşitli yazarlardan derlenerek şöylece özetlenmiştir:

“Böyle olduğu için de İslâm, Hz. Muhammed'in temel öğretisi ve esaslarını vahiy yoluyla Allah'tan aldığı ve ilk uygulamalarını bizzat kendisinin gerçekleştirdiği, **zamanla Müslüman toplumlar tarafından insanlığın diğer zihni ve ameli birikimlerinden de istifade ile geliştirilen** din ve dünya görüşünün; insan, toplum, devlet gibi insanî konularda kendine has ilkeleri ve felsefesi bulunan tarihî tecrübenin, kültür ve uygarlığın genel adı olmuştur.”¹⁸⁶

Yukarıdaki tanımda siyah yazıyla gösterilen kısım İslâm kavramı içine sokulabilir mi? Müslümanların geliştirdiği uygulamalar vahye yani doğrudan Allah'a dayanmadığına göre bu niteliğin dayanağı ve Kur'an'a aykırı olduğu görülmektedir. Çünkü Kur'an “Allah katında din İslâm'dır.”¹⁸⁷ ayetine göre Allah'ın katından olmayana İslâm denemez.

Ayrıca doğru yolun (İslâm) tam anlamıyla korunmuş tek kaynağı olan Kur'an, Müslümanlara sadece Allah'a (onun tebliğlerine) ve onun elçisi olan Hz. Muhammed'e uymayı emrettiğine göre; Kur'an ve Hz. Muhammed'in vahiyle kontrol edilmiş sünneti dışında insan üretimi karışan hiçbir şeyi İslâm sözcüğü ile nitelenmek doğru olamaz.

Buna göre de, vahyin kesildiğinden sonraki tarih İslâm'ın değil Müslümanların tarihidir. Kültür ve uygarlık da öyledir. Aksi halde bunlara İslâm tarihi, İslâm kültürü, İslâm fıkhi, İslâm şeriatı, İslâm hukuku denirse bugün Müslümanların yaşadığı düzenlere de aynı şeyleri söylemek gerekeceği gibi İslâm adı ile kayıt altına alınan bu dönemlerdeki her şeyin sonrakiler için bağlayıcı olduğu pekâlâ ileri sürülebilecektir. Esasen insan üretiminin devreye girdiği süreçlerin İslâm sözcüğü ile nitelenmesinin ve herkes için bağlayıcı olduğunun ileri sürülmesinin gelişme yönündeki değişimi

¹⁸⁶ Sinanoğlu, Mustafa, “İslâm” mad., DİA, XXIII, 2.

¹⁸⁷ Âl-i İmrân, 3/19.

engelleyerek Müslümanların parçalanmasını ve çöküşünü hazırlayan ve birleşmeleri ile yükselmelerini engelleyen en önemli tarihsel hata olduğu söylenebilir.

Esasen ilk İslâm ansiklopedisini yazan müsteşriklerin İslâm'ı kolayca eleştirebilmek için Müslümanlara İslâm adını koydukları ve bu tuzağa Müslümanlarında kolayca düştükleri düşünülebilir.

B- Maruf Ve Münker:

Kur'an'da toplam 40 ayette geçen bu kavramın ilk 14'ü önemli bir yoğunlukla el-Bakara sûresinde geçmektedir. Amaçsal işlevlerini tarihsel şartlarda göstermesi için ayet ayet inen Kur'an'da, gerek ayetlerin sûrelere yerleştirilmesi ve gerekse sûrelerin Kur'an'a yerleştirilmesi önemli ve anlamlı bir yapılanmadır. Sûrelerle ilgili Hz. Peygamberin sözlerinin de bu açıdan çok önemli olduğu açıktır. el-Bakara sûresi ile ilgili "Sûrelerin en değerlilerinden biri el-Bakara'dır." ve "İki zehrayı (parlak iki yıldız) el-Bakara, Âl-i İmrân sûrelerini okuyunuz." şeklindeki hadislerde¹⁸⁸ bu sûrelerde yer alan değişmez Kur'an amaçlarına ve kavramlarına dikkat çekildiği düşünülmektedir.¹⁸⁹

Buna göre, "maruf" kavramının Kur'an'ın baş kısmı olan el-Bakara sûresinde 14/40 yoğunluğunda verilmesi, ana amaçların en çok geçtiği bu sûrede bu kavramın amaçların belirlenmesinde belitsel (aksiyomatik) bir değere sahip olduğunu göstermektedir.

Yine iki parlak yıldızın ikincisi olan ve değişmez Kur'an ana amaçlarının önemli bir kısmını içeren Âl-i İmrân sûresinde, "Maruf" kavramının işlevsel Kur'an amaçları arasına alınarak "Münker" kavramı ile birleştirildiğini ve bu iki kavramın birlikte hâkim kılınmasını sağlamak üzere iyiliğin uygulanması ile kötülüğün yasaklanmasını (emri bil maruf nehyi anil münker) öngören GÜÇLÜ ANA hukuksal amacın oluşturulmasında dayanak yapıldığı görülmektedir. Böylece bu sûredeki her üç ayette de "maruf" kavramı bu üst genel Kur'an amacının (emri bil maruf nehyi anil münker / iyiliğin korunması ve kötülüğün engellenmesi güçlü ana amacı) bir ögesi haline getirildiği gibi amaçların belirlenmesindeki belitsel önemi de vurgulanmış bulunmaktadır.

¹⁸⁸ Müslim, Müsafirin, 252.

¹⁸⁹ Elmalı, age, I, 146 vd.

C- Hikmet:

“Hikmet” sözcüğü “hekeme” kökünden türemiş olup, düşünsel yargı dâhil her tür yargılama ile muhkemlik yani sağlam ve değişmezlik ve bilgelik anlamlarını da içeren kavramlaşmış bir sözcük olarak el-Bakara sûresinde türevleriyle birlikte on altı yerde konu edilmiştir. Bunların altı tanesi “hikmet” (bilgelik), yedi tanesi “hekîm” (yani bilgeliğe sahip olan) anlamında olup, bunların bu sûredeki toplam sayısı ise on üçtür. Son ikisinin bu sûrede son defa tekrar edildiği bu ayette ise “hikmete verilmek” yani hikmete erdirilmiş olmak, ona teslim olup çok hayır (fayda) üreten bir kişi olmak anlamında işlevsel bir kavram haline getirilerek; kişilerin hikmete sahip olmaları ve yararlı işler yapmaya yönlendirilmeleri amaçlanmış bulunmaktadır.

Kur’an’da yer alan “hikmet” kavramı ile ilgili toplam sözcük ¹⁹⁰ sayısı 210 adet olup bunların 117 tanesi “hikmet” (bilgelik) ve “hekîm” (bilgeliğe sahip olan) şeklinde geçmektedir. Böylece “hikmet” ve “hekîm” sözcüklerinin el-Bakara sûresinde geçme oranları 13/117, üçüncü sûre olan Âl-i İmrân sûresindeki geçme oranları 8/117 ve dördüncü sûre olan en-Nisâ sûresindeki geçme oranları 14/117 ve beşinci sûre olan el-Mâide sûresinde ise 3/117’dir.

Önemli bir kaynak kavram olarak görülmesi gereken bu sözcük ile türevlerinin, değişmez ana amaçların yer aldığı Kur’an’ın ilk beş sûresindeki toplam geçme oranının $13/117 + 8/117 + 14/117 + 3/117 = 38/117$ gibi yüksek bir seviyeye ulaşmış olması; dikkat çekicidir.

Yine her dört uzun sûrede “hikmet” kavramı ile ilgili birçok sözcük kullanıldıktan sonra son kullanımlarında, el-Bakara sûresi 2/269 numaralı ayette “hikmet”e verilenlerin temiz akıl sahipleri olduğu vurgusu ile, Âl-i İmrân sûresi 3/164 ve en-Nisâ 4/113 numaralı ayetlerde “kitap” ve “hikmet” ikizliği ile, en-Nisâ sûresi 4/170 numaralı ayette “hekîm” ve el-Mâide sûresi 5/110 numaralı ayette “hikmet” şeklinde geçmesi dikkat çekici bir diğer husustur.

¹⁹⁰ Abdalbâkî, Muhammed Fuâd, el-Mu’cemu’l-Mufehres li Elfâzi’l-Kur’âni’l-Kerîm, Kâhire 1378/1958, “hekeme” mad.

Ayrıca son inen sûre olan el-Mâide sûresinde biri “hikmet” ikisi “hekîm” olan “bilgelik” anlamındaki sözcüklerin dışında kalan bu kökle ilgili on altı sözcüğün “hüküm verme” anlamındaki sözcüklerden olması dikkat çekici bir diğer durumdur. Kur’an’da en çok bu şekilde beşer defa tekrarın yer aldığı el-En’âm ve el-Enbiyâ sûreleri de dikkate alındığında, el-Mâide sûresinde ağırlıklı şekilde on altıya ulaşan bu tekrar; bu sûrenin son inen sûre olması, Kur’an’da yer alan birçok hüküm ile ilgili gelişme yönündeki değişimlerin son ve kalıcı aşamalarının bu sûrede gerçekleştirilmesi ve Kur’an’da yer alan güçlü ana amaçların (değişmez/muhkem hükümlerin) sonlandırıldığı sûre olması ile açıklanabilir.

D- Kader, Kaza Ve Tevekkül:

Tevekkül sözcüğü, Kur’an’da kırk ayette geçmekte olup¹⁹¹, ilk geçişi Âl-i İmrân sûresinin 3/122. ayetindedir. İkinci defa geçtiği Âl-i İmrân sûresi 3/159. ayette ise tevekkülün (Allah’a güvenmenin) nasıl olması gerektiği gösterilmiştir. Çünkü “azmedince (kesin karar verince) Allah’a tevekkül et” dendiğine göre, tevekkülden önce bir “azmetme” safhası gerektiğine dikkat çekilmiştir. Azmetme, kesin karar vermek demek olduğuna göre, tevekkülden önce kararın ve karar için gerekli tüm şartların oluşturulması gerekmektedir. Aksi halde bu güvenme Allah’ın belirlediği gibi olmamış olur.

“Tevekkül” kavramının Kur’an’daki bütün ayetlerde Allah’a güvenmek ve onun yardımını beklemek anlamında kullanıldığı ve gelecekle ilgili olduğu herkesçe kabul edilmektedir. Buna göre, “tevekkül” kavramının, “dua” (Allah’tan yardım isteme) yanında “kader ve kaza” (Allah’ın her şeyi bilmesi, belirlemesi ve bunların belirlenenler çerçevesinde gerçekleşmesi) ile ilgili olduğu görülmektedir.

Müslümanların çoğunlukla “kader ve kaza” konusunu akla ve bilime aykırı şekilde yanlış yorumlayarak hatalı bir tevekkül anlayışını benimsedikleri görülmüştür.

¹⁹¹ Abdalbâkî, Muhammed Fuâd, age, “azm” mad.

Her şeyden önce “kader”in henüz gerçekleşmemiş kısmı olan “kaza”nın değişmeyeceğinin sanılması “dua” gerçeğine tamamen aykırıdır. “Dua” bir iyiliğe ulaşma veya bir kötülükten korunma konusunda, Allah’tan gelecekle ilgili bir değişiklik istemi olduğuna göre, eğer değişmeyecekse; istemenin (duanın) anlamı kalmaz. Oysa Kur’an’da “Bana dua edin, duanızı kabul edeyim...”¹⁹² şeklindeki bütün ayetler gelecekteki kötü şeylerin iyiye döndürülebileceğini (değişebileceğini) ve birçok konuda değişikliğin mümkün olduğunu gösterdiği gibi Hz. Peygamberin “Kaza dua edilmeksizin geri çevrilmez ve Allah’ın emirlerine bağlı kalmaksızın ömür artmaz.”¹⁹³ ve “Her kim rızkının genişlemesini, ecelinin geciktirilmesini istiyor ve bundan memnun oluyorsa, o akrabalık bağı gözetsin.”¹⁹⁴ hadisleri de bunu göstermektedir.

¹⁹² bkz. Mü’min, 40/60.

¹⁹³ Tirmizî, Kader, 1/2139.

¹⁹⁴ Buhârî, Edeb, 12.

III- GELİŞME YÖNÜNDEKİ DEĞİŞİM İÇİN BİLİMSEL BÜTÜNSEL AMAÇSAL YORUM METODU

İslâm'ın iki ana dinsel kaynağı olan kitap ve sünnette yer alan inançsal, ibadetsel, ahlaksal ve hukuksal hükümlerin aynı dine ait olmaları sebebiyle elbette ki ortak yanları mevcuttur. Yine bu hükümlerin anlaşılma ve yorumlanmaları bakımından da ortak özellikler taşımaları doğaldır. Çünkü tümü aynı değerlere dayanmaktadır. Örneğin zekât bir yönüyle ibadetsel bir hüküm olmasına rağmen Müslümanların topluma yapması gereken katkı yönüyle hukuksal bir ideali temsil eder. Yine Müslüman'ın vatan savunması (cihat) bir ibadet olmasına rağmen Müslümanlara yüklenen toplumu savunma yükümlülüğü açısından uygulanması gereken hukuksal ideallerdir.

Bütün dinsel hükümlerin buna benzer ortak yanları olduğu gibi tüm dinsel hükümler kişileri ve onların akıllarını muhatap alırlar. Dolayısıyla tüm dinsel hükümlerin akla ve bilime uygun şekilde anlaşılması bir zorunluluktur. Bu durum anlamada ve yorumlamada bilimselliğe uyulmasını gerektirmektedir. Dinsel hükümlerin kişiye, aileye, topluma, toplumlar arası ilişkilere ve evrene ilişkin olabildikleri dikkate alındığında bütün bu bölümlerdeki hükümlerin birbirini doğrudan veya dolaylı olarak etkilemeleri söz konusu olacağından dolayı bunların anlaşılmasında tümü ile ilgili genel prensiplerin dikkate alınmaları gerekmektedir. Ayrıca herhangi bir hükmün başka alanlardaki hükme uyumsuz olarak yorumlanması hem dinde çelişkiye sebep olacak hem de tümünün aynı mantığa dayandığı kabulü ile uyuşmayacaktır. O halde yorumda parçasal değerlendirme aşılarak bütünsel yaklaşıma varılması gerekmektedir.

En önemlisi ise bütün dinsel hükümlerin bir veya daha çok amaç taşımalarıdır. Yüce Tanrı'nın amaçsız bir hüküm düzenlemiş olması düşünülemez. Dinsel metinde var olan bilgi her zaman o hükmün amacını belirlemede yeterli olmayabilir. Bu takdirde amacı belirlemeden metni anlamak zorlaşabileceği gibi yapılacak yorum genel prensiplere ters düşebilir. Amacı belirlemede hükmün metinsel anlamı eğer genel prensiplerden herhangi biriyle uyuşmuyorsa bu hükmün bir değişimi beklediği veya en azından değişime açık olduğunun kabulü zorunludur. Aksi halde genel hüküm için

değişkenliğin düşünülmesi veya çelişkinin varlığının kabulü gerekmekte olup; her ikisinin de tutarlı olamayacağı apaçıktır.

Dinsel hükmün amacını belirlemede en büyük zorluk bu hükmün insan kaynaklı olmamasındadır. Eğer insan kaynaklı bir hüküm olsa öncelikle empati yapma zorluğu olmayacaktır. Empati yaparak kanun koyucunun muhtemel amaçlarından hangilerinin neden olamayacağını belirleyip genel prensipler ve hüküm konurken var olan ihtiyaç gözetilerek amaca ulaşmak mümkün olabilir. Dinsel hükümde kaynağın doğrudan ilahi olmadığı yani Hz. Peygambere ait olduğu durumlarda da durum pek farklı değildir. Çünkü bu takdirde ilahi empati yapma yerine elçisel empati gerekecektir ki, bu elçi vahiy aldığı halde empati yapacak olanın vahiy alma imkanı yoktur.

Ancak bütün bu gerçeklere rağmen yüce Allah dinin genel prensipleri olan değişmez güçlü ana amaçları Kur'an'da ortaya koyduğu gibi onun elçisi Hz. Peygamberde Kâim (Değişmez) Sünnetinde bunları ortaya koymuştur. Diğer taraftan bu güçlü ana amaçlar Allah'ın yarattığı akıl (ve onun verileri olan bilim) sahiplerini muhatap aldığına göre her tür hükmün bu güçlü ana amaçlarla bilime aykırı olmaması zorunludur. O halde yapılabilecek Tanrısal empatide kusursuz akla sahip olup bu güçlü ana amaçları gösteren Tanrı'nın bunlara ve akla aykırı bir hüküm koymayacağını var sayarak düşünmektir. Eğer böyle bir hüküm varsa bunun böyle olmasında bir zorunluluk olduğu ve bunun geçici bir durum olduğu ve bu hükmün güçlü ana amaçlar yönünde değişime açık olduğunun düşünülmesi gerekir.

Elçisel empati de ise durum sadece bir yönden farklılık arz etmektedir. Elçi olan Hz. Peygamberin ortaya koyduğu hüküm Allah'ın ortaya koyduğu güçlü ana amaçlarla çelişmez. Çünkü o elçisi olduğu Tanrı'nın iradesine uymak zorundadır. Eğer elçinin ortaya koyduğu hüküm bu güçlü amaçlarla çelişiyorsa iki durum söz konusudur. Bunlardan birincisi bu hükmün değişken olması sebebiyle o sırada öyle gerektiği için öyle düzenlenmiş olmasıdır ki bu takdirde bu hüküm gelişme yönünde (yani ilgili güçlü ana amaç yönünde) değişime açık demektir. İkincisi ise Hz. Peygambere mal edilen bu sünnetin belirlenmesinde bir hata vardır. Bu ikinci ihtimali Kur'an için Tanrısal empatide şüphesiz ki düşünmek mümkün değildir. Çünkü Kur'an dünyada korunmuş ve korunduğuna hiç kimsenin itiraz edemediği bir ilahi kitaptır.

Anlatılanların tümü dikkate alındığında dinsel metinlerin (Kur'an ve Sünnet metinleri) doğru anlaşılması ve yorumlanmasında şunların vazgeçilmez olduğu söylenebilir:

1- Dinsel metin Kur'an'a aitse, Tanrısal empati ile konunun incelenmesi,

2- Dinsel metin Hz. Peygambere ait veya onun tutumu ile ilgiliyse elçisel empati ile konunun incelenmesi,

3- Dinsel metnin Kur'an ve Kâim (Değişmez) Sünnetin güçlü ana amaçlarına aykırı olmaması ve en az bir amaca dayandırılması gerektiğinin dikkate alınması ve eğer bir aykırılık varsa bu hükmün gelişme yönünde (güçlü ana amaçlar yönünde) değişime açık olduğunun kabul edilmesi,

4- Dinsel metnin akıl ve onun ürünü olan bilimsel verilere aykırı anlaşılıp yorumlanamayacağı,

5- Dinsel metni anlama ve yorumlamada metnin anlaşılmasında kullanılan fıkıh usulü kurallarından yararlanılması yanında bunlarla yetinilmemesi,

6- Dinsel metnin anlaşılması ve yorumlanmasında sırf metne veya sayılan diğer herhangi bir kurala uygun anlaşılıp yorumlanmasının yeterli olamayacağı dikkate alınarak tüm anlama ve yorumlama kurallarının anlama ve yorumlamada birlikte devreye sokulması ve dolayısıyla anlamada ve yorumlamada bütünselliğe uyulması,

7- Dinsel metin ideal olarak benimsenip ma'rûfa (ortak insanlık değerlerine) dayalı olarak akıl ve bilimsel veriler ve ihtiyaç çerçevesinde bir hukuk kuralı oluşturulacaksa bu kural tüm toplumu bağlayacağı için bunun toplumu temsil eden bir şûrada oluşturulması, görüşülmesi, oylanması ve çoğunluğun kararı ile topluma mal edilmesi (icmâ') gerekir. Çünkü şûra Kur'an'ın güçlü ana amaçlarının en önemlilerinden biridir. Kur'an ve Kâim (Değişmez) Sünnet amaçlarından sonra hukukun tek meşru kaynağıdır. Hz. Peygamber sonrasında sahabe her konuda hatta hangi güçlü ana amaca uyulması gerektiği konusunda dahi şûraya başvuruyorlardı. Çünkü Allah elçisine "Onlara danış (onların ortak kararını/şûrasını al)"¹⁹⁵ emrini verdiği

¹⁹⁵ Âl-i İmrân, 3/159.

gibi, Allah inananlardan bahsederken “Onların işleri aralarında şûra iledir.”¹⁹⁶ diyerek tüm işlerle ilgili kararlarda şûraya uyulması gerektiğini bildirmiştir. Bunun için demokrasilerde bugün var olan toplumun ortak aklını ve kararını almayı dünyaya ilk sunan din İslâm olmuştur.

8- Dinsel metinlerin amaçları ne olduğu dikkatle incelenerek anlama ve yorumlamada bu amaçlar temel alınmalıdır.

Dinsel metnin bildirildiği olay veya sözün nerede, ne zaman, niçin veya neden dolayı, kimlere karşı, ne amaçla, nasıl ortaya konduğu, ortaya konan şeyin güçlü ana amaçlardan hangisine veya hangilerine dayanmış olabileceği, hangi ihtiyaçları karşılamak için gerçekleştirildiği gibi soruları sorarak bunların cevabı ile amacın belirlenmesi gerekmektedir.

Diğer taraftan dinsel metnin bir olaya uygulanmasında ve yorumlanmasında hukuk bilimindeki amaçsal yaklaşımın da ihmal edilmemesi gerekir. Amaçsal yorumun modern hukuktaki tanımını ve işlevini belirten A. Şeref Gözübüyük şöyle demektedir:

“c) *Amaçsal yorum.* Amaçsal yoruma, «gai» yorum da denir. Bu yöntemle yasalar, uygulandığı zamanın gereklerine ve anlayışına göre yorumlanır. Yasalar yürürlüğe girmekle, onu hazırlayanların görüş ve düşüncelerinden ayrı, bağımsız bir nitelik kazanırlar. Bağımsız niteliği olan yasa, uygulandığı zamanın gereklerine ve anlayışına uygun olarak yorumlanmalıdır. Bilindiği gibi yasalar, belirli konuların gereklerine uygun çözüm yolları öngörürler. Bir yasanın amacını saptarken, yasanın düzenlediği konuların, içinde bulunulan zamandaki gereklerine eğilme zorunluluğu vardır.

Amaçsal yoruma giderken, yorumlanacak kuralın sözlerine ve yasa koyucunun verdiği anlama takılıp kalmadan, kuralın «ussal» ve «gereksinmelere dönük» anlam ve amacını araştırmak, ancak amaçsal yorumla olabilir.”¹⁹⁷

Hukuk bilimindeki bu belirlemeye, bilimselliği temel alan İslâm hukukunun karşı çıkması mümkün değildir. Ancak bir tek fark şu noktadadır. Laik hukukta var olan

¹⁹⁶ eş-Şûra, 42/38.

¹⁹⁷ Gözübüyük, A.Şeref, Hukuka Giriş ve Hukukun Temel Kavramları, Turhan Kitabevi, 20.Bası, Ankara 2004, s. 76.

hukuk idealleri İslâm Hukukunda olduğu gibi yazılı metinler (ayetler) halinde olmadıkları için çağın yükselen değerleri olarak belli bir hareketlilik ve elastikiyet içindedirler. İslâm Hukuku ise bunları ayetler ve Kâim (Değişmez) Sünnet ile belirlemiştir. Ancak insan ve tabiat doğası ile bilimsel verilere tamamen uygun olan ve olması gereken bu idealler tüm insanlığın ve evrenin yararınadırlar. Hatta onlar da laik hukukta olduğu gibi insan ve evren yararı ile adaleti amaçlarlar ve bunlara aykırı da yorumlanamazlar. “Gereksinimlere” yani insan, toplum ve evrenin ihtiyacı olan yararlar ve adalete dönük anlam ve amacın ne olduğunun araştırılması ve onlara ulaşılması Kur’an’ın güçlü ana amaçları içindedir. Bu açıdan bakıldığında laik demokratik düzen içinde yaşayan Müslümanların bu hukuk düzenleri ile çatışmaları hiç bir şekilde inançları gereği olamaz. Her şeyden önce “Dinde zorlama yoktur.” güçlü ana amacı buna engeldir. Diğer taraftan, örneğin zekât ile adalet hükmünü ele alındığında şöyle düşünmek gerekir:

Eğer Müslüman toplumda ekonomik dengeler korunmuş ve hiç fakir yoksa bu takdirde Müslümanların o toplumda zekât verme gibi bir görevleri kalmaz. Yine eğer toplumda fitne yok, düzen var ve adalet dağıtılabiliyor ise, Müslümanların hukuk ideallerine de cevap veriliyor demektir. Bu işlemleri Allah rızası için yapanlar inandıkları için ahirette karşılığını bulacaklardır. İnanmayanlar ise kendi inançları ile baş başadırlar.

İslâm’ın Müslümanlara tavsiye ettiği hukuk ideallerine Allah’ın bir ihtiyacı olmayacağı kesin olduğuna göre, bunlara ihtiyacı olanlar Müslümanlar ve tüm dünya insanlığıdır. Bunların doğruluklarını ve yaşanmalarını zor kullanmaksızın savunmak ise Müslümanların inançları gereğidir.

Fıkıh usulünün dar kalıpları içinde sıkışan Müslümanlar, bir yandan bilimsel değerler ve maruf (ortak insanlık değeri) ile uyuşmayan dinsel hükümlerle karşı karşıya bırakılırken diğer yandan da laik düzenin hukuk idealleri ile çatışma içine sokulmaktadır. Oysa Kur’an en iyi hukuk idealleri şunlardır deyip tebliğ edip kimseyi yaşamaları için zorlamıyor. Kur’an’a aykırı şekilde zorluyor diyenler İslâm’ın tüm insanlığa ulaşmasını engellemiş olurlar. Çünkü Kur’an’ın güçlü ana amaçlarının en

önemlilerinden biri “İslâm değerlerini bildirme ve tanıtmaya (tebliğ) ile yetinilmesi.”¹⁹⁸ güçlü ana amacıdır. Kur’an’ın güçlü ana amaçlar kısmında (ilk beş sûre) tam üç kere tekrar edilen bu güçlü ana amaç (ilki Âl-i İmrân sûresinin 3/20. ayeti ve son ikisi gelişme yönündeki değişim sonucu ulaşılan son aşamayı gösteren el-Mâide sûresinin 5/92 ve 5/99. ayetleri), tüm Kur’an’da “beleğ” sözcüğüyle toplam 13 kez tekrar edilmiştir.¹⁹⁹

Tüm anlatılanlar ışığında, Müslümanları sıkıntıya sokan ve asla vahye dayalı İslâm hukukunun bir parçası olmayan ve sadece bir kısım Müslümanların hukukuna egemen olan fıkıh usulü kurallarının yetersizliği görülmektedir. Bu sebeple bu çalışmada Kur’an’da yer alan hukuksal amaçları belirlerken, yeni bir metot gerektiği sonucuna varılarak, yukarıdaki maddeleri göz önünde bulunduran “Bilimsel Bütünsel Amaçsal Yorum Metodu” kullanılmıştır.

Bu metot kullanılarak üçüncü bölümde Kur’an’ın ilk beş sûresi içinde yer aldığı düşünülen muhkem (değişmez / mekasıt) durumundaki güçlü ana amaçlar, müteşabih (değişken/vesail) durumundaki hükümlerle bir arada ve ayet sıralarına göre belirlenmiştir.

¹⁹⁸ Âl-i İmrân, 3/20; el-Mâide, 5/92, 5/99.

¹⁹⁹ Abdalbâkî, Muhammed Fuâd, age, “beleğ” mad.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
KUR'AN'DA YER ALAN HUKUKSAL AMAÇLAR
(İLK BEŞ SÛREDE YER ALANLAR)

I- AYET SIRALAMASINA GÖRE el-FÂTİHA SÛRESİNDE YER ALAN HUKUKSAL AMAÇLAR

1) el-FÂTİHA SÛRESİ 1/1, 1/2 VE 1/3. AYETLERDEKİ HUKUKSAL AMAÇ:

Evrendeki (Âlemlerdeki) Varlıkların Gözetilmesinin, Esirgenmesinin Ve Korunmasının Sağlanması Güçlü Ana Amacıdır.

İlgili ayetler:

“Gözetip koruyan ve esirgeyip bağışlayan Allah’ın adıyla.” (el-Fâtiha, 1/1.)

“Övgü; varlıkları yaratan Allah’adır.” (el-Fâtiha, 1/2.)

“O, gözetip koruyan ve esirgeyip bağışlayandır.” (el-Fâtiha, 1/3.)

İlgili ayetlerde, Allah’ın bütün varlıkları yaratan, onları gözetip, esirgeyip bağışlayan ve koruyan yaratıcı olduğuna dikkat çekilmesi, bu varlıkların gözetilip korunması gerektiğini ve Allah’ın halifesi²⁰⁰ (Allah’ın Halife Kulu/Yetkili Temsilcisi) olan insanların da bu varlıklara güçleri ölçüsünde Allah gibi davranmaları gerektiği güçlü ana amaç olarak ortaya konmuş bulunmaktadır.

2) el-FÂTİHA SÛRESİ 1/6 VE 1/7. AYETLERDEKİ HUKUKSAL AMAÇ:

Doğruluğa Ve Doğru Yola (İslâm Değerlerine) Çağrı Güçlü Ana Amacıdır.

İlgili ayetler:

“Bizi doğru yola, kendilerini ödüllendirdiğin kimselerin yoluna ulaştır, gazaba (öfkeye) uğrayanların ve sapmışların yoluna değil.” (el-Fâtiha, 1/6 ve 1/7.)

²⁰⁰ Bkz. el-Bakara, 2/30.

İlgili ayetlerde, kişilerin Allah'tan kendilerini doğru yola ulaştırarak ödüle kavuşma, sapık yola düşerek cezalandırılmama istemleri (Allah'tan olan istem) dile getirilerek; doğruluğa ve doğru yolda olmaya (İslâm değerlerine bağlı kalmaya) çağrı güçlü ana amacı dile getirilmiş olmaktadır.

Her iki amaç birlikte değerlendirildiğinde ise durum şudur:

Önce varlıkların Allah karşısındaki konumu (onların yaratıcısı olması) sonra Allah'ın varlıklara karşı olan genel tutumu (gözetici, koruyucu ve esirgeyici olması) dile getirilmiş, sonra da insan, Allah ve varlıklar karşısında bağlı kalması gereken değerlere; yani doğru yol olan Kur'an'a yönlendirilmiş bulunmaktadır.

Böylece el-Fâtiha sûresinde, Kur'an'ın ve dinin özü olan evrendeki varlıklara şefkat ve Allah'ın emirlerine saygı (İslâm değerlerine bağlılık) şeklindeki; iki güçlü ana amacı dile getirilmiş bulunmaktadır.

II- AYET SIRALAMASINA GÖRE el-BAKARA SÛRESİNDE YER ALAN HUKUKSAL AMAÇLAR

1) el-BAKARA SÛRESİ 2/11 VE 2/12. AYETLERDEKİ HUKUKSAL AMAÇ:

Yeryüzünde Bozgunculuğun (Fesat) Önlenmesi Güçlü Ana Amacıdır.

İlgili ayetler:

“Onlara, Yeryüzünde bozgunculuk yapmayın, denildiği zaman, onlar; Hayır! Biz, ancak düzeltiyoruz! derler.” (el-Bakara, 2/11.)

“Dikkat edin! Onlar, bozgunculuk yapanlardır, ama bunun bilincinde değildirler.” (el-Bakara, 2/12.)

2) el-BAKARA SÛRESİ 2/27. AYETTEKİ HUKUKSAL AMAÇ:

Allah’a (Topluma) Verilmiş Taahhütleri Tek Taraflı Bozmanın Bozgunculuk (Toplum Veya Toplumlararası Temel Düzeni Bozma) Olduğu Ve Bunun Önlenmesi Gerektiği Güçlü Ana Amacıdır.

İlgili ayet: *“Onlar, Allah’a kesin olarak söz verdikten sonra, sözlerinden dönerler. Allah’ın, birleştirilmesini emrettiğini ayırırlar ve yeryüzünde bozgunculuk yaparlar. İşte bunlar, ziyana uğrayacak olanlardır.” (el-Bakara, 2/27.)*

İlgili ayette konu edilen bozgunculuğu (toplum veya toplumlararası temel düzeni bozma) önleme güçlü ana amacı bilhassa el-Bakara 2/205, el-Mâide 5/32 ve 5/33. ayetlerde olduğu gibi Kur’an’ın birçok yerinde de tekrarlanmıştır.

3) el-BAKARA SÛRESİ 2/29. AYETTEKİ HUKUKSAL AMAÇ:

Yeryüzündeki Tüm Varlıklardan (Evrendeki Varlıklar) Yararlanmada Ve Onları Kullanmada Serbestlik (İbaha) Güçlü Ana Amacıdır.

İlgili ayet: “Yeryüzünde ne varsa, hepsini sizin için yaratan, sonra göğe yönelip, onu yedi gök olarak düzenleyen O’dur. O, her şeyi çok iyi bilendir.” (el-Bakara, 2/29)

İlgili ayette, dinsel metinlerle sınırlanmış alan dışının hukuksal serbest alan olduğu gösterilmiş bulunmaktadır. Diğer yandan bu ayete paralel olarak tüm evrenin insanın yararlanmasına açık olduğu el-Casiye sûresi 45/13. ayetinde²⁰¹ ayrıca gösterilmiş bulunmaktadır.

4) el-BAKARA SÛRESİ 2/30, 2/31, 2/32 VE 2/33. AYETLERDEKİ ORTAK HUKUKSAL AMAÇ:

Allah’a Halife (Kul) Olarak Yaratıldığı Belirtilen İnsanların Eşitliğini Sağlama Güçlü Ana Amacıdır.

İlgili ayetler:

“Hani bir zamanlar Rabbin meleklerle, Ben, yeryüzünde bir halife yaratacağım, demişti de onlar, Bizler seni överek tesbih ve takdis edip dururken, Sen orada bozgunculuk yapacak ve kan dökecek birini mi yaratacaksın? diye sormuşlardı. Allah da onlara, Hiç kuşkusuz, Ben, sizin bilmediklerinizi bilirim, diyerek cevap vermişti.” (el-Bakara, 2/30.)

“Allah, Âdem’e bütün isimleri öğretmiş, sonra eşyayı meleklerle sunmuş ve şöyle demişti: Eğer siz, sözüünüzde doğru iseniz, onların isimlerini bana bildirin!” (el-Bakara, 2/31.)

“Melekler de, Ey Rabbimiz! Seni tenzih ederiz! Bizim, Senin bize öğrettiklerinden başka bilgimiz yoktur. Hiç kuşkusuz sen, çok iyi bilen, tam hikmet sahibi olansın, demişlerdi.” (el-Bakara, 2/32.)

“Allah, Ey Âdem! Onlara eşyanın isimlerini bildir! demişti. Âdem, kendilerine eşyanın isimlerini bildirince, Allah, Ben, size; göklerin ve yerin gaybını bildiğimi, açığa

²⁰¹ “O yine, göklerde ve yerde bulunanların hepsini kendi katundan (bir lütuf olarak) sizin hizmetinize sunandır. Kuşkusuz, bunda düşünen bir toplum için, nice ibretler vardır!” (el-Câsiye, 45/13.)

vurduklarınızı da, gizlemiş olduklarınızı bildiğimi söylememiş miydim? demişti.” (el-Bakara, 2/33.)

İlgili ayetlerde, Allah’ın halifesi ve evrenin emanet edildiği varlık olarak nitelenen insanların doğadaki işlevi ve saygınlığı öne çıkarılarak eşitliklerinin sağlanması gerektiği güçlü ana amaç olarak ortaya konmuş olmaktadır.

Diğer yandan bu ayetler en-Nisâ sûresi 4/1. ayetle ²⁰² birlikte değerlendirildiğinde insanlararası eşitliğin sağlanması güçlü ana amacı daha belirgin şekilde ortaya çıkmaktadır.

5) el-BAKARA SÛRESİ 2/59. AYETTEKİ HUKUKSAL AMAÇ:

Dinsel Metinleri Olduğu Gibi Koruma Güçlü Ana Amacıdır.

İlgili ayet: *“Ama o haksızlık edenler, sözü, kendilerine söylenmiş olandan başkasıyla değiştirmişlerdi. Bunun üzerine biz de, haksızlık edenlerin üzerine, doğru yoldan sapıp kötülük yapmalarından dolayı, gökten bir azap indirmiştik.” (el-Bakara, 2/59)*

İleride el-Bakara sûresinin 2/79 numaralı ayetinde ²⁰³ ve ilgili ayette belirtilen şekilde dinsel metinlerdeki sözleri değiştirmenin amaçsal sapmalara sebep olabilecek çok büyük bir tehlike olduğu ²⁰⁴ ortaya konmuş bulunmaktadır.

²⁰² “Ey insanlar! Sizi tek bir kişiden yaratan, eşini de ondan var eden ve bu ikisinden birçok erkek ve kadın türeten Rabbinizden korkun! Adımı vererek birbirinizden (haklarınızı) istediğiniz Allah’ın ve akrabalık bağlarının bilincinde olun. Çünkü Allah, sizi çok iyi gözetleyendir.” (en-Nisâ, 4/1.)

²⁰³ “Kitabı kendi elleriyle (tahrif ederek) yazarların ve sonra da onu az bir değer karşılığında satmak için, “Bu, Allah katındadır” diyenlerin vay haline! Ellerin yazdıklarından dolayı, vay haline onların! Kazandıklarından dolayı da vay haline onların!” (el-Bakara, 2/79.)

²⁰⁴ Dine bir şey eklemenin (bid’at) ne büyük bir sapıklık ve ondan bir şey eksiltmenin de ne büyük kayıplara sebep olduğu konusunda doyurucu açıklama için bkz. **Kurtubî**, çev. M. Beşir Eryarsoy (el-Câmi’ li Ahkâmi’l-Kur’ân), Cihan Ofset, İstanbul 2001, II, 117 vd.

6) el-BAKARA SÛRESİ 2/67, 2/68, 2/69, 2/70 VE 2/71. AYETLERDEKİ HUKUKSAL AMAÇLAR:

Serbest Alanın Daraltılması İle Ek Yükümlülüklerle Sebep Olacak Parçasal Yaklaşımların Önlenmesi Güçlü Ana Amaçlarıdır.

İlgili ayetler:

“Hani Musa kavmine, Allah size, bir sığır boğazlamanızı söylüyor, demişti de, onlar da (ona), Sen, bizimle alay mı ediyorsun? demişlerdi. O da onlara, Cahillerden olmaktan Allah’a sığınırım diye karşılık vermişti.” (el-Bakara, 2/67.)

“(Bunun üzerine onlar, Musa’ya), O halde, bizim için Rabbine dua et de, onun ne olduğunu bize açıklasın! demişlerdi. O da, O, onun ne yaşlı ne genç, ama ikisinin arasında bir sığır olduğunu, söylüyor. Öyleyse, size söyleneni yapın! diye karşılık vermişti.” (el-Bakara, 2/68.)

“Onlar yine Musa’ya, Bizim için Rabbine dua et de, onun renginin ne olduğunu bize açıklasın! demişlerdi. Musa da, O, onun, bakanların içini açan sapsarı bir sığır olduğunu söylüyor, demişti.” (el-Bakara, 2/69.)

“Yine onlar, Bizim için Rabbine dua et de, onun nasıl olduğunu bize iyice açıklasın; çünkü biz onu gerçekten karıştırıyoruz. Ama Allah dilerse, biz (onu) buluruz, demişlerdi.” (el-Bakara, 2/70.)

“Musa da, Allah, onun toprağı sürmek ve ekini sulamak üzere boyunduruğa koşulmamış olan, hiçbir kusuru olmayan, üzerinde hiçbir alacası bulunmayan bir sığır olduğunu söylüyor, diye karşılık vermişti. Bunun üzerine onlar, İşte şimdi gerçeği söyledin, demişler ve böylece onu (bulup) boğazlamışlardı. Ama az kalsın bunu yapmayacaklardı!” (el-Bakara, 2/71.)

İlgili ayetlerde, “Bakara” olayında, Allah’ın herhangi bir sığırı kesme emri karşısında, buyruğa olduğu gibi uyma amacını göz ardı edenlerin, kuşku ve

bağnazlıkları yüzünden, araç olan sığırdaki vasıfların peşine düşerek parçasal bir arayışla ek yükümlülük istemeleri kınanmıştır.

Dine bir şey eklemenin dinsel dengeyi bozacağı ve dinlerdeki bozulmaların esas sebebinin bu eklemeler olduğu Hz. Peygamber tarafından çokça dikkat çekilen bir konudur. Haccın farz kılındığını bildiren ayetle ilgili konuşması sırasında Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur:

“Şüphesiz Allah size haccı farz kıldı, haccı ifa ediniz.” Bir adam, “her yıl mı?” diye sormuş, Rasûlullah (sav.) susunca, bu soruyu üç kez tekrarlamıştı. Bunun üzerine Allah’ın Elçisi şöyle buyurmuştur: “Eğer evet deseyseniz, hac üzerinize her yıl farz olurdu, buna da güç yetiremezsiniz. Sonra şunları ekledi: “Ben sizi bıraktığım sürece, siz de beni kendi halime bırakın. Çünkü sizden öncekiler, peygamberlerine çok soru sormaları ve görüş ayrılıklarına düşmeleri yüzünden helak olmuşlardır. Ben size bir şeyi emredince onu gücünüzün yettiği ölçüde yapınız, size bir şeyi yasaklayınca da onu bırakınız.”²⁰⁵

7) el-BAKARA SÛRESİ 2/84 VE 2/85. AYETLERDEKİ HUKUKSAL AMAÇLAR:

Hukuka Dayalı Düzen Ve Güvenin Sarsılması İle Kişi Güvenliği Ve Yerleşme Hürriyetlerini Yok Etmeye Yönelik Dayanışmaların Kınanması Güçlü Ana Amaçlarıdır.

İlgili ayetler:

“Hani yine sizden, birbirinizin kanlarınızı dökmeyeceğinize, birbirinizi yurtlarınızdan çıkarmayacağınıza dair de kesin söz almıştık. Siz de bu söze tanıklık ederek onaylamıştınız!” (el-Bakara, 2/84.)

“Durum böyle iken, birbirlerini öldürenler, günah işlemek ve düşmanlıkta bulunmak suretiyle, birbirinizle yardımlaşarak, içinizden bir kısmını yurtlarından

²⁰⁵ Müslim, Hac, 412; Nesaî, Menâsik, 1; A. İbn Hanbel, II, 508.

çıkaranlar yine sizlersiniz! Onları yurtlarından çıkarmanız yasak olduğu halde, onlar size tutsaklar olarak gelecek olurlarsa, onları ancak kurtulmalık karşılığı özgür bırakıyorsunuz. Yoksa siz, Kitap'ın bir kısmına inanıyor, bir kısmını inkâr mı ediyorsunuz? İçinizden bunu yapanların cezası, dünya hayatında zilletten başka bir şey değildir; kıyamet gününde ise, onlar, azabın en çetinine uğratılacaklardır! Allah, yaptıklarınızdan haberdardır.” (el-Bakara, 2/85.)

İlgili ayetlerde, yurttan kovma, haksız olarak adam öldürme ve kendi vatandaşlarını esir alma yasaklarına rağmen, kitabın farklı bölümlerine, amaç dışı ve tutarsız olan parçasal yorumlara dayanarak; kötülük ve düşmanlıkta dayanışma ile bu suçların işlenmesi kınanmıştır.

8) el-BAKARA SÛRESİ 2/106. AYETTEKİ HUKUKSAL AMAÇ:

Hükümlerde Değişimin (Neshin) Ancak Benzeri Veya Daha İyisi Getirilebilen Ayetlerle (Hükümlerle) Olabileceğini Gösterme Güçlü Ana Amacıdır.

İlgili ayet: *“Biz, bir ayetin hükmünü yürürlükten kaldıracak ya da onu unutturacak olursak, o zaman ondan daha iyisini ya da benzerini getiririz. Sen, Allah'ın her şeye gücü yettiğini bilmiyor musun?” (el-Bakara, 2/106.)*

İlgili ayette, benzeri veya daha iyisi getirilebilen, yani muhkem (değişmez) ve kitabın anası olmayan (kendinden hükümler çıkarılan güçlü ana amaç niteliğinde olmayan) ayetlerin, değişime (neshe) açık olduğu ifade edildiği gibi, bazı ayetlerin, yerine getirilenler ile değiştirilebileceğine en-Nahl sûresinin 16/101 numaralı ayetinde de değinilmiştir.²⁰⁶

Esasen aynı kaynaktan gelen dinlerin ortak yanlarına dikkat çekilerek ana hükümlerdeki değişim sebebinin önceki dinlerde gerçekleşen bozulmalar (tahrifat) olduğu ve yeni din, peygamber ve kitabın bu sebeple gönderildiği Kur'an'da çokça ifade edilmiştir.

²⁰⁶ “Biz, bir ayet yerine, başka bir ayet getirdiğimizde, -Allah ne indirdiğini en iyi bilendir- onlar, “Sen, yalnızca uyduruyorsun!” demektedirler. Hayır, hayır, ama onların çoğu (bunu) bilmezler.” (en-Nahl, 16/101.)

Özellikle Yahudileri Tevrat'ta yaptıkları tahrifleri gösteren aşağıdaki ayetler dikkat çekicidir:

1- el-Bakara sûresinin 2/75 numaralı ayeti: “*Biz, bir ayetin hükmünü yürürlükten kaldıracak ya da onu unutturacak olursak, o zaman ondan daha iyisini ya da benzerini getiririz. Sen, Allah’ın her şeye gücü yettiğini bilmiyor musun?*”

2- en-Nisâ sûresinin 4/46 numaralı ayeti: “*Biz, bir ayetin hükmünü yürürlükten kaldıracak ya da onu unutturacak olursak, o zaman ondan daha iyisini ya da benzerini getiririz. Sen, Allah’ın her şeye gücü yettiğini bilmiyor musun?*”

3- el-Mâide sûresinin 5/13 ve 5/41 numaralı ayetleri: “*Biz, bir ayetin hükmünü yürürlükten kaldıracak ya da onu unutturacak olursak, o zaman ondan daha iyisini ya da benzerini getiririz. Sen, Allah’ın her şeye gücü yettiğini bilmiyor musun?*”

Güçlü ana amaç niteliğindeki değişmez hükümler dışında araç (vesail) niteliğindeki hükümlerde zaman ve şartlara göre değişikliğin (neshin) zorunlu olduğu hukuk bilimince de kabul edilmiş olup, bu ayet bu konuyu hukuk bilimden önce çözmüş bulunmaktadır.²⁰⁷

9) el-BAKARA SÛRESİ 2/143. AYETTEKİ HUKUKSAL AMAÇ:

Aşırılıklardan Arınmış Orta Yola Yönlendirme Güçlü Ana Amacıdır.

İlgili ayet: “*Böylece, Biz, sizin, insanlara tanık olmanız, elçinin de size tanık olması için, sizi orta bir toplum/ümmet kıldık. Biz, üzerinde bulunduğu kibleyi, sırf elçiye uyanları, ökçesi üzerinde dönmüş olanlardan ayırt edelim diye kible yaptık. Bu, Allah’ın doğru yola ulaştırdığı kimselerden başkasına, elbette ağır gelecektir. Ama Allah, imanınızı boşa çıkaracak değildir. Çünkü Allah, insanlara karşı çok şefkatli, çok merhametli olandır!*” (el-Bakara, 2/143.)

²⁰⁷ Amaç değil araç olan hukuksal hükümlerde zaman içinde değişimin zorunluluğu için bkz. **Elmalılı**, Muhammed Hamdi Yazır, Hak Dini Kur’an Dili, Eser Neşriyat, İstanbul 1979, I, 460 vd., 519, III, 1745–1748.

İlgili ayette, kişi, aile, toplum, toplumlararası ve evren ile ilgili konularda dengeli davranılması ve karşılıklı yararlar dengesine uyulması gerektiği ifade edilmiştir.

10) el-BAKARA SÛRESİ 2/148. AYETLERDEKİ HUKUKSAL AMAÇ:

Farklı Dinler İle Çoğulculuğa Karşı Hoşgörüyü Ve İyilikte Yarışmayı Gerçekleştirme Güçlü Ana Amacıdır.

İlgili ayet: *“Herkesin yöneldiği bir yön vardır. Siz de hayırlı işlerde birbirinizle yarışın! Nerede olursanız olun, sonunda Allah sizi mutlaka bir araya getirecektir. Çünkü Allah, her şeye gücü yetendir!”* (el-Bakara, 2/148.)

İlgili ayette, toplum içinde farklı inanç ve görüşlerin varlıklarını ve gelişmelerini sürdürmeleri ile iyiyi, doğruyu ve faydalıyı bulmada yarışmalarının sağlanması gerektiği bildirildiği gibi, mevcut genel yaklaşım dolayısıyla, toplumlararası ortamda da aynı şeylerin sağlanması gerektiği güçlü ana amaçlar olarak ortaya konmuş bulunmaktadır.

11) el-BAKARA SÛRESİ 2/153, 2/154, 2/155, 2/156 VE 2/157. AYETLERDEKİ HUKUKSAL AMAÇLAR:

Toplumunu Ve Vatani Korumak Uğruna Allah İçin Can Vererek Şehit Olmanın Ve Onları Saygıyla Anmanın Önemini Gösterme Güçlü Ana Amaçlarıdır.

İlgili ayetler:

“Ey inananlar! Sabrederek ve namaz kılarak yardım isteyin. Çünkü Allah, sabredenlerle birlikte dir.” (el-Bakara, 2/153.)

“Allah yolunda öldürülenlere, ‘Ölüler’ demeyin; çünkü onlar diridirler, ancak siz (bunu) anlayamazsınız!” (el-Bakara, 2/154.)

“Hiç kuşkusuz, Biz sizi korku ile açlıkla, mal, can ve ürünlerden eksiltme ile deneyeceğiz; o halde sabredenleri müjdele! Çünkü onlar, başlarına kötü bir olay geldiğinde, Biz Allah’a aidiz ve elbette ki O’na döneceğiz, derler.” (el-Bakara, 2/155–156.)

“İşte onlar, Rablerinin bağışlamasına ve rahmetine ulaşacak olanlardır. Doğru yola ulaşanlar da bunlardır.” (el-Bakara, 2/157.)

İlgili ayetlerde, “Ey bütün inananlar” çağrısıyla, toplumun ve vatanın korunmasında inanç ve kararlılığın (sabrın) önemi vurgulanarak bu uğurda ölenlerin (şehit olanların) yüceliği, eriştikleri nimetler ve onlara gösterilmesi gereken saygı, Âl-i İmrân sûresi 3/169, 170 ve 171. ayetlerinde²⁰⁸ daha geniş bir şekilde ortaya konmuş olup, ilk defa geçtiği bu ayette güçlü ana amaç olarak verilmiştir.

Toplumun ve vatanın korunması yolunda kişilerin mal, gelir ve can kaybı gibi sıkıntılar karşısında sınanabilecekleri; kararlılıkla (sabırla) Allah’a yönelerek bunlara katlanılması gerektiği önemle vurgulanmıştır.

Hız. Peygamber, her hafta şehitliği ziyaret ederek onların hatırasına verdiği değeri gösterdiği gibi “sabır ilk sadme (çarpma) ile birlikte olur”²⁰⁹ buyurarak; bilhassa şehit yakınlarının bu sabrı ilk andan itibaren göstermeleri gerektiğine dikkat çekmiştir.

12) el-BAKARA SÛRESİ 2/172. AYETTEKİ HUKUKSAL AMAÇ:

Doğada Sadece Temiz (Sağlam Ve Yararlı) Şeylerin Yenmesini Sağlama Güçlü Ana Amacıdır.

İlgili ayet: “Ey inananlar! Size rızık olarak verdiğimiz şeylerin iyi olanlarından yiyin. Eğer gerçekten Allah’a ibadet ediyorsanız, O’na şükredin!” (el-Bakara, 2/172.)

²⁰⁸ “Allah yolunda öldürülmüş olanları sakın ölümler sanmayın. Hayır, onlar Rableri katında diridirler; öyle ki, Allah’ın lütfundan kendilerine verdikleri ile sevinerek rızıklanırlar. Arkalarından gelecek ve henüz kendilerine katılmamış olan şehit kardeşlerine de, bir korku olmayacağını ve üzülmeceklerini müjdelemek isterler.” (Âl-i İmrân, 3/169 ve 3/170.)

“Ve yine onlar, Allah’ın nimetini, lütfunu ve Allah’ın inananların ecrini zâyi etmeyeceğini müjdelemek isterler.” (Âl-i İmrân, 3/171.)

²⁰⁹ Buhârî, Cenâiz 32, 43, Ahkâm 11.

İlgili ayette yenecek şeylerin temiz olmasından bahsedilmiş olması onların her tür pislikten ve zararlı şeylerden arınmış olmasını gerektirir. Elbette ki bu temizlik ve zarardan arınmışlığı belirleyecek olan çağın bilimsel verileridir.

13) el-BAKARA SÛRESİ 2/173. AYETTEKİ HUKUKSAL AMAÇ:

Doğada Sadece Temiz (Sağlam Ve Yararlı) Şeylerin Yenmesini Sağlama Güçlü Ana Amacı çerçevesinde maddi ve manevi bakımdan temiz sayılmayan Ölü Eti, Kan, Domuz Eti ve Allah'tan Başkası Adına Kurban edilen hayvanların yenmemesi gerektiği ile Allah'ın Her Konuda İnsanlar İçin Zorluğu Değil Kolaylığı Dilemesi Güçlü Ana Amacı çerçevesinde zorunluluk halinde bunlardan yenebileceğinin değişken ve araçsal olarak gösterilmesidir.

İlgili ayet: *“Allah, size yalnız ölmüş hayvanı, kanı, domuz etini ve Allah'tan başkası adına kesilmiş olan hayvanı yasaklamıştır. Bununla birlikte, kim -hakkı çiğnememek ve sınırı aşmamak şartıyla- bunlardan yemek zorunda kalırsa, kendisine bir günah yoktur. Çünkü Allah, çok bağışlayandır, çok merhametli olandır.” (el-Bakara, 2/173.)*

İlgili ayette maddi ve manevi açıdan pis ve zararlı kabul edilen ölü eti, kan, domuz eti ve Allah'tan başkası adına kesilen kurban etlerinden yenmemesi gerektiği değişken ve araçsal olarak bildirilmiş olup, kural olarak yenmesi gereken şeylerin temiz ve yararlı olması gerektiği ile ilgili güçlü ana amaç bir önceki ayette verilmiştir. Yine bu ayette Allah'ın her konuda insanlar için zorluğu değil kolaylığı dilemesi güçlü ana amacı çerçevesinde (el-Bakara sûresi 2/185. ayet) zorunluluk halinde bunlardan yenebileceği değişken ve araçsal olarak gösterilmiştir.

Tefsirci Kurtubî, ölü eti ve kan yeme yasağının Hz. Peygamberin “Bize iki ölü helal kılındı, bunlar balık ve çekirge dir. İki kan da helal kılındı, bunlar da karaciğer ve dalaktır.” hadisiyle tahsis edildiğini (değiştirildiğini) bildirdiği gibi denizdeki bütün

canlıların yenebileceği konusunda din âlimlerinin çoğunluğunun birleştiklerini söylemiştir.²¹⁰

Bu ayette temizliğe yapılan atıf sebebiyle, bilimsel olarak zararlı olmadıkları (faydalı oldukları) belirlenen tüm yiyeceklerin (ayette zararlı oldukları açıkça gösterilenler dışında) helal olması gerekir. Yine hadisteki balık istisnası balık sözcüğünü deniz mahsulleri olarak anlamak gerektiği gibi yenecek deniz mahsulünün ölü değil avlanan mahsul olması gerektiği açıktır. Çünkü zehirlenerek ölmüş veya zararlı olduğu belirlenmiş deniz mahsullerini temiz saymak mümkün değildir.

Ayrıca el-Mâide sûresi 5/3. ayette gerçekleştirilen gelişme yönündeki değişimle yasaklananların değişken, araçsal ve kalıcı son aşamaları ortaya konmuş bulunmaktadır.

14) el-BAKARA SÛRESİ 2/178 VE 2/179. AYETLERDEKİ HUKUKSAL AMAÇ:

Kişinin Korunması Güçlü Ana Amacı Çerçevesinde Adam Öldürme Suçu İçin İdam Cezasının Caydırıcı Üst Sınır Olarak Korunması Gereksinimine (Kısasta Hayat Olması Kuralı) Rağmen İdam Cezası Yerine Başka Ceza Ve Tazminat Yoluna Gidilmesini (Kıyas Yoluyla Öldürmeden Vazgeçilmesini) Teşvik Güçlü Ana Amacıdır.

İlgili ayetler:

“Ey inananlar! Öldürülenler hakkında size kıyas yazılmıştır. Hüre karşılık hür, köleye karşılık köle ve kadına karşılık kadın kıyas yapılır. Ancak, öldüren, ölenin velisi olan din kardeşi tarafından bağışlanırsa, bu takdirde ona, marufa uymak ve (bağışlayana borcunu) güzelce ödemek düşer. Bu, Rabbinizden size bir kolaylık ve bir acımadır. O halde, kim bundan böyle sınırı aşarsa, onun için can yakıcı bir azap vardır.” (el-Bakara, 2/178.)

²¹⁰ Kurtubî, age, II, 456; Dârakutnî, IV, 272; İbn Mâce, Et'ime 31; Müsned, II, 97.

“Ey akıl sahipleri! Kısasta sizin için hayat vardır. Belki sakınırsınız!” (el-Bakara, 2/179.)

İlgili ayetlerde, suçların (adam öldürme suçu dâhil) önlenmesinde, daha uygun caydırıcı bir cezalandırma sağlanamadığı durumlarda suçlunun işlediği fiille cezalandırılması (kısas) bir zorunluluk olarak gösterilmesine rağmen, Kur’an’da ilk defa bu ayette geçen “maruf” (ortak insanlık değerleri) sözcüğüne atıf yapılarak tazminat (ihsan) karşılığında başka ceza verilerek öldürme cezasından vazgeçilmesi özendirilmiş olup; muhkem olmayan (değişime açık) bu konuda kamuya düzenleme yapma yetkisi verilmesi güçlü ana amaç olarak gösterilmiş bulunmaktadır.

“Maruf” sözcüğünün Kur’an’da ilk defa geçtiği bu ayette, hukuksal bir güçlü ana amaç için dayanak gösterilmesi; dikkat çekici bir durum olup, o günkü toplumda köle ve kadınlar hür bir erkeğe fiilen eşit olamadığı için değişime açık olan marufa (ortak insanlık değerlerine) gönderme yapılmıştır. Diğer taraftan bunun gibi hukuksal ana amaçların en çok yer aldığı el-Bakara sûresinde, bu sözcüğün toplam 15 ayrı yerde geçmesi; bu sözcüğe verilen hukuksal önemi göstermektedir. Ayrıca, bu sözcüğün Kur’an’daki toplam geçme sayısının 40 olduğu dikkate alındığında, hukuksal ana amaçların en çok yer aldığı bu sûreye tekabül eden 15/40 şeklindeki yüksek oran dikkat çekmektedir.

Bu ayetteki güçlü ana amaç, el-Mâide sûresi 5/45. ayette tekrarlanarak vurgulanmış olup, orada daha geniş açıklamalara yer verilmiştir.

15) el-BAKARA SÛRESİ 2/180. AYETTEKİ HUKUKSAL AMAÇ:

Vasiyette (miras bırakamın mallarında olduğu gibi), anne-baba ve yakınlarla, marufa (ortak insanlık değerlerine) uygun şekilde pay ayrılması gerektiğinin değişken ve araçsal olarak göstermesidir.

İlgili ayet: *“Sizden, mal bırakabilecek durumda olanlara ölüm anı yaklaştığında, ana-babalarına ve yakın hısımlarına, örfe uygun bir biçimde vasiyette bulunmak farz*

kılınmıştır. Bu, Allah'tan korkanların yerine getirmesi gereken bir haktır.” (el-Bakara, 2/180.)

İlgili ayette maruf (ortak insanlık değerleri) dayanak gösterildiği için değişime açık olması gereken vasiyet konusunda sünnetle değişiklik yapılarak mirasçılar lehine vasiyetin yasaklanması ²¹¹ bu hükmün değişime açık olduğunu (muhkem/güçlü ana amaç olmadığını) göstermektedir.

Nitekim bu ayet ile ana, baba ve yakın hısımlara vasiyetle mal bırakma hükmü getirildikten sonra en-Nisâ sûresi 4/11 ve 4/12. âyetleri çerçevesinde miras düzenlemesi yapılırca, Allah'ın elçisi şöyle buyurmuştur: “Allah her hak sahibine hakkını vermiştir. Bu yüzden artık mirasçıya vasiyet yoktur.” (Ebu Dâvud, Buyû’, 88). Mirasçıların dışındakilere vasiyet ise; mal varlığının en çok üçte biri ile sınırlandırılmıştır (Buhârî, Cenâiz, 37; Müslim, Vasiyye, 5). Vasiyet yazılı olarak yapılır, ancak el-Mâide sûresinin 5/106 numaralı ayetinde; ²¹² zorunlu durumlarda ve yolculuk sırasında iki şahidin huzurunda sözlü vasiyet yapılabileceği belirtilmiştir.

Bu ayetin miras ayetiyle ve hadisle neshedildiğine ve muhkem olmadığına dair birçok görüş, ²¹³ gerçekte bu alanın (miras bırakana ait malların geleceğinin belirlenmesi) güçlü ana amaçlar çerçevesinde değişime açık olduğunu göstermektedir. Ancak gerek vasiyet ayetinde ve gerekse miras ayetlerinde mirasçı olarak anne-baba ve yakınların (eş dâhil) tekrar edilmiş olması bunların mirasçılığı konusunda muhkem bir hüküm (GÜÇLÜ ANA AMAÇ) oluşturmaktadır. Ayrıca el-Bakara sûresinin 2/240 numaralı ayetinde benzer şekilde kadınlara (eşlere) bir yıl yetecek mal vasiyeti de öngörülmüştür. ²¹⁴

²¹¹ Kurtubî, age, II, 517.

²¹² “Ey inananlar! Sizden birinize ölüm geldiğinde, vasiyet ederken, içinizden iki adaletli kişi tanıklık etsin; ya da yolculukta iseniz ve başınıza da ölüm musibeti gelmişse, sizin dışımızdan iki kişi tanıklık etsin. Eğer, onlardan kuşkulananak olursanız, kendilerini namazdan sonra tutarak (yemin ettirin)! Onlar şöyle desinler: Yakınımız için de olsa, yeminimizi hiçbir menfaat karşılığında satmayacağız. Allah adına yaptığımız tanıklığı gizlemeyeceğiz. Çünkü aksi takdirde günahkârlardan oluruz.” (el-Mâide, 5/106.)

²¹³ Kurtubî, age, II, 516 vd.

²¹⁴ “Sizden ölüp de geride eşler bırakan erkekler, eşlerine, bir yıl boyunca, geçimlerini sağlayacak mal verilmesini ve (bu süre içinde) evlerinden çıkarılmamalarını vasiyet etsinler. Ancak, kendileri çıkarılarsa,

16) el-BAKARA SÛRESİ 2/181. AYETTEKİ HUKUKSAL AMAÇ:

Sözleşme Ve Taahhütleri Belirleme (Tespit) Güçlü Ana Amacı çerçevesinde miras bırakanın vasiyetle ilgili arzularının, zorunlu durumlarda, yazma dışında tanıkla delillendirilmesinin mümkün olduğunun değişken ve araçsal olarak gösterilmesidir.

İlgili ayet: “*Kim, (içeriğini) öğrendikten sonra, vasiyeti değiştirirse, bunun günahı, onu değiştirenlere aittir. Çünkü Allah, çok iyi işiten, çok iyi görendir.*” (el-Bakara, 2/181.)

17) el-BAKARA SÛRESİ 2/182. AYETTEKİ HUKUKSAL AMAÇ:

Toplumda Tam Adaleti (Kıst) Gerçekleştirme Güçlü Ana Amacı çerçevesinde vasiyet edenin marufa (ortak insanlık değerleri) ve adalete uymaması halinde tasarrufun yargısal olarak düzeltilmesi gerektiğinin değişken ve araçsal olarak gösterilmesidir.

İlgili ayet: “*Bununla birlikte kim, vasiyet edenin bir hata veya günah işlemesinden korkup da, tarafların aralarını düzeltirse, bu takdirde, ona bir günah yoktur. Çünkü Allah, çok bağışlayandır, çok merhametli olandır.*” (el-Bakara, 2/182.)

18) el-BAKARA SÛRESİ 2/185. AYETTEKİ HUKUKSAL AMAÇ:

Allah’ın Her Konuda İnsanlar İçin Zorluğu Değil Kolaylığı Dilediğini Bildirme Güçlü Ana Amacıdır.

İlgili ayet: “*(Sayılı günler), insanları doğru yola ulaştırmak, doğru yolu ve hakla batılı ayırtacak ölçüyü açıklamak üzere, içinde Kur’an’ın indirildiği Ramazan ayıdır. Öyleyse, sizden kim bu aya erişirse, onda oruç tutsun; ancak kim hasta olur veya yolculukta bulunursa, tutamadığı günler sayısınca, başka günlerde oruç tutsun. Allah size kolaylığı diler, zorluğu dilemez. Ama O, sayıyı tamamlamanızı, sizi doğru yola*

bu takdirde, kendi başlarına, örfе uygun olarak yapacaklarından dolayı, size bir sorumluluk yoktur. Allah, gerçekten çok güçlü, tam hüküm ve hikmet sahibi olandır.” (el-Bakara, 2/240.)

ulaştırmasından dolayı, Allah'ı yüceltmenizi diler. Belki şükredersiniz!” (el-Bakara, 2/185.)

İlgili ayet içinde geçen bu amaç Kur'an'da birçok yerde aynı sözlerle tekrar edilip vurgulandığı için ilk geçtiği bu yerde onu GÜÇLÜ ANA AMAÇ olarak almak uygun görülmüştür.

19) el-BAKARA SÛRESİ 2/187. AYETTEKİ HUKUKSAL AMAÇ:

Cinsler Arasında Ve Cinsellikte Denklik, Uyum Ve Eşitliği Sağlama Güçlü Ana Amaçları çerçevesinde, “Kadınlar sizin için bir giysi siz de onlar için bir giysi gibisiniz.” (giysi gibi yakın ve iç içe olmalısınız) denerek; karşılıklı uyumun değişken ve araçsal olarak özendirilmesidir.

İlgili ayet: “Oruç gecesini, kadınlarınızla cinsel ilişkide bulunmanız size helal kılınmıştır. Onlar, sizin örtüleriniz, siz de onların örtülerisiniz. Allah, sizin kendinize zulmettiğinizi bildi de, tövbenizi kabul edip, sizi bağışladı. Bundan böyle onlara yaklaşın ve Allah'ın sizin için takdir ettiğini isteyin. Fecrin siyah ipliği beyaz ipliğinden, sizce, ayırt edilinceye kadar yiyin ve için; ama sonra da geceye kadar orucu tamamlayın! Mescitlerde itikâfta iken kadınlarınıza yaklaşmayın. Bunlar, Allah'ın koymuş olduğu sınırlardır. Onlara yaklaşmayın! İşte Allah, korunup sakınmaları için, ayetlerini insanlara böylece açıklamaktadır!” (el-Bakara, 2/187.)

20) el-BAKARA SÛRESİ 2/188. AYETTEKİ BİRİNCİ HUKUKSAL AMAÇ:

Mülkiyetin Korunması Güçlü Ana Amacı Çerçevesinde Hukuka Aykırı Yollarla Haksız Kazanç Elde Etmenin Önlenmesi Güçlü Ana Amacıdır.

İlgili ayet bölümü: “Mallarınızı aranızda haksız yollarla yemeyin...” (el-Bakara, 2/188.)

İlgili ayetin tümü: “*Mallarınızı aranızda haksız yollarla yemeyin ve insanların mallarından bir bölümünü, bile bile günaha girerek yemek için, hâkimlere vermeyin!*” (el-Bakara, 2/188.)

İlgili ayetteki mülkiyetin korunması güçlü ana amacı, en-Nisâ sûresi 4/29, 4/161. ayetler ile diğer birçok ayette içeriksel olarak tekrar edilmiş önemli bir güçlü ana amaçtır.

21) el-BAKARA SÛRESİ 2/188. AYETTEKİ İKİNCİ HUKUKSAL AMAÇ:

Haksız Kazanç Ve Yarar Elde Etmek Amacıyla Hâkimler İle Her Tür Yetkili Ve Görevlilere Yarar Sağlanmasını Önleme Güçlü Ana Amacıdır.

İlgili ayet bölümü: “...ve insanların mallarından bir bölümünü, bile bile günaha girerek yemek için, hâkimlere vermeyin.” (el-Bakara, 2/188.)

22) el-BAKARA SÛRESİ 2/190. AYETTEKİ HUKUKSAL AMAÇ:

Savaşta Ölçsüz Güç Kullanılmaması Gerektiğini Bildirme Güçlü Ana Amacıdır.

İlgili ayet: “*Size karşı savaşanlarla siz de Allah yolunda savaşın; ama sınırı aşmayın; çünkü Allah, sınırı aşanları sevmez.*” (el-Bakara, 2/190.)

23) el-BAKARA SÛRESİ 2/191. AYETTEKİ HUKUKSAL AMAÇLAR:

Savaşta Düşmanı Ve Terörünü Yok Etmenin Gerektiğini Ve Terörün (Güvenliğin Yok Edilmesinin) Adam Öldürmeden Daha Ağır Bir Tehlike Olduğunu Gösterme Güçlü Ana Amaçlarıdır.

İlgili ayet: “*Onları bulduğunuz yerde öldürün ve sizi çıkardıkları yerden siz de onları çıkarın. Çünkü fitne çıkarmak (zulüm ve baskı), öldürmekten daha kötüdür. Sizinle savaşmadıkça, onlarla Mescid-i Haram’ın yanında savaşmayın; eğer onlar*

sizinle savaşacak olurlarsa, onları öldürün! İşte inkâr edenlerin cezası budur.” (el-Bakara, 2/191.)²¹⁵

24) el-BAKARA SÛRESİ 2/193. AYETLERDEKİ HUKUKSAL AMAÇLAR:

Terörün Tam Olarak Önlenmesi İle Güvenliğin (Düzenin) Tam Olarak Sağlanmasına Kadar Savaşa Devamın Zorunlu Olduğunu Ve Ancak Vazgeçenlere Karşı Var Olan Saldırının Sonlandırılması Gerektiğini Gösterme Güçlü Ana Amaçlarıdır.

İlgili ayet: “Fitne (zulüm ve baskı) ortadan kalkıncaya ve Din sadece Allah’ın oluncaya kadar onlarla savaşın! Eğer savaşa son verecek olurlarsa, (iyi bilin ki) artık zalimlerden başkasına düşmanlık yoktur.” (el-Bakara, 2/193.)

25) el-BAKARA SÛRESİ 2/194. AYETTEKİ HUKUKSAL AMAÇLAR:

Saldırganlığa Karşı Savunmada Her Zaman Denk Bir Karşılık Verilmesi Ve İleri Gidilmemesi Gerektiğini Gösterme Güçlü Ana Amaçlarıdır.

İlgili ayet: “Haram ay, haram aya karşılıktır. (Aynı şekilde) dokunulmazlıklar da karşılıklıdır. Bu yüzden, size kim saldıracak olursa, siz de ona, onun saldırdığı ölçüde saldırın! Allah’tan korkun ve gerçekten Allah’ın, sakınanlarla beraber olduğunu bilin!” (el-Bakara, 2/194.)

İlgili ayetteki genelleme çerçevesinde toplumlararası ilişkilerde de denk karşılığın (mukabele bil-misil/mütekabiliyet) gerektiği zorunlu bir sonuçtur.

26) el-BAKARA SÛRESİ 2/195. AYETTEKİ BİRİNCİ HUKUKSAL AMAÇ:

Topluma Ve Güçsüzlere (Allah Yolunda) Yardımı (İnfak) Sağlama Güçlü Ana Amacıdır.

²¹⁵ Ayrıca bkz. Bakara, 2/217.

İlgili ayet bölümü: “ *Allah yolunda harcayın...*” (*el-Bakara, 2/195.*)

İlgili ayetin tümü: “*Allah yolunda harcayın, kendinizi kendi ellerinizle (tedbir almayarak) tehlikeye atmayın, güzel ve iyi davranın; çünkü Allah, güzel ve iyi davrananları sever.*” (*el-Bakara, 2/195.*)

İlgili ayette farklı üç ayrı güçlü ana amaç, düşmanlara karşı güvenliği sağlama konularının işlendiği bölümün sonunda ve Kur’an’ı hafızalara yerleştirme ile ilgili; farklılıklar içinde fark ettirme metoduna uygun şekilde verilmişlerdir. Bu ayette ortaya konan üç ayrı ana amaca Kadı Ebu Bekr Muhammed İbnü’l-Arabî benzer şekilde eserinde yer vermiş bulunmaktadır.²¹⁶

27) el-BAKARA SÛRESİ 2/195. AYETTEKİ İKİNCİ HUKUKSAL AMAÇ:

Kişilerin (Dolayısıyla Toplumun Ve Tüm İnsanların) Tehlikeye Atılmayarak Korunmalarının Sağlanması Güçlü Ana Amacıdır.

İlgili ayet bölümü: “... *kendinizi kendi ellerinizle (tedbir almayarak) tehlikeye atmayın...*” (*el-Bakara, 2/195.*)

İlgili ayet bölümündeki tehlikeye atmama emri, genel olması sebebiyle tüm inananlara yükümlülük getiren bir güçlü ana amaç durumundadır.

28) el-BAKARA SÛRESİ 2/195. AYETTEKİ ÜÇÜNCÜ HUKUKSAL AMAÇ:

Her Konuda Güzel Ve İyi Davranılmasını Sağlama Güçlü Ana Amacıdır.

İlgili ayet bölümü: “... *Her konuda güzel ve iyi davranın; çünkü Allah, güzel ve iyi davrananları sever.*” (*el-Bakara, 2/195.*)

²¹⁶ İbnü’l-Arabî, Ebû Bekr Muhammed, Ahkâmu’l-Kur’ân, nşr. Rıza Ferec, I-IV, Beyrut 1424/2003, I, 137 vd.

İlgili ayet bölümüne Kâim (değişmez) Sünnetindeki güçlü ana amaçla ışık tutan Hz. Peygamber bu konu ile ilgili hadisinde şöyle diyor:

“İhsan (güzel ve iyi davranış) Allah’ı görür gibi kulluk (görev) yapmaktır. Çünkü siz onu görmüyor olsanız da o sizi görüyor.”²¹⁷

29) el-BAKARA SÛRESİ 2/204 VE 2/205. AYETLERDEKİ HUKUKSAL AMAÇLAR:

Dürüst Olmayan İkiyüzlü Kişilere Yönetimin Verilmesi Halinde Bunların Yerkürede Doğal Düzen Dâhil Her Tür Bozgunculuğa (Toplum Veya Toplumlararası Temel Düzeni Bozmaya) Sebep Olabileceklerini Gösterme Güçlü Ana Amaçlarıdır.

İlgili ayetler:

“İnsanlar içinde, dünya hayatına dair sözü hoşuna giden kimse vardır. O, insanların en yalancısı olduğu halde, kalbinde olana Allah’ı tanık gösterir.” (el-Bakara, 2/204.)

“Senden ayrılıp gidince de, yeryüzünde bozgunculuk çıkarmaya, ekini ve nesli yok etmeğe çalışır. Allah ise bozgunculuğu sevmez.” (el-Bakara, 2/205.)

İlgili ayette konu edilen bozgunculuğu (toplum veya toplumlararası temel düzeni bozma) önleme güçlü ana amacı bilhassa el-Bakara 2/27 ve el-Mâide 5/32 ve 5/33. ayetlerde olduğu gibi Kur’an’ın birçok yerinde tekrarlanmıştır.

30) el-BAKARA SÛRESİ 2/208. AYETTEKİ HUKUKSAL AMAÇLAR:

Ayrılıktan Kaçınılarak Toplumsal Barış Ve Güvene Hep Birlikte Ulaşılması Güçlü Ana Amaçlarıdır.

²¹⁷ Buhârî, Kitabü'l-İman, 48.

İlgili ayet: “Ey inananlar! Barışa tam olarak girin ve şeytanın adımlarını izlemeyin. Çünkü o, sizin için açık bir düşmandır.” (el-Bakara, 2/208.)

31) el-BAKARA SÛRESİ 2/216 VE 2/217. AYETLERDEKİ HUKUKSAL AMAÇLAR:

Fitnenin (Düzensizliğin) Savaşarak Yok Edilmesi Ve Hukuk Düzeninin Kurulması Gerekliğini Gösterme Güçlü Ana Amaçlarıdır.

İlgili ayetler:

“Hoşunuza gitmediği halde, savaşmak size farz kılındı. Ama hoşlanmadığınız bir şey, sizin için hayırlı olabilir. Aynı şekilde, hoşlandığınız bir şey de sizin için kötü olabilir. Çünkü Allah bilir, siz bilmezsiniz.” (el-Bakara, 2/216.)

“Sana haram ayı, bu ayda savaşmayı soruyorlar. De ki: Bu ayda savaşmak, büyük bir günah; Allah yoluna engel olmak, Allah’ı inkâr etmek, Mescid-i Haram’ın ziyaretini engellemek ve halkını oradan çıkarmak ise Allah katında daha büyük bir günahdır. Fitne çıkarmak da adam öldürmekten daha büyük bir günahdır. Onlar, eğer güçleri yetse, sizi dininizden döndürünceye kadar, sizinle savaşmayı sürdürürler. Sizden, kim dininden dönüp de inkârcı olarak ölecek olursa, işte onların yaptığı ameller dünyada da ahirette de boşa gitmiştir. Cehennemlik olacak olanlar da bunlardır. Onlar, orada sürekli olarak kalacaklardır.” (el-Bakara, 2/217.)

İlgili ayetlerde, düzenin kurulması ve korunması için, hoş gitmese de savaşın yararlı ve gerekli bir etkinlik olduğu, inanç, seyahat ve yerleşme hürriyetlerinin engellenmesi ile güvenliğin yok edilmesinin, hukuksuzluk ve kargaşayı doğuracağı ve bu durumun da insanların öldürülmesinden daha zararlı ve tehlikeli olan bir suç ortamına (fitneye) sebep olacağı hatırlatılarak; düzenin savaşarak korunması gerektiğine işaret edilmiş bulunmaktadır.

32) el-BAKARA SÛRESİ 2/220. AYETTEKİ HUKUKSAL AMAÇLAR:

Güçsüz, Kimsesiz, Öksüz, Yetim Ve Kadınların Sağlıklı Ve Başarılı Bireyler Olarak Topluma Kazandırılması Gerekliğini Ve Aksi Halde Sosyal Problemler Doğacağını Gösterme Güçlü Ana Amaçlarıdır.

İlgili ayet: “*Dünya ve ahiret konusunda düşünün! Yine sana yetimleri de soruyorlar. De ki: Onların durumlarını düzeltmek daha hayırlıdır; ancak onlarla birlikte yaşayacak olursanız, onlar artık sizin din kardeşlerinizdir. Allah, işleri bozanla düzelteni bilir. Eğer Allah dileseydi, sizi de güçlüğü düşürürdü. Gerçekten Allah, çok güçlüdür, çok bilge/hikmet sahibi olandır!*” (el-Bakara, 2/220.)

33) el-BAKARA SÛRESİ 2/221. AYETTEKİ BİRİNCİ HUKUKSAL AMAÇ:

Toplumu Koruma Güçlü Ana Amacı çerçevesinde İslâm’dan caydırma Tehlikesine (Sebebine) Bağlı Olarak Müşriklerle Evlenmenin Güçlü Ana Amaç Olarak Engellenmesidir.

İlgili ayet bölümü: “*Allah’a ortak koşan kadınlarla, onlar inanmadıkça, evlenmeyin! ...*” (el-Bakara, 2/221.)

İlgili ayetin tümü: “*Allah’a ortak koşan kadınlarla, onlar inanmadıkça, evlenmeyin! Hoşunuza gitse bile, Allah’a ortak koşan bir kadından, inanan bir cariye, daha iyidir. İnanmadıkça, Allah’a ortak koşan erkekleri de, (inanan kadınlarla) evlendirmeyin. Hoşunuza gitse bile, Allah’a ortak koşan bir erkekten, inanmış bir köle daha iyidir. Çünkü bunlar (sizi) ateşe çağırmaktadır. Allah ise, izniyle cennete ve bağışlanmaya çağırıyor. İşte, düşünüp öğüt almaları için Allah, ayetlerini insanlara böyle açıklamaktadır!*” (el-Bakara, 2/221.)

34) el-BAKARA SÛRESİ 2/221. AYETTEKİ İKİNCİ HUKUKSAL AMAÇ:

Köleliği Tasfiye Ederek İnsanları Eşit Yapma Güçlü Ana Amacıdır.

İlgili ayet bölümü: “...Hoşunuza gitse bile, Allah’a ortak koşan bir kadından, inanan bir cariye, daha iyidir. İnanmadıkça, Allah’a ortak koşan erkekleri de, (inanan kadınlarla) evlendirmeyin. Hoşunuza gitse bile, Allah’a ortak koşan bir erkekten, inanmış bir köle daha iyidir. Çünkü bunlar (sizi) ateşe çağırmaktadır. Allah ise, izniyle cennete ve bağışlanmaya çağırıyor. İşte, düşünüp öğüt almaları için Allah, ayetlerini insanlara böyle açıklamaktadır!” (el-Bakara, 2/221.)

İlgili ayette yer alan müşrik kadınlarla evlenme yasağının, köleliği tasfiye ve insanları eşit kılma ana amacını gerçekleştirmeye yönelik önemli bir işlevi de olduğu açıktır.

Esasen el-Bakara sûresinin 2/30 numaralı ayetinde, tüm insanların Allah’a halife olması için yaratıldığının bildirilmiş olması, köleliğin ortadan kaldırılmasını ve insanların eşit olmasını gerekli kılmaktadır. Ancak Kur’an’ın indirildiği dönemde insanlığın önemli bir kısmının özgürlükten yoksun kölelerden oluşması sebebiyle Kur’an onların özgürlüğe kavuşturulmasını aşılması güç fakat gerçekleştirilmesi zorunlu bir hedef olarak ortaya koymuş bulunmaktadır. Kur’an’da köleliği kaldırma hedefinin nerde olduğu kendisine sorulması üzerine büyük tefsirci Süleyman Ateş el-Beled sûresinin 90/11–12–13 numaralı ayetlerini okuyarak aşağıdaki meali verip açıklamasını yaptı:

“... İnsan geçmesi gereken o geçidi aşamadı. O geçidin ne olduğunu sen bilir misin? Sen nereden bileceksin! O, köleyi özgürlüğe kavuşturmaktadır.” (el-Beled, 90/11–12–13)

Bu ifade İnsanın göğüslemesi ve aşması gereken geçidin mutlaka aşılması gerekli bir geçit olduğunu vurgulamak üzere kullanılan bir ifade.

O halde Kur’an insanlara köleliğin kaldırılmasını en büyük hedef, geçilmesi gereken bir geçit olarak göstermiştir...”²¹⁸

²¹⁸ Komisyon, 1.Kur’an Sempozyumu Tebliğler-Müzakereler (1–3 Nisan 1994), Bilgi Vakfı Yayınları, Ankara 1994, s. 380.

İlgili ayette, köleliği ortadan kaldırma amacını gerçekleştirmek üzere onlarla evlenme özendirilmiş bulunmaktadır.

35) el-BAKARA SÛRESİ 2/222 VE 2/223. AYETLERDEKİ HUKUKSAL AMAÇLAR:

Eşlerle Marufa Uygun Olarak İyi Geçinme Güçlü Ana Amacı çerçevesinde, sıkıntı vermesi sebebiyle ay hali süresince ilgili organdan uzak durulması ve süre bitimi ardından ilâhi sınırlara uygun cinsel birliktelik ve tüm ilişkilerde kadınlara öncelik verilmesinin değişken ve araçsal olarak özendirilmesidir.

İlgili ayetler:

“Sana kadınların âdet halini soruyorlar. De ki: “O, rahatsızlık veren bir durumdur. Bu yüzden, âdetli iken kadınlardan uzak durun ve temizlenmedikçe de onlara yaklaşmayın! Temizlendiklerinde ise, Allah’ın size söylediği yerden onlara yaklaşın! Hiç kuşkusuz Allah, çok tövbe edenleri sever, çok temizlenenleri de sever.” (el-Bakara, 2/222.)

“Kadınlarınız sizin için bir tarladır. Öyleyse, tarlanıza dilediğiniz gibi yaklaşın! Kendiniz için (eşinize) öncelikli davranın. Allah’tan korkun ve mutlaka O’na kavuşacağınızı bilin! (Bunu) inananlara bildir!” (el-Bakara, 2/223.)

İlgili ayette geçen “kaddimû” sözcüğünün konu edilen cinsel ilişki sebebiyle kadın olan eşe yönelik kullanılmış olması akla en uygun yorumdur. Aynı kökten türeyen “kudme” sözcüğünün *hizmette öncelik* ve *önceleme* anlamı taşıdığı bilinmektedir.²¹⁹

36) el-BAKARA SÛRESİ 2/226, 2/227 VE 2/228. AYETLERDEKİ HUKUKSAL AMAÇLAR:

Kur’an’da yer alan Toplumu Ve Aileyi Koruma Güçlü Ana Amaçları çerçevesinde kamusal düzenlemeye ve değişime açık olan aile hukukunda²²⁰

²¹⁹ Zemahşerî, Cârullah Ebu’l-Kâsım, Esâsu’l-Belâğa, Beyrut 1412/1992, s. 496.

Kur'an'daki yaratılış şekli ²²¹ ve yaratılış amacı ²²² itibarı ile eşit olan ve aynı hak, yetki ve sorumluluklara doğal olarak sahip bulunan eşler arasında, Allah adına yemin ile desteklenen ayrılık (ilâ) kararlarında, eşlerin başka bir engeli olmaksızın boşanma kararlılığı içinde barışmadan dört ay (farklı iki mevsimsel dönem içindeki süre) geçirmeleri halinde taraflar için fiili ayrılık sebebine dayalı bir boşanma hakkı doğacağı ve bu takdirde kadın olan eşin kendi rahmindeki oluşumları gizlememesi gerektiği (gebelik, hayız, hastalık vs.) ve sulh imkânı doğduğunda barış için erkeğin daha aktif olmaya hakkı ve yetkisi olmasına karşılık, kadının da erkek karşısında leh ve aleyhe olmak üzere maruf ve mevcut hak ve yetkileri çerçevesinde bu sulh teşebbüsü hakkını kullanabileceği, ancak erkeğin doğası gereği bu barış arayışlarında bir derece daha üstün hak ve yetkiye sahip olması gerektiğini gösteren değişken ve araçsal hükümlerdir.

İlgili ayetler:

“Kadınlarına yaklaşmamaya yemin edenlerin (ilâ yapanların), dört aya kadar bekleme hakları vardır. Eğer bu süre içinde yeminlerinden dönecek olurlarsa, kuşku yok ki, Allah çok bağışlayandır, çok merhametli olandır.” (el-Bakara, 2/226.)

“Eğer onlar, boşamaya karar verirlerse (ayrılırlar). Hiç kuşkusuz, Allah çok iyi işiten, çok iyi bilendir.” (el-Bakara, 2/227.)

“Boşanmış kadınlar, kendileri için, üç hayız/temizlik süresince beklerler. Çünkü onlar, Allah'a ve ahiret gününe inanıyorlarsa, Allah'ın rahimlerinde yarattığını gizlemeleri kendilerine helal olmaz. Bu süre içinde barışmak isterlerse, kocaları onları

²²⁰ Hz. Ömer'in iki defada olan boşama hükmünü aileyi koruma ve hakkın kötüye kullanılmasını önleme Güçlü Ana amaçları çerçevesinde kamu adına boşamayı tek defaya indirmesi örneğinde olduğu gibi. **Hinn**, Mustafa Saîd, çev. Halit Ünal, İslâm Hukukunda Yöntem Tartışmaları (Usûldeki Farklılığın Fakihlerin İhtilafındaki Rolü), Kayseri 1993, s. 88.

²²¹ “Ey insanlar! Sizi tek bir kişiden yaratan, eşini de ondan var eden ve bu ikisinden birçok erkek ve kadın türeten Rabbinizden korkun! Adını vererek birbirinizden (haklarımızı) istediğiniz Allah'ın ve akrabalık bağlarının bilincinde olun. Çünkü Allah, sizi çok iyi gözetleyendir.” (en-Nisâ, 4/1.)

²²² “Hani bir zamanlar Rabbin meleklere, Ben, yeryüzünde bir halife yaratacağım. demişti de onlar, Bizler seni överek tesbih ve takdis edip dururken, Sen orada bozgunculuk yapacak ve kan dökecek birini mi yaratacaksın? diye sormuşlardı. Allah da onlara, Hiç kuşkusuz, Ben, sizin bilmediklerinizi bilirim. diyerek cevap vermişti” (el-Bakara, 2/30.)

geri almaya daha çok hak sahibidirler. Kocalarının onların üzerinde belli hakları olduğu gibi, onların da kocaları üzerinde belli hakları vardır. Ancak erkeklerin, kadınlar üzerinde (erkeklerin mallarından onlara vermeleri sebebiyle) bir dereceleri vardır. Allah, çok güçlü, tam hüküm ve hikmet sahibi olandır.” (el-Bakara, 2/228.)

Her ne kadar ilgili ayetlerde kadınlar kendilerine ilâ yapılan ve kendilerine karşı boşama işlemi yürütülen durumunda gösterilmekte iseler de bunun yargısal yetkilerin bir kısmının kamu adına o zamanki şartlar gereği erkeğe tevdi edilmiş olmasına dayandığını ve veda hutbesinde Hz. Peygamberin erkeklere “Kadınları Allah’ın emaneti olarak aldınız.” şeklindeki hitabının da onlara (erkeklere) kamusal yetki devri anlamına geldiği söylenebilir.

Esasen aile hukuku alanına kamusal müdahalenin güçlü ana amaçlar çerçevesinde mümkün olması ²²³ ve kadınların fiilen ve bilimsel verilere göre gelişmelerini tamamlayarak erkeğe eşit hale gelmiş olmaları sebebiyle, kamusal yetki devrine dayanan erkeğin vesayetine; ihtiyaçları kalmamış olması da bunu gerektirmektedir.

37) el-BAKARA SÛRESİ 2/229, 2/230, 2/231 VE 2/232. AYETLERDEKİ HUKUKSAL AMAÇLAR:

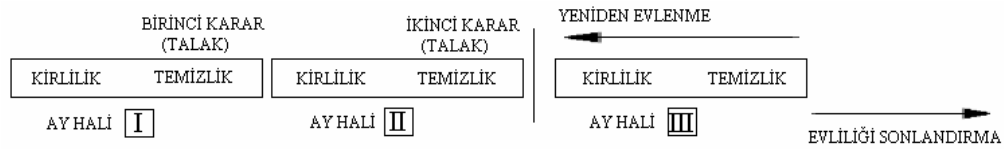
Üç ay hali (kuru’) süresi içinde iki defada (birinci ve ikinci ay halinin temizlik dönemlerinde) ortaya konması gereken boşama işlemine başlama iradesinin ikincisinden sonraki iradenin (üçüncü ay halinin temizlik dönemindeki irade) ya kesin geriye dönüş (vazgeçme-imsak) yahut güzellikle kesin boşanma (tasrih) iradesi olması gerektiği ²²⁴ ve bu iradenin ortaya konmasına karşılık eşlere (kadınlara) evlenme sırasında verilen ekonomik varlıkların (düşmeleri muhtemel ekonomik güçlük sebebiyle) geri istenemeyeceği (onlardan boşama karşılığı olarak bir şey alınamayacağı) sadece eşlerin yeni aile kurup onu yaşatmada İslâm değerlerine uyamama endişesi bulunması halinde diğer eşin muvafakati ile ve

²²³ Hinn, Mustafa Saîd, age, s. 88.

²²⁴ Kurtubî, age, III, 292.

maruf değişkenliği çerçevesinde bunun mümkün olabileceği ve boşama evrelerinin (Üç kuru') sonundaki üçüncü ay hali döneminin temizlik bölümünde üçüncü defa ortaya konan kesinkes boşama iradesinin beraberliği sona erdireceği ve bu takdirde kadın olan eşin ancak muvazaasız yeniden evlenip boşanması halinde eski kocası ile yeniden evlenebileceği, yine bu üç ay hali (kuru') süresinin sonuncusunun temizlik döneminde ikiden ibaret olan belirleyici boşama iradesinin kullanılması halinde eşlerin son ve kesin karar dönemi olan bu üçüncü evreye girmiş olacakları ve bu evrede eşlerin yeni bir kararla yeni bir evlenme iradesi ortaya koymaları halinde bunun (eski eşlerine dönmelerinin) yetkililerce engellenmemesi gerektiğinin ²²⁵ Kadını Ve Aileyi Koruma Güçlü Ana Amaçları çerçevesinde değişken ve araçsal (vesail) olarak gösterilmesidir.

Sünnete uygun (geçerli) boşanmanın yukarıdaki açıklamalar çerçevesindeki şekilsel anlatımı şöyledir:

İlgili ayetler:

“Boşama iki defadır. Bundan sonra iyilikle tutmak ya da güzellikle salıvermek vardır. Kadınlara verdiğiniz herhangi bir şeyi geri almanız, her iki eşin, Allah'ın koymuş olduğu sınırları koruyamamaktan korkmaları durumu dışında, size helal olmaz. Bununla birlikte, onların Allah'ın koymuş olduğu sınırları koruyamamalarından korkacak olursanız, o zaman kadının (kendisini boşaması için), kocasına vermiş olduğu fidyeden dolayı, ikisi için de herhangi bir günah yoktur. Bunlar, Allah'ın koymuş olduğu sınırlardır; o halde sakın onları aşmayın! Kim, Allah'ın sınırlarını aşarsa, (iyi bilin ki) onlar, kendilerine yazık edenlerdir.” (el-Bakara, 2/229.)

²²⁵ Elmalılı, age, II, 792.

“Bundan sonra, erkek kadını (üçüncü defa) boşarsa, artık kadın, başka bir eşle evlenmedikçe, kendisine helal olmaz. Ancak (yeni koca da) onu boşayacak olursa, Allah’ın koymuş olduğu sınırları koruyabileceklerine inandıkları takdirde, (eski karı-kocanın) yeniden evlenip, birbirlerine dönmelerinde, her ikisine de bir günah yoktur. İşte bunlar, bilen bir toplum için Allah’ın açıklamakta olduğu sınırlardır.” (el-Bakara, 2/230.)

“Boşadığınız kadınların bekleme süreleri sona erdiğinde, onları iyilikle tutun ya da iyilikle serbest bırakın. Onları, haklarına saldırmak ve böylece kendilerine zarar vermek için yanınızda tutmayın. Kim böyle yaparsa, (iyi bilsin ki) kendisine yazık etmiş olur. Allah’ın ayetlerini alay konusu yapmayın! Allah’ın size olan nimetini, öğüt vermek için size indirdiği kitabı ve hikmeti/bilgeliği düşünün! Allah’tan korkun ve Allah’ın her şeyi çok iyi bilmekte olduğunu bilin!” (el-Bakara, 2/231.)

“Boşadığınız kadınların bekleme süreleri sona erdiğinde, kendi aralarında iyilikle anlaştıkları takdirde, onların (eski) kocalarıyla evlenmelerine engel olmayın. Bu, içinizden Allah’a ve ahiret gününe inanmış olanlara verilen öğüttür. Bu, sizin için daha iyi ve daha temiz (olan bir davranıştır). Allah bilir, siz bilmezsiniz.” (el-Bakara, 2/232.)

38) el-BAKARA SÛRESİ 2/233. AYETTEKİ BİRİNCİ HUKUKSAL AMAÇ:

Hiç Kimsenin Gücünün Üstündeki Yükümlülükle Sorumlu Tutulamayacağı Güçlü Ana Amacıdır.

İlgili ayet bölümü: “...Bununla birlikte, hiç kimse, gücünün yettiğinden başkası ile yükümlü tutulamaz...” (el-Bakara, 2/233.)

İlgili ayetin tümü: “(Boşanmış) anneler, emzirmeyi tamamlamak isteyenler için, çocuklarını iki tam yıl emzirirler. (Bu süre içinde) onların, örfe uygun olarak, yiyecek ve giyecek harcamaları, çocuk babasına aittir. Bununla birlikte, hiç kimse, gücünün yettiğinden başkası ile yükümlü tutulamaz. Öyleyse, ne anne ne de baba çocuklarından

dolayı karşılıklı zarar görmesin. Aynı sorumluluk, (babanın) mirasçısına da düşer. Ancak, anne ve baba, karşılıklı rıza ve danışma sonucu, çocuğun süttten/annesinden ayrılmasını isterlerse, bundan dolayı kendilerine bir günah yoktur. Eğer, çocuklarınızı (sütanneye) emzirtmek isterseniz, örfe uygun olarak ona vereceğiniz ücreti, güven altına aldığınız takdirde, size bir günah yoktur. Allah'tan korkun ve Allah'ın, yapmakta olduklarınızı çok iyi gören olduğunu bilin!” (el-Bakara, 2/233.)

Farklı amaçların geçtiği ilgili ayette, annelerin (boşananlar), iki yıla kadar çocuklarını emzirmeyi sürdürebilecekleri ve bu takdirde değişken maruf değerler çerçevesinde annenin geçim (gıda, giyim, tedavi vs.) giderlerini babanın yüklenmesi gerektiği, “hiç kimsenin gücünün üstündeki yükümlülükle sorumlu tutulamayacağı güçlü ana amacı” (et-Talâk sûresinin 65/7 numaralı ayetinde²²⁶ tekrarlanmış güçlü ana amaç) ile “zarar görme ve zarar vermenin önlenmesi güçlü ana amacı” çerçevesinde, anne, baba ve mirasçı konumundaki yakınların, çocuk sebebiyle karşılıklı olarak sorumluluk (nafaka yükümlülüğü) yüklenmeleri gerektiği (çocuğun bakım külfetlerinin yakınlıkları ölçüsünde bunlara dağıtılması gerektiği), ayrıca anne ve babanın, toplulukların yönetimi için zorunlu kural olan “İşlerin karşılıklı danışma (müşavere) ile belirlenmesi ve varılan kararın (şûra) uygulanması güçlü ana amacını” en küçük insan birimi olan ve dağılmak üzere olan ailede dahi uygulayarak varacakları ortak karara göre; tibben uygun zamanda çocuğu süttten kesebilecekleri, yine eşlerin bu ortak kararla uygun ücreti belirleyip çocuklarını sütannelere de emzirtebilecekleri ile ilgili amaçlar birlikte verilmiştir.

39) el-BAKARA SÛRESİ 2/233. AYETTEKİ İKİNCİ HUKUKSAL AMAÇ:

Zarar Görme Ve Zarar Vermenin Önlenmesi Güçlü Ana Amacıdır.

İlgili ayet bölümü: “ ...Öyleyse, ne anne ne de baba çocuklarından dolayı karşılıklı zarar görmesin...” (el-Bakara, 2/233.)

²²⁶ “Varlıklı olan, nafakayı varlığına göre versin! Rızkı dar olan da, Allah'ın kendisine verdiği kadar versin! Allah hiç kimseyi, ona verdiği kadar başkası ile yükümlü tutmaz. Allah, bir güçlüğün ardından, kolaylık yaratır.” (et-Talâk, 65/7.)

40) el-BAKARA SÛRESİ 2/233. AYETTEKİ ÜÇÜNCÜ HUKUKSAL AMAÇ:

Ailenin Ortak Görüş Ve Kararlarının Danışma (Müşavere) İle Belirlenmesi Ve Varılan Kararın (Şûra) Uygulanması Güçlü Ana Amacıdır.

İlgili ayet bölümü: “ ...Ancak, anne ve baba, karşılıklı rıza ve danışma sonucu, çocuğun süttен/annesinden ayrılmasını isterlerse, bundan dolayı kendilerine bir günah yoktur...” (el-Bakara, 2/233.)

41) el-BAKARA SÛRESİ 2/233. AYETTEKİ DÖRDÜNCÜ HUKUKSAL AMAÇ:

Anne, Baba Ve Mirasçı Konumundaki Yakınların, Çocuk Sebebiyle Karşılıklı Olarak Sorumluluk Yüklenmeleri (Nafaka Yükümlülüğü) Gerektiği Ve Sorumluluğun Yakınlıkları Ölçüsünde Bunlara Dağıtılması Gerekliğini Gösterme Güçlü Ana Amacıdır.

İlgili ayet bölümü: “...Onların, örfe uygun olarak, yiyecek ve giyecek harcamaları, çocuk babasına aittir. Bununla birlikte, hiç kimse, gücünün yettiğinden başkası ile yükümlü tutulamaz. Öyleyse, ne anne ne de baba çocuklarından dolayı karşılıklı zarar görmesin. Aynı sorumluluk, (babanın) mirasçısına da düşer...” (el-Bakara, 2/233.)

42) el-BAKARA SÛRESİ 2/234. AYETTEKİ HUKUKSAL AMAÇ:

Aileyi Koruma Güçlü Ana Amacı çerçevesinde kocası ölen kadınların gebelik durumlarının ortaya çıkması için dört ay on günlük bir evlenme yasağı süresini beklemeleri gerektiğinin değişken ve araçsal olarak gösterilmesidir.

İlgili ayet: “İçinizden ölenlerin geride bıraktıkları eşleri, kendi başlarına (evlenmeden) dört ay on gün beklerler. Bekleme sürelerinin sonuna vardıklarında, kendileri için, örfe uygun olarak yaptıklarından dolayı, size bir günah yoktur. Allah, yapmakta olduklarınızdan haberdardır.” (el-Bakara, 2/234.)

İlgili ayetteki evlenme yasağının gerekçesinin (iddet illeti) belirtilmemiş olması, daha sonra bu sûredeki boşanma hükümlerini açıklayıcı olarak inen et-Talâk sûresinin 65/4 numaralı ayetinde ²²⁷ gebelerin evlenme yasağı sürelerinin, doğurmaları ile biteceğinin gösterilmesi (değişkenlik) ve aynı şekilde Ahzâb sûresinin 33/49 numaralı ayetinde ²²⁸ cinsel birleşmede bulunulmamış hanımlar için, boşanmaları halinde evlenme yasağı (iddet) bulunmadığının gösterilmesi ile bu illetin, “gebeliğin belirlenmesi” olduğu ortaya çıkmış bulunmaktadır. Elmalılı tefsirindeki açıklamalar ²²⁹ ve orada gösterilen hadislerde, kocasının ölümünden sonra doğuran kadının evlenme yasağının sona ereceğinin gösterilmesi ile iddeti bekleme amacının doğacak çocuğun babaya ait nesebinin belirlenmesi olduğu anlaşılmaktadır. Bunlara göre; el-Bakara sûresindeki bu evlenme yasağı hükmünün, aileyi ve fertlerini korumayı öngören ilgili genel güçlü ana amaçlar ve bilimsel veriler çerçevesinde değişime açık olduğu söylenebilir.

Nitekim aile hukuku ile ilgili bir konu olarak Kur'an'da yer alan ve iki defada olan boşama işleminin Hz. Ömer döneminde kamusal müdahale ile teke indirilmesinin ²³⁰ bir tür nesih (değişim) oluşturduğu ve bu uygulamanın ciddi bir direnme ile karşılaşmamasının ise; aile hukukunun araç niteliğindeki bu tür hükümlerinde değişiklik yapılabileceği konusundaki kapalı uzlaşmayı (zımnî konsensüs/pasif icma) gösterdiği anlaşılmaktadır.

²²⁷ “Kadınlarınızdan, âdetten kesilmiş olanlarla, henüz âdet görmeyenlere gelince; onların bekleme süreleri konusunda bir kuşkunuz varsa, (bilin ki), onların bekleme süreleri üç aydır. Gebe olan kadınların bekleme süreleri ise, doğurmalarına kadardır. Kim Allah'tan korkarsa, Allah, ona işinde kolaylık sağlar.” (et-Talâk, 65/4.)

²²⁸ “Ey inananlar! İnanan kadınlarla evlenir ve sonra onlarla cinsel birleşmeye girmeden önce, kendilerini boşayacak olursanız, artık sizin için, onlar adına iddet hesaplama hakkınız yoktur. Bu takdirde onları, malca yararlandırın ve kendilerini güzellikle serbest bırakın.” (Ahzâb, 33/49.)

²²⁹ Geniş bilgi için bkz. Elmalılı, age, VI, 3912 vd., VII, 5051 vd., VII, 5066 vd.

²³⁰ Hinn, Mustafa Saîd, age, s. 88.

43) el-BAKARA SÛRESİ 2/236 VE 2/237. AYETLERDEKİ HUKUKSAL AMAÇLAR:

Gücsüz, Kimsesiz, Öksüz, Yetim Ve Kadınları Koruma Ve Geliştirme Güçlü Ana Amaçları çerçevesinde en-Nisâ sûresinin 4/4 ve 4/24. ayetlerinde²³¹ de değişik şekilde konu edilen mehir, kadınlara daha çok ahlaki amaçla yapılan ekonomik bir yardım olmasına rağmen, maruf çerçevesinde karşılıklı olarak belirlenmeden yapılan evliliklerden sonraki boşanmalarda iki tarafın gücüne göre uygun bir bedel olarak belirlenip kadınlara ödenmesi gerektiği ve eğer belirlenmiş ise evliliğin iptali sebebiyle yarısının ödenmesi gerektiğini ancak hak sahibinin vazgeçmesinin de mümkün olduğunun değişken ve araçsal olarak göstermesidir.

İlgili ayetler:

“Henüz dokunmadığınız veya kendilerine bir mehir belirlemediğiniz kadınları boşamanızdan dolayı da, size bir günah yoktur. Bu durumda onlara, zengin olan kendi gücüne göre, yoksul olan da kendi gücüne göre olmak üzere, örfe uygun olarak, bir teselli hediyesi (mut'a) versin. Bu, iyi davrananlar üzerine bir borçtur.” (el-Bakara, 2/236.)

“Eğer onları, kendilerine henüz dokunmadan, ama mehirlerini belirledikten sonra boşayacak olursanız, o zaman, onlara belirlediğiniz mehrin yarısını (verin). Ancak, kadınların haklarından vazgeçmesi ya da nikâh akdini elinde bulunduranın bu hakkı bağışlaması durumu bunun dışındadır. Çünkü bağışlamanız, takvaya daha yakındır. Şu halde, aranızdaki iyiliği unutmayın. Çünkü Allah, yapmakta olduklarınızı çok iyi görendir.” (el-Bakara, 2/237.)

²³¹ “Kadınlara mehirlerini isteyerek verin. Ancak, o mehrin bir bölümünü kendi istekleri ile size bağışlayacak olurlarsa, o takdirde onu da afiyetle yiyin!” (en-Nisâ, 4/4.)

“Ve sahip olduğunuz câriyeler dışında, evli bulunan kadınlarla evlenmeniz de size haram kılınmıştır. Allah'ın size buyruğu budur. Bunlardan başkasını, iffetli olmak ve zinadan kaçınmak üzere, mallarınızla istemeniz size helal kılınmıştır. O halde, onlardan yararlanacak olursanız, kendilerine kararlaştırılmış olan ücretlerini verin: bununla birlikte, ücretlerin kararlaştırılmasından sonra, karşılıklı olarak anlaşmış olduğumuz hususlarda, sizin için bir sakınca yoktur. Kuşkusuz Allah, çok iyi bilen, çok bilge olandır.” (en-Nisâ, 4/24.)

44) el-BAKARA SÛRESİ 2/240. AYETTEKİ HUKUKSAL AMAÇ:

Kadınları Koruma Güçlü Ana Amacı çerçevesinde, marufa (ortak insanlık değerlerine) atıf yapılarak zayıf kabul edilen kadınlara bir yıl süre ile geçinme olanağı sağlayacak ekonomik bir varlık bırakılması ve evlerinde bir yıl süre ile oturabilmelerini sağlamak üzere kocalarının onlar lehine vasiyette bulunmaları gerektiğinin değişken ve araçsal olarak gösterilmesidir.

İlgili ayet: *“Sizden ölüp de geride eşler bırakan erkekler, eşlerine, bir yıl boyunca, geçimlerini sağlayacak mal verilmesini ve (bu süre içinde) evlerinden çıkarılmamalarını vasiyet etsinler. Ancak, kendileri çıkarlarsa, bu takdirde, kendi başlarına, örfe uygun olarak yapacaklarından dolayı, size bir sorumluluk yoktur. Allah, gerçekten çok güçlü, tam hüküm ve hikmet sahibi olandır.” (el-Bakara, 2/240.)*

Bu ayetin el-Bakara sûresi 2/234 numaralı ayet ile neshedildiği görüşü uygun olamaz. Çünkü 2/234 numaralı ayetteki süre, gebelik durumunu kesin olarak belirleme amacına yönelik olduğu halde, bu ayetteki daha uzun olan süre; ihtiyaçlı kadına yardımı amaçlamaktadır.

45) el-BAKARA SÛRESİ 2/241. AYETTEKİ HUKUKSAL AMAÇ:

Kadınları Koruma Güçlü Ana Amacı çerçevesinde, boşanan kadınların acze düşmeleri ölçüsünde, kocalarından bir tazminat (mut'a) almaya hakları olduğunun marufa atıf yapılarak değişken ve araçsal olarak gösterilmesidir.

İlgili ayet: *“Boşanmış kadınlar da, örfe uygun olarak geçimlerinin sağlanması hakkına sahiptirler. (Bu), Allah'tan korkanlar üzerine bir borçtur.” (el-Bakara, 2/241.)*

46) el-BAKARA SÛRESİ 2/242. AYETTEKİ HUKUKSAL AMAÇ:

Hukuksal Metinlerin Akıl Ve Bilime Göre Değerlendirilmesi Güçlü Ana Amacıdır.

İlgili ayet: “Allah, aklınızı kullanmanız için, size ayetlerini böylece açıklamaktadır.” (el-Bakara, 2/242.)

İlgili ayette, marufa (ortak insanlık değerleri) yapılan birçok atıftan sonra; sıralanan bu hukuksal hükümlerin amaçsal olarak anlaşılabilmesi için akıl yürütülmesi gerektiği ortaya konmuştur.

Kur’an’da kırk dokuz yerde geçen “akıl yürütme”²³² ile ilgili sözcüklerin, sekiz tanesinin bu sûrede geçmiş olması; en çok bu sûrede geçen hukuksal güçlü ana amaçlar üzerinde akıl yürütmenin önemine bir işaret sayılabilir.

47) el-BAKARA SÛRESİ 2/243, 2/244 VE 2/245. AYETLERDEKİ HUKUKSAL AMAÇ:

Vatan Savunmasının Vazgeçilmezliğini Gösterme Güçlü Ana Amacıdır.

İlgili ayetler:

“Sen, sayıları binlerce olmasına rağmen, yine de ölümden korktukları için yurtlarını terk edenleri görmedin mi? Allah onlara, ‘Ölün!’ diye seslenmiş ve sonra da onları yeniden hayata döndürmüştü. Hiç kuşku yok ki, Allah, insanlara karşı çok lütuf sahibidir; ama insanların çoğu yine de şükretmezler.” (el-Bakara, 2/243.)

“Allah yolunda savaşın ve bilin ki, Allah çok iyi işiten, çok iyi bilendir.” (el-Bakara, 2/244.)

“Karşılığını kat kat artırarak vereceği, güzel bir borcu Allah’a verecek olan kimdir? Allah, hem darlık verir hem de bolluk verir. (Sonunda) O’na döndürüleceksiniz.” (el-Bakara, 2/245.)

²³² Abdalbâkî, Muhammed Fuâd, el-Mu’cemu’l-Mufehres li Elfâzi’l-Kur’âni’l-Kerîm, Kâhire 1378/1958, “akale” mad.

İlgili ayetlerde, yukarıdaki ana amaca ek olarak, kaçınılmaz zorunluluklar dışında vatanın düşmana terk edilmeyeceği, savunulmasının hayati önem taşıdığı, vatani ve vatan savunmasını terkin öldürülmeyi hak edecek bir suç olduğu (Allah'ın onlar hakkındaki hükmünün “ölünüz” şeklinde olduğu) ortaya konmuş ve savunma savaşına çağrı yapılarak, bu yolda çekilecek sıkıntıların (bedensel ve ekonomik sıkıntılar) sonuçta genişlik ve rahatlık sağlayacağı; gibi amaçlar da belirtilmiştir.

48) el-BAKARA SÛRESİ 2/247. AYETTEKİ HUKUKSAL AMAÇ:

Siyasi Önderlerin Yetenekli Ve Bilge Kişilerden Seçilmesini Sağlama Güçlü Ana Amacıdır.

İlgili ayet: *“Peygamberleri onlara, Allah, Talut'u size hükümdar olarak göndermiştir” demişti. Onlar, Biz hükümdarlığa ondan daha lâayık iken ve ona da bol mal verilmemiş iken, nasıl olur da bize hükümdar olur? diye karşılık vermişlerdi. Peygamber de, Hiç kuşkusuz Allah, onu sizin için seçmiş ve onu ilim ve beden bakımından üstün kılmıştır. Allah, hükümdarlığını dilediğine verir. Allah lütfu geniş olan, çok iyi bilendir, demişti.” (el-Bakara, 2/247.)*

İlgili ayette, Talut'un siyasi önder seçilmesi anlatılırken, onun üstün vasıflarına değinilerek; önderlerin bilgi ve fiziksel güç açısından en üstün kişilerden seçilmesini sağlayacak hukuksal düzenlemelerin yapılması gerektiği amaç olarak gösterilmiştir.

49) el-BAKARA SÛRESİ 2/249 VE 2/250. AYETLERDEKİ HUKUKSAL AMAÇ:

Ordularda Emir Ve Komutaya Tartışmasız Uyulmasını Sağlama Güçlü Ana Amacıdır.

İlgili ayetlerde, sıcak savaşta ve hazırlık döneminde emir ve komutaya uymanın konacak kurallarla sağlanması gerektiği ve ancak emir ve komuta zinciri ile birbirine bağlı bir ordunun kendisinden güçlü orduları yenebileceği hatırlatılarak; emir ve komutaya uyma amacı ortaya konmuş bulunmaktadır.

İlgili ayetler:

“Sonra Talut, ordusuyla birlikte ayrılınca, (askerlerine), Allah sizi bir ırmak ile deneyecektir. Şu halde kim ondan içerse, o benden değildir; ancak kim ondan içmez ya da bir avuç ile yetinirse, (iyi bilsin ki) işte o bendendir, demişti. (Bu uyarıya rağmen) onlar, içlerinden çok azı dışında, yine de sudan içmişlerdi. Talut ve onunla birlikte inananlar ırmağı geçerlerken, (ırmağın öbür ucunda kalanlar), Bugün bizim Calut ve ordusuna karşı koyacak gücümüz yoktur, dediler. (Bunun üzerine) Allah’a kavuşacaklarını bilenler ise, Nice sayıca az topluluk, Allah’ın izniyle, sayıca çok olan topluluğu yenmiştir. Çünkü Allah, sabredenlerle birlikte, demişlerdi.” (el-Bakara, 2/249.)

“Calut ve ordusuyla karşı karşıya geldiklerinde de, onlar, Ey Rabbimiz! Üzerimize sabır yağdır, bize direnme gücü ver ve inkârcı olan bu topluluğa karşı bize yardım et! diye dua etmişlerdi.” (el-Bakara, 2/250.)

50) el-BAKARA SÛRESİ 2/251 VE 2/252. AYETLERDEKİ HUKUKSAL AMAÇ:

Hukuksal Düzenin Korunabilmesi İçin Kuvvetli Ordulara Sahip Olma Güçlü Ana Amacıdır.

İlgili ayetler:

“Böylece onlar, Allah’ın izni ile onları bozguna uğrattılar. Davud da, Calut’u öldürdü. Allah, Davud’a hükümdarlık ve bilgelik vermiş ve ona dilediğini öğretmişti. Eğer Allah’ın, insanlardan bir kısmını diğer kısmıyla savması olmasaydı, yeryüzünde bozgunculuk egemen olurdu. Ancak Allah, âlemlere karşı lütuf sahibidir.” (el-Bakara, 2/251.)

“İşte bunlar sana, gerçek olarak okumakta olduğumuz, Allah’ın ayetleridir. Hiç kuşkusuz, sen, gönderilen elçilerdensin.” (el-Bakara, 2/252.)

İlgili ayetlerde, Davud peygamberin zaferinden bahisle, gücünü hukuktan (Allah'tan) alan ordular olmadıkça, yeryüzünde bozgunculuğun ve zulmün önlenemeyeceği gerçeği hatırlatılarak; güçlü ordulara sahip olma amacı dile getirilmiştir.

51) el-BAKARA SÛRESİ 2/256. AYETTEKİ HUKUKSAL AMAÇ:

Dinde Zorlama Yapılmaması Güçlü Ana Amacıdır.

İlgili ayet: “*Dinde zorlama yoktur! Çünkü doğru yol ile eğri yol, apaçık ortaya çıkmıştır. O halde, artık kim tağutu (azgınları) reddedip de, Allah’a inanırsa, kopması mümkün olmayan sağlam bir kulpa yapmıştır. Allah çok iyi işiten, çok iyi bilendir.*” (el-Bakara, 2/256.)

İlgili ayette, güçlü ana amaç yanında inanç ve kanaat hürriyetinin toplum içinde (dinde) ve toplumlararası hâkim kılınması gerektiği, dinsel özgürlük düzeninin sağlanması dışında bir sebeple dinde zorlama yapılamayacağı, doğru ile yanlışın ortaya çıkmasını sağlayacak olan inanç ve kanaat hürriyetine sahip olma ve bunu açıklayarak yayma hürriyetlerine dokunulamayacağı en kapsamlı biçimiyle ek amaçlar olarak ortaya konmuş bulunmaktadır.²³³

52) el-BAKARA SÛRESİ 2/269. AYETTEKİ HUKUKSAL AMAÇ:

İnsanın Yapıcı Akılla Hikmete Ulaşıp Yararlı İşler Yapmasını Sağlama Güçlü Ana Amacıdır.

İlgili ayet: “*Allah, hikmeti/bilgeliği dilediğine verir; kime de bilgelik verilmişse, (iyi bilsin ki) ona çok hayır verilmiştir. Ama bunu, akıllı kişilerden başkası anlayamaz.*” (el-Bakara, 2/269.)

İlgili ayette iki defa geçen “hikmet” sözcüğü “hekeme” kökünden türemiş olup, düşünsel yargı dâhil her tür yargılama ile muhkemlik yani sağlam ve değişmezlik ve

²³³ Detaylı bilgi için bkz. Elmalılı, age, II, 862 vd.

bilgelik anlamlarını da içeren kavramlaşmış bir sözcük olarak el-Bakara sûresinde türevleriyle birlikte on altı yerde konu edilmiştir. Bunların altı tanesi “hikmet” (bilgelik), yedi tanesi “hekîm” (yani bilgeliğe sahip olan) anlamında olup, bunların bu sûredeki toplam sayısı ise on üçtür. Son ikisinin bu sûrede son defa tekrar edildiği bu ayette ise “hikmete verilmek” yani hikmete erdirilmiş olmak, ona teslim olup çok hayır (fayda) üreten bir kişi olmak anlamında işlevsel bir kavram haline getirilerek; kişilerin hikmete sahip olmaları ve yararlı işler yapmaya yönlendirilmeleri amaçlanmış bulunmaktadır.

Kur’an’da yer alan “hikmet” kavramı ile ilgili toplam sözcük ²³⁴ sayısı 210 adet olup bunların 117 tanesi “hikmet” (bilgelik) ve “hekîm” (bilgeliğe sahip olan) şeklinde geçmektedir. Böylece “hikmet” ve “hekîm” sözcüklerinin el-Bakara sûresinde geçme oranları 13/117, üçüncü sûre olan Âl-i İmrân sûresindeki geçme oranları 8/117 ve dördüncü sûre olan en-Nisâ sûresindeki geçme oranları 14/117 ve beşinci sûre olan el-Mâide sûresinde ise 3/117’dir.

Önemli bir kaynak kavram olarak görülmesi gereken bu sözcük ile türevlerinin, değişmez ana amaçların yer aldığı Kur’an’ın ilk beş sûresindeki toplam geçme oranının $13/117 + 8/117 + 14/117 + 3/117 = 38/117$ gibi yüksek bir seviyeye ulaşmış olması; dikkat çekicidir.

Yine her dört uzun sûrede “hikmet” kavramı ile ilgili birçok sözcük kullanıldıktan sonra son kullanımlarında, el-Bakara sûresi 2/269 numaralı ayette “hikmet”e verilenlerin temiz akıl sahipleri olduğu vurgusu ile, Âl-i İmrân sûresi 3/164 numaralı ayette “kitap” ve “hikmet” ikilemi ile, en-Nisâ sûresi 4/170 numaralı ayette “hekîm” ve el-Mâide sûresi 5/118 numaralı ayette “hikmet” şeklinde geçmesi dikkat çekici bir diğer husustur.

Ayrıca son inen sûre olan el-Mâide sûresinde biri “hikmet” ikisi “hekîm” olan “bilgelik” anlamındaki sözcüklerin dışında kalan bu kökle ilgili on altı sözcüğün “hüküm verme” anlamındaki sözcüklerden olması dikkat çekici bir diğer durumdur.

²³⁴ Abdulbâkî, Muhammed Fuâd, age, “hekeme” mad.

Kur'an'da en çok bu şekilde beşer defa tekrarın yer aldığı el-En'âm ve el-Enbiyâ sûreleri de dikkate alındığında, el-Mâide sûresinde ağırlıklı şekilde on altıya ulaşan bu tekrar; bu sûrenin son inen sûre olması ve Kur'an'da yer alan değişmez (muhkem) hükümlerin sonlandırıldığı sûre olması ile ilgili olsa gerektir.

53) el-BAKARA SÛRESİ 2/270, 2/271, 2/272, 2/273 VE 2/274. AYETLERDEKİ HUKUKSAL AMAÇ:

Toplumsal Gelirin Adil Şekilde Bölüşülmesi Güçlü Ana Amacıdır.

İlgili ayetler:

“Yaptığımız her bağışu veya adadığımız her adağı, kuşkusuz Allah bilir. Zalimler için hiçbir yardımcı yoktur.” (el-Bakara, 2/270.)

“Sadakaları açıktan verirsiniz ne güzel! Bununla birlikte, onları yoksullara verirken gizlerseniz bu, sizin için daha hayırlıdır. Allah da, (bu sebeple) günahlarınızın bir bölümünü örter. Çünkü Allah, yapmakta olduklarınızdan haberdardır.” (el-Bakara, 2/271.)

“Onları doğru yola ulaştırmak senin görevin değildir; ancak Allah dilediğini doğru yola ulaştırır. Hayır olarak yapacağınız her harcama kendiniz içindir. Zaten siz, sadece Allah'ın hoşnutluğunu kazanmak için harcarsınız. O halde, hayır olarak yaptığınız her harcamanın karşılığı da size, hiçbir haksızlığa uğratılmaksızın, tam olarak verilecektir.” (el-Bakara, 2/272.)

“(Sadakalar), kendilerini Allah yoluna adamalarından ötürü, kazanç için yeryüzünde dolaşamayan yoksullar içindir. İffetli davranışlarından dolayı, bilmeyen onları zengin sanır. Sen ise, onları yüzlerinden tanırsın. Onlar, insanlardan yüzüzlük edip bir şey istemezler. Hayır olarak ne harcarsanız, kuşkusuz Allah onu çok iyi bilendir.” (el-Bakara, 2/273.)

“Mallarını gece ve gündüz, gizli ve açık Allah yolunda harcayanların ecirleri, Rableri katında olacaktır. Onlar için bir korku yoktur, onlar üzülmeyeceklerdir.” (el-Bakara, 2/274.)

İlgili ayetlerde, yukarıdaki güçlü ana amaç ile birlikte yoksul ve yardıma muhtaç tüm insanlara (inanın ve inanmayan herkese) onları doğru yola sokmak (dindar yapmak) konusunda baskı yapmaksızın ve onurlarını zedelemeksizin yardım edilmesi gerektiği ve bunun için gerekli kurumsallaşmanın sağlanmasının kişinin toplum üzerindeki hakkı olduğu²³⁵ ve fırsat eşitliği yaratılarak toplumsal gelirin adil şekilde bölüşülmesinin amaçlanması gerektiği ortaya konmuş bulunmaktadır.

54) el-BAKARA SÛRESİ 2/275, 2/276, 2/277, 2/278, 2/279 VE 2/280. AYETLERDEKİ HUKUKSAL AMAÇ:

Sermayenin (Malvarlığının) Ve Alışverişin, Haksız Getiri (Riba) Aracı Olarak Kullanılmasını Önleme Güçlü Ana Amacıdır.

İlgili ayetler:

“Riba yiyenler, (kabirlerinden) ancak şeytanın çarpmış olduğu kimsenin kalktığı gibi kalkarlar. Bu, onların, Alış- veriş de riba gibidir, demiş olmalarından ötürüdür. Oysa Allah, alış- verişi helal, ribayı ise, haram kılmıştır. Bundan sonra, kime Rabbinden bir öğüt ulaşır da, ribadan vazgeçerse, geçmişte olan kendisininidir ve artık onun işi Allah’a kalmıştır. Bununla birlikte, kim de yeniden ribaya dönerse, işte onlar cehennem halkı olacaklar ve orada sürekli olarak kalacaklardır.” (el-Bakara, 2/275.)

“Allah, ribayı yok eder, sadakaları ise artırır. Allah, hiçbir günahkâr nankörü sevmez.” (el-Bakara, 2/276.)

“İnananlara, iyi işler yapanlara, namazı kılanlara ve zekâtı verenlere gelince; onların ödülleri Rableri katında olacaktır. Onlara hiçbir korku yoktur, onlar üzülmeyeceklerdir.” (el-Bakara, 2/277.)

²³⁵ Geniş bilgi için bkz. Elmalılı, age, II, 940 vd.

“Ey inananlar! Allah’tan korkun ve gerçekten inananlardan iseniz, ribanın kalanından vazgeçin.” (el-Bakara, 2/278.)

“Eğer (size emrolunanı) yapmayacak olursanız, Allah’a ve elçisine karşı savaş açtığınızı bilin! Bununla birlikte tövbe edecek olursanız, esas malvarlığınız sizindir. Böylece ne haksızlık etmiş ne de haksızlığa uğramış olmazsınız.” (el-Bakara, 2/279.)

“Eğer borçlu darlık içinde ise, eli genişleyinceye kadar bir süre vermek gerekir. Ancak borcu sadaka olarak bağışlamanız ise, eğer bilerseniz, sizin için daha hayırlıdır.” (el-Bakara, 2/280.)

Kur’an’daki sûre ve ayet sıralamasına göre ilk defa bu ayette geçen “riba” sözcüğü, “rebeve” kökünden olup mastarı “artmak” anlamındadır. Kur’an’ın çeşitli yerlerinde bu kökten türemiş olan “terbiye”, “beslenme”, “daha çok” ve “tepe” anlamlarını içeren sözcükler de mevcuttur. Ancak terimsel bir içerik kazandırılarak “haksız getiri/haksız kazanç” anlamında (getirinin haksız olanını yansıtır terimsel kavram) Kur’an’da kullanılan “riba” sözcüğü ²³⁶ el-Bakara’da beş, Âl-i İmrân’da bir, en-Nisâ’da bir, er-Rûm’da bir olmak üzere toplam sekiz yerde ve birçok hadiste kullanılmış olmasına rağmen, ilk dönem Müslümanları arasında anlamı tartışmalı bir kavram ²³⁷ olmuştur. Devam eden tarihsel süreç içinde Müslümanların tasarruf ve sermayelerini kiraya vermelerini engelleyen bu tartışmalar halen devam etmektedir. ²³⁸

Kur’an’ın kullandığı riba sözcüğünü bırakarak, onun yerine yine Kur’an’da dolup taşma anlamında geçen “faiz” sözcüğünün (el-Mâide sûresinin 5/83. ayetinde olduğu gibi ²³⁹) kullanılması; kavramların karışmasına sebep olmuştur.

²³⁶ Abdalbâkî, Muhammed Fuâd, age, “rebeve” mad.

²³⁷ Hz. Ömer şöyle demiştir: “Üç şey vardır ki, Resulullah (sav)’ın onları açıklamış olması benim için dünyadan ve dünyadaki her şeyden daha sevimli olacaktır. Bunlar; kelâle (nin ne olduğu), riba (ya dair bazı hususlar) ile hilâfet (Hz. Peygamberden sonra kimin halife olacağı) meseleleridir. Bunu İbn Mace, Süneninde rivayet etmiştir”, Kurtubî, age, V, 579. Ayrıca farklı bir rivayet için bkz. Hinn, Mustafa Saîd, age, s. 79.

²³⁸ Başaran, Selman, Bütün Yönleriyle Faiz Hadisleri, İlim ve Kültür Yayınları, Bursa 1986, s. 89 vd.

²³⁹ “Bu yüzden, sen onların elçiye indirilene dinlediklerinde, tanıdıkları gerçekten dolayı, gözlerinin yaşla dolup taşığını görürsün.” (el-Mâide, 5/83.)

Sermayenin (ekonomik varlık) kiraya verilmesine karşı çıkılmayan er-Rûm sûresinin 30/39 numaralı ayetinde ²⁴⁰ şöyle denmektedir: “İnsanların malları içinde çoğalmasa için (liyerbuve fi emvalinnas), riba türü bir ekonomik getiri elde etmek (getirisiyle geri almak için) amacıyla (min riben), verdiğiniz ekonomik varlıklar yoluyla (ma ateytüm) ²⁴¹ yaptığınız iyiliğin; Allah katında artırılmış bir ödülü yoktur (karşılığı alındığı için). Ama zekât (karşılıksız verme) ise Allah katında kat kat ve artırılmış olarak ödüllendirilecektir.”

Bazı müfessirler, bu ayette yasak (haram) olmayan bir riba türünden bahsedildiğini; kabul etmişlerdir. ²⁴² Buna göre, Kur'an'daki “riba” terimsel anlamı dışında; yasaklanmayan bir riba (getiri) mevcuttur. Nitekim ayetin genel anlamına göre, daha fazlası geri alınmak üzere verilenin bir ödülün yasaklamaya konu olamayacağı; yani sermayenin kiraya verilmesinin yasaklanmadığı gösterilmektedir.

Bu ayette “karşılığı fazlası ile geri alınabilecek olan bağış ve ödülünden” söz edildiğini düşünen bazı müfessirlerin ise; gerçekte “verilen sermayenin (mal varlığının) getirili olarak geri alınmasını” gözden kaçırdıkları anlaşılmaktadır. ²⁴³

Kur'an kavramlarını yorumlamada otorite kabul edilen Râgıb'ın Müfredâtü Elfazî'l-Kur'an adlı eserinin “rebeve” maddesinde “...Riba sermayeye (ana malvarlığına) eklenen fazlalık demektir. Ancak dindeki terimsel kullanımda, bu fazlalığın bir kısmına riba dendiği halde; diğer bir kısmına riba denmemiştir. er-Rum sûresinin 30/39. ayetindeki kullanım yasak olmayan artışı, el-Bakara sûresinin 2/276. ayetindeki uyarı ise yasak olanı göstermektedir. Muhakkak ki bereket olarak nitelenen makul artışı; ribadan üstün tutularak ayrılmıştır...” denmiş olmasına rağmen araştırmacılar tarafından bunun göz ardı edildiği görülmektedir.

²⁴⁰ “İnsanların mallarında, artış sağlamak üzere faiz olarak verdiklerinize gelince; (bilin ki), onlar Allah katında artmaz. Allah'ın hoşnutluğunu kazanmak üzere zekat olarak verdiklerinize gelince; (bilin ki), işte onlar, mallarını katlayarak arttıranlardır.” (er- Rûm, 30/39.)

²⁴¹ Çantay, Hasan Basri (ö.1385/1964), Kur'an-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm, II, 365/Dipnot 7 (Beyzâvî).

²⁴² Kurtubî, age, XIII, 489.

²⁴³ Kurtubî, age, XIII, 489 vd.

Nitekim Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları arasında yer alan Kur'an Yolu Türkçe Meal Ve Tefsir adlı eserde, yukarıdaki anlatım "...Ancak din bu fazlalığın bir kısmına riba deyip diğerlerine dememiştir..." şeklinde kısaltılarak eksik verilmiştir.²⁴⁴

Yine en-Nisâ sûresinin 4/161 numaralı ayetinde²⁴⁵ ise, Yahudiler kınanırken, riba almalarının konu edilmesinin ardından, bu eleştirinin insanların mallarını aralarında haksız yollarla yemeleri ile pekiştirilmesinin; ribanın haksız bir getiri olması halinde haksız kazanç genel kavramı içinde sayılacağını ayrıca göstermektedir.

Bu çıkarımlar çerçevesinde bakıldığında, yasak riba konusunun güçlü ana amaç olarak el-Bakara sûresinin 2/275–276–277–278–279–280 numaralı ayetlerinde alışveriş şartlarını taşımayan bir getiri olarak düzenlendiğini ve takip eden sûre olan Âl-i İmrân sûresinin 3/130–131–132 numaralı ayetlerinde²⁴⁶ ise, ribanın özel bir şekli olmak üzere, kat kat riba yasağının düzenlendiğini ve bu yasağın ayırıcı vasfının, ödeme güçlüğü içindeki borçlunun kabul etmek zorunda kaldığı istem dışı haksız getiri olarak; ortaya konduğu görülmektedir. Çünkü tüm inananlara kesin çağrı ve korkutma nitelikleri sebebiyle muhkem (kesin/değişmez) amaç içerdiği görülen Âl-i İmrân sûresindeki bu ayetlerde, "Ey tüm inananlar, kat kat ribayı yemeyin! ..." demek suretiyle, içine düştüğü ödeme güçlüğü ve diğer iradeyi sakatlayan etkiler altındaki borçludan, serbest iradesi ile belirlenmiş getiri dışında, ribaya riba yürütülmek suretiyle katlanan haksız ve fahiş getirinin (ezaf-ı muzaafa), alınmaması emredildiği gibi, takip eden ayetlerde de Allah'tan ve onun cezalandırmasından sakınılması ile Allah ve elçisinin emirlerine uyulmasının pekiştirilerek emredilmiş olmasının, yasaklanan ribanın, bu en önemli riba türü olan "kat kat riba" gibi; serbest irade ve istem dışında haksız ve fahiş olarak elde edilen getiri olduğu görülmektedir.

²⁴⁴ Komisyon, Kur'an Yolu Türkçe Meal Ve Tefsir, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2006, I, 430.

²⁴⁵ "Yine, bir kısım Yahudilerin zulmetmeleri, birçok kimseyi Allah yolundan çevirmeleri, (Tevrat'ta) yasaklanmalarına rağmen faiz almaları ve insanların mallarını haksız yere yemeleri yüzünden, kendilerine helal kılınmış olan temiz ve güzel şeyleri onlara haram kıldık. İçlerinden inkâr edenlere can yakıcı bir azap hazırladık." (en-Nisâ, 4/161.)

²⁴⁶ "Ey inananlar! Kat kat arttırılmış olarak faiz yemeyin! Allah'tan korkun ki, kurtuluşa eresiniz." (Âl-i İmrân, 3/130–131.), "Allah'a ve elçiye itaat edin ki, size merhamet edilsin!" (Âl-i İmrân, 3/132.)

Diğer taraftan el-Bakara sûresinin 2/275 numaralı ayetinde, ribanın alışveriş (serbest ve sağlam iradeye dayalı değişim) olmadığı belirtilmesi son derece dikkat çekicidir. Ayetin bu bölümünde, yasaklanan getiri olarak riba; zıttı ile tarif edilmiştir. Yani ribanın alışveriş olmayan bir şey olduğu çarpıcı bir üslupla dile getirilmiştir. Alışveriş kavramı tüm borç doğuran sözleşmeleri kapsamına alır. Borç doğuran sözleşmelerde ise, ister tek taraflı ister çift taraflı ister çok taraflı olsun; borcun doğması için sakatlıktan arınmış karşılıklı iradenin (rızanın) bulunması; vazgeçilmez şarttır. Esasen en-Nisâ sûresi 4/29. ayette karşılıklı rızaya dayanmayan alış-verişlerin haksız ve batıl olduğu ve bundan kaçınılması gerektiği bir güçlü ana amaç olarak ortaya konmuş bulunmaktadır.²⁴⁷ Yasaklanan ribada ise, alışverişte olduğunun aksine, borçlunun kabul ettiği getiri; sağlam bir iradeye (rıza) dayanmıyor demektir. Hukuken borçlunun kabul ettiği getirinin alışveriş olmasını engelleyecek başka bir gerekçe gösterilemez. Nitekim ayetlerde ve hadislerde her hangi bir gerekçe gösterilmemiş olmasının; var kabul edilen bu gerekçeyi (irade fesadı gerekçesi) çağrıştırdığı görülmektedir.

Devam eden ayetlerde yer alan, borçlanma yoluyla sermaye kiralanmasında menfaatler dengesinin korunması (zulüm yapmama ve zulüm görmeme prensibi), borçlunun ödeme güçlüğü içinde olması halinde ona süre verilmesi, mümkün ise alacağın başışlanması tavsiiye edilmesi gibi metinlerin; tümünün sermayenin haksız getiri ve sömürü aracı olarak kullanılmasını önlemeyi amaçladığı anlaşılmaktadır.

55) el-BAKARA SÛRESİ 2/282. AYETTEKİ HUKUKSAL AMAÇ:

Borç Doğuran (Süreye Bağlı) Sözleşme Ve Taahhütlerin Kuşkuya Yer Vermeyecek Şekilde Belirlenmesi Güçlü Ana Amacıdır.

İlgili ayet: *“Ey inananlar! Belirli bir süreye kadar birbirinize borç verdiğinizde, onu yazın! Aranızda bir yazıcı (onu) doğru olarak yazsın. Yazıcı, Allah’ın kendisine öğrettiği şekilde yazmaktan kaçınmasın, yazsın! Borçlu olan da yazdırsın, Rabbi olan*

²⁴⁷ “Ey inananlar! Karşılıklı rızaya dayanan ticaret dışında, aranızda mallarınızı haksız yollarla yemeyin ve birbirinizi öldürmeyin. Çünkü Allah, size karşı çok merhametli olandır.” (en-Nisâ, 4/29.)

Allah'tan korksun ve borçtan bir şey eksiltmesin. Eğer borçlu, akli ermez veya zayıf biri olur yahut da bizzat kendisi yazdıramayacak durumda bulunursa, (onun yerine) velisi, doğru olarak yazdırsın. Erkeklerinizden iki kişiyi de tanık tutun; eğer iki erkek bulunmazsa, tanıklıklarına güvendiğiniz bir erkek ile birinin şaşırmaması durumunda, diğerinin hatırlatması için iki kadın tanık yeter. Tanıklar, çağrıldıklarında (tanıklık etmekten) kaçınmasınlar! Büyük olsun küçük olsun, borcu süresi ile birlikte yazmaktan üşenmeyin! Bu, Allah katında daha adil, tanıklık bakımından daha güvenli ve sizin kuşkuya düşmemeniz için daha uygundur. Bununla birlikte, aranızda yapmakta olduğunuz ticaret, peşin bir ticaret ise, onu yazmamanızdan dolayı size bir günah yoktur. Alış-veriş yaptığınızda da tanık tutun! Ne yazıcıya, ne de tanığa zarar verilmesin! Eğer bunu yaparsanız, kuşkusuz bu, sizin için doğru yoldan çıkmak olur. Allah'tan sakının. Allah size öğretiyor. Allah her şeyi çok iyi bilendir.” (el-Bakara, 2/282.)

Kur'an'ın bu en uzun ayetinde borç doğuran sözleşme ve taahhütlerin belirlenmesi güçlü ana amacını gerçekleştirmek üzere birçok değişime açık (vesail) hüküm gösterilmiştir. Sözleşmenin yazı ile belirlenmesi, noter (kâtibî adl) onayının sağlanması, sözleşme metninin borçlunun dürüst ve samimi beyanları ile oluşturulması (borçlunun takriri), borçlunun reşit bir kişi olmaması veya vesayete muhtaç bir kişi olması halinde sözleşme metninin borçlunun velisi veya vasisinin doğru beyanları ile oluşturulması, oluşturulacak borçlanma metninin iki erkek tanıkla delillendirilmesi (ayetin indiği dönemde ticareti daha çok erkeklerin bilmesi sebebiyle), iki erkek tanık bulunamadığında hiç olmazsa bir erkek ve yanında iki kadın (ticareti iyi bilmeyen kadın tanıkların bu ticari kavramları unutmaları halinde hatırlamakta birbirlerine yardım edebilmeleri için) tanıkla metnin ve içeriğinin delillendirilmesi, tanıkların ise tanıklıktan çekinmeyerek borçlanma metnindeki amaçları gerektiğinde tam olarak açıklamaları, borçlanma metninin mümkün olan en teferruatlı şekilde yazılması şeklindeki tüm hükümlerin; sözleşmeleri belirleme (tespit) güçlü ana amacına yönelik olduğunu ve tüm bu sözleşmeleri belirleme (tespit) yöntemlerinin çağın şartlarına göre değişebileceği söylenebilir.

56) el-BAKARA SÛRESİ 2/283. AYETTEKİ HUKUKSAL AMAÇ:

Sözleşme Ve Taahhütlerin Belirlenmesi Güçlü Ana Amacı çerçevesinde borç doğuran sözleşme ve taahhütlerde yazı ile belirleme (tespit) güçlüğü olduğunda (yolculuk vs.) bu belirlemenin, teslim alınmış rehin (sözleşmedeki borcun yerine getirilmemesini karşılayacak teminat) ve tanığa (takdiri delillere) dayandırılarak yapılabileceğinin değişken ve araçsal olarak gösterilmesidir.

İlgili ayet: *“Eğer yolculukta olur ve bir yazıcı da bulamazsanız, alınan rehinler de yeter. Bununla birlikte, eğer birbirinize güveniyorsanız, bu takdirde, kendine güvenilen, emanetini/borcunu ödesin ve Rabbi olan Allah’tan korksun. Tanık olduğunuz şeyleri gizlemeyin! Kim onları gizlerse, (bilsin ki) o, kalbi günahkâr olan kimsedir. Allah, yapmakta olduklarınızı çok iyi bilendir.” (el-Bakara, 2/283.)*

Borç doğuran sözleşme ve taahhütler için her iki ayette gösterilmiş bulunan yazma, tanık ve rehin (teminat/garanti) gibi belirleme (tespit ve ispat) araçlarının sözleşme ve taahhütleri belirleme güçlü ana amacı çerçevesinde değişime açık olduğu ve bunlarda eklemeye ve değişikliğe gidilebileceği anlaşılmaktadır. Çünkü ayette tarafların birbirlerine güvenmeleri durumunda sözleşme ve taahhüdün rehinsiz de yapılabileceğine işaret edildiği gibi bazı müfessirlerin yazma, tanık gösterme ve rehin alınması gibi emirlerin tavsiye niteliğinde olduğunu belirtmeleri de bu görüşü desteklemektedir.²⁴⁸

57) el-BAKARA SÛRESİ 2/286. AYETTEKİ HUKUKSAL AMAÇ:

Kazanım, Yükümlülük Ve Sorumluluğun Kişiselliği Güçlü Ana Amacıdır.

İlgili ayet: *“Allah, bir kimseye ancak gücü oranında yük yükler. Kişinin kazandığı iyilik kendi lehine, yaptığı kötülük ise kendi aleyhinedir. Ey Rabbimiz! Eğer unutacak ya da hata edecek olursak, (bu yüzden) bizi sorumlu tutma! Ey Rabbimiz! Bizden öncekilere yüklediğin gibi bize de ağır bir yük yükleme! Ey Rabbimiz! Gücümüzün yetmeyeceği yükü bize taşıtma! Bizi affet, bizi bağışla ve bize acı! Çünkü*

²⁴⁸ Elmalılı, age, II, 988.

Sen, bizim Mevlasısın. O halde Sen, inkârcılar toplumuna karşı bize yardım et!” (el-Bakara, 2/286.)

İlgili ayette, ilk ikisi bu sûrede olmak üzere, Kur’an’da toplam yedi kez benzer şekilde tekrar edilmiş bulunan ve “kişilerin gücünün üstündeki yükümlülükle sorumlu tutulmaması gerektiğini” gösteren güçlü ana amaç, bu ayet içinde farklı şekilde iki defa tekrar edildikten sonra, kazanımda, ödülde, yükümlülükte, zarar gideriminde, suç ve cezada kişiselliğin (şahsiliğin) geçerli olduğunu en geniş ve özlü şekilde belirten “Herkesin kazancı (iyilik ve faydası) kendi yararına; yüklendiği kaybı (kötülük ve ziyanı) ise kendi zararınadır.” güçlü ana amacı dile getirilmiş bulunmaktadır.

Fussilet sûresi 41/46²⁴⁹ numaralı ayet ile el-Câsiye sûresi 45/15²⁵⁰ numaralı ayetlerde “Kim bir iyilik yaparsa kendi yararına ve kim bir kötülük yaparsa kendi zararına yapmış olur.” şeklinde tekrar edilen kuralın çok geniş olan bu güçlü ana amaca dayandığı anlaşılmaktadır.

²⁴⁹ “Kim iyi bir iş yapacak olursa, bu kendi lehine, kim de kötülük yapacak olursa, bu da kendi aleyhinedir. Senin Rabbin, kullarına zulmedici değildir!” (Fussilet, 41/46.)

²⁵⁰ “Kim iyi bir iş yaparsa yararı kendisinedir, kim de kötülük yaparsa zararı kendisinedir. Sonunda Rabbinize döndürüleceksiniz.” (el-Câsiye, 45/15.)

III- AYET SIRALAMASINA GÖRE ÂL-İ İMRÂN SÛRESİNDE YER ALAN HUKUKSAL AMAÇLAR

1) ÂL-İ İMRÂN SÛRESİ 3/7. AYETTEKİ HUKUKSAL AMAÇ:

Kur'an Ayetlerinin, Muhkemlik (Sağlamlık/ Değişmezlik/Üstünlük) Ve Analık (Doğurganlık/Kaynaklık) Niteliklerine Sahip Güçlü Ana Amaç İçerenler Ve Böyle Olmayıp Benzeşenler (Değişime Açık Olanlar) Olarak İkiye Ayrıldığını Gösterme Güçlü Ana Amacıdır.

İlgili ayet: “Sana kitabı indiren O’dur. Onda kitabın aslını oluşturan muhkem ayetler vardır; diğerleri ise müteşâbihdir. Kalplerinde eğrilik bulunan kimseler, fitne çıkarmak ve kendilerine göre yorumlamak (te’vil etmek) için, ondaki müteşâbih ayetlerin peşine düşerler. Oysa onların yorumunu (benzeşenlerinin te’vilini) Allah’tan ve ilimde derinleşmiş olanlardan başkası bilemez. Onlar ise, ‘Biz ona inandık, hepsi Rabbimiz katındandır!’ derler. Bunu ancak akıllı kişiler düşünüp anlarlar!” (Âl-i İmrân, 3/7.)

İlgili ayette, Kur’an ayetleri, güçlü ana amaç teşkil edenler (muhkem) ve benzeşenler (müteşâbih) olarak iki ana bölüme ayrıldıktan sonra, bozguncuların, benzeşenleri kötü amaçla yorumlayıp sapkınlığa yol açtıkları hatırlatılarak, benzeşen ayetlerin gerçek yorumunun (Kur’an’da yer alan muhkem ayetlerin / güçlü ana amaçlar çerçevesinde mümkün olan yorumunun); sadece Allah tarafından ve ayetlerin tümünün Allah’tan geldiğine inanan temiz düşünceli ve bilimde uzmanlaşmış kişiler tarafından bilinebileceği vurgulanmıştır.

Değişmez güçlü ana amaçların önemli bir kısmını içermesi yüzünden, iki yıldızın birincisi (kutup yıldızı gibi yol gösterici) olarak nitelenen ²⁵¹ el-Bakara sûresinden sonra gelen Âl-i İmrân sûresinin giriş kısmında yer alan en büyük aydınlatıcı kaynak bu ayettir. Çünkü bu ayette, Kur’an ayetlerinin bir bölümünün “muhkem”

²⁵¹ Hadiste şöyle buyrulur: “İki zehrayı (yıldız) el-Bakara ile Âl-i İmrân sûrelerini okumaya devam ediniz.”, Müslim, Müsafirin, 252. bkz. Elmalılı, age, I, 147.

(sağlam/sabit/değişmez/üstün) ve “kitabın anası” (Kur’an’ın kaynak ana değerleri/güçlü ana amaçları) olduğu belirtilerek; ancak bunların dışındaki ayetlerin hükümlerinin değişime açık olabileceğine dikkat çekilmiş bulunmaktadır.

Bu ayette geçen “muhkem” sözcüğü, Kur’an’da bu sûreden sonra ikinci defa geçtiği Muhammed sûresinin 47/20. ayetinde ²⁵² aynı anlamda kullanıldığı gibi, bazı tefsirciler tarafından:

“Muhkem, açıklanmış olup içinde benzeşme olmayan” ²⁵³, “muhkem, ondan hiçbir şey neshedilmeyen” (değişmeyen) ²⁵⁴, “muhkem, yani kendisinde neshin söz konusu olmadığı ...” ²⁵⁵, “muhkem, hükmü sabit gayrı mensuh olan”. ²⁵⁶ şeklinde açıklanmıştır.

Bazı tefsircilerin Âl-i İmrân sûresinin ilgili ayetinde geçen “muhkem” sözcüğü ile ilgili açıklamaları ise şöyledir:

Bezzâvî (ö.791/1291), muhkem ayetleri açıklarken onların “sağlamlaştırılmış ve kapalılık ile ihtimalli olmaktan korunmuş” olduğunu söylediği gibi, muhkemlerin kitabın anası olmasını açıklarken de onların asıl olup diğer ayetlerin onlara göre açıklandığını (onlara döndürüldüğünü) bildirmiştir. ²⁵⁷

Suyûtî (ö.911/1505), kitabın anası olan muhkem ayetleri açıklarken, “onların hükümlerinin kendisine dayandığı asıl” olduğunu söylemiştir.

Kurtubî, İbn Abbas’ın sözlerini şöyle aktarmaktadır: “Muhkem buyruklar Kur’an-ı Kerim’in nasih (değiştiren) ayetleri, haram kılan ayetleri, farz kılan ayetleri, kendisine iman edilen ve gereğince amel olunan buyruklardır. Müteşabihler

²⁵² “İman edenler, Keşke (savaşmaya izin veren) bir sûre indirilseydi! diyorlardı. Ama içinde açık bir şekilde savaştan söz edilen muhkem (kesin) bir sûre indirildiğinde, sen kalplerinde hastalık bulunanların, ölüm baygınlığına girmiş kimsenin bakışı gibi sana baktıklarını görürsün!” (Muhammed, 47/20.)

²⁵³ Bezzâvî, el-Kâfî Nâsuriddîn Ebu’l-Hayr Abdullah b. Ömer eş-Şîrâzî, Envârü’t-Tenzîl ve Esrârü’t-Te’vîl, I-II, Mısır 1320, I, 266.

²⁵⁴ Suyûtî, Celâluddîn Abdurrahmân, Tefsîru’l-Celâleyn, Kâfî Tefsirinin Haşiyesinde, Mısır 1320, s. 266.

²⁵⁵ Kurtubî, age, XVI, 138.

²⁵⁶ Elmalılı, age, VI, 4391.

²⁵⁷ Bezzâvî, age, I, 107.

(benzeşenler) ise mensuh (değişken) ayetleri, mukaddemi, muahharı, emsali, yeminleri, kendisine iman olunup da ancak gereğince amelin söz konusu olmadığı buyruklardır.”²⁵⁸

Kurtubî, İbn Mes’ud, Katâde, er-Rabî ve ed-Dahhâk gibi âlimler ve diğerlerinin şöyle dediklerini de nakleder: “Muhkem buyruklar, neshedici (değişmez) ayetlerdir. Müteşabihler ise nesholunan (değişken) buyruklardır.”

Yine Kurtubî, en-Nehhas’ın “...Muhkem ayetler bizatihi (kendiliğinden) ayakta durabilen ve anlaşılması için başka buyruklara başvurmayı gerekli kılmayan ayetlerdir...” sözünü naklettikten sonra, “muhkem” kelimesini inceleyerek onun “ihkâm” (bir şeyi sağlam yapmak) mastarından türetilmiş ism-i mef’ul ve “sağlamlaştırılmış” demek olduğunu bildirmiştir.²⁵⁹

Fahrüddîn Râzî (ö.606/1210), tefsirinde muhkem ayetlerin müteşabih olanlara ana olması ne demektir? Sorusuna, “Ana, gerçek anlamıyla bir asıldır ki her şey ondan doğar”²⁶⁰ diyerek cevap vermiştir.

Ebussuud (ö.982/1574), muhkem ayetlerin kitabın anası olmasını açıklarken şöyle demektedir: “yani asıllar ve esas dayanaklar onlardadır. Diğerleri onlara dönük olarak açıklanır (onlara döndürülür).”²⁶¹

Elmalılı ise, muhkem ayetler için şöyle demektedir: “İlmu amelde (bilimde ve uygulamada) ittiba edilmesi lazım gelen (uyulması gereken) edillei esasiye (temel deliller), bürhanı hidayet (doğru yola ileten gerçekler) bunlardır. Diğerleri bunlara irca’ ve havale edilir (bunlara göre yorumlanır).”²⁶²

²⁵⁸ Kurtubî, age, IV, 100.

²⁵⁹ Kurtubî, age, IV, 101.

²⁶⁰ Râzî, Fahrüddîn, Muhammed b. Ömer b. Hasen, et-Tefsîru’l-Kebîr (Mefâfihu’l-Gayb), I-IX, İstanbul 1307, II, 599.

²⁶¹ Ebu’s-Suûd, Muhammed b. Muhammed el-İmadî, İrşâdu’l-Aklisselîm ilâ Mezâyal-Kur’ân’il-Kerîm, et-Tefsîru’l-Kebîr Haşiyesinde, İstanbul 1307, II, 600.

²⁶² Elmalılı, age, II, 1035.

Konu ile yakın ilgisi bulunan neshin (geniş anlamıyla değişimin) muhkem (değişmez) ayetlerde olamayacağı genellikle kabul edilmektedir. Bu konuda İbn Abbas (ö.68/687) şöyle demektedir: “Muhkem ayetler, dine uygun (helal) ve dine aykırı (haram) olan kuralları açıklayıcıdır. Onlar değiştirilmezler (nesholunmazlar), onlar daima yürürlüktedirler.”²⁶³

Kur’an’da “müteşabih” kavramı ile ilgili toplam 12 sözcük geçmekte olup:

Bunlardan üç tanesi (el-Bakara, 2/70 – en-Nisâ, 4/158 – er-Ra’d, 13/16’da geçenler)²⁶⁴ “ayırt edememek” anlamında kullanılmıştır.

Diğer ikisi ise (el-Bakara, 2/118 – el-En’âm, 6/141’de geçenler)²⁶⁵ “birbirine benzeyen iki şey” anlamında kullanılmıştır.

Bunlardan bir tanesinin (ez-Zümer 39/23’de geçen)²⁶⁶ ikizli, ahenkli²⁶⁷ (ikili, seçenekli, işlevsel olarak bir şey eklenebilen ve benzeri veya daha iyisi ile yenilenebilen ve eskimeyip diri kalan) anlamında kullanılmış olması; son derece dikkat çekicidir.

Esasen, ez-Zümer sûresinin bu 39/23 numaralı ayetinde “müteşabihen” sözcüğüne “mesaniye” sıfatı eklenerek müteşabih sözcüğü kısmen açıklanmış

²⁶³ İbn Abbâs, Tefsîru İbn Abbâs, ts. , s. 41.

²⁶⁴ “Yine onlar, “Bizim için Rabbine dua et de, onun nasıl olduğunu bize iyice açıklasın; çünkü biz onu gerçekten karıştırıyoruz. Ama, Allah dilerse, biz (onu) buluruz.” demişlerdi.” (el-Bakara, 2/70.)

“Fakat Allah, onu kendisine yükseltmiştir. Çünkü Allah, çok güçlü, çok bilge olandır.” (en-Nisâ, 4/158.)

“De ki: Göklerin ve yerin Rabbi kimdir? De ki: ‘Allah’tır.’ De ki: Siz, O’nun dışında, kendilerine ne bir yarar, ne de bir zarar verme gücüne sahip olmayan koruyucular edindiniz, öyle mi? De ki: Görmeyenle gören ya da karanlıklarla aydınlık bir olur mu? Yoksa onlar, Allah’a, O’nun yarattığı gibi yaratan ortaklar mı buldular da, Allah’ın yaratmasıyla, onların yaratmasını birbirine karıştırdılar? De ki: Allah her şeyin yaratıcısıdır ve O, var olan her şey üzerinde, tek başına egemen olandır.” (er-Ra’d, 13/16.)

²⁶⁵ “Bilgiden yoksun olanlar, “Allah bizimle konuşmalı veya bize bir mucize gelmeli değil miydi?” dediler. Onlardan öncekiler de tıpkı onların söyledikleri gibi söylemişlerdi. Kalpleri nasıl da birbirine benzemiş! Oysa Biz, kesin bilgiye ulaşmak isteyenlere, âyetleri iyice açıklamışızdır.” (el-Bakara, 2/118.)

“Çardaklı ve çardaksız bahçeleri, hurma ağaçlarını, ürünleri çeşitli ekinleri; zeytinleri ve narları, birbirine benzer ve benzemez biçimde yaratan O’dur. Bunlardan her biri ürün verince, ürününden yiyin ve hasat günü de hakkımı (zekâtını/sadakasını) verin ve sakın israf etmeyin; çünkü Allah, israf edenleri sevmez.” (el-En’âm, 6/141.)

²⁶⁶ “Allah, sözlerin en güzelini, ayetleri birbirlerine benzeyen ve (öğüt, kıssa ve hükümleri) tekrarlanan bir kitap olarak indirmiştir. Rablerinden korkanların, ondan tüyleri ürperir, ama sonunda da Allah’ı anmakla, tenleri ve kalpleri yumuşayıp rahatlar. İşte bu, Allah’ın kendisiyle dilediğini doğru yola ulaştırdığı, bir doğru yol rehberidir. Allah, kimi doğru yoldan sapıtacak olursa, artık onu doğru yola ulaştıracak hiç kimse yoktur.” (ez-Zümer, 39/23.)

²⁶⁷ Elmalılı, age, IV, 4121.

bulunmaktadır. Çünkü kastedilen, kitabın yani Kur'an'ın içindeki bir kısım sözlerin (ayetlerin) “müteşabih” ve “mesani” vasıflarını (iki vasıf birden) taşımasıdır. “Benzeşen ikişerli” (benzeşen ikiz, benzeşen seçenekli, benzeşen üs, benzeşen üs kuvvet, benzeşen kat) anlamları ancak değişken, birbirinin yerini alabilen ve yenilenebilen hükümler için kullanılabilir.

“Mesani” sözcüğüyle ilgili Elmalılı'nın bazı tespitleri yukarıdaki görüşleri destekler niteliktedir. Nitekim “mesani” sözcüğünün geçtiği Hicr sûresinin 15/87 numaralı ayetini tefsir ederken Elmalılı şöyle demektedir:

“...‘Mesna’nın veya ‘müsennat’ın cem’i (çoğulu) olan ‘mesani’ çok manidar (anlam yüklü) çok cem’iyetli bir kelimedir. Ezcümle bükülmek, kıvrılmak veya katlanmak veya tekrar edilmek suretiyle ikilenen veya diğer bir şey zammıyla (eklenmesiyle) takviye edilen (güçlendirilen) veya tenvi’ edilen (çeşitlendirilen) herhangi bir şeye ‘mesna’ denilir ki ikişer, ikili, mükerrer (yinelenmiş), bükülü, mükkeed (vurgulanmış), muhkem (kuvvetlendirilmiş), çifteli, büküm, bükümlü, büküm yeri, kat, katlı, kıvrım, kıvrımlı, kıvrak, cilveli manalarına gelir. Bu suretle herhangi bir şeyin kuvvetlerine, katlarına, kıvrımlarına ‘mesani’ denildiği gibi hayvanın dizlerine ve dirseklerine ‘mesani’-d-dabbe’ ve bir vadinin büküntülerine, dönemeçlerine ‘mesani’-l-vadi’ kezalik (yine) musikide (müzikte) ikinci tele veya çiftetellilere ‘mesani’ denir...”²⁶⁸

Diğer taraftan, “müteşabih” sözcüğüne bu ayette sıfat olarak eklenen “mesani” sözcüğünün, aynı anlamda Hicr sûresinin 15/87 numaralı ayetinde; Kur'an'ın bir kısmının sıfatı olarak kullanıldığı görülmektedir.

“Andolsun ki, biz sana ikişerliden yediyi ve o büyük Kur'an'ı verdik” anlamındaki bu ayette kastedilenin, Kur'an'ın ilk yedi uzun sûresi olduğu müfessirlerce söylenmiş²⁶⁹ olsa da kastedilen; bu yedi uzun sûre (et-Tevbe sûresi dâhil) içindeki ikizli ve seçenekli değişken ayetlerdir. Çünkü ayetteki esas sürükleyici sözcük bu “mesani”

²⁶⁸ Elmalılı, age, V, 3074 vd.

²⁶⁹ Elmalılı, age, V, 3075.

sözcüğüdür. “Mesani’den yedi” (“seb’an minel Mesani”) tamlaması bunu göstermektedir. Benzer bir açıklamayı tefsirci Râgıb Müfredâtında yaparak şöyle demektedir:

“...Hicr sûresinin 15/87 numaralı ayetinde ‘Biz sana ikiliden (mesaniden) yediyi ve büyük Kur’an’ı verdik.’ denerek Kur’an sûreleri ‘mesani’ sözcüğü ile isimlendirilmiştir. Çünkü onlar zamana göre ikilenir ve tekrar edilirler. (amaçsal olarak değişen seçenekleri ile yenilenebilirler.) Zamanla işlevsiz hale gelip silinip iptal edilen şeyler gibi silinmezler. Yine, ez-Zümer sûresinin 39/23 numaralı ayetinde ‘Allah sözün en güzelini, benzeşen ikişerli kitabı indirdi.’ denerek Kur’an’ın ‘müteşabihen mesani’ (benzeşen ikişerli); şeklinde nitelenmesi bunun gibidir.

Kur’an’ın, ‘mesani’ sözcüğünü kullanarak, ikilenen yenilenerek ve değişerek faydalı hale gelebilen şeklindeki nitelemesi, şu hadisteki anlatıma uygundur: ‘O (Kur’an) aşırılıktan uzak olduğu için düzenler, saptırmadığı için ayıplanmaz ve onun ilginçliği (orijinalliği) bitmez.’... ”²⁷⁰

Kur’an’da bu sözcükle ilgili diğer kullanımlar ise, bu ayette olduğu gibi “teşâbehe” fiilinin asıl anlamı olan “benzeşme” (karşılıklı olarak birbirine benzeme) şeklindedir.

Bazı tefsircilerin Âl-i İmrân sûresinin ilgili ayetinde geçen “müteşabih” sözcüğü ile ilgili açıklamaları ise şöyledir:

Beyzâvî, müteşabih ayetleri açıklarken onların ihtimalli ve birbirlerine benzer olduklarına da değinmiştir.²⁷¹

Suyûtî, açıklamasında müteşabih ayetlerin güzellikte ve doğrulukta birbirine benzer olduklarını belirtmiştir.²⁷²

²⁷⁰ el-İsfahânî, Râgıb, Müfredâtü'l-Elfâzil-Kur’ân, Daru’l Beşîr, 2.Baskı, Cidde 1997, “seneye” mad.

²⁷¹ Beyzâvî, age, s. 107.

²⁷² Suyûtî, Celâluddîn Abdurrahmân, age, s. 107.

Kurtubî, müteşabih konusundaki açıklamasında benimsediği İbn Huveyzimendâd'ın özetlenen şu görüşlerini nakleder:

“Müteşabihin birkaç şeklinden biri, iki ayetten hangisinin diğerini neshettiği hususudur.” (Nesihde prensibin benzerini veya daha iyisini getirme olması) Mesela Hz. Ali (ö.40/661) ile İbn Abbas, kocası vefat etmiş hamile kadın hakkında (iki ayrı ayette mevcut) iki bekleme süresinden daha uzun olanını iddet olarak bekleyeceği görüşündedirler. Hz. Ömer, Zeyd b.Sabit ve İbn Mes'ud ve başkaları ise et-Talâk sûresindeki ayetin dört ay on günlük iddeti neshettiği (doğum yapan kadınlar yönünden) görüşündedirler.

Yine, mirasçıya vasiyetin nesholunup olunmadığı ile ilgili ihtilaflar da bunun gibidir. (Neshedenle neshedilenin benzeşmesi)

Ayrıca, nesih olup olmadığı bilinmeyip, nesih şartları bulunmayan birbirleri ile uyumsuz iki ayetten hangisinin uygulanacağı konusundaki görüş ayrılıkları da bunun gibidir.”

Elmalılı ise, birçok yönden etrafında dolaştığı “müteşabih” sözcüğü ile ilgili açıklamalarında... “Nazmın (ayet metninin) delaleti itibari ile (yol göstermesi ile) mülâhaza edildiği zaman (incelendiği zaman) ‘muhkem ile müteşabih’ zıt ve mütekarirdirler (karşıtlık ve karşılıklı olma ilişkisi içindedirler).”²⁷³ ... derken; “müteşabihin” Kur'an'da tarif edilmemiş ve karşıtıyla belirli olan bir kavram olduğunu kabul etmiş olmaktadır.

Yine Elmalılı “müteşabih” ile ilgili incelemesinin son paragrafında “İşte âyâtı kitab (Kur'an) böyle ‘muhkemat’ ve ‘müteşabihat’a münkasımdır (ayrılmıştır). Asıl ittiba edilecek (esas uyulacak olan) ümmülkitab (Kur'an'ın esası/temeli/kaynak ana değerleri/güçlü ana amaçları) ‘müteşabihat’ değil ‘muhkemat’tır.”²⁷⁴ diyerek; değişmez hükümlerin “muhkem”; değişime açık olanların ise “müteşabih” olduğunu kabul etmiş olmaktadır.

²⁷³ Elmalılı, age, II, 1037.

²⁷⁴ Elmalılı, age, II, 1040.

Kur'an kavramlarını açıklamada vazgeçilmez eser olarak kabul edilen Râgıb el-İsfahânî'ye (ö.502/1108) ait "Müfredâtü Elfazî'l-Kur'an" adlı eserin "şebehe" maddesinde, Kur'an'daki durumu her yönüyle ele alınan "müteşabih" kavramının tam bir tarifi yapılamadığı gibi hangi ayetleri içerdiği de kesin olarak ortaya konamamıştır. Ancak Râgıb, incelemesinin sonunda "müteşabih ayetleri" aşağıdaki şekilde üç bölüme ayırmıştır:

1- Bunların bir bölümü aşkın olan (akıl tam olarak kavrayamayacağı) kıyametin kopma zamanı, Dabbetu'l Arz'ın çıkış zamanı ve ne olduğu gibi ayetlerdir.

2- Bir bölümü Kur'an'da yer alan garîb (alışılmamış) sözcükler ve kapalı hükümlerdir.

3- Üçüncü bölüm ise bunların arasında bir konumdadır. Bunları sadece bilimde uzman olan bazı kişiler bilebilirler. Hz. Peygamberin Hz. Ali için ve İbn Abbas için söylediği "Allah'ım onu dinde araştıracı yap ve ona yorumu öğret." sözleri bu uzman kişileri işaret etmektedir.²⁷⁵

Yine, "müteşabihat" konusunda oldukça geniş bir inceleme yapan Mehmet Hayri Kırbaşoğlu, "müteşabih ayetlerin" hangileri olduğu ve bunların nesih ve değişimle olan ilişkileri konusunda herhangi bir çözüm gösterememiş olmasına rağmen; bu konuda çözüme olan ihtiyacı aşağıdaki ifadeyle sağlam şekilde ortaya koymuştur. İncelemenin sonunda yer alan bu yöndeki açıklamaları şöyledir:

"...Bu konudaki tartışmaların olumsuz bir takım toplumsal etkilerinin olduğu da muhakkaktır. Bu bakımdan 'müteşabihat' konusunun sağlıklı bir yoruma kavuşturulması son derece önemlidir..."²⁷⁶

Riba, hilafet, kelâle, dede mahrumiyeti ve "müteşabih ayetler" gibi açıkça tanımlanmayan kavramları sırf klasik fıkıh usulü yöntemleriyle aydınlatmak mümkün görünmemektedir. Ancak bu yöntemlerin yanında Kur'an'ın ve yerleşik sünnetin

²⁷⁵ el-İsfahânî, Râgıb, age, "şebehe" mad.

²⁷⁶ Komisyon, 1.Kur'an Sempozyumu Tebliğler-Müzakereler (1-3 Nisan 1994), Bilgi Vakfı Yayınları, Ankara 1994, s. 372.

içindeki bütünsel gerçeklik ve ana amaçların belirlenip devreye sokulması ve varılan sonuçların bilimsel denetimden geçirilmesi ile çözüme ulaşılabilir.

Bu çerçevede “müteşabih” konusuna bakıldığında Kur’an’la ilgili durum şudur: Bu kavram, Kur’an’da tanımlanan bir kavram olan “muhkem”den, “diğerleri” sözcüğü ile ayrılarak başka bir adla gösterildiğine göre; tanımlananın (muhkemin) karşıtı olan bir kavram olması gerekir. Muhkem ayetler kitabın (Kur’an’ın) anası olarak ana gibi kaynak, üretken, vazgeçilmez, değişmez esas dinsel güçlü ana amaçlar olarak öne çıkarılmış olduklarına göre; “müteşabih” ayetlerin bu vasıfları taşımayanlar olması gerektiği zorunlu sonuç olmaktadır.

Diğer yandan, bu ayette, kalbinde eğrilik olanların (kötü niyetlilerin) “müteşabih” ayetleri güçlü ana amaçlar (muhkemler) dışında yorumlayarak bozgunculuk yaratabileceklerine dikkat çekilmesi sebebiyle değişime ve farklı yoruma açık olan ayetlerin “müteşabihler” olduğu ayrıca belirtilmiş olmaktadır.

Yine bu ayette, “müteşabih” ayetlerin doğru yorumunun (Kur’an’da yer alan muhkem ayetler/ güçlü ana amaçlar çerçevesinde mümkün olan yorum), ancak Allah tarafından ve ayetlerin tümünün Allah’tan geldiğine inanan temiz düşünceli ve bilimde uzmanlaşmış kişiler tarafından bilinebileceğinin vurgulanması, bunların yoruma açık olduğunu ve dolayısıyla uzman bilim adamlarınca bunların yorumlanması gerektiğini göstermekte olduğuna göre, bu tür ayetlerde; güçlü ana amaçlar çerçevesinde değişim kabul edilmiş olmaktadır.

Böylece ortaya konan verilerin tümü, Kur’an’da yer alan “müteşabih” ayetlerdeki hükümlerin (araç/vesail niteliğindeki hükümler), güçlü ana amaç niteliğindeki ayetler (muhkem ayetler) ve bilim ışığında, yerlerine aynı veya daha üstün değerdeki hükümler (vesail niteliğindeki/araç niteliğindeki hükümler) konulmak koşuluyla; düzenlemeye açık olacağı sonucunu zorunlu kılmaktadır.

2) ÂL-İ İMRÂN SÛRESİ 3/20. AYETTEKİ HUKUKSAL AMAÇ:

İslam Değerlerini Bildirme Ve Tanıtma (Tebliğ) İle Yetinilmesi Güçlü Ana Amacıdır.

İlgili ayet: “Eğer, onlar seninle tartışmaya girecek olurlarsa, de ki: Ben, kendimi Allah’a teslim ettim. Bana uyanlar da öyle. Yine kendilerine kitap verilmiş olanlara ve ümmîlere de ki: Sizler de kendinizi O’na teslim ettiniz mi? Eğer onlar, kendilerini Allah’a teslim ederlerse, doğru yola ulaşmış olurlar. Eğer yüz çevirirlerse, sana düşen sadece duyurmaktır! Allah, kullarını çok iyi görendir.” (Âl-i İmrân, 3/20.)

İlgili ayette, bildirme ve tanıtmanın, Yahudilik ve Hıristiyanlık gibi kitaplı dini olanlar ile kitaplı dini olmayan (ümmiyyîn); tüm insanlara yapılması gerektiği ve bildirmeyi aşan zorlama gibi tutumlardan kaçınılması gerektiği belirtilmiştir.

3) ÂL-İ İMRÂN SÛRESİ 3/28. AYETTEKİ HUKUKSAL AMAÇ:

Zorunluluk Dışında İnananları Bırakıp (İnananların Toplumsal Kararına Aykırı Olarak) İnanmayanlarla Dostluk Kurmanın Doğru Olmadığını Gösterme Güçlü Ana Amacıdır.

İlgili ayet: “İnananlar, inananları bırakıp da kâfirleri dost edinmesinler. Kim böyle yaparsa, Allah ile olan bağı koparmış olur. Ancak, onlardan (gelebilecek bir tehlikeden) korunmanız durumu bunun dışındadır. Allah sizi, asıl kendisinden sakındırır. Çünkü son dönüş, Allah’adır.” (Âl-i İmrân, 3/28.)

İlgili ayette, inanmayanlarla olan ilişkilere getirilen sınırlama, her şeyden önce Müslüman toplumun yararını gözeterek zarar görmesini önlemeye yönelik olan ve Âl-i İmrân sûresi 3/118 numaralı ayette²⁷⁷ de tekrarlanmış bir güçlü ana amaçtır. Zararın söz

²⁷⁷ “Ey inananlar! Kendi dışınızdakilerden sırdaş edinmeyin; çünkü onlar, sizi bozmak için ellerinden geleni yaparlar, sizin sıkıntıya düşmenizi isterler. Kin ve düşmanlıkları ağızlarından (dökülen sözlerden) belli olur. Kalplerinde gizledikleri ise, daha da büyüktür. Eğer düşünüp anlıyorsanız, ayetlerimizi size böylece açıklamış bulunuyoruz!” (Âl-i İmrân, 3/118.)

konusu olmadığı ve toplumsal kararlara uygun olduğu durumlarda karşılıklılık (mütekabiliyet) ölçüleri içerisindeki insani ilişkiler yasaklanmış değildir. Bu durumu açıklarken Elmalılı şöyle demektedir:

“...Mü’minler hiç kimseye karşı hüsnu muameleden (iyi davranışlardan), adl-ü ihsandan (adaletli ve yararlı olmaktan), memnu’ (engellenmiş) değildirler. Hukuka riayet, ahide sebat (sözünde durma), ciddiyet, mürüvvet (mertlik), merhamet (acıma), muktezayı iman (imanın gereği) olan her nevi’ (her çeşit) ahlakı cemile (güzel ahlak) mü’minin şiarıdır. (inananın özelliğidir)...”²⁷⁸

Diğer taraftan, zorunlu durumlardaki dostane davranışların zorunluluk ölçüsünde hoş görüleceği açıktır.

4) ÂL-İ İMRÂN SÜRESİ 3/31 VE 3/32. AYETLERDEKİ HUKUKSAL AMAÇ:

Allah’ın Elçisi Olarak Hz. Muhammed’in Kur’an Dışında Ortaya Koyduğu Dinsel Kurallara Kâim (değişmez) Sünnet Güçlü Ana Amaçları Çerçevesinde Uyulması Gerektiğini Gösterme Güçlü Ana Amacıdır.

İlgili ayetler:

“De ki: Eğer, Allah’ı seviyorsanız bana uyun ki, Allah da sizi sevsin ve günahlarınızı bağışlasın. Çünkü Allah, çok bağışlayan, çok merhamet edendir.” (Âl-i İmrân, 3/31.)

“De ki: Allah’a ve elçisine itaat edin. Eğer onlar yüz çevirecek olurlarsa, (iyi bilsinler ki) Allah inkâr edenleri sevmez!” (Âl-i İmrân, 3/32.)

İlgili ayetlerde, Allah’ı sevmenin onun elçisine uymayı gerektirdiği bildirildikten sonra takip eden ayette, Allah yanında onun elçisine de uyulmasının açıkça gösterilmiş olması; Kur’an’ın dışında dinin ikinci kaynağı olarak sünnetin önemini ortaya koymaktadır.

²⁷⁸ Elmalılı, age, II, 1073.

Hız. Peygamberin kendisi ile ilgili “Ben sizin gibi insanım size dininizle ilgili bir bildirimde bulunursam onu alın. Kendi görüşümle (din dışında) bir bildirimde bulunursam muhakkak ben bir insanım (söylediğim doğru veya yanlış olabilir).”²⁷⁹ şeklindeki hadisi de dinle ilgili bildirimlerine uyulması gerektiğini göstermektedir. Peygamberin dinle ilgili açıklamaları sadece sözel değildir. Ayette ona uyulması emredildiğine göre, onun sözel açıklamalarında olduğu gibi Kur’an’ın neshe ve değişime açık olanlar dışındaki güçlü ana amaçlarına dayalı dinsel uygulamalarına da (Kâim yani Değişmez Sünnetine); uyulması gerektiği açıktır.

5) ÂL-İ İMRÂN SÛRESİ 3/75, 3/76 VE 3/77. AYETLERDEKİ HUKUKSAL AMAÇ:

Üstlenilen Yükümlülüklerin Yerine Getirilmesi (Ahde Vefa) Güçlü Ana Amacıdır.

İlgili ayetler:

“*Kitap ehlinden öylesi vardır ki, ona yüklerle (mal) emanet etsen, onu sana eksiksiz geri verir. Bununla birlikte, onların içinde öylesi de vardır ki, kendisine bir dinar bile emanet etsen, başına dikilip durmadıkça, onu sana geri vermez. Bunun nedeni, Bizim ümmîlere/Allah’a ortak koşanlara karşı yerine getirmemiz gereken bir sorumluluğumuz yoktur! demeleridir. Onlar, bile bile Allah hakkında yalan söylemektedirler.*” (Âl-i İmrân, 3/75.)

“*Hayır, öyle değil! Kim verdiği sözü yerine getirir ve günahattan korunursa, hiç kuşkusuz Allah, korunanları sever.*” (Âl-i İmrân, 3/76.)

“*Buna karşılık, Allah’a verdikleri sözü ve yeminlerini az bir değer karşılığında satanlara gelince; işte onların ahirette bir payı olmayacaktır. Çünkü Allah, kıyamet gününde onlarla konuşmayacak, onlara bakmayacak ve onları arındırmayacaktır. Onlar için, can yakıcı bir azap vardır.*” (Âl-i İmrân, 3/77.)

²⁷⁹ Müslim, Kitabu’l-Fezail, Bab 38, 2362.

İlgili ayetlerde, gerçek dindarların, kitaplı dinlere bağlı bazı kişilerin yaptığı gibi, üstlendikleri yükümlülükleri yerine getirmeleri gerektiği, ünlem sözcüğü (“bela”) ile vurgulanmış olup; takip eden ayette sözlerinde durmayarak yükümlülüklerini yerine getirmeyenlerden Allah’ın yüz çevirip onları aklamayacağı da belirtilerek bu güçlü ana amacın önemi ortaya konmuş bulunmaktadır.

6) ÂL-İ İMRÂN SÛRESİ 3/99, 3/100 VE 3/101. AYETLERDEKİ HUKUKSAL AMAÇ:

İslâm’dan Geriye Dönüş (İrtica) Kışkırtıcılığını Önleme Güçlü Ana Amacıdır.

İlgili ayetler:

“De ki: Ey kitap ehli! Allah’ın yolunun (gerçek olduğuna) tanık olduğunuz halde, niçin onu eğri göstermeyi isteyerek, inananları ondan uzaklaştırmaya çalışıyorsunuz? Allah, yapmakta olduklarınızdan habersiz değildir.” (Âl-i İmrân, 3/99.)

“Ey inananlar! Kendilerine kitap verilmiş olanlardan bir gruba uyacak olursanız, onlar, inandıktan sonra, sizi dininizden döndürüp, yeniden inkârcı yaparlar.” (Âl-i İmrân, 3/100.)

“Allah’ın ayetleri size okunup dururken ve içinizde de O’nun elçisi bulunurken, nasıl olur da inkâra dönersiniz? Kim Allah’a sımsıkı sarılırsa, hiç kuşkusuz o, doğru yola ulaştırılmıştır.” (Âl-i İmrân, 3/101.)

İlgili ayetlerde, kitaplı dinlere bağlı bazı kişiler konu edilerek, bunların düşünce özgürlüğünü aşan aldatici, saptırıcı, bölücü ve kışkırtıcı çağrılarına uyulması halinde, toplum için İslâm’dan geriye döndürülme tehlikesi doğacağı “Ey” ünlem sözcüğü ile vurgulanarak; bunun önlenmesi gerektiğini belirten güçlü ana amaç olarak ortaya konmuş bulunmaktadır.

Bu çağrı ayeti, Hz. Peygamber döneminde Medine’de yerleşik Evs ile Hazrec boyları arasındaki korkunç bir savaşı önlediği²⁸⁰ gibi, gelecekte, tarihsel değerlere aşırı bağlılık ve nefret duygularını kışkırtmanın; kavgalara ve geriye dönüşe ortam hazırlayacağını ve bunlardan kaçınılması gerektiğini de göstermiş bulunmaktadır.

7) ÂL-İ İMRÂN SÜRESİ 3/102 VE 3/103. AYETLERDEKİ HUKUKSAL AMAÇ:

Allah’ın Koyduğu Kurallara Hep Birlikte (Danışma/Şûra Sonucu Oluşturulacak İcmalar / Uzlaşmalar Yoluyla) Uyulması Ve Bölücülükten Kaçınılması Güçlü Ana Amacı.

İlgili ayetler:

“Ey inananlar! Allah’tan gerektiği şekilde korkun ve ancak kendinizi O’na teslim etmiş olarak ölün!” (Âl-i İmrân, 3/102.)

“Hepiniz, Allah’ın ipine topluca sarılın, parçalanmayın. Allah’ın size olan nimetini hatırlayın! Hani siz birbirinize düşman idiniz; ama O, kalplerinizi birbirine usındırmış ve O’nun nimeti sayesinde kardeşler oluvermiştiniz. Yine siz, bir ateş uçurumunun tam kenarında idiniz de, sizi oradan kurtarmıştı. İşte Allah, doğru yolu bulmanız için, size ayetlerini böyle açıklamaktadır.” (Âl-i İmrân, 3/103.)

İlgili ayetlerde, ateş uçurumunun kenarına gelmiş birbirine düşman bir toplumu, İslâm değerlerinin nasıl kardeş yaptığı hatırlatılarak, toplumun bu değerler etrafında uzlaşma (konsensüs/icma) iradesine dayalı olarak toplanması, kenetlenmesi ve bölücülükten kaçınması gerektiği bildirilmiştir.

Müslümanların Kur’an ve sünnetten sonra hukuk için kaynak kabul ettikleri “icma” kavramının bu ana amacın geçtiği Âl-i İmrân sûresinin 3/103 numaralı ayetine dayandığı kabul edilmektedir.²⁸¹ Birliği ve bütünlüğü öngören ve ayrılığı yasaklayan bu

²⁸⁰ Kurtubî, age, IV, 305 vd.

²⁸¹ Kurtubî, age, IV, 318.

ayeti yorumlarken “Ümmetimin ihtilafı (farklı düşünceleri ve çoğulculuğu barındırması) rahmettir.”²⁸² hadisine değinen müfessir Kurtubî’nin Allah’ın sadece bozgunculuğa yol açan ayrılığı yasakladığını, Hz. Peygamberin arkadaşlarının ise; daima farklı düşünceler ortaya koyabildiklerini bildirmiştir.²⁸³

Bu tespite şunları eklemek gerekir:

Düşünce hürriyeti ve çoğulculuk, bölücülüğe ve yıkıcılığa alet edilmedikçe, yasaklanması bir yana; her işte şûrayı gerçekleştirme güçlü ana amacı ile özendirilmiş bulunmaktadır.

Ayrıca el-Mâide sûresinin 5/48. ayeti ile Hûd sûresinin 11/118 ve 11/119. ayetlerinin bu ayetteki güçlü ana amaç çerçevesinde anlaşılması gerektiği açık olup, bu konudaki geniş açıklama el-Mâide sûresi 5/48 ve 5/49. ayetlerinin ilgili bölümünde verilmiştir.

8) ÂL-İ İMRÂN SÛRESİ 3/104. AYETTEKİ HUKUKSAL AMAÇ:

İyi, Doğru Ve Yararlı İşleri Yapmaya, Kötü, Yanlış Ve Zararlı İşlerden Sakınmaya Çağırın Toplulukların Oluşturulması Güçlü Ana Amacıdır.

İlgili ayet: “*İçinizden hayra çağırın, iyilik (yapılmasını) söyleyen ve kötülüğü engelleyen bir topluluk olsun! İşte onlar, kurtuluşa erenlerdir.*” (Âl-i İmrân, 3/104.)

İlgili ayette geçen “maruf” kavramının, önceki sûre olan el-Bakara’da on beş kez kullanılmasından sonra, ilk defa geçtiği Âl-i İmrân sûresinin bu ayetinde, “münker” kavramıyla birlikte kullanılmış olması dikkat çekici bir durumdur. “Maruf” (bilinen) kavramının iyi, doğru ve yararlı ortak insanlık değerlerini, “münker” kavramının ise, bunların zıtlarını simgelediği dikkate alındığında, bu iki kavramın işlevsel olarak bir araya getirilmesiyle oluşturulan “marufu yaptırma ve münkerden sakındırma” kuralı; Kur’an’da çokça tekrar edilecek bir ilke olmuştur. Bu ayette ise, bu Kur’an ilkesinin

²⁸² el-Azîzi, es-Sirâcu’l-Munir, I, 65; el-Aclûni, Keşfu’l-Hafâ, 1, 64. (Bu hadisin zayıf olduğu ileri sürülmüştür.)

²⁸³ Kurtubî, age, IV, 312.

topluma hâkim kılınmasını sağlayacak topluluklar (sivil, bilimsel ve siyasi toplum kuruluşları) oluşturulması; bir hukuksal güçlü ana amaç olarak ortaya konmuş bulunmaktadır.

9) ÂL-İ İMRÂN SÛRESİ 3/110. AYETTEKİ HUKUKSAL AMAÇLAR:

Her Konuda Güzel Ve İyi Davranılmasını Sağlama Güçlü Ana Amacı Çerçevesinde İyi, Doğru Ve Yararlı İşlerin Yaptırılması İle Kötü, Yanlış Ve Zararlı İşlerden Sakındırılmasına Çağrı Kuralının; Tüm İnsanlık Yararına Uygulanması Güçlü Ana Amacıdır.

İlgili ayet: “Siz, insanlar için ortaya çıkarılmış olan en hayırlı ümmetsiniz. Çünkü iyilik (yapılmasını) söyler, kötülüğü engeller ve Allah’a inanırsınız. Eğer, kitap ehli de inanmış olsaydı, elbette kendileri için daha iyi olurdu. Gerçi içlerinden inananlar da vardır, ama onların çoğu yoldan çıkmış kimselerdir.” (Âl-i İmrân, 3/110.)

İlgili ayette, Müslüman topluma, toplumlararası bir sorumluluk yükletilerek, “marufu yaptırma ve münkerden sakındırma” güçlü ana amacının; tüm insanlık yararına kullanılmasına öncülük etmesi emredilmiştir. Bu ayetteki güçlü ana amaca, benzer şekilde el-Bakara sûresinin 2/195. ayeti ile el-Mâide sûresi 5/2. ayetinde de yer verilmiştir.

10) ÂL-İ İMRÂN SÛRESİ 3/113, 3/114 VE 3/115. AYETLERDEKİ HUKUKSAL AMAÇLAR:

Marufu Yaptırma Ve Münkerden Sakındırma İlkesini Ortak İnsanlık Değeri Olarak Uygulamaya Çalışanlarla İşbirliği Yapılmasını Ve Bu Konuda Yarışılmasını Sağlama Güçlü Ana Amaçlarıdır.

İlgili ayetler:

“Ama onların hepsi bir değildir. Kitap ehli içinde, gece vakitlerinde, secde ederek, Allah’ın ayetlerini okuyup duran bir topluluk vardır.” (Âl-i İmrân, 3/113.)

“Onlar, Allah’a ve ahiret gününe inanır, iyilik (yapılmasını) söyler ve kötülüğe engel olur ve hayırlı işlerde birbirleriyle yarışır. İşte onlar, iyi olanlardır.” (Âl-i İmrân, 3/114.)

“Onlar, ne iyilik yaparlarsa yapsınlar, karşılığını mutlaka görecektir. Çünkü Allah, sakınanları çok iyi bilendir.” (Âl-i İmrân, 3/115.)

İlgili ayetlerde, “marufu yaptırma ve münkerden sakındırma” ilkesinin bazı kitaplı dinlere bağlı topluluklarca da benimsenip uygulandığı ve onların başkalarıyla hayırda (bu gibi faydalı ilkeleri uygulamada) yarıştıkları hatırlatılarak; Müslümanların bu yarışta öncü olmaları özendirilmiş bulunmaktadır.

Kurtarma ekipleri, doğayı koruma önlemleri, sportif ve kültürel etkinlikler ile bunlara benzer her alandaki toplumlararası işbirliği ve yarışmayı bu kapsamda görmek gerekir.

Tefsirci Kurtubî bu konuyu açıklarken, insanların en hayırlısı (iyisi) kimdir sorusuna verdiği cevaba dikkat çekerek Hz. Peygamberin; “İnsanların en hayırlısı aralarında marufu en çok emreden, münkerden en çok alıkoyan, Allah’tan en çok sakınan, akrabalık bağlarını en çok gözetendir.”²⁸⁴ (hadis) dediğini belirtmiştir.

11) ÂL-İ İMRÂN SÛRESİ 3/118, 3/119 VE 3/120. AYETLERDEKİ HUKUKSAL AMAÇ:

Yabancılarla İçli Dışlı Olunmasının Önlenmesi Gerektiğini Gösterme Güçlü Ana Amacıdır.

İlgili ayetler:

“Ey inananlar! Kendi dışınızdakilerden sırdaş edinmeyin; çünkü onlar, sizi bozmak için ellerinden geleni yaparlar, sizin sıkıntıya düşmenizi isterler. Kin ve düşmanlıkları ağızlarından (dökülen sözlerden) belli olur. Kalplerinde gizledikleri ise,

²⁸⁴ Müsned, VI, 432.

daha da büyüktür. Eğer düşünüp anlıyorsanız, ayetlerimizi size böylece açıklamış bulunuyoruz!” (Âl-i İmrân, 3/118.)

“İşte siz, sizi sevmedikleri halde, onları seven ve kitabın tümüne inanan kimselersiniz. Onlar, sizinle karşılaştıklarında, ‘İnandık’ derler; kendi başlarına kaldıklarında ise, size olan kin ve öfkelerinden dolayı parmaklarını ısırırlar. De ki: O halde, kin ve öfkelerinizden dolayı (kahrolup) ölüün!” Çünkü Allah, kalplerde olanı çok iyi bilendir.” (Âl-i İmrân, 3/119.)

“Size bir iyilik dokunsa, bu onları üzer; başınıza bir kötülük gelse, bundan dolayı da sevinirler. Eğer, sabreder ve Allah’tan korkarsanız, onların hilesi size bir zarar vermez. Çünkü Allah, onların yapmakta olduklarını çepeçevre kuşatandır.” (Âl-i İmrân, 3/120.)

İlgili ayette, yabancı toplumların kötü emelleri olabileceğine dikkat çekilerek, onların toplum aleyhine bilgi edinmeleri ve kötü yönlendirmede bulunmalarının önlenmesi için, tedbir alınarak sabırla direnilmesi ve onlarla içli dışlı olunmasının önlenmesi gerektiği “Ey” uyarı sözcüğüyle vurgulanarak güçlü ana amaç olmak üzere bildirilmiştir. Bu ana amaç önemi sebebiyle en-Nisâ sûresi 4/144. ayette de tekrar edilmiş bulunmaktadır. Bu ana amaca benzeyen inançsızlar, Yahudi ve Hıristiyanlarla içli dışlı olma ve onları koruyucu edinmenin önlenmesi gerektiğini gösteren güçlü ana amaçlar en-Nisâ sûresi 4/144. ayet ile el-Mâide sûresi 5/51 ve 5/57. ayetlerde verilmiştir.

12) ÂL-İ İMRÂN SÛRESİ 3/121. AYETTEKİ HUKUKSAL AMAÇLAR:

Savaşta Doğru Konuşlanma, Cesaret, Kararlılık (Sabır), Emirlerle Uyma Ve Allah’ın Yardımına Güvenmenin; Zafere Ulaşmadaki Önemini Gösterme Güçlü Ana Amaçlarıdır.

İlgili ayet: *“Hani sen, inananları, savaş için duracakları yerlere yerleştirmek üzere evinden çıkmıştın. Allah çok iyi işiten, çok iyi bilendir.” (Âl-i İmrân, 3/121.)*

İlgili ayetlerde, Uhut savaşındaki konuşlanma hatası ile emirlere uymama sonucu karşılaşılan sıkıntılara değinilerek Bedir zaferi takdirle anılmıştır.

Tefsirci Elmalılı bu ayetleri yorumlarken, savaş komutanı olarak Hz. Peygamberin etrafında gelişen olayları, ayetlere ve tarihsel gerçeklere uygun şekilde inceleyerek; yüksek bir vukufla ortaya koymuş bulunmaktadır.²⁸⁵

13) ÂL-İ İMRÂN SÛRESİ 3/130, 3/131 VE 3/132. AYETLERDEKİ HUKUKSAL AMAÇ:

Ödeme Güçlüğü İçindeki Borçludan, Katlanarak Artırılmış Getiri (Riba) Alınmasını (Tefeciliği); Önleme Güçlü Ana Amacıdır.

İlgili ayetler:

“Ey tüm inananlar! Kat kat arttırılmış olarak riba yemeyin! Allah’tan korkun ki, kurtuluşa eresiniz. İnkâr edenler için hazırlanmış olan ateşten de korkun!” (Âl-i İmrân, 3/130–131.)

“Allah’a ve elçiye itaat edin ki, size merhamet edilsin!” (Âl-i İmrân, 3/132.)

İlgili ayetlerde, yasağa konu olan ve ribanın özel bir şekli olarak belirtilen kat kat ribanın taraflarca kararlaştırılmasında, borçlunun sağlıklı bir iradesinin olamayacağı olağan hayat şartlarının ortaya koyduğu bir gerçektir. Böylece yasağın amacının, borçlunun iradesi dışında sömürülerek ekonomik esaret altına alınmasını önlemek olduğu anlaşılmaktadır.

Bu açıdan bakıldığında, el-Bakara sûresi 2/275. ayetteki riba yasağı ile bu ayetlerdeki riba yasağının aynı olan haksız getiriyi önleme ortak amacına hizmet ettiği söylenebilir. Ancak bu ayette getirilen yasak, başlangıçta sağlam bir irade ile oluşturulmuş getirili bir borçlanma olsa da ödeme güçlüğü içindeki borçluya ödeme süresini uzatma karşılığında baskı ile kat kat ek getirinin kabul ettirilmesini önlemeyi

²⁸⁵ Elmalılı, age, II, 1165 vd.

amaçlamaktadır. Yani borcunu ödeyemeyen borçlunun kabul edeceği her türlü ek ödemenin sağlam bir iradeye dayanamayacağı gerçeği esas alınarak; bu konumdaki borçludan elde edilecek her tür getirinin önlenmesi bir güçlü ana amaç olarak ortaya konmuş bulunmaktadır.

14) ÂL-İ İMRÂN SÛRESİ 3/137 VE 3/138. AYETLERDEKİ HUKUKSAL AMAÇLAR:

Evrendeki Doğa Yasalarına Uyumunu Sağlama Ve İnsanlığa Ait Yerküredeki Uygarlık Değerlerini (Tarihsel, Sanatsal Ve Arkeolojik) Bulma, Koruma Ve Onlardan Yararlanma Güçlü Ana Amaçlarıdır.

İlgili ayetler:

“Sizden önce yasalar halinde (tekrarlanan) nice olaylar geçti. O halde, yeryüzünde dolaşın ve yalancılardan sonlarına bir bakın!” (Âl-i İmrân, 3/137.)

“İşte bu (örnekler), insanlar için bir açıklama ve Allah’tan sakınanlar (sorumluluk duyanlar) için yol gösterici ve bir öğüttür!” (Âl-i İmrân, 3/138.)

İlgili ayetlerde konu edilen “sünen” sözcüğü, “sünnet”in çoğulu olup, Kur’an’da iki yerde çoğul yani “sünen” şeklinde geçmiş olup her ikisi de Kur’an’ın genel amaçlarının yer aldığı bölüm olan ilk beş sûre içerisinde yani, Âl-i İmrân sûresi 3/137. ayet ile en-Nisa sûresi 4/26. ayette yer almakta olup, on dört yerde ise “sünnet” şeklinde tekil olarak geçmektedir. “Sünen” şeklindeki çoğul kullanımlarda her tür doğa yasaları ve sosyolojik yasalar kastedildiği gibi “öncekilerin yasaları” denerek tüm insanlık mirası anlamında da kullanılmıştır. “Öncekilerin sünneti” şeklindeki kullanımlarda da durum aynıdır. “Allah’ın sünneti” ve “sünnetimiz” şeklindeki diğer kullanımlarda ise; yine genel olarak doğa yasalarına değinildiği görülmektedir. Bu çerçevede, “öncekilerin yasaları” şeklindeki kullanımının ise; sırf toplumbilim (sosyoloji) kurallarını içerdiği söylenebilir.

Ayrıca bu ayette yer alan evrendeki doğa yasalarına uyumu sağlama güçlü ana amacının el-Fâtiha sûresi 1/3. ayetteki evrendeki varlıkları koruma ve esirgeme güçlüm ana amacıyla olan uyumu dikkat çekicidir.

İlgili ayetlerde geçen, yeryüzünü dolaşma ve öğüt alma kavramlarının; insanlık mirası konusunda küresel işbirliği ve hukuksal düzenlemeleri de işaret ettiği anlaşılmaktadır.

İlgili 3/138. ayette önceki ayette konu edilen her tür doğa yasaları ile sosyolojik yasalar konusunun sorumluluk duyan insanlar için çok önemli bir açıklama, yol gösterme ve öğüt olduğunun belirtilmesi; her tür hukuksal düzenlemede bunların göz önünde bulundurulması gerektiğine çok önemli ve genel bir vurgu oluşturmaktadır.

15) ÂL-İ İMRÂN SÛRESİ 3/159. AYETTEKİ BİRİNCİ HUKUKSAL AMAÇ:

Yöneticilerin Katı Kalpli Ve Acımasız Değil Merhametli Olmaları Gerektiğini Gösterme Güçlü Ana Amacıdır.

İlgili ayet bölümü: “*Sen, Allah’ın bahsettiği rahmet sayesinde, onlara yumuşak davrandın. Eğer kaba, katı yürekli olsaydın, hiç kuşkusuz çevrenden dağılıp giderlerdi...*” (Âl-i İmrân, 3/159.)

İlgili ayetin tümü: “*Sen, Allah’ın bahsettiği rahmet sayesinde, onlara yumuşak davrandın. Eğer kaba, katı yürekli olsaydın, hiç kuşkusuz çevrenden dağılıp giderlerdi. Öyleyse onları affet ve onlar için (Allah’tan) bağışlanma dile! İş konusunda onlara danış! (Bir işi yapmaya) karar verince de, Allah’a güvenip dayan; çünkü Allah, kendine güvenip dayananları sever.*” (Âl-i İmrân, 3/159.)

İlgili ayet bölümünde Hz. Peygamberin kişisel tutumu örnek gösterilerek, onun katı kalpli ve acımasız değil merhametli olması sebebiyle çevresindekilerin dağılıp gitmediği dile getirilerek; onun gibi olunması gerektiği bir güçlü ana amaç olarak ortaya konmuştur.

16) ÂL-İ İMRÂN SÛRESİ 3/159. AYETTEKİ İKİNCİ HUKUKSAL AMAÇ:

Toplumun Ortak Görüş Ve Kararlarının Danışma (Müşavere) İle Belirlenmesi Ve Varılan Kararın (Şûra Kararı) Uygulanması Güçlü Ana Amacıdır.

İlgili ayet bölümü: “...İş konusunda onlara danış! (Bir işi yapmaya) karar verince de, Allah’a güvenip dayan (kararı uygula); çünkü Allah, kendine güvenip dayananları (kararlı olanları) sever.” (Âl-i İmrân, 3/159.)

İlgili ayette “işlerde onlarla müşavere et” emir cümleciğinde geçen “şavir” sözcüğü “teşavür” kökünden yapılmış bir emir kipidir. “Teşavür” sözcüğünü inceleyen Râgıb şöyle demektedir:

“ ‘Teşavür’, kişilerin birbirlerine başvurarak ortak görüş elde etmeleridir. Araplar balı peteğinden çıkarıp aldım (şurtu el-asele) derken ‘şavere’ sözcüğünü bu anlamda kullanırlar. ‘Şûra’ sözcüğü ise, bu çıkarıma (elde etmeye) konu olan karara verilen addır.”²⁸⁶

Kur’an’ın 42. sûresine ad verilerek çok önemsendiği ayrıca gösterilen “şûra” kavramının, Müslümanlar tarafından sadece danışma yani bir konu hakkında bilgi edinme olarak kabul edilmesi yüzünden, onun düzenleyici ve yaratıcı gücünden yararlanılamamıştır. Yani toplumların yönetiminde doğru kararın özgür düşünce ortamında alınması ve alınan kararın uygulanması şeklindeki demokratik yaklaşıma ulaşılammıştır.

Müfessir Kurtubî bu ayeti tefsir ederken İbn Atiyye’nin: “Şûra, dinin uyulması gereken en büyük hükümlerindedir. Her kim, ilim ve din ehli ile istişare etmezse, onun azledilmesi vaciptir.”²⁸⁷ şeklindeki görüşüne yer vererek, bu konuda görüş ayrılığı

²⁸⁶ el-İsfahânî, Râgıb, age, “şevere” mad.

²⁸⁷ Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Ensârî, **el-Câmi’ li Ahkâmi’l-Kur’ân**, I-X, Mısır 1423/2002, IV, 439.

olmadığını ve Allah'ın eş-Şûra sûresi 42/38 numaralı ayette²⁸⁸ “Ve onların işleri kendi aralarında şûra ile dir...” diyerek inananları övdüğünü belirtir.

Yine devam ederek, Hz. Peygamberin şu sözlerine yer verir:

“İstişare yapan pişman olmaz, istihare yapan ise zarar etmez.”²⁸⁹

“Hiçbir insan, meşveret dolayısıyla bedbaht olmamıştır. Hiçbir zaman görüş almaktan kaçınan mutlu olmamıştır.”²⁹⁰

Yine Kurtubî, toplumun karşılaşılabileceği en büyük meselelerden biri olan hilafet meselesini çözüme işini (yaralı iken kendinden sonraki halifenin belirlenmesi işini) Hz. Ömer'in şûraya havale etmesine de dikkat çekmiştir.

Ayrıca Kurtubî, şûranın oluşumu ve uygulanması ile ilgili görüşlerini şöylece dile getirmektedir. Şûra, esasen farklı görüşlere dayanılarak elde edilir. Danışan kişi bu farklı görüşlerin kitap ve sünnete en yakın olanını belirler. Yüce Allah danışanı uygun çözüme ulaştırdığı takdirde danışan ona karar verir ve Allah'a dayanarak onu uygular. Çünkü bu araştırmanın (cehd ve gayretin) amacı budur. Bunun için Allah bu ayeti kerimede Hz. Peygambere “karar verince Allah'a dayanarak onu uygula” emrini vermiştir.²⁹¹

Celaleyn (ö.911/1505) tefsirinde ise, Hz. Peygambere yöneltilen “onlarla müşavere et” emrinin “onların görüşlerini çıkar” demek olduğunu belirtmiştir.²⁹²

Elmalılı ise tefsirinde “müşavere”nin danışıp işaret almak, yani rey (oy) almak demek olduğunu belirterek onun, danışmadan daha kapsamlı yönüne dikkat çektiği gibi ümmet için vacip olduğunu da belirtmiştir.²⁹³

²⁸⁸ “Onlar, Rablerinin çağrısına uyarlar ve namazı kılarlar. Onların işleri, aralarında danışma ile dir. Kendilerine verdiğimiz rızıktan hayır için harcarlar.” (eş-Şûra, 42/38.)

²⁸⁹ Taberânî, el-Evsat, VII, 329; es-Sağır, 407.

²⁹⁰ Tirmizî, Kader 15; Müsned, I, 168.

²⁹¹ Kurtubî, çev. M. Beşir Eryarsoy (el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân), Buruc Yayınları, Cihan Ofset, İstanbul 2001, II, 597 vd.

²⁹² Suyûtî, Celâluddîn Abdurrahmân, Tefsîru'l-Celâleyn, Kâdî Tefsirininin Haşiyesinde, Mısır 1320, s. 135.

²⁹³ Elmalılı, age, II, 1213 vd.

Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları arasında yer alan Kur'an Yolu Türkçe Meal Ve Tefsir adlı eserde, şûra konusunun hala tartışmalı olduğu şöylece belirtilmektedir:

“Başta yukarıda anılan ayetler olmak üzere Kur'an'ın konuya ilişkin açıklamaları, Resûlullah ve sahâbenin uygulamaları ışığında şûranın İslâm'ın öngördüğü sosyal düzenin ana ilkelerinden olduğu sonucuna ulaşılacakla birlikte, bunun kapsamı, şekli ve bağlayıcılığı konularında İslâm bilginlerince farklı görüşler ileri sürülmüştür.

Dinî literatürde ve özellikle kamu hukuku alanında yazılan eserlerde şûranın önemli bir anayasal kurum olarak ele alınması, Müslüman toplumlarda mevcut fiili duruma getirilen bir eleştiri veya hukukun üstünlüğünün sağlanması, iktidarın yetkilerinin sınırlandırılması, yönetimin temel ilke ve kurallarından ayrılmaması yönünde gösterilen gayretler olarak görülebilir. Bu çerçevede, -müşavere emrinin bağlayıcı olup olmadığı konusunda fıkıh âlimleri farklı görüşlerde bulunsa da- devlet başkanının etrafında ehlü'l-hal ve'l-akd veya ehlü'ş-şûrâ adıyla anılan adalet, bilgi, aklîselim ve basiret sahibi kimselerin bulunması, devlet başkanının ve diğer yöneticilerin bunlarla istişare etmesi ilke olarak benimsenip gerekli görülmüş, ancak bu konuda ayrıntıya gidilmeyerek Müslüman toplumların ve yönetimlerin kendi dönem ve şartlarına uygun bir prosedür geliştirmesine imkân tanınmıştır.”²⁹⁴

Gelinen noktada, hala şûranın toplumdaki ortak görüşün bulunup çıkartılması ve onun uygulanması demek olduğu ve bunun Hz. Peygambere bir emir olarak verildiği ve dolayısı ile Müslümanların aynı emre muhatap olduğu ve bütün işlerde şûranın bir meşruiyet şartı olduğunun, anlaşılmadığı görülmektedir.

17) ÂL-İ İMRÂN SÛRESİ 3/159. AYETTEKİ ÜÇÜNCÜ HUKUKSAL AMAÇ:

Yetkililerce Verilen Kararların Allah'a Güvenerek (Tevekkül Ederek) Uygulanması Gerektiğini Gösterme Güçlü Ana Amacıdır.

²⁹⁴ Komisyon, Kur'an Yolu Türkçe Meal Ve Tefsir, age, I, 702.

İlgili ayet bölümü: “...(Bir işi yapmaya) karar verince de, Allah’a güvenip dayan; çünkü Allah, kendine güvenip dayananları sever.” (Âl-i İmrân, 3/159.)

İlgili ayette, danışma sonucu elde edilen karardan söz edilirken, Hz. Peygambere “karar verince Allah’a güven (tevekkül ederek o kararı uygula)” denmesi, onun şahsında tüm Müslümanlara yönelik bir emirdir.

Bu ayette “azmetme” sözcüğü ile birlikte geçen tevekkül sözcüğü, Kur’an’da kırk ayette geçmekte olup²⁹⁵, ilk geçişi yine bu sûrenin 3/122. ayetindedir. Bu ikinci geçişte ise tevekkülün (Allah’a güvenmenin) nasıl olması gerektiği gösterilmiştir. Çünkü “azmedince (kesin karar verince) Allah’a tevekkül et” dendiğine göre, tevekkülden önce bir “azmetme” safhası gerektiğine dikkat çekilmiştir. Azmetme, kesin karar vermek demek olduğuna göre, tevekkülden önce kararın ve karar için gerekli tüm şartların oluşturulması gerekmektedir. Aksi halde bu güvenme Allah’ın belirlediği gibi olmamış olur.

“Tevekkül” kavramının Kur’an’daki bütün ayetlerde Allah’a güvenmek ve onun yardımını beklemek anlamında kullanıldığı ve gelecekle ilgili olduğu herkesçe kabul edilmektedir. Buna göre, “tevekkül” kavramının, “dua” (Allah’tan yardım isteme) yanında “kader ve kaza” (Allah’ın her şeyi bilmesi, belirlemesi ve bunların belirlenenler çerçevesinde gerçekleşmesi) ile ilgili olduğu görülmektedir.

Müslümanların çoğunlukla “Kader ve kaza” konusunu akla ve bilime aykırı şekilde yanlış yorumlayarak hatalı bir tevekkül anlayışını benimsedikleri görülmüştür.

Her şeyden önce “kader”in henüz gerçekleşmemiş kısmı olan “kaza”nın değişmeyeceğinin sanılması “dua” gerçeğine tamamen aykırıdır. “Dua” bir iyiliğe ulaşma veya bir kötülükten korunma konusunda, Allah’tan gelecekle ilgili bir değişiklik istemi olduğuna göre, eğer değişmeyecekse; istemenin (duanın) anlamı kalmaz. Oysa Kur’an’da “Bana dua edin, duanızı kabul edeyim...”²⁹⁶ şeklindeki bütün ayetler gelecekteki kötü şeylerin iyiye döndürülebileceğini (değişebileceğini) ve birçok konuda

²⁹⁵ Abdalbâkî, Muhammed Fuâd, age, “azm” mad.

²⁹⁶ bkz. Mü’min, 40/60.

değişikliğin mümkün olduğunu gösterdiği gibi Hz. Peygamberin “Kaza dua edilmeksizin geri çevrilmez ve Allah’ın emirlerine bağlı kalmaksızın ömür artmaz.”²⁹⁷ ve “Her kim rızkının genişlemesini, ecelinin geciktirilmesini istiyor ve bundan memnun oluyorsa, o akrabalık bağına gözetsin.”²⁹⁸ hadisleri de bunu göstermektedir.

Kaderin ve dolayısıyla kazanın değişen kısımlarının bulunduğunu gösteren Ra’d sûresi 13/39. ayetin²⁹⁹ tefsirinde ise Elmalılı şöyle demektedir:

“Allah dilediğini mahv-ü isbat eyler (yok eder) ya da bırakır. Gerek tekvinde (yaratmada) ve gerekse teşride (yasa koymada) dilediğini mahveder (kaldırır/değiştirir). Vücuttan siler (yok hale getirir), hükümden iskat (yürürlükten kaldırır), eserini izale eyler (izini giderir). Dilediğini de onun yerine veya resen (kendi kararıyla) sâbit kılar (belirler)... Aynı bir şahısta ve aynı bir şeyin ahvalinde bile böyle nice mahivler (yok etmeler) nice isbatlar yapar. Meselâ ticaretinde kâh zarar ettirir kâh kâr, rızkını kâh tenkis eder (kısar), kâh tezyit (artırır), ecelini, ömrünü kısaltır uzatır...”³⁰⁰

18) ÂL-İ İMRÂN SÜRESİ 3/161. AYETTEKİ HUKUKSAL AMAÇ:

Kamu Varlıklarının Haksız Kazanımını Ve Kamu Erki Kullanılarak Yarar Sağlanmasını Önleme Güçlü Ana Amacıdır.

İlgili ayet: “*Bir peygamberin, emanete hıyanet etmesi düşünülemez; kim emanete hıyanet edecek olursa, kıyamet günü hıyanet ettiğinin günahı ile gelecektir. Sonra herkese kazanmış olduklarının karşılığı, haksızlığa uğratılmaksızın tam olarak verilecektir.*” (Âl-i İmrân, 3/161.)

İlgili ayette, topluma ait varlıkların tümünün, yani kamu mülkiyetine henüz geçmemiş olan savaş ganimetleri ile topluma ait her türlü mal ve hakkın, haksız olarak ele geçirilmesi ve emanet alanların bu varlıklardan haksız olarak yararlanmaları ve

²⁹⁷ Tirmizî, Kader, 1/2139.

²⁹⁸ Buhârî, Edeb, 12.

²⁹⁹ “Allah dilediğini ortadan kaldırır, dilediğini de olduğu gibi bırakır. Çünkü ana kitap (ana plan) O’nun yanındadır.” (Ra’d, 13/39.)

³⁰⁰ Elmalılı, age, IV, 3002.

kamu erkini kullanan kişilerin ücret dışında insanlardan yarar elde etmeleri (rüşvet, hediye vs.) gibi; kamuyu zarara sokan tüm yolsuzlukları karşılayan kavram olarak “gulûl” sözcüğü kullanılmıştır. Müfessir Kurtubî, tefsirinde, Hz. Peygamberin birçok hadis ve uygulamasının bu yönde olduğunu bildirmektedir.³⁰¹

Diğer taraftan ilgili ayette, hiçbir peygamberin kamusal erki kötüye kullanmayacağı ve kamu varlığına haksız olarak el atmış olamayacağı (bunun peygamberlikle uyuşmayacağı) hatırlatılarak, peygambere uyması gereken inananların da aynı şekilde davranmaları gerektiğine işaret edilmesine ek olarak “gulûl yapanların” şiddetle cezalandırılacağına belirtilmiş olması, bunun toplumu koruyucu bir güçlü ana amaç olduğunu göstermektedir.

19) ÂL-İ İMRÂN SÛRESİ 3/164. AYETTEKİ HUKUKSAL AMAÇ:

Kur’an’ın Değişmez (Muhkem) Güçlü Ana Amaçlarına Ters Düşmeyen Bilimin Ve Bilgeliğin Din İçin Bir Kaynak Teşkil Ettiğini Gösterme Güçlü Ana Amacıdır.

İlgili ayet: *“Andolsun ki Allah, içlerinden onlara, kendi ayetlerini okuyan, onları arındıran ve onlara kitabı ve bilgeliği öğreten bir elçi göndermekle büyük bir lütufta bulunmuştur. Oysa onlar, daha önce açık bir sapıklık içinde bulunuyorlardı.” (Âl-i İmrân, 3/164.)*

İlgili ayette, bir öğretici ve eğitici olduğuna dikkat çekilen peygamberin insanlara “kitap” (Kur’an) yanında “hikmet”i (bilimin ve bilgeliğin önemini) öğrettiği bildirilmektedir. Hikmet sözcüğünün bu sûredeki son kullanımında kitapla (Kur’an’la) birlikte verilmesi Kur’an yanında hikmetin de bağımsız bir kaynak olduğunu vurgulamaktadır. Aynı şekilde en-Nisâ sûresi 4/113. ayette de hikmet sözcüğünün bu sûredeki son kullanımında kitap (Kur’an) ile birlikte bulunmasının aynı amaca yönelik olduğu anlaşılmaktadır.

³⁰¹ Kurtubî, age, IV, 449 vd.

Kitap sözcüğünden Kur'an'ın anlaşılması gerektiği ise apaçıktır. Müfessir Kurtubî de aynı görüştedir.³⁰² Buna göre Kur'an'ın yanında öğrettiği bir başka bağımsız kaynak söz konusudur. Bir an için bu kaynağın Hz. Peygamberin sünneti olduğu (ki o apayrı ve vahye dayalı bir kaynaktır) düşünülse bile, bu takdirde o sünnetin “hikmet”le (bilim ve bilgelikle) bütünleşmiş olduğunu kabul etmek gerekmektedir. Bu zorunlu sonuca göre ise, sünnet hükümlerinin de Kur'an hükümleri gibi bilim ve bilgeliğe aykırı şekilde yorumlanıp uygulanmaması gerekecektir.

**20) ÂL-İ İMRÂN SÛRESİ 3/190, 3/191, 3/192, 3/193, 3/194 VE 3/195.
AYETLERDEKİ HUKUKSAL AMAÇ:**

İnsan Olarak Erkek Ve Kadının, Hak, Yetki, Görev, Sorumluluk Ve Ödüllendirilmede Eşit Olduğunu Gösterme Güçlü Ana Amacıdır.

İlgili ayetler:

“Göklerin ve yerin yaratılmasında, gece ile gündüzün birbiri ardından gelmesinde, akıl sahipleri için gerçekten açık ibretler vardır.” (Âl-i İmrân, 3/190.)

“Onlar ayakta iken, otururken ve yanları üzere yatarken Allah'ı anarlar; göklerin ve yerin yaratılışı üzerinde düşünürler ve (şöyle derler): Ey Rabbimiz! Sen bütün bunları boş yere yaratmadın. Seni tesbih ve tenzih ederiz. O halde bizi ateşin azabından koru!” (Âl-i İmrân, 3/191.)

“Ey Rabbimiz! Sen kimi cehennem ateşine sokarsan, onu elbette perişan etmişindir. Zalimlerin yardımcıları da yoktur!” (Âl-i İmrân, 3/192.)

“Ey Rabbimiz! Biz, ‘Rabbimize inanun!’ diyerek, imana çağıran bir davetçi işittik ve hemen inandık. Ey Rabbimiz! O halde Sen, bizim günahlarımızı bağışla, kötülüklerimizi ört! Canımızı da iyilerle birlikte al!” (Âl-i İmrân, 3/193.)

³⁰² Kurtubî, age, II, 347.

“Ey Rabbimiz! Elçilerin aracılığıyla bize vaat ettiklerini de bize ver ve kıyamet günü bizi rezil etme! Çünkü Sen, verdiğin sözden caymazsın!” (Âl-i İmrân, 3/194.)

“Bunun üzerine, Rableri onlara şöyle karşılık verir: Ben, sizden, erkek ya da kadın kim olursa olsun, iş yapanın işini boşa çıkarmayacağım; çünkü hepiniz birbirinden gelmedir. Hicret edenlere, yurtlarından çıkarılanlara, yolumda ezaya uğratılanlara, savaşanlara ve öldürülenlere gelince; elbette Ben, katımdan bir karşılık olarak, onların günahlarını örteceğim ve onları altlarından ırmaklar akan cennetlere sokacağım. Karşılığın en güzeli, Allah katındadır.” (Âl-i İmrân, 3/195.)

İlgili ayetlerde, aklını kullanan insanların, evrenin yapısını inceleyerek Allah’ı nasıl bulacakları gösterilmiş, ardından inananların Allah’a nasıl ibadet ettikleri ve evreni inceleyerek ona nasıl saygı duyup dua ettikleri inananların sözleriyle dile getirildikten sonra, bu yakarışlara (dualara) cevabın yer aldığı 3/195. ayette Allah:

“Kesinlikle ben iş yapanın yaptığı işi boşa çıkarmam (inanç, eylem ve yakarışlarınıza uygun karşılığı veririm.)” dedikten sonra, bu hassas konumdaki insana:

“Siz insanlar (Allah’ın halifesi olarak evrende yetkili görevli ve sorumlu kılınan insanlar) erkek ve kadın olarak birbirinizden üremiş (doğarak çoğalmış) bulunuyorsunuz.” diyerek, en-Nisâ sûresi 4/1. ayette ³⁰³ de anlamsal olarak tekrar edilmiş bulunan; erkek ve kadınların birbirlerinden yaratılmaları sebebiyle onlara eşit davranılması gerektiği güçlü ana amacı ortaya konmuş bulunmaktadır.

21) ÂL-İ İMRÂN SÛRESİ 3/200. AYETTEKİ HUKUKSAL AMAÇ:

Birbirine Bağlanıp Kenetlenerek Ülkenin İç Ve Dış Güvenliğini Sağlama Güçlü Ana Amacıdır.

İlgili ayet: “Ey inananlar! Sabredin, sabırda birbirinizle yarışın, direnin ve Allah’tan korkun ki, kurtuluşa eresiniz!” (Âl-i İmrân, 3/200.)

³⁰³ “Ey insanlar! Sizi tek bir kişiden yaratan, eşini de ondan var eden ve bu ikisinden birçok erkek ve kadın türeten Rabbinizden korkun! Adımı vererek birbirinizden (haklarınızı) istediğiniz Allah’ın ve akrabalık bağlarının bilincinde olun. Çünkü Allah, sizi çok iyi gözetleyendir.” (en-Nisâ, 4/1.)

İlgili ayette, sözlük anlamı “düşmanın geleceği yeri bekleyip korumak” olmasına rağmen, burada birbirine bağlanıp kenetlenerek iç ve dış güvenliği sağlama anlamında bir terim olarak kullanılan “rıbat yapma” kavramı, “Ey bütün inananlar” çağrısının ardından, “sabredin” ve “sabrınızda kararlı olmakta yarışın” emirlerinden sonra, “rıbat yapın” (ülkenin güvenliğini sağlayın) emir ve komutu; ona uyulması gereken en önemli güçlü ana amaç olarak ortaya konmuş bulunmaktadır.

IV- AYET SIRALAMASINA GÖRE en-NİSÂ SÛRESİNDE YER ALAN HUKUKSAL AMAÇLAR

1) en-NİSÂ SÛRESİ 4/1. AYETTEKİ HUKUKSAL AMAÇLAR:

YaratılıŖta Kadın Erkek Tüm İnsanların Birbirlerine EŖit Olduğunu, İnsanların Birbirlerine KarŖı Olan Ailesel Hak Ve Yüklümlülüklerinin “Rahim Yakınlığı” Ölçüsünde GerçekleŖtirilmesi Gerektiğini, Bu Konularda Gözetleyici Olan Allah’tan Sakınılması Gerektiğini Gösterme Güçlü Ana Amaçlarıdır.

İlgili ayet: *“Ey insanlar! Sizi tek bir kiŖiden yaratan, eŖini de ondan var eden ve bu ikisinden birçok erkek ve kadın türeten Rabbinizden korkun! Adını vererek birbirinizden (haklarınızı) istediğiniz Allah’ın ve akrabalık bağlarının bilincinde olun. Çünkü Allah, sizi çok iyi gözetleyendir.” (en-Nisâ, 4/1.)*

İlgili ayette Allah ilk defa bir sÛreye “Ey bütün insanlar...” veya “Ey insanlık” anlamına gelebilecek bir çağrı ile başlamıŖtır. Sırf bu durum dahi bu ayette çok önemli Ŗeylerin söylendiğini göstermektedir. Bu konuya değinen tefsirci Elmalılı, Kur’an’da, “Ey İnsanlar” hitabı ile başlayan iki sÛre bulunduğunu bunlardan ilkinin 4. sÛre olan en Nisâ sÛresi, diğerinin ise 22. sÛre olan Hac sÛresi olduğunu belirttikten sonra Ŗu tespitte bulunur: Nisâ sÛresi ilk yaratılıŖı açıklayıp dünya ile ilgili insanlığın en büyük sorunlarına ıŖık tutup dünya saadetinin sağlanmasını amaçlar. Diğer Hac sÛresi ise yine “Ey insanlık” hitabıyla başlayarak insanların öteki dünya ile (ahiret) ilgili sorunlarının çözülmesini amaçlar ve dolayısıyla her iki sÛrenin birlikte insanlığın iki cihan saadetini amaçladıkları görülür.³⁰⁴ Ancak bu hayranlık ve övgü dolu yaklaŖım bu ayetteki hukuksal güçlü ana amaçların ortaya çıkarılmasına yetmemiŖtir.

Büyük tefsirci Kurtubî ise, her zaman olduğu gibi mevcut tartıŖmaları eserine yansıtmiŖ ve “erham” (rahimler) sözcüğünün “Allah” sözcüğü üzerine atfı konusunu dikkatle irdelemiŖ olmasına rağmen bundan çıkarılacak amaçsal sonuca ulaŖmamıŖtır.

³⁰⁴ Elmalılı, age, II, 1271.

Çünkü varılan sonuç, sadece “akrabalık bağlarının kesilmesinden kaçınma” olup; dar ve parçasal bir yorumdur.

Oysa ayette bilimsel, bütünsel ve amaçsal olarak yaklaşıldığında şunlar görülebilir:

1- Allah buyuruyor ki, “Ey insanlık”; kadınlar erkekler gibi birer insan olup yaratılışa erkeğe tam anlamıyla eşittirler. Bütün erkek ve kadınlar onlardan (birbirlerinden) türemişlerdir. (Âl-i İmrân sûresi 3/200. ayette tekrar edilmiş güçlü ana amaç) Aklın ve bilimin ortaya koyduğu bu eşitlik gerçeğine dikkat edilmelidir. Hiçbir hukuksal düzenleme, bir yaratılış gerçeği olan bu güçlü ana amaca aykırı olamaz. Çünkü bu gerçekleri (fitrat yasalarını) yaratan da hukuk ideallerini size gönderen de aynı Allah’tır. Öyleyse Kendisine dayanarak birbirinizden isteklerde bulunduğunuz Allah’tan sakının ve bu eşitliğin gereklerini yerine getirin.

2- Bu ayette aynı hukuksal eşitlik güçlü ana amacıyla uyumlu olarak insanlar arasındaki tüm yakınlıkların biyolojik bilimsel gerçeği olan “rahim” uzvuna ve kavramına vurgu yapılmıştır. Ayetin ilk kısmında yaratılıştaki kadın erkek eşitliği gösterilirken ikinci kısmında insanların birbirlerine karşı olan doğal hak ve yükümlülüklerinin “rahim” yakınlığı ölçüsünde gerçekleştirilmesi gerektiği ortaya konmuş bulunmaktadır. Bir doğal olgu olarak insanların bu rahim yakınlığının aile, akrabalık ve millet gibi bağları oluşturduğu ve insanların bu rahim yakınlığı kavramı ile birbirlerinden isteklerde buldukları, hak ve yükümlülüklerin bu ortak bağa dayandığı ve miras, velayet, nafaka ve yardımlaşma gibi insanlar arası hak ve yükümlülüklerin de “rahim yakınlığı” (akrebiyet) esasına göre belirlenmesinin tabii ve normal olduğu ve bunların gözetilmesinde Allah’tan sakınılması gerektiği Kur’an’ın birer güçlü ana amacı olarak ortaya konmuş bulunmaktadır.

Tarafsızlığı ve geniş araştırmacılığı ile diğer tefsircilerden farklı olan Avrupalı büyük tefsirci Kurtubî’nin kendinden önceki âlimleri çok iyi tanıdığı ve onların görüşlerine de tefsirinde daima yer verdiği görülmekte olup, bu ayetle ilgili Ebu Hanife’nin “zevil ehramın mirasçılığı” (ashab-ı feraiz ve asabe dışında kalan dayı, hala,

teyze gibi yakınlar) konusundaki görüşüne yer vermesi, bu ayetteki “rahim” sözcüğünün nasıl anlaşılması gerektiğini göstermek bakımından dikkat çekici olmuştur. Ayrıca, miras ile ilgili hükümlerin değişime açık olduğunu göstermesi bakımından da ilginç olan bu görüş, tabiidir ki bu şekilde ortaya konamamıştır. Ancak Ebu Hanife’ye göre Kur’an ve hadiste gösterilmeyen asabe (asıl) mirasçılarının ve diğer hisseli mirasçılarının (ashabu’l feraiz) bulunmaması halinde “zevil ehramın” (bunların dışındaki uzak akrabaların) mirasçı olması gerektiği ile ilgili Ebu Hanife’ye ait görüşün ³⁰⁵ bu ayete dayandığının gösterilmesi; bu ayetin güçlü ve genel ana amaçlar taşıdığını ve birçok hükmün bu ayete dayandırılabilceğini göstermektedir.

3- Yine bu ayette, insanların eşitliği ile rahme (akrebiyet/yakınlık) dayalı bu düzenlemeler konusunda Allah’ın gözetleyici olduğunun bildirilmesi, bu konudaki hukuksal ana amaçlara verilen önemi göstermektedir.

Ayrıca bu ayetin en-Nisâ sûresinin başında ve Tüm İnsanlığa hitaben ve böylesine vurgularla ortaya konmasının insanlığın en büyük problemlerinden olan kadınlar ve miras problemine ışık tutmayı amaçladığı rahatlıkla söylenebilir. Çünkü az ilerideki yedinci ayette bu ayetle ilişkili olan “ekrebûn” sözcüğünün “rahim” sözcüğünden kaynaklandığı bunun doğal ve bilimsel bir gerçeklik olduğu insanların birbirlerine olan yakınlıklarının aynı rahme olan yakınlıkları ile belirlendiği ve mirasın da bu akrebiyete (yakınlığa) göre belirlendiği kesin olduğuna göre, bu ayetin bütün miras ayetlerine (bu sûrede yer alan 4/7, 4/11, 4/12 ve 4/176. ayetlere) de güçlü ana amaç olarak ışık tuttuğu kabul edilmelidir.

2) en-NİSÂ SÛRESİ 4/2. AYETTEKİ HUKUKSAL AMAÇ:

Güçsüz, Kimsesiz, Öksüz, Yetim Ve Kadınları Koruma Ve Geliştirme Güçlü Ana Amacıdır.

³⁰⁵ Kurtubî, age, IV, 553.

İlgili ayet: “*Yetimlere (güçsüz, kimsiz, öksüz, yetim ve kadınlara) mallarını verin. Kötü (malı) olanı iyi olanla değiştirmeyin. Onların mallarını kendi mallarınıza katarak yemeyin. Çünkü bu, çok büyük bir günahtr.*” (en-Nisâ, 4/2.)

İlgili ayette geçen “yetâmâ” (yetimler) kavramı, tefsirci Elmalılı’nın, Hz. Peygambere ait “Yetim ve kadın, bu iki zayıf hakkında Allah’tan sakınız.”³⁰⁶ hadisine de değinerek belirttiği gibi, genel olarak güçsüz ve kimsesiz insanlar olan kadınlar ile öksüz ve kimsesiz küçük çocuklar için kullanılmıştır.³⁰⁷ Çünkü ayetlerin indiği dönemde ekonomik ve sosyal güç, genellikle ataerkil olan o toplumdaki bazı erkeklerin elinde bulunuyordu. Bu toplumsal yapıda kabilenin güçlü erkeklerinin geleneksel olarak üyelerini koruma, kollama ve yönetme görev ve yetkileri mevcuttu. İslâm bu görev ve yetkileri geçici hükümlerle fakat güçlü ana amaçlar doğrultusunda ve değişime açık şekilde mecburen ayakta tutmuştur. Yine bu erkek egemen toplumsal yapıda, bir kısım kamu erki, kontrollü ve geçici olarak var olan hukuk düzeninde mecburen erkeğe tevdi edilmiş olup, ayetin toplumu hedef alan ifadesinde ve dolayısıyla olması gereken ideal hukukta bu ayetteki tavsiye ve emirlerin esas ve devamlı (geçici olmayan) muhatabının toplum ve dolayısıyla kamu gücü olması hukuk düzeninin zorunlu bir sonucudur.

Böylece kamu erkinin yetki devri yoluyla görevli saydığı veli ve vasi durumundaki kişilerin, velayet ve vesayetleri altında bulunanlara ait mallara, kendi malları ile karıştırarak veya başka şekilde zarar vermemeleri ve bu malları kendi yararları için harcamamaları konusunda zaman ve şartlara göre gerekli her tür tedbirin alınması gerektiği ile ilgili güçlü ana amaçlar ortaya konmuş bulunmaktadır.

3) en-NİSÂ SÛRESİ 4/3. AYETTEKİ HUKUKSAL AMAÇLAR:

Güçsüz, Kimsesiz, Öksüz, Yetim Ve Kadınları Koruma Ve Geliştirme Güçlü Ana Amacı çerçevesinde, kamusal yetki devrine dayalı olarak akraba erkeklerinin, velayet ve vesayetleri altında bulundurdukları kadınlarla

³⁰⁶ Feyz’ül-Kadür, 1261; Ebû Dâvûd, Menâsik, 56; İbn Mâce, Menâsik, 84; Dârimi, Menâsik, 34; A. İbn Hanbel, V, 72.

³⁰⁷ Elmalılı, age, II, 1280.

evlenmelerinin sınırlandırılması ile ilgili hükümlerin değişken ve araçsal göstermesidir.

İlgili ayet: “Eğer, yetim kızlarla evlendiğinizde, adaletli davranamamaktan korkarsanız, hoşunuza giden kadınlardan ikiye, üçe ve dörde kadar evlenin. Eğer onların arasında da adaletli davranamamaktan korkarsanız, biriyle veya sahip olduğunuz câriyelerle yetinin. Çünkü bu, haksızlık etmemeniz için daha uygundur.” (en-Nisâ, 4/3.)

Bu ayetin esas amacının işaret edilen tek evliliğin adalete uygunluğu dışında Müslümanların evlenebileceği kadın sayısını belirlemek olmadığı, KONU BAĞLAMININ YETİMLER (güçsüzler ve kadınlar) olduğu ve dolayısı ile amacın yetimlere zulmü önleme olduğu son müfessirlerden Süleyman Ateş’çe dahi kabul edilmiştir.³⁰⁸ Esasen bu ayetteki Güçsüz, Kimsesiz, Öksüz, Yetim Ve Kadınları Koruma Ve Geliştirme Güçlü Ana Amacı gerçekleştirmeye yönelik olmak üzere Kur’an’da daha sonraya yerleştirilmiş araçsal hüküm olan en-Nisa sûresi 4/127. ayette, yetim kadınlarla evlenme normal kabul edilerek onlara adalet ve iyilik amaçları öne çıkarılmıştır. Dolayısı ile öncelikle bu ayette başka kadınlarla çok evliliğe bir yönlendirme söz konusu olamayacağı, sadece yetim kadınlarla evliliğe sınırlama getirildiği ve diğer kadınlarla ilgili sınırlamanın dolaylı olduğu açıktır. Aksi halde ayette açıkça yetimlerden “elinizi çekin” ama “diğer” kadınlarla dörde kadar evlenebilirsiniz, denmesi gerekirdi. Oysa yetimlerle evlenme yasağı söz konusu edilmediği ve sadece sınırlama getirildiği aynı sûrenin bu ayeti ile (4/127) ortadadır. Yine bu ayette “Diğer” ve “elinizi çekin” sözcükleri kullanılmadığına göre, bu ayetten “sadece diğer kadınlarla” kaydının alınması doğru olamaz.

Ayrıca yetimleri konu alan bu ayette “yetimler” den (minelyetâmâ) denmeyip “kadınlardan” (minennisâi) denmiş olmasını, tek başına dayanak kabul eden Elmalılı ve atıfta bulunduğu kaynakların, bu ayetin çok evliliği normal bulduğunu söylemeleri ve bunu bilim, fıtrat ve gelişmeye açık maruf prensipleri ile bağdaştırmaya çalışmaları uygun görülemez. Esasen İNSANLARIN EŞİTLİĞİ ÜST ANA AMACI çerçevesinde

³⁰⁸ Ateş, Süleyman, Yüce Kur’an’ın Çağdaş Tefsiri, İstanbul ts, II, 198.

köleliği tasfiyeye tabi tutan Kur'an'ın, aynı paraleldeki kadın erkek eşitliğini en-Nisâ sûresi ilk ayette vurguladığı apaçık olduğu gibi, bu ayette, çok evliliğin yetim kadınlar merkez yapılarak ve sadece dolaylı bir şekilde diğer kadınlar konu edilerek azami dört geçici sınırı ile sınırlandırılıp; sonuçta bu ayette tek evlilik nihai amacına yönlendirme yapıldığı varılabilecek tek mantıklı sonuçtur.

Diğer yandan, bu ayette yer alan “adalet yapamama” ile “bu (tek evlilik) haksızlıktan korunmanıza daha elverişlidir.” kayıtları bu ayetteki hükümlerin, kamusal müdahaleye (haksızlığı önleme kamusal yetkisi) imkân veren güçlü ana amaçlar ile maruf ve fitrat kuralları çerçevesinde gelişme yönünde değişime açık bulunduğu da düşünülmelidir. Çünkü bu ayetteki hükümler, aileyi koruyucu ve aile ile ilgili değişmez güçlü ana amaçlardan (muhkem) değildirler. Kendi içinde değişkenlik (alternatiflik) barındırdıkları gibi değişmez bir amaç olarak da ortaya konmuş değillerdir. Nitekim benzer şekilde Kur'an'da iki aşamalı düzenlenen boşama yetkisinin (boşama kararının sağlam iradeye dayanması için birer ay ara ile ve iki defada verilmesi) kamu adına erkeğe tevdi edilmesi ve bunun kötüye kullanılması karşısında Hz. Ömer tarafından ilgili bu ayette değişim (nesih) gerçekleştirilerek boşama yetkisinin teke indirilmesinin³⁰⁹ ve bu değişime o dönemde dahi karşı çıkılmamasının, bu tür hükümlerin değişime açık olduğunun o dönemde dahi kabul edildiğini ve bunun İLKESEL BİR ŞÛRA KARARI (İCMÂ') (içtihatları birleştirme kararı anlamında bir konsensüs «uzlaşma») haline geldiği anlaşılmaktadır.

4) en-NİSÂ SÛRESİ 4/4. AYETTEKİ HUKUKSAL AMAÇLAR:

Gücsüz, Kimsesiz, Öksüz, Yetim Ve Kadınları Koruma Ve Geliştirme Güçlü Ana Amacı çerçevesinde, bir nikâh şartı olarak kadınların belirleyeceği ve vazeçebileceği bir malvarlığının evlilik yardım ve güvencesi olarak onlara verilmesi ile ilgili değişken ve araçsal hükümlerdir.

³⁰⁹ el-Bakara, 2/229; Kurtubî, age, III, 295; Hınn, Mustafa Saîd, Eseru'l-İhtilâf fi'l-Kavâidi'l-Usûliyye fi İhtilâfi'l-Fukaha, Beyrut 1402/1982, s. 88.

İlgili ayet: “Kadınlara mehirlerini isteyerek verin. Ancak, o mehrin bir bölümünü kendi istekleri ile size bağışlayacak olurlarsa, o takdirde onu da afiyetle yiyin!” (en-Nisâ, 4/4.)

İlgili ayette, güçsüz, kimsesiz, öksüz, yetim ve kadınları koruma ve geliştirme güçlü ana amacı çerçevesinde evlenmede (nikâh) şartı olarak kadına bir malvarlığının mutlaka temlik edilmesi gerektiği ve bu malvarlığının peşin (muaccel) veya veresiye (müeccel) olması veya erkek lehine bundan feragat edilmesi gibi yetkilerin tamamen kadına ait olduğu ile ilgili araçsal (değişken / vesail) hükümler bildirilmektedir.

5) en-NİSÂ SÛRESİ 4/5. AYETTEKİ HUKUKSAL AMAÇLAR:

Güçsüz, Kimsesiz, Öksüz, Yetim Ve Kadınları Koruma Ve Geliştirme Güçlü Ana Amacı çerçevesinde, velayet ve vesayet altındaki kişilerin mallarının kendi ellerine verilemeyerek maruf ölçüleri ile zaman ve şarlara göre bu mallardan yararlandırılmalarının sağlanması hakkında değişken ve araçsal hükümlerdir.

İlgili ayet: “Allah’ın, sizin yönetiminize emanet ettiği malları, akli zayıf olanlara vermeyin. Ancak bu mallardan, onların geçimlerini ve giyimlerini sağlayın ve onlara karşı (daima) güzel söz söyleyin!” (en-Nisâ, 4/5.)

İlgili ayette, güçsüz, kimsesiz, öksüz, yetim ve kadınları koruma ve geliştirme güçlü ana amacı çerçevesinde veli ve vasilerin, velayet ve vesayet altında olanlara ait malları onların ellerine vermemeleri gerektiği ve bu malların onların geçimi için kendilerine tevdi edildiği ve maruf ölçüleri içinde onlara iyi davranarak bu mallardan onları yararlandırmaları gerektiği bildirilmektedir.

6) en-NİSÂ SÛRESİ 4/6. AYETTEKİ HUKUKSAL AMAÇLAR:

Güçsüz, Kimsesiz, Öksüz, Yetim Ve Kadınları Koruma Ve Geliştirme Güçlü Ana Amacı çerçevesinde, velayet ve vesayet altında bulunanlardan evlenme çağına gelenlerin denenmesi ve rüşlerini ispat etmeleri halinde mallarının tanık

huzurunda kendilerine verilmesi, veli ve vasilerin, ihtiyaçlı olmaları halinde bu mallardan sınırlı şekilde yararlanarak onları korumaları ve israf etmemeleri gerektiği hakkında değişken (vesail / müteşabih) ve araçsal hükümlerdir.

İlgili ayet: “Yetimleri, evlenme çağına gelinceye kadar deneyin. Eğer onlarda olgunluk (reşit olma hali) görecekseniz, mallarını kendilerine verin. Ancak büyüyecekler de mallarına sahip olacaklar diye, onları israf ederek, tez elden yemeyin! Kim zengin ise, iffetli davransın; kim de yoksul ise, örfe uygun olarak yesin! Onlara mallarını teslim edeceğiniz zaman, onlar adına tanık bulundurun! Hesap sorucu olarak, Allah yeterlidir.” (en-Nisâ, 4/6.)

İlgili ayette güçsüz, kimsesiz, öksüz, yetim ve kadınları koruma ve geliştirme güçlü ana amacı çerçevesinde kamu erkine dayalı bir yetki devri söz konusu olup, veli ve vasilere tevdi edilen kısıtlıların mallarının kendilerine verilebilmesi için yeteri kadar denenmeleri gerektiği ve rüştlarını ispatladıkları takdirde mallarının tanıklar huzurunda kendilerine teslim edilmesi gerektiği ve veli ve vasilerin ihtiyaçlı olmaları halinde maruf (ortak insanlık değerleri) ölçüsünde kısıtlıların mallarından yararlanabilecekleri ve eğer ihtiyaçlı değilse yaptıkları masrafları dahi almamaları gerektiği değişken örnek olaylar ve tedbirleri gösterilerek ilgili araçsal hükümler açıklanmıştır.

7) en-NİSÂ SÛRESİ 4/7. AYETTEKİ HUKUKSAL AMAÇ:

Anne Ve Baba İle Yakınların Geride Bıraktıkları Varlıklarda (Terekede) Erkekler Ve Kadınlar İçin Az Veya Çok Eşit Birer Pay Olduğunu Gösterme Güçlü Ana Amacıdır.

İlgili ayet: “Erkekler için anne baba ve yakınların terk ettiğinde bir pay olduğu gibi kadınlar için de anne baba ve yakınların terk ettiğinde bir pay vardır. Bu az olsun çok olsun o terekeden farz kılınmış (erkek ve kadınlar için kesinleşmiş ve eşit) birer paydır.” (en-Nisâ, 4/7.)

Bu ayet, kişilerin ölümleri sonrasında bıraktıkları malvarlıkları ile ilgili “valideyn” (ana-baba ve çocuklar) ile “akrebun” (eş, kardeş ve diğer yakınlar) ve maruf

(ortak insanlık değerleri) gibi kavramları ve hükümleri içeren vasiyet ayetinden³¹⁰ sonra kadınlara terekeden (miras bırakanın terk ettiği varlıklardan), erkeklere eşit şekilde pay verilmesi gerektiğini gösteren, ilk genel ve temel ayettir. Bu ayet Kur'an'ın çok önemli güçlü ana amaçlarından biridir. Çünkü bu ayet, o günkü toplumda hiç miras alamayan kadınların, gerek "valideyn" veya "validan" (ana-baba ve çocuklar) ve gerekse diğer "akrebun" (eş, kardeş ve diğer yakınlar) olanlardan miras payı almaları ve dolayısıyla onlara miras bırakmaları gerektiğini ortaya koymakta olup çok köklü ve fitrata (doğa yasalarına) uygun bir sosyal değişimi içermektedir.

Kur'an'da ölüme bağlı tasarruf (işlem) olmak üzere vasiyeti öngören el-Bakara sûresi 2/180. ayette "Birinize ölüm geldiğinde bir mal bırakacaksa "valideyn" (ana-baba ve çocuklar) ve "akrebun" (eş, kardeş ve diğer yakınlar) olanlara marufa (ortak insanlık değerleri) uygun şekilde vasiyette bulunması sakınanlar için bir yükümlülük olmak üzere farz kılındı." denmekte olup; her iki ayet miras bırakanlara ait malların geleceği ile ilgilidir. Bunlar arasında ortak kavramlar "el-validan / el-valideyn" (ana-baba ve çocuklar) ile "el akrebun" (eş, kardeş ve diğer yakınlar) sözcükleridir.

Bu kavramlardan "validan" (babalar / ana-baba) sözcüğünü ele aldığımızda bunun tekili olan "valid" (baba) sözcüğünün aynı zamanda "veled" (çocuk) anlamına geldiğini büyük tefsirci Kurtubî de kabul etmektedir.³¹¹ Esasen, bu ayetteki "akrebun" (en yakınlar) kavramı içinde var olan çocuklar ve ana-babanın ayrıca "el-valideyn" veya "el-validan" şeklinde gerek vasiyet ayetinde (el-Bakara, 2/180.) ve gerekse bu ayette anılmaları, ana-baba ve çocukların mirasına verilen özel önemi göstermekte olup, çocukların "validan" (ana-baba) şeklinde anılmış olması ise, modern hukuka ışık tutacak bir değerdedir. Çünkü çocuklarına her şeylerini veren ana-babalar, modern hukukta onlara birinci derecede mirasçı olamamaktadırlar, yani çocuğun birinci derecede mirasçı kabul edilen çocukları varsa, ölen çocuğun anne babaları torunlarının yanında bu çocuklarına mirasçı olamamaktadırlar. (Medeni Kanun 495 ve 496. maddelerinde olduğu gibi)

³¹⁰ el-Bakara, 2/180.

³¹¹ Kurtubî, age, V, 578.

“el-akrebun” (en yakınlar) kavramı ise mirasçılığın sebebinin miras bırakana yakınlık (akrebiyet) olduğunu gösteren en geniş kavram olup, “el-validan” (ana, baba ve çocuklar) dışındaki en yakınlar olan eş kardeş ve diğer yakınları da elbette ki kapsamaktadır.

Mirasçılığın tüm zamanlar için ve her durumda “akrebun” (en yakın) olmak sebebine dayandığı ve “akrebun” (en yakın) kavramının da karşılıklı faydalanmaya dayandığı, araç hükümler içeren en-Nisâ sûresi 4/11. ayetin sonunda da belirtilmiş olup, “Siz babalarınız ve çocuklarınızdan hangilerinin ‘yararlılık bakımından’ size ‘daha yakın’ olacaklarını bilemezsiniz...” uyarısının; güçlü ana amaçlar içeren bu ayetteki “akrebun” kavramına atıf yaparak onu açıkladığı görülmektedir.

Nitekim miras hükümlerinde yapılmış olan değişiklikler hep bu güçlü ana amaca yöneliktir. Önce muhacirler ile Ensar arasında tesis edilen “akrebiyetin” (en yakınlık), sonra “ululerhama” (rahim yakınlığına / kan akrabalığına) oturtulması ³¹² gibi değişiklikler ³¹³ hep aynı güçlü ana amaca yöneliktir.

Bu ayetin genel ve güçlü ana amaç olduğunu Elmalılı şu özet sözlerle kabul etmektedir: Bu ayet mirasın yalnız erkeklere ait olmayıp ana-baba, çocuklar ve yakınların bıraktığı varlıklardan bütün erkek ve kadınların yakınlıklarına göre bir mirasçılık hakkı bulunduğunu göstermektedir. ³¹⁴

Büyük tefsirci Kurtubî ise bu konuda şöyle demektedir: “Bu ayeti kerimede üç husus ifade edilmektedir. Birincisi mirasın illeti (gerekçesi/sebebi) açıklanmaktadır. Bu da akrabalıktır (akrebiyet). İkincisi yakın veya uzak olsun her türlü ile akrabalığın (akrebiyet) genelliği, üçüncüsü ise genel bir ifadeyle farz olarak tespit edilen payın dile getirilmesidir.” ³¹⁵

Tüm tefsirlerde yer alan açıklamalara göre, vefat eden Evs bin Sabit’in akraba erkekleri olan iki amcaoğlunun (3. derece mirasçılar) miras bırakanın tüm malvarlığına

³¹² el-Enfal, 8/75.

³¹³ en-Nisâ, 4/33.

³¹⁴ Elmalılı, age, II, 1294 vd.

³¹⁵ Kurtubî, age, IV, 611.

el koymaları ve eşi ile üç kızına hiçbir şey vermemeleri sebebiyle eş olan Ümmü Kucce'nin Hz. Peygambere şikâyeti üzerine inen ilk miras ayeti budur. Dolayısı ile bu ayet, esas köklü ve temel değişimi gerçekleştiren ve güçlü ana amaçları içererek mirasta olması gereken ideal durumu ortaya koyan temel ayettir. Çünkü bu ayet, kadınların erkeklere eşit şekilde mirasçı olabileceklerini, mirasçılıkta ana-baba ve evlat olmak üzere miras bırakana yakınlığın (akrebiyet) esas alınması gerektiğini ve mirasçılar ile paylarının kamu yararı ve bu prensipler ışığında serbestçe belirlenmesi gerektiğini göstermektedir. Ve bu ayet değişmez ve kalıcı ölçüler olan erkek kadın eşitliği ile mirasçılıkta murise yakınlık (akrebiyet) prensiplerini ortaya koyan bir ayettir.

Diğer yandan bu ayet üzerine miras bırakanın karısı ve kız çocuklarına pay verilmesi gerektiğini söyleyen Hz. Peygamber'e mirasa el koyan akraba erkekleri Süveyd ve Arfece'nin cevabı, bu konuda o gün var olan ataerkil toplumsal yapıyı ve direnişi gösterdiği gibi Hz. Peygamber döneminde “var olan hukukta” kadınlarla erkekler arasında miras eşitliğinin neden gerçekleştirilemediğini ve daha sonraki en-Nisâ sûresinin 4/11 ve 4/12. ayetlerinde yar alan sadece bazı mirasçıların ve paylarının belirtildiği ve gelişme yönünde değişime açık ve geçici olan hükümlerin neden “tavsiye” sözcüğü ile başlayarak böyle geldiğini açıklayıcı çaptadır. Tefsirci Kurtubî'nin anlatımına göre, itirazcı akraba erkekleri (asabeler) şöyle diyorlardı: “Ey Allah'ın resulü, bu kadının çocukları (miras bırakanın kız çocukları) ne ata biner, ne zayıf düşmüş birine yardım edebilir, ne de bunların düşmana bir zararı dokunabilir.”³¹⁶

Bu duruma göre, İslâm miras hukukunda “olması gereken hukuk” (ideal hukuk) en-Nisâ sûresi 4/1 ve 4/7. ayetlerin ortak güçlü ana amacı olan erkek kadın eşitliği ile miras bırakana yakınlık gibi doğal gerçekliklere dayanmakta olup; dinsel metinlerde bilimselliği (doğa yasaları ve olgusal gerçekleri), bütünselliği (dinsel ana amaçların bütünü) ve amaçsallığı dikkate almayan fıkıh usulü kurallarına dayanılarak oluşturulmuş bulunan miras (feraiz) hukuku, belirtilen bu güçlü ana amaçlar istikametinde gelişme yönünde değişime açıktır. Bu bilincin; Osmanlı döneminde dahi, önce 1274 (rumî) tarihli Kanuni Arazinin 54 ve 55. maddelerindeki gelişmeyi, sonra

³¹⁶ Kurtubî, age, IV, 610.

1284 (rumî) tarihli Tevsi-i İntikal Kanunu ile değiştirilen 55. madde ile intikal hakkı sahiplerinin 8 sınıfa yükseltilmesi konusundaki gelişmeyi sağladığı ve sonuçta yasalara yerleştirilen bu özel hükümlerle ³¹⁷ taşınmazların veraset ve intikalinde kadın erkek eşitliğinin sessizce gerçekleştirildiği söylenebilir.

Ayrıca en-Nisâ sûresi 4/7. ayette öncelikle miras hukukunun temel kavramı olan “tereki” (muristen kalan varlık) sözcüğü geçmekte olduğu gibi erkek ve kadınlarla ilgili iki defa geçen “nasip” (pay) sözcüğünden sonra ayetin sonunda yer alan ve “mefruz” (farz kılınmış) nitelemesi ile birlikte “nasiben mefruza” (farz yani kesin emir haline getirilmiş pay ve paylaşma) şeklinde pekiştirilen sözler, bu ayetin ideal miras şartlarını yani bu konudaki değişmez güçlü ana amaçları içerdiğini göstermektedir.

Yine, Kur’an ayetlerinin son dizimindeki özel amaçlar dikkate alındığında bu ayetten sonra gelen en-Nisâ 4/8. ayette, henüz değişime açık olan 4/11 ve 4/12. ayetler gelmeden önce mirasın açılmasına (tasfiye ve paylaşma) yer verilip taksimden (en-Nisâ 4/7. ayet çerçevesinde) söz edilerek, uzak akrabalara ve fakirlere bir şeyler verilmesinin ibadetsel ve ahlaksal olarak tavsiye edilmesinden sonra en-Nisâ sûresi 4/9. ayette miras bırakanların ölüme bağlı tasarruflar veya ölmeden önceki tasarrufları ile mirasçı furularını (çocuk, torun ve akraba yetimlerini) aciz duruma düşürmemeleri gerektiğinin ve miras taksimi ve miras bırakanın vasiyetleri gibi konularda dosdoğru söz söylenmesi gerektiğinin bir güçlü ana amaç olarak ortaya konması ve takiben en-Nisâ sûresi 4/10. ayette “yetama” olarak anılan güçsüz, kimsesiz, öksüz, yetim ve kadınların mallarının (taksim sırasında) haksız şekilde yenmemesi gerektiğinin bir güçlü ana amaç olarak gösterilmesi ve böylece en-Nisâ sûresi 4/7. ayetin uygulanmasına yönelik ve mirasla ilgili ve aynı paraleldeki genel hükümlere yani güçlü ana amaçlara peş peşe yer verilmesi rastlantı olarak nitelenemez. Aksine, en-Nisâ sûresi 4/7. ayetten az sonra peş peşe yerleştirilen bu güçlü ana amaçların tümünün mirasla ilgili olması ve bu ayetin mirasla ilgili doğal, fitri, temel ve değişmez değerleri içermesi; onun miras hukukunun idealleri olan güçlü ana amaçları gösterdiğini ortaya koymaktadır. Özet olarak bunlar, mirasçılıkta ve paylaşımında kadın erkek eşitliğinin, mirasçıların ve paylarının

³¹⁷ Aktan, Hamza, İslâm Miras Hukuku, İstanbul 1991, s. 285 vd.

belirlenmesinde ise, sosyal durum ve kamu yararı dikkate alınarak miras bırakana biyolojik yakınlığın (akrebiyet) esas alınmasıdır. Bu çerçevede, başta “valideyn” (ana-baba, çocuklar) ile “akrebun” (eş, kardeş ve diğer derecedeki en yakınlar) kavramları olmak üzere mirasçılarının gerektiğinde genişletilmesi ile adil paylaşımın serbestçe belirlenmesi ve Kur’an’daki diğer güçlü ana amaçlar ile kamu yararı ışığında diğer miras hükümlerinin de serbestçe düzenlenmelerine imkân verilmesi şeklindeki güçlü ana amaçlardır.

8) en-NISÂ SÛRESİ 4/9. AYETTEKİ HUKUKSAL AMAÇLAR:

Miras Bırakanların Sağlar Arası Veya Ölüme Bağlı Tasarruflar Veya İsrâf Yoluyla Kendi Mirasçılarını Veya (Velâyeti Altındaki) Diğer Çocukları Ekonomik Güçlüğe Düşürmelerinin Önlenmesi Güçlü Ana Amaçlarıdır.

İlgili ayet: “(Mirasçılar), kendileri arkalarında güçsüz çocuklar bıraksalardı, onların (gelecekleri) konusunda endişe duyarlardı. Öyleyse, onlar (velâyetleri altındaki başkalarının çocukları için de aynı) bu endişeyi taşıınsınlar, Allah’tan korksunlar ve doğru söz söylesinler.” (en-Nisâ, 4/9.)

İlgili ayette, gerek bazı mirasçılar lehine yapılabilecek gayri adil tasarruflar ve gerekse miras bırakanların mirasçı olmayanlar lehine yapacakları tasarruf nisabını (malvarlığının 1/3 ü) aşan temlikler ve gerekse miras bırakanların malını israf ederek gerek mirasçı çocuklarını ve gerekse velâyetleri altındaki başka çocukları güç duruma düşürmelerinin önlenmesi gerektiği bir güçlü ana amaç olarak ortaya konmuştur. Bu konuya kâim sünnetinde de çok önem veren Hz. Peygamber, ashaptan Sa’d İbn Ebî Vakkas’a (ö.55/675) hitaben söylediği aşağıdaki hadisi ile bunu dile getirmiştir: “Şüphesiz ki, senin mirasçılarını varlıklı bırakman, onları insanlara avuç açar şekilde yoksul bırakmandan daha iyidir.”³¹⁸

³¹⁸ Buhârî, Cenâiz, 36, Vasâya, 2, Menâkıbu'l-Ensâr, 49, Nafakât, 1, Merdâ, 16, Deavât, 43, Ferâiz, 16; Kurtubî, age, IV, 620, dipnot: 1.

9) en-NİSÂ SÛRESİ 4/10. AYETTEKİ HUKUKSAL AMAÇ:

Güçsüz, Kimsesiz, Öksüz, Yetim Ve Kadınların Mallarının Korunmasını Sağlama Güçlü Ana Amacıdır.

İlgili ayet: *“Yetimlerin mallarını haksız yere yiyenler, karınlarına ancak ateş yemiş olurlar. Çünkü onlar, alev alev yanan bir ateşe gireceklerdir.”* (en-Nisâ, 4/10.)

İlgili ayette yer alan “yetama” kavramı; güçsüz, kimsesiz, öksüz, yetim ve dolayısı ile o dönemde ekonomik ve her bakımdan güçsüz olan kadınları da kapsamaktadır. Mirasın, akrabaya ait varlıkları doğal tehlikeler ile her tür saldırıya karşı korumayı üstlenen erkeklerin hakkı olduğunu düşünen ataerkil Arap toplumunun bu tutumu, ayette “zulüm” olarak nitelenmekte ve dolayısıyla bunun adaletle önlenmesi gerektiği ortaya konmuş olmaktadır. Bu insanlara miras haklarının ve kendi mallarının tam olarak verilmesi ve velayet ve vesayet süresince onların mallarının yenmemesi için bütün hukuksal tedbirlerin alınması gerektiği en-Nisâ sûresi 4/7. ayetteki ana amaçlar ile uyumlu güçlü ana amaçlar olarak ortaya konmuş bulunmaktadır.

10) en-NİSÂ SÛRESİ 4/11 VE 4/12. AYET İLE BAĞLANTILI OLAN 4/176. AYETLERDEKİ HUKUKSAL AMAÇLAR:

Miras bırakanların zarar verici olmayan vasiyetleri ile borçlarından artan miraslarının en-Nisâ sûresi 4/1 ve 4/7. ayetlerdeki güçlü ana amaçlar çerçevesinde, toplumsal şartlar gereği tavsiye suretiyle, erkek çocuklar, kız çocuklar, ana, baba, koca, karı ve kelalenin (babasız ve çocuksuz miras bırakan) kardeşleri olmak üzere, yedi tür şeklinde belirlenen mirasçılarının yedi ayrı orandaki paylarından:

1- 1/8 pay alanlar:

Mirasın sekizde bir payının verileceği mirasçı tek tür olup bu, hacbedici (engelleyici) kişi (kocasının çocuğu) bulunduğu miras bırakanın hanım veya hanımlarına (birden çok eş bulunması halinde eşit olarak bölüşecekleri) verilecek olan pay,

2- 1/6 pay alanlar:

Mirasın altıda bir payının verileceği mirasçılar üç tür olup bunlar, miras bırakanın çocuğu bulunduğu takdirde ayrı ayrı ana ve babasının, miras bırakanın iki ve daha çok kardeşi bulunduğu takdirde anasının, kelale (babası ve çocuğu bulunmayan) miras bırakanın bir erkek veya bir kız kardeşi bulunması halinde bunlara verilecek olan paylar,

3- 1/4 pay alanlar:

Mirasın dörtte bir payının verileceği mirasçılar iki tür olup bunlar, hacedici (engelleyici) kişi (hanımın çocuğu) bulunması halinde miras bırakanın kocasına, hacedici (engelleyici) kişi (kocanın çocuğu) bulunmaması halinde miras bırakanın hanımına verilecek paylar,

4- 1/3 pay alanlar:

Mirasın üçte bir payının verileceği mirasçılar iki tür olup bunlar, çocuksuz miras bırakana sırf ana ve babası birlikte mirasçı olduğunda anasına, kelale (çocuğu ve babası bulunmayan) durumundaki miras bırakanın, ortak olmak üzere birden çok olan mirasçı kardeşlerine verilecek olan paylar,

5- 1/2 pay alanlar:

Mirasın ikide bir (yarım) payının verileceği mirasçılar, üç tür olup bunlar, miras bırakanın çocuk mirasçı olarak bıraktığı sadece tek kızına, hacedici kişi (eşinin çocuğu) bulunmadığı takdirde hanımına mirasçı olan kocaya, kelale (babası ve çocuğu olmayan) durumundaki miras bırakana mirasçı olan tek kız kardeşine verilecek paylar,

6- 2/3 pay alanlar:

Mirasın üçte iki payının verileceği mirasçılar üç tür olup bunlar, bu payda eşit paylaşım esasına göre ortak olan miras bırakanın iki veya daha çok kız çocukları, çocuksuz ölen ve sadece ana ve babasını mirasçı bırakanın babasına, bu paydaki eşit paylaşım esasına göre ortak olan kelale (çocuksuz ve babasız) durumundaki miras bırakanın iki kız kardeşine verilecek paylar,

7- Mirasın tamamını alanlar:

Mirasın tamamının verilebileceği mirasçılar iki tür mirasçı olup bunlar, çocuk olarak tek başına mirasçı olan kıza verilen yarım payın iki katını (tamamı) alacağı ayette belirtilen tek erkek çocuğa verilecek mirasın tümü, kelale (çocuğu ve babası olmayan) durumunda miras bırakan kız kardeşin tek mirasçı olarak bıraktığı erkek kardeşine verilecek mirasın tümü, şeklindeki paylaşımın; değişken, geçici ve araçsal olarak ortaya konmasıdır.

İlgili ayetler:

“Allah, çocuklarınız konusunda, erkeğe, iki kızın payı kadar (miras) verilmesini tavsiye eder. Eğer çocuklar, ikiden fazla kız iseler, ölenin geriye bıraktığının üçte ikisi onlarındır. Eğer mirasçı tek kız ise, mirasın yarısı onundur. Ölenin çocuğu varsa, geriye bıraktığı mirastan, ana-babasının her biri için altıda bir pay vardır. Eğer ölenin çocuğu bulunmayıp da, mirasçı olarak ana ve babası kalmışsa, anasının payı üçte birdir. Eğer ölenin sadece birden çok kardeşi varsa anasının payı altıda birdir. Bu paylar, ölenin yapacağı vasiyetin yerine getirilmesinden ve borcunun ödenmesinden sonradır. Siz, babalarınızdan ve çocuklarınızdan hangilerinin, yararlılık bakımından size daha yakın olacaklarını bilemezsiniz. Bunlar, Allah tarafından belirlenmiş yükümlülüklerdir. Kuşkusuz Allah, çok iyi bilen, çok bilge olandır.” (en-Nisâ, 4/11.)

“Eğer çocukları yoksa hanımlarınızın bıraktıkları mirasın yarısı sizindir; çocukları varsa, onların bıraktıkları mirasın dörtte biri sizindir. Bu paylar, yapacakları vasiyetin yerine getirilmesinden ve borcunun ödenmesinden sonradır. Eğer sizin çocuğunuz yoksa bıraktığınız mirasın dörtte biri hanımlarınızındır; çocuğunuz varsa, bıraktığınız mirasın sekizde biri onlarındır. Bu paylar, yapacağınız vasiyetin yerine getirilmesinden ve borcun ödenmesinden sonradır. Eğer miras bırakan erkek veya kadın, çocuğu ve babası olmayan (kelâle kabilinden) bir kimse olur ve onun (ana bir) bir tane erkek veya kız kardeşi bulunursa, bunlardan mirasçı olanın payı altıda birdir; eğer (ana bir) erkek ve kız kardeşlerin sayısı birden fazla ise, onlar üçte birde ortaktırlar. Bu paylar, zarar verici olmaksızın, yapılan vasiyetin yerine getirilmesinden

ve aynı durumdaki borcun ödenmesinden sonradır. Bunlar, Allah tarafından birer tavsiyedirler. Allah, çok iyi bilen, çok yumuşak davranandır.” (en-Nisâ, 4/12.)

“Onlar, senden kelale hakkındaki hükmü istemektedirler. De ki: “Allah size, kelâle (babası ve çocuğu olmayan kimse) nin mirası konusundaki hükmü şöyle açıklamaktadır: Eğer bir kişi çocuksuz (ve babasız) olarak ölüp geride sadece bir kız kardeşi kalırsa bıraktığı mirasın yarısı onundur. Ve o kişi (erkek kardeş) çocuksuz (ve babasız) ölen kız kardeşinin tüm mirasını alır. Eğer, (çocuksuz ve babasız olarak) ölen kişinin, iki kız kardeşi varsa, bıraktığının üçte ikisi onlarıdır. Eğer kardeşler erkek ve kız karışık iseler, bir erkeğin payı, iki kadının payı kadardır.” İşte Allah, sapmamanız için, (hükümlerini böylece) açıklamaktadır. Allah, her şeyi çok iyi bilendir.” (en-Nisâ, 4/176.)

İlgili ayetlerde belli mirasçılarının ve mirasçılarla ilgili pay oranlarının, o günkü sosyal yapıdaki “yakınlık” (akrabiyyet) ve yararlılık (nefi') esaslarına göre belirlendiği ve genellikle güçsüz durumda olmaları yüzünden faydalı olamayacak durumdaki kadınlara daha az pay verildiği, ahlaksal ve diğer güçlü ana amaçlar çerçevesinde en yararlı ve en saygın yakın oldukları ortaya konmuş bulunan ana babanın ise eşit şekilde ve furu ile birlikte (birinci derecede) mirasçı yapıldıkları dikkat çekmesine rağmen bütün bu mirasçılar ve oranlarının ana amaçsal değerler olduğunu sanan fıkıh usulcülerini, sünnette uygulanan bazı geçici uygulamaları da aynı yapıda sayıp bunlara ekleyince feraiz adıyla anılan bu miras hukuku ortaya çıkmış bulunmaktadır. İslâm'ın olması gereken hukukuna ulaşmamış olan feraize göre bir bütün olan mirasın dağıtımında, bazen payların paydaya (mirasa) eşit olmadığı görülmüştür. Tek başına bu olgu dahi bu sistemin tutarsızlığını ve geçici olduğunu göstermektedir. Çünkü Allah ve elçisinin matematik ilkelerine (akıl ve bilime) aykırı bir sonuca sebep olmaları mümkün olamaz. Bir bütün olan mirasın paylarını oluşturan paydasında, gösterilen mirasçılarının yeterli paylarının bulunmaması; zorunlu olarak ya mirasçılarının ya da oranlarının gösterilmesinde bir hata bulunduğunu ortaya koyar.

Tutarsız fıkıh usulü prensiplerine göre oluşturulmuş ve İslâm'ın miras idealleriyle çelişen feraize (var olan miras hukuku) göre ise bu mümkün görülmüştür. Feraizde mirasın eksik veya fazla ortaya çıkmaksızın mirasçılara dağıtılabildiği durumların “âdile” (denk) olarak tanımlanması da ilginçtir. Böylece diğer iki durumun “adil” (denk) ve doğru olamayacağı zımnen kabul edilmiş gibidir.

Tutarsızlığı gösteren iki durumdan “avliyye” diye nitelenende, gösterilen mirasçılara miras paydasında (mirasta) yeterli pay bulunmamaktadır. Oysa pay alacak mirasçıları da alacakları payı da belirleyen hukuktur. Demek ki hukuk hesabını yanlış yapmış ki paydada mirasçılara verecek yeterli pay yok. İşte bunun sorumlusu bu hukuku sonradan oluşturan fıkıh usulcüleridir. Kur'an'daki verilerde böyle bir hataya rastlamak mümkün olamaz. Çünkü ilgili ayetlerde mirasın tümünün dağıtımı gösterilmemiş olup sadece bazı mirasçılar ve onlara verilmesi gereken paylar geçici olarak gösterilerek; gerisi mevcut geçici statüde dahi düzenlemeye açık bırakılmıştır.

Yine “reddiyye” diye nitelenen ikinci tutarsızlıkta da bu kere paydada (mirasta) artan bir fazlalık doğmaktadır ki, bu bir kısım mirasın kimlere ve ne oranda verileceğinin gösterilememiş olması demektir. Yine Allah ve elçisinin böyle bir hata yaptığı elbette ki düşünülemez.

Tutarsız fıkıh usulü prensiplerinin tıkandığı yerde, istihsan, maslahat gibi çıkışlarla işi kapatmaya çalışan bu sistemin yanlıları, feraizdeki bu tutarsızlıklara matematiği tersyüz ederek çare bulmuşlardır. Yeterli payın bulunmadığı “avl” durumunda, matematiğe aykırı şekilde, paydayı (dağıtılacak mirası) pay (mirasçılar) haline getirip herkesin payını eksiltmişlerdir. “Reddiyye” de ise Hz. Peygamberin “Ben (devleti temsilen) mirasçısı olmayanın (verilecek mirasçısı belli olmayan mirasın) mirasçısıyım.” hadisini ³¹⁹ temel kabul eden fıkıh usulcülerini daha büyük bir hata ile devlete verecekleri bu artık payı var olan mirasçılara reddederek (döndürerek) dağıtma yolunu seçmişlerdir.

³¹⁹ Ebû Dâvûd, Ferâiz, 8; Tirmizî, Ferâiz, 12; Aktan, Hamza, age, s. 175 vd.

Feraiz hukukunda yer alan, Kur'an'ın güçlü ana amaçlarına ve dolayısı ile fitrat (yaratılış) yasaları ile akıl ve bilime aykırı oluşumlar çok kapsamlı bir çalışmanın konusu olacak kadar geniştir. Burada bunlardan bir kaçına değinilerek yapısal tutarsızlık vurgulanacaktır.

İlgili her üç ayetin güçlü ana amaçlar içermedikleri ve gelişme yönünde değişime açık olduklarını, her şeyden önce bu ayetlerin ilgili oldukları konuyu her yönüyle açıklamamış olmaları göstermektedir. Çünkü fıkıh usulü kurallarına göre ortaya konan ve Kur'an'ın “Allah sizin için kolaylık diler, zorluk dilemez.” güçlü ana amacına rağmen ³²⁰ karışıklığı ve zorluğu sebebiyle ilmin yarısı hatta üçte ikisi olarak nitelenen ³²¹ var olan hukuktaki miras hükümlerinin çok azı bu ayetlere dayanmaktadır. Nitekim bu ayetler var olan hukuk zorunlulukları çerçevesinde bizzat Hz. Peygamber tarafından değişime (eklemeye) tabi tutulmuşlardır. Sırf dayının dahi bu ayetlere rağmen sonradan mirasçı yapılması bu durumu göstermeye yeterlidir. Nitekim bu hadisin yol göstermesi ile Hz. Ömer'in teyzeyi ana ve halayı da baba gibi sayarak onları da mirasçı yaptığı bilinmektedir. ³²²

Yine, bu ayetlerde miras bırakanların miraslarının tümünün hangi mirasçılara hangi derece esasına göre ve ne oranlarda verileceği tümüyle gösterilmiş değildir. Hatta feraizin (Müslümanların var olan miras hukuku) bütün sistemini yönlendiren “asabe” kavramına (hiçbir çeşidiyle) bu ayetlerde rastlamak mümkün değildir. Kur'an'da ve hadiste mirasçılık anlamında yer almayan “asabe” kavramı bütün çeşitleriyle incelendiğinde bu kavramın tüm feraizi (miras hukukunu) yönlendirdiği görülmektedir. Fıkıh usulünün icat ettiği bu miras kavramının çeşitleri ile ilgili kişileri, İslâm miras hukuku adlı eserde derli toplu bir şekilde verilmiştir. ³²³ Dikkatle incelendiğinde bu kavramın İslâm miras hukuku ideallerine yabancı olduğu görülebilecek durumdadır. Çünkü baba tarafından akrabalık anlamı sebebiyle mirasta kavramlaştırılan bu sözcük, gerçekte Hz. Peygamber dönemi Arap toplumunun ataerkil yapısındaki baba ırkçılığı fikrini içermektedir. Oysa en-Nisâ sûresi 4/1. ayet hiç ayırım yapmadan insanların erkek

³²⁰ el-Bakara, 2/185.

³²¹ Kurtubî, age, V, 9.

³²² Kurtubî, age, VIII, 114.

³²³ Aktan, Hamza, age, s. 168 vd.

ve dişilerden eşit şekilde ürediğini bir doğal olgu olarak ortaya koyduğu gibi 4/7. ayet de erkekler gibi kadınların da eşit şekilde ana-baba ve yakınlarının bıraktıklarında pay sahibi olduklarını belirtmiştir.

en-Nisâ sûresinin 4/11, 4/12 ve 4/176. ayetlerinde tavsiye şeklinde yer verilen geçici olarak erkeklere iki kadın payı verilmesi kuralını ebedileştirmek isteyen fıkıh usulcülere; gerçekte İslâm'ın yayılışının önünü de tıkamış durumdadırlar. Örneğin bir zengin ailenin İslâm'ın onca değerli güçlü ana amacını görerek Müslüman olmayı planladıkları farz edilsin. O ailedeki kadınlar İslâm'ın ana babalarının miraslarından kendilerine yarım pay verdiğini öğrendiklerinde kendileri bir yana ailenin diğer üyelerinin Müslüman olmalarını da engellemeye çalışmaları kaçınılmaz olacaktır. Bu riske karşılık adil olmayan bu durumun devamında ne kişisel ne de toplumsal bir yarar olamayacağı apaçıktır.

Ancak ne acıdır ki, bu ayetlerdeki geçici hükümlerin gelişme yönünde değişime açık olmadığını savunanlar, Kur'an'ın ışık tutan güçlü ana amaçlarına rağmen bu gayrı adil bölüşümde toplumsal fayda ve hikmetler olduğunu ileri sürerek akıl ve bilim dışı bir konuma düşmüşlerdir. Nitekim fıkıh usulü kurallarını savunma pahasına girilen bu anlamsız çabaların, Kur'an ile asla bağdaştırılması mümkün olmayan hayret verici boyutlara ulaştığı söylenebilir. Bunun tipik bir örneğine bilimsel düşünceye yabancı olmayan Elmalılı'nın tefsirinde bile rastlamak mümkündür. İlgili ayetleri tefsir eden Elmalılı, bu ayetlerdeki miras eşitsizliğini bin dereden su getirerek savunduktan sonra tatmin edici olmayan görüşlerine Cafer'i Sadık'a mal edilen aşağıdaki hurafe aktarımını da eklemiştir:

“Havva şecere-i memnudan (yasaklanmış ağaç) bir avuç buğday aldı yedi, bir avuç daha aldı sakladı, bir avuç daha aldı Âdem'e verdi. O kendi nasibini erkeğin iki katı yapmaya kalktığı için Allah Taâlâ da kalbetti (değiştirdi), kadının nasibini erkeğin nısfı (yarısı) yaptı.”³²⁴

³²⁴ Elmalılı, age, II, 1304.

Diğer yandan, birbirini takip eden her iki miras ayetinin birincisine (4/11) “tavsiye” sözcüğü ile başlanması ve takip eden 4/12. ayetin “tavsiye” sözcüğü ile bitirilmiş olması dikkat çekmektedir. Bu durum, bu ayetlerdeki bütün hükümlerin tavsiye kapsamında ve kat’i olmadıklarını göstermektedir: Böylece sıralananların tümü bu ayetlerin araçsallığını ve gelişme yönünde değişime açık olduklarını göstermektedir. Her iki ayetteki tehditler ise, geriye (daha aza) olabilecek değişimleri önlemeyi amaçlamış olabilir. Çünkü her üç ayet de 4/1 ve 4/7. ayetteki güçlü ana amaçlarla çelişkili olup; bunlarda kadın erkek eşitliğinin gerçekleştirilemediği kesindir. Bu ayetlerdeki tehditlerin kadınlara verilecek payın daha aza indirilmesini önlemeyi istediği açık olduğu gibi, mevcut eşitsizliğin devamını amaçlamış olamayacağı mantıksal bir zorunluluktur. Aksi halde Kur’an’da çelişkinin var sayılması gerekir ki buna bizzat Kur’an’ın karşı çıktığı bilinmektedir.³²⁵ Bu durumda Kur’an ayetleri ile ilgili çelişki iddialarına karşı tek kabul edilebilir mantıklı açıklama şudur:

Kur’an kendinde çelişki olmadığını söylerken; ebedi ve değişmez olan güçlü ana amaçlarını kastetmiştir. Bilhassa hukukta zaman ve şartların değişmesi ile hükümlerin değişmesi kaçınılmaz olduğu dikkate alındığında, değişmez hükümlerle değişken olanlar arasında çelişki doğabileceği açıktır. Buna göre, eğer bir Kur’an hükmü yine Kur’an’ın bir güçlü ana amacıyla çelişiyorsa zorunlu olarak bu onun bu güçlü ana amaç yönünde değişime açık olduğunu gösterir. Mirasla ilgili her üç ayetin, güçlü ana amaçlar olan 4/1 ve 4/7. ayetler karşısındaki durumlarını başka türlü açıklamanın mantıksal olarak mümkün olamayacağı görülmektedir.

Bazı mirasçıları ve paylarını gösteren her üç ayetin değişime açık bulunduğunu gösteren en önemli delil, bunlardan 4/12. ayetteki “...Bir erkek veya bir kız kardeşi bulunan miras bırakanın kelale (çocuksuz ve babasız) olması halinde mirasçı kardeşe verilecek pay altıda biridir...” ayet bölümündeki hükmün daha sonra gelen 4/176. ayetteki “Onlar senden kelale hakkındaki hükmü istemektedirler. De ki: Allah size, kelale (babası ve çocuğu bulunmayan kimse) durumundaki miras bırakanın mirası hakkındaki hükmü şöyle açıklamaktadır: Eğer bir kişi çocuksuz (ve babasız) olarak ölüp

³²⁵ en-Nisâ, 4/82.

geride sadece bir kız kardeşi kalırsa bıraktığı mirasın yarısı onundur...” ayet bölümündeki hükümlerle; gelişme yönünde değiştirilmiş olmasıdır. Yani bu kız kardeşin altıda bir olan payı gelişme yönündeki değişimle ikide bire (yarım) artırılmış bulunmaktadır.

Bu konudaki neshi (değişimi) kabul etmeyenlerin dayanaklarının icma (delilsiz icma) olduğunu ifade eden Hamza Aktan şöyle demektedir: “... Ancak bu ayette (4/176) sözü edilen kelalenin, ölenin öz veya ana ayrılırsa baba bir kardeşlerini ifade ettiği, Nisâ sûresinin 12. ayetinde zikri geçen kelale teriminin ise ana bir kardeşleri ifade ettiği hususunda icma vardır.”³²⁶

Kurtubî ise, 4/12. ayetin tefsirinde, anne baba bir veya baba bir kardeşlerin mirasının böyle olmadığı (altıda bir) konusunda ilim adamlarının icma bulunduğunu ve bu durumun 4/176. ayetteki kardeşlerin anne baba bir veya baba bir kardeşler olduğunu gösterdiğini iddia ettiği gibi 4/176. ayette geçen, “erkek için kadının iki payı vardır.” kaydının da bunu gösterdiğini iddia eder.³²⁷

Esasen, her iki ayetin metninden anlaşılmayan ana baba bir veya ana bir kardeş ayırımının bu ayetlere yönelik bir sünnete dayandığı kabul edildiği takdirde bunun da bir değişimi (tahsis yoluyla nesih) ifade edeceği açıktır. Buna göre, neshe konu olabilen ayetlerin muhkem olamayacakları ve değişime açık olmaları gerektiği rahatlıkla söylenebilir.

Diğer yandan ana-baba bir ve ayrı kardeşliğin daha çok Kur’an’ın adalete aykırı sayarak hoş görmediği birden çok kadınla aynı andaki evliliklerden doğduğu ve tek evliliklerde pek rastlanmadığı da göz ardı edilmemelidir.

Bu ayetlerdeki “kelale” kavramının değişimi gösteren bir kavram olarak algılanması gerektiği halde; anlaşılmayan bir kavram olarak algılanması Hz. Peygamber dönemine kadar uzanmaktadır. Hz. Ömer ile ilgili bazı rivayetler değerlendirildiğinde

³²⁶ Aktan, Hamza, age, s. 126.

³²⁷ Kurtubî, age, V, 39 vd.

bunların da bu ayetlerdeki değişimi işaret ettiği söylenebilir. Bunların birincisinde Hz. Ömer şöyle demektedir:

“Üç şey vardır ki, Rasulullah’ın onları açıklamış olması benim için dünyadan ve dünyadaki her şeyden daha sevimli olacaktı. Bunlar kelale, riba ve hilafet meseleleridir.”³²⁸

İkincisinde ise Hz. Ömer’in kelaleyi Hz. Peygambere sorduğu ve ilginç bir cevap aldığı anlaşılmaktadır. Bununla ilgili Hz. Ömer şöyle diyor: “Allah’a yemin ederim ben, benim için kelalenin durumundan daha önemli hiçbir şey bırakmadım. Rasulullah’a ona dair soru sordum, bu hususta bana gösterdiği sertlik kadar hiçbir hususta sertlik göstermiş değildir. O kadar ki, parmağı ile böğrümü yahut göğsümü dürttü, sonra şöyle buyurdu: ‘Ey Ömer sana, Nisâ sûresinin sonlarında nazil olan yaz (mevsimi) ayeti yetmiyor mu?’ ”³²⁹

Hz. Peygambere Hz. Ömer’in sorduğu şeyin kelale olduğu ve cevabın da sayf (yaz) ayeti (en-Nisâ sûresi 4/176. ayet) olduğu; cevapta açıkça bellidir. Yani 4/12. ayetteki kelale hükmünün değil son ve nesheden ayetteki (4/176) hükmün geçerli olduğu, dolayısıyla kelale konusunda apaçık olan değişimin (neshin) gerçekleştiği ve böylece miras ayetlerinin değişime açık olduğu anlaşıldığı gibi bunu fark etmeyen Hz. Ömer’i Hz. Peygamberin uyarısı ancak böyle bir yorumla anlamını bulmuş olabilir.

Her üç ayetin değişime açık olduğu gerçeğini kabul etmeyen fıkıh usulcülerinin feraizde (Müslümanların var olan miras hukukunda) sebep oldukları tutarsızlıklardan bazıları ise şöyledir:

1- Hamza Aktan’ın eserinde ana bir kardeşlerin mirasını açıklarken aşağıdaki örneği vererek şu açıklamayı yaptığını görmekteyiz:

3	1	-	-	1	1	6
koca	ana	öz kız kar.	öz er. kar.	a.kar	a.kar.	6
1/2	1/6	K		1/3		

³²⁸ İbn Mace, Feraiz 5; Kurtubî, age, V, 579.

³²⁹ Müslim, Feraiz 9; İbn Mace, Feraiz 5.

“Bu örnekle ölenin evladı bulunmadığından kocanın 1/2 hisse, birden fazla kardeşi bulunduğu için ananın 1/6 hisse aldığını, ana bir kardeşlerin de birden fazla bulunmaları sebebiyle 1/3 hissede ortak olduklarını görüyoruz. Pay sahipleri paylarını almışlar fakat asabe durumunda bulunan öz kardeşler için mirastan bir şey artmamıştır. Yani ölenin öz kardeşleri mirastan pay alamazken, ana bir kardeşleri önemli paylar almışlardır. Herhangi bir tevilde bulunmaksızın nassın zahirine göre bu neticeyi kabul etmek gerekmiştir.”³³⁰

Bu olayda öz kardeşleri tamamıyla mirastan mahrum bırakan bu uygulamanın, en-Nisâ sûresi 4/176. ayetin, 4/12. ayetin ilgili bölümünü neshettiğinin (değiştirdiğinin) kabul edilmemesine, tutarsız asabe kavramına ve en önemlisi dinsel metinlerin parçasal, amaç dışı ve akla aykırı şekilde yorumlanmasına dayandığı anlaşılmaktadır.

2- Ömeriye meselesi denen durum hakkında Aktan şöyle demektedir:

Ölenin anası eğer ölenin karısı veya kocasına ilaveten babası ile birlikte mirasçı olursa karı veya koca paylarını aldıktan sonra ölenin anası karı veya kocadan arta kalan terekenin üçte birini (sülüs-ü mâ yebkâ) alır. Yalnız bu durumun karı, ana, baba; koca, ana, baba üçlüsünde söz konusu olduğunu dikkatten kaçırmamak gerekir. Eğer bu durumda ana mirasın tamamının üçte birini almış olsa babaya ananın aldığı hisseden daha azı düşecektir. Bu da İslâm miras hukukunun temel esprisine ters düşen bir durumdur. Halife Hz. Ömer böyle bir mesele ile karşılaşmış ve anaya mirasın tamamının üçte birini değil kalanının üçte birini vermiştir. Bu meseleye Meselei Ömeriyye adı verilmiş Hz. Ömer'in bu kararını ahabın pek çoğu muvafık bulmuştur.

Bu olay, miras ayetlerinin değişime açık olduğunu aksi halde tutarsızlıklara sebep olacağını gösterdiği gibi Hz. Ömer tarafından gerçekleştirilen bu değişimin (neshin) tabulaştırılması fıkıh usulünün bir diğer tutarsız yaklaşımını göstermektedir.

3- Kur'an'da ve sünnette yer almayan ve tutarsız fıkıh usulü kuralları sonucu feraizde oluşan ve Kur'an'a aykırı şekilde yetime zulüm teşvik eden dede mahrumiyeti

³³⁰ Aktan, Hamza, age, s. 147.

konusu Aktan'ın da belirttiği gibi ³³¹ zorunlu vasiyete dayanılarak hukuka karşı hile ve hukuku dolandırma yoluyla çözüme kavuşturulmaya çalışılmıştır. Oysa vasiyetin tek taraflı ve serbest bir tasarruf olduğu ve kimsenin buna zorlanamayacağı Kur'an'da da sünnette de hukuk biliminde de bilinen bir husustur.

Gerçekte bu miras ayetleri ile birçok mirasla ilgili sünnet hükümlerinin Kur'an'ın güçlü ana amaçları çerçevesinde değişime açık olduğu kabul edilseydi; hukuku zorlayan bu yapay çarelere gerek kalmayacağı açıktır. Nitekim Hamdi Döndürenin de değindiği gibi sonuçta Müslümanların hukukunda sessiz bir şekilde fıkıh usulü hükümleriyle kendini bağlı sayan Osmanlı döneminde bu konuda ilk defa 1263/1847 tarihinde padişah Adbülmecid tarafından çıkarılan arazi kanunu ile kadın erkek eşitliğine dayalı değişimin gerçekleştirildiği ³³² ve Hamza Aktan'ın da belirttiği gibi 1284/21 Mayıs 1867 tarihli tevsii intikal kanununun kanuni arazinin 55. maddesine getirdiği değişiklikle bu değişimin yerleştirildiği ³³³ dikkate alındığında; o dönemde dahi bazı miras hükümlerinin değişime açık olduğunun kabul edildiği görülecektir.

11) en-NİSÂ SÛRESİ 4/15 VE 4/16. AYETLERDEKİ BİRİNCİ HUKUKSAL AMAÇ:

Toplumun Ve Ailenin Korunması Güçlü Ana Amaçları çerçevesinde, dört tanıkla ispatlanabilecek şekilde fuhuş yapan (evlilik dışı ilişkiye giren) kadınların pişman olup vazgeçinceye kadar evlerinde gözetim hapsine alınarak veya benzer yollarla topluma zarar vermelerinin önlenmesi gerektiğinin değişken ve araçsal olarak gösterilmesidir.

İlgili ayet bölümü: “*Kadınlarınızdan fuhuş yapanlara karşı içinizden dört tanık getirin; eğer onlar tanıklık ederlerse, onları ölünceye veya Allah onlara bir yol açıncaya kadar, kendilerini evlerde tutun.*” (en-Nisâ, 4/15.)

İlgili ayetler:

³³¹ Aktan, Hamza, age, s. 117 vd.

³³² Döndüren, Hamdi, Delilleriyle İslâm Hukuku (Şahıs Aile Ve Çözümlü Miras), Mistaş Matbaası, Konya 1977, s. 438.

³³³ Aktan, Hamza, age, s. 286 vd.

“Kadınlarınızdan fuhuş yapanlara karşı içinizden dört tanık getirin; eğer onlar tanıklık ederlerse, onları ölünceye veya Allah onlara bir yol açıncaya kadar, kendilerini evlerde tutun.” (en-Nisâ, 4/15.)

“İçinizden iki kişi (aynı veya farklı cinsler olarak) o fuhşu (fuhuş benzeri sapıklıkları) yaparsa, onlara eziyet edin! Eğer tevbe eder, durumlarını düzeltirlerse, artık üzerlerine gitmeyin! Çünkü Allah, tevbeleri çok kabul eden, çok merhametli olandır.” (en-Nisâ, 4/16.)

İlgili ayette kadınların evlilik dışı yasak cinsel ilişki kurma çirkinliği (fuhuş)³³⁴ büyük bir suç olarak nitelenmekte olmasına rağmen bu suçun ortaya çıkarılması ve cezalandırılması son derecede zorlaştırılmıştır. Çünkü suçun ispatının, fiilin gerçekleşme anının aynı anda dört tanığın görgüsüyle delillendirilmesi şartına bağlanması bunu göstermektedir. Ancak suçun aleni denecek bir tarzda işlenmesinin topluma verebileceği zararlar dikkate alınarak bu insanların toplumdan soyutlanması ve ev hapsinde veya başka bir yolla bir nevi ıslah edilerek vazgeçmelerinin sağlanması değişken ve araşsal olarak ortaya konmuş bulunmaktadır.

Tefsirci Elmalılı'nın da belirttiği gibi³³⁵ bu ayetteki dört tanık şartı diğer zina ayeti için de aynen geçerli olup cezalandırma o ayette de zorlaştırılmıştır.

Diğer yandan, tüm cezaların hukuksal amacının suçluyu caydırmak olduğu dikkate alındığında, sosyal şartlar gereği cezaların şekli ve ağırlığı daima değişken olmak zorundadır. Bu sebeple en-Nûr sûresi 24/2. ayette³³⁶ bildirilen ceza hükmü de değişime açıktır.

Nitekim zina cezasına daha sonra eklenen (nesih/değişim) sürgün cezası (nefy)³³⁷ da bu değişimin bir örneği olup, Kur'an'ın son dizimine göre güçlü ana amaçların yer aldığı ilk beş sûre içinde zina suçunun cezası ile ilgili ulaşılan gelişme

³³⁴ el-İsfahânî, Râgıb, Mufredâtu'l-Elfâzil-Kur'ân, Daru'l Beşir, 2.Baskı, Cidde 1997, “fehâşe” maddesi.

³³⁵ Elmalılı, age, II, 1315.

³³⁶ “Zina eden kadın ve zina eden erkeğe gelince; onlardan her birine, yüzer değnek vurun! Eğer Allah'a ve ahiret gününe inanıyorsanız, onlara karşı duyacağınız acıma, sizi, onlara Allah'ın hükmünü uygulamaktan alıkoymasın! İnananlardan bir topluluk da onların cezalandırılmalarına tanık olsun!” (en-Nûr, 24/2.)

³³⁷ Kurtubî, age, V, 53 vd.

yönündeki son değişim aşaması, bu ayette değişken ve araçsal olarak ortaya konmuş bulunmaktadır.

12) en-NİSÂ SÛRESİ 4/15 VE 4/16. AYETLERDEKİ İKİNCİ HUKUKSAL AMAÇ:

Toplumun Ve Ailenin Korunması Güçlü Ana Amaçları çerçevesinde, toplumda iki kişi (aynı veya farklı cinsler) arasında fuhuş sayılabilecek sapık ilişkilerin belirlenmesi halinde, onlara uygun bir ceza verilmesinin değişken ve araçsal olarak bildirilmesidir.

İlgili ayet bölümü: “İçinizden iki kişi (aynı veya farklı cinsler olarak) o fuhuş (fuhuş benzeri sapıklıkları) yaparsa, onları cezalandırın (eziyet edin)...” (en-Nisâ, 4/16.)

İlgili ayet bölümünde yer alan “ellezâni” sözcüğü “ellezî” nin ikili (tesniyesi) olup, erkekler için kullanılan bir sözcüktür. Ancak “sizden o fuhuş yapanlar” şeklinde söylenmekle her iki cins ile cinselliği şüpheli olanların tümünü kapsayacak bir nitelik oluşturulmuştur.

Nitekim her iki ayeti birlikte değerlendiren Kadı Ebu Bekr İbnü’l Arabî, tefsirci Mücahid’in birinci ayetin (en-Nisâ sûresi 4/15. ayet) sözel olarak kadınlarla, takip eden ikinci ayetin (en-Nisâ 4/16. ayet) ise yine sözel olarak erkeklerle ilgili olduğunu söylediği ve buna karşılık tefsircilerden Taberî (ö.310/922) ve Ebu Abdillâh en-Nehâvî ve diğerlerinin ise, ikinci ayetteki (4/16 ayet) anlatım tarzının erkek ve kadınları birlikte kapsadığını söylediklerini bildirmiştir.³³⁸

Diğer yandan en-Nisâ sûresi 4/16. ayette belirtilen suçun, önceki ayetteki fuhuş işareti etmesi ve vazgeçme ve ıslahla cezanın kalkacağının bildirilmesine göre her iki ayetin birlikte değerlendirilmesi gerektiği açıktır. Ancak ikinci ayetteki durumlar için verilecek cezanın değişken ve araçsal olarak kamu erkine bırakıldığı anlaşılmaktadır.

³³⁸ İbnü’l-Arabî, Ebû Bekr Muhammed, Ahkâmu’l-Kur’ân, nşr. Rıza Ferec, I-IV, Beyrut 1424/2003, I, 382.

13) en-NİSÂ SÛRESİ 4/15 VE 4/16. AYETLERDEKİ ÜÇÜNCÜ HUKUKSAL AMAÇ:

Toplumun Ve Ailenin Korunması Güçlü Ana Amaçları çerçevesinde, fuhuş ve benzeri suçları işleyenlerin pişman olup durumlarını düzeltmeleri halinde onların cezalandırılmamaları (affedilmeleri) gerektiğinin değişken ve araçsal olarak gösterilmesidir.

İlgili ayet bölümü: “...*Eğer tevbe eder, durumlarını düzeltirlerse, artık üzerlerine gitmeyin! Çünkü Allah, tevbeleri çok kabul eden, çok merhametli olandır.*” (en-Nisâ, 4/16.)

İlgili ayet bölümünde çoğu zaman fiziksel dengesizlik ve ahlaksal bozukluklardan kaynaklanan fuhuş türü suçlara son derece yapıcı ve iyileştirici bir yaklaşım gösterilerek ulaşılan gelişme yönündeki bu değişim aşamasında onların vazgeçmelerinin sağlanması ile cezalandırılmalarının önlenmesi gerektiği değişken ve araçsal olarak ortaya konmuş bulunmaktadır.

14) en-NİSÂ SÛRESİ 4/17 VE 4/18. AYETLERDEKİ HUKUKSAL AMAÇLAR:

Suç İşleme Bilinç Ve Kararlılığı İçinde Olmaksızın Bazı Tahrik Ve Etkenler Altında Suç İşleyenlerin Aktif Olarak Çabucak Vazgeçmeleri Ve Suçtan Doğan Zararları Ortadan Kaldırmaya Çalışarak Vazgeçmelerini (Pişmanlık) Kanıtlamaları Halinde Cezadan Kurtarılmaları (Af) Gerektiği Ve Tecile (Cezanın Ertelenmesi) Rağmen Suç İşlemeye Devam Edenlerin Pişman Olmuş Sayılmayıp Cezalandırılmaları Gerektiğini Gösterme Güçlü Ana Amaçlarıdır.

İlgili ayetler:

“Ancak Allah’ın kabul edeceği tevbe, bilinçsiz olarak günah işleyenlerin ve ardından da gecikmeden tevbe edenlerin tevbesidir. İşte bunlar, Allah’ın, tevbelerini

kabul edeceği kimselerdir. Allah çok iyi bilen, gerçek hüküm ve hikmet sahibi olandır.”
(en-Nisâ, 4/17.)

“Öyleyse, kabul edilecek tevbe, kötülükleri işleyip durarak kendilerine ölüm anı gelip çattığı sırada da, “Şimdi tevbe ettim.” diyenler ile inkârcı olarak ölenlerin tevbesi değildir. Çünkü bunlar, kendileri için can yakıcı bir azap hazırlamış olduğumuz kimselerdir.” (en-Nisâ, 4/18.)

İlgili ayetlerin değişken ve araçsal olan fuhuş suçlarından vazgeçilmesi halinde onlara verilecek cezaların kaldırılması gerektiğini gösteren en-Nisâ sûresi 4/16. ayetten sonra peş peşe verilmesi, insanların en büyük zaaflarının cinsel olabileceğini ve vazgeçmelerinin sağlanması gerektiğini gösterme amacına yöneliktir.

Ayrıca bu ayetlerde tüm suçlarla ilgili genel pişmanlık ve af kavramlarına ışık tutularak pişmanlık (tevbe), erteleme (tecil) ve af gibi yollarla suçluyu yeniden topluma kazandırmak gerektiği güçlü ana amaç olarak ortaya konduğu gibi, tüm cezaların, caydırma yanında pişmanlığı da sağlayacak şekilde düzenlenmeleri gerektiği güçlü ana amaçlar olarak ortaya konmuş bulunmaktadır.

15) en-NİSÂ SÛRESİ 4/19, 4/20 VE 4/21. AYETLERDEKİ HUKUKSAL AMAÇLAR:

Kadını Koruma Güçlü Ana Amacı Çerçevesinde, Bütün İnananların, Kadınlara Karşı Genel Tutumlarını Düzeltmek Üzere İlişkilerini Dürüstlük Ve Eşitlik Esaslarına Oturtmaları, Onların Miraslarını Zor (İkrah) Veya Hakın Kötüye Kullanılması Gibi Çirkin Yollarla Ele Geçirmeye Çalışmamaları, Onlara Verilen Varlıkları Fuhuş Yapmaları Dışında Geri Almaya Çalışmamaları, Onlarla Maruf (Ortak İnsanlık Değerleri) Çerçevesinde Güzel Geçinmeleri, Tek Evlilik Esasına Mevcut Eşlerini Boşayıp Başka Bir Eş Almak Gerektiğinde Onlara Verilen Varlıkları Geri Alabilmek İçin Onlara Suç Atma Yolunu Seçmemeleri Ve Evlenme Akdi Sırasında Verilen Kesin Sözlere Tam Olarak Uymaları Gerektiği İle İlgili Güçlü Ana Amaçların Gösterilmesidir.

İlgili ayetler:

“Ey inananlar! Kadınlara zorla (haksız şekilde)mirasçı olmayın. Açık bir fuhuş işlemedikçe, onlara vermiş olduğunuzun bir bölümünü geri almak için onları sıkıştırmayın! Onlarla iyi geçinin! Eğer onlardan hoşlanmıyorsanız, bilin ki, Allah, hoşlanmadığınız bir şeyde, birçok hayır yaratmış olabilir!” (en-Nisâ, 4/19.)

“Eğer bir eşi boşayıp yerine başka bir eş almak isterseniz, onlardan ilkinе yükler dolusu mehir vermiş olsanız bile, ondan hiçbir şeyi geri almayın! Siz, iftira ederek ve böylece açık bir günah işleyerek mi verdiğinizi geri alacaksınız?” (en-Nisâ, 4/20.)

“Birbirinizle kaynaşıp baş başa kalmışken ve onlar da sizden kesin bir söz almışken, verdiğinizi nasıl geri alabilirsiniz?” (en-Nisâ, 4/21.)

İlgili ayetlerde “Ey bütün inananlar!” çağrısıyla kadınlarla ilgili bu sûrede kadınları koruyucu hükümlere rağmen Kur’an’ın son dizimine göre bu bölüme yerleştirilen güçlü ana amaçlar çerçevesinde, kadınlara karşı korumacı tavırdan yeni bir aşamaya geçilerek, onlarla tek evlilik esasına dayalı eşit bireyler olarak maruf ölçüleri içinde iyi geçinilmesi ve miras hakları ile evlilikten doğan haklarının korunması gerektiği ile ilgili güçlü ana amaçlar ortaya konmuş bulunmaktadır. Her ne kadar bu ayetlerin amaçları tefsirlerde İslâm öncesi hukuktaki akraba erkeklerinin dul hanımlar üzerine elbiselerini atarak onlara el koymaları gibi bazı uygulamaların yasaklanması olarak gösterilmiş³³⁹ ise de bu ayetlerin içinde yer alan genel ve kapsamlı hüküm ve ifadelerin bu rivayetlere dayalı dar yorumlarla bağdaştırılmaları mümkün değildir. Sırf “Ey bütün inananlar! ... onlarla (kadınlarla) iyi geçinin” emrinin genelliği ve muhkemliği (güçlü ana amaç olması) dahi bunu göstermektedir. Kaldı ki, diğer hükümlerin de genel ve muhkem (değişmez) oldukları görülmektedir.

16) en-NİSÂ SÛRESİ 4/22, 4/23 VE 4/24. AYETLERDEKİ HUKUKSAL AMAÇLAR:

Kişiyi Ve Aileyi Koruma Güçlü Ana Amaçları Çerçevesinde, fitrat, maruf ve bilimsel veriler ışığında insan doğasına, ana babaya, rahim yakınlığı ile her tür

³³⁹ Kurtubî, age, V, 64.

yakınlığa saygı ve yakınlar arası ilişkilerde sağlık, huzur ve güveni sağlama güçlü ana amaçlarının gerçekleştirilmesinde araçsal nitelikte olup gelişme yönünde değişime açık olan *evlenme engellerinden ilkinin babaların evlendiği kadınlarla evlenme* olarak gösterilmesinden sonra biyolojik yakınlığa (mahrem neseb ilişkisi) dayanan ve erkeklere hitapla kadınları konu edinen yedi evlenme engeli:

- 1- Analarımızla (usuldeki tüm büyük analar dâhil),
- 2- Kızlarınızla (fürudaki tüm büyük analar dâhil),
- 3- Kız kardeşlerinizle (ana baba bir, baba bir ve ana bir olanların tümü dâhil),
- 4- Babalarınız kız kardeşleri olan tüm halalarınızla (usuldeki tüm halalar dâhil),
- 5- Analarımızın kız kardeşleri olan tüm teyzelerinizle (usuldeki tüm teyzeler dâhil),
- 6- Erkek kardeşlerinizin kızları olan yeğenlerinizle (tüm fûruları dâhil),
- 7- Kız kardeşlerinizin kızları olan yeğenlerinizle (tüm fûruları dâhil).

Şeklinde belirtilmiş olup, takiben sütkardeşliğin doğurduğu yakınlık sebebiyle aynı *evlenme engelleri yedi (7) madde halinde sütkardeşlik için* belirtilmiş ve diğer yakınlıklar sebebiyle getirilen ve yine erkeklere hitapla kadınları konu edinen evlenme engelleri:

- 1- Hanımlarımızın anaları ile (usuldeki tüm kayın analar dâhil),
- 2- Analarıyla fiilen cinsel ilişkiye girdiğiniz kızlar ile (üvey kızlarımız),
- 3- Oğullarımızın (tüm fûru dâhil) evlendikleri gelinlerinizle,
- 4- İki kız kardeşle (geçici çok evlilik hükümleri gereği bunlarla bir arada)
- 5- Harp esiri mal hükmündeki cariyeler dışında fiilen başkası ile evli olan kadınlarla şeklindeki evlenme engellerinin toplam yirmi ayrı bölüm şeklinde değişken ve araçsal olarak bildirilmesidir.

İlgili ayetler:

“Babalarınızın evlendikleri kadınlarla evlenmeyin. -Ancak daha önce geçen geçmiştir-. Çünkü bu, pek çirkin, pek iğrenç bir şeydi. Ne kötü bir adetti!” (en-Nisâ, 4/22.)

“Size; analarınız, kızlarınız, kız kardeşleriniz, halalarınız, teyzeleriniz, erkek kardeşinizin kızları, kız kardeşinizin kızları, sizi emziren sütanalarınız, sütkardeşleriniz, eşlerinizin anneleri, gerdeğe girdiğiniz karılarınızdan olup da evlerinizde bulunan üvey kızlarınız -eğer onlarla gerdeğe girmemişseniz, (kızlarıyla evlenmenizde) bir sakınca yoktur- öz oğullarınızın eşleriyle evlenmeniz ve iki kız kardeşi aynı nikâh altında bulundurmanız haram kılınmıştır. Ancak daha önce geçen geçmiştir. Çünkü Allah, çok bağışlayan, çok merhamet edendir.” (en-Nisâ, 4/23.)

“Ve sahip olduğunuz câriyeler dışında, evli bulunan kadınlarla evlenmeniz de size haram kılınmıştır. Allah’ın size buyruğu budur. Bunlardan başkasını, iffetli olmak ve zinadan kaçınmak üzere, mallarınızla istemeniz size helal kılınmıştır. O halde, onlardan nikâhlandıklarınıza belirlenen ücretlerini (mehirlerini) bir hak olarak verin. Ücreti (mehiri) belirledikten sonra, karşılıklı olarak anlaştığınız hususlarda, sizin için bir sakınca yoktur. Kuşkusuz Allah, çok iyi bilen, gerçek hüküm ve hikmet sahibi olandır.” (en-Nisâ, 4/24.)

İlgili ayetlerde belirtilen evlenme engellerinin gelişme yönünde değişime açık oldukları ve sayılan bu yirmi evlenme engelinin sünnetle getirilen ve gelişme yönündeki değişimi öngören “Bir kadın ne halasının, ne teyzesinin, ne kız veya erkek kardeş çocukları olan yeğenlerinin üzerine (veya onlara rağmen) nikâh edilemez.”³⁴⁰ yasağıyla 20 olan evlenme engelinin 21’e çıkarılarak arttırıldığı, dolayısıyla gelişme yönündeki bu değişimin Medeni Kanun’un 129, 130, 131, 132 ve 133. maddelerindekiler ve benzerlerini (tıbbi mahzur sebebiyle belirli yakınlıkta olanların evlenmesinin engellenmesi gibi) kapsayacak şekilde genişletilebileceği ve ayette yer alan ve halen çeşitli beslenme imkânları sebebiyle terk edilerek fiilen kadük hale gelen sütkardeşliğinin de bu değişimin bazen toplumsal zorunluluklar sebebiyle de fiilen gerçekleşebileceğini gösterdiği anlaşılmaktadır.

³⁴⁰ Buhârî, Nikâh 27; Müslim, Nikâh 37.

17) en-NİSÂ SÛRESİ 4/25. AYETTEKİ HUKUKSAL AMAÇLAR:

İnsanların Eşitliğini Sağlama Ve Kadınları Koruma Güçlü Ana Amaçları çerçevesinde, kölelerle hürlerin diğer insanlar gibi birbirlerinden çoğalmaları sebebiyle inananların geçici hukuktaki köle kadınlarla evlenmekten kaçınmamları gerektiği, yine var olan geçici hukuk gereği evlenmek için onların efendilerinden izin almaları gerektiği, maruf ölçüleri içinde evlenmek için onlara ekonomik bir varlığı devretmeleri gerektiği, onlarla evlilik dışı ilişki kurmamaları gerektiği, evlendikten sonra bir fuhuş işlemeleri halinde onların hür kadınların yarısı kadar bir ceza ile cezalandırılmaları gerektiğinin değişken ve araçsal olarak gösterilmesidir.

İlgili ayet: *“İçinizden her kim, hür Müslüman kadınlarla evlenmeye güç yetiremezse, o takdirde, sahip olduğunuz genç inanan cariyelerinizle (evlensin)! Allah sizin imanınızı en iyi bilendir. Çünkü siz, birbirinizden gelmesiniz. Öyleyse, iffetli olan, zinadan kaçınan ve gizli dostlar edinmeyen cariyelerle, sahiplerinin iznini alarak evlenin ve onlara ücretlerini (mehirlerini) de örfe uygun olarak verin! Evlendikten sonra, bir fuhuş işleyecek olurlarsa, bu takdirde onlara, hür kadınlara uygulanan cezanın yarısı vardır. Bu (cariyeyle evlenme izni), içinizden günaha düşmekten korkanlar içindir. Sabretmeniz ise, sizin için daha hayırlıdır. Allah, çok bağışlayan, çok merhamet edendir.” (en-Nisâ, 4/25.)*

18) en-NİSÂ SÛRESİ 4/26, 4/27 VE 4/28. AYETLERDEKİ HUKUKSAL AMAÇLAR:

Allah’ın İnsanlar İçin Zorluk Değil, Kolaylık Dilemesi İle İlgili Güçlü Ana Amaç çerçevesinde, öncekilerin yolu olan ilişkilerde kolaylığı sağlayıcı hükümlerin benimsenmesi, şehvetlere uyularak sapıklığa düşülmemesi ve insanın zayıf olduğu kabul edilerek yükümlülüklerin hafifletilmesi gerektiği ile ilgili değişken ve araçsal hükümlerdir.

İlgili ayetler:

“Allah size, bilmediklerinizi açıklamak, sizi, öncekilerin yollarına ulaştırmak ve tevbelerinizi kabul etmek istemektedir. Çünkü Allah, çok iyi bilen, tam hüküm ve hikmet sahibi olandır.” (en-Nisâ, 4/26.)

“Allah, sizin tevbelerini kabul etmek istemekte; nefsinin isteklerine uyanlar ise, sizin büsbütün yoldan çıkmanızı istemektedirler.” (en-Nisâ, 4/27.)

“Allah, yükünüzü hafifletmek istemektedir. Çünkü insan zayıf yaratılmıştır.” (en-Nisâ, 4/28.)

19) en-NİSÂ SÛRESİ 4/29. AYETTEKİ HUKUKSAL AMAÇ:

Tek Taraflı Taahhüt Veya Karşılıklı Rızaya (Kararlaştırmaya) Dayanan Alışverişler (Sözleşmeler) Dışındaki Yollarla Kazanç Elde Etmenin Kendini Öldürmek Gibi Kötü Ve Haksız Olduğunu Gösterme Güçlü Ana Amacıdır.

İlgili ayet: *“Ey inananlar! Karşılıklı rızaya dayanan ticaret dışında, aranızda mallarınızı haksız yollarla yemeyin ve kendinizi öldürmeyin. Çünkü Allah, size karşı çok merhametli olandır.” (en-Nisâ, 4/29.)*

İlgili ayette el-Bakara sûresi 2/275. ayette yasaklanan ve alışveriş olmadığı belirtilen riba (haksız getiri) ile tek taraflı taahhüt veya karşılıklı rızaya dayanmayan sözleşme ve alışveriş gibi yollarla kazanç elde etmenin haksız olduğu ve bunlardan kaçınılması gerektiği güçlü ana amaç olarak ortaya konmuş bulunmaktadır.

Bu güçlü ana amaç çerçevesinde karşılıklı rızayı sakatlayan hata hile, ikrah, ehliyetsizlik, belirsizlik ve benzeri sebeplerle gerçekleşen irade fesatlarına dayalı tüm alışveriş ve sözleşmelerin de haksız ve iptal edilebilir olduğu sonucuna varılabilir.

20) en-NİSÂ SÛRESİ 4/32. AYETTEKİ HUKUKSAL AMAÇ:

İnsanların Eşitliğini Gerçekleştirme Güçlü Ana Amacı Çerçevesinde, Erkeklerin Ve Kadınların Eşit Cinsler Olarak Çalışıp Kazanmaya Eşit Hakları

Olduğu Ve Birbirlerinin Kazançlarına Göz Dikmemeleri (Zarar Vermemeleri) Gerekliğini Gösterme Güçlü Ana Amacıdır.

İlgili ayet: “Allah’ın, bir kısmınızı diğerinden üstün kıldığı şeyleri tutkuyla istemeyin. Erkeklerin çalışıp kazandıklarından bir payı olduğu gibi, kadınların da çalışıp kazandıklarından bir payı vardır. Allah’ın lütfundan isteyin. Çünkü Allah, her şeyi çok iyi bilendir.” (en-Nisâ, 4/32.)

İlgili ayette kadının çalışma hayatına girebileceği ve elde ettiği kazancın tek başına sahibi olabileceği ve onun kazancına göz dikilmemesi ve kazancının engellenmemesi gerektiği ve kadının kendi iktisadi gücüyle ayakta durması gerektiği apaçık ortaya konmuştur. Tefsirlerde bu ayetle ilgili yer alan bir kısım kadın aleyhtarı görüşler, ataerkil ve erkek egemen toplum yapısının baskısıyla oluşmuş düşüncelerdir. Kadına mirasta (geçici olarak) verilen erkeğe göre yarım miras payının kadınlarca az görülmesi sebebiyle ve onlara cevap olmak üzere bu ayetin indiğini ileri süren bu görüşler, tam anlamıyla tutarsız olup; ayetin metnine olduğu kadar eşitlikle ilgili tüm güçlü ana amaçlara da aykırıdırlar.

21) en-NİSÂ SÛRESİ 4/33. AYETTE YER ALAN HUKUKSAL AMAÇLAR:

Erkek Ve Kadınların Her Birinin (Eşit Şekilde) Anne Babaları İle Yakınlarının Ve Yeminli Olarak Sözleşilenlerin (Eşlerinin) Terk Ettiklerinde (Terekede/Mirasta) Eşit Pay Sahibi Mirasçı (Mevali/Yakın) Yapıldıkları Ve Onlara Paylarının (Eşit Olan Paylar) Verilmesi Gerekliğini Gösterme Güçlü Ana Amaçlarıdır.

İlgili ayet: “Her birinizi, ana-babanın ve yakınların bıraktıklarına varis olan mirasçılar kıldık. Yeminlerinizle bağlandığınız kimselere de paylarını verin. Çünkü Allah, her şeye tanık olandır.” (en-Nisâ, 4/33.)

İlgili ayette miras bırakanların malları ile ilgili gerek vasiyet ayeti (el-Bakara, 2/180) ve gerekse miras ayetindeki (en-Nisâ, 4/7) ortak kavramlar olan “anne-baba” ve

“akrebun” (en yakınlar) kavramları ilginç şekilde aynen tekrar edildiği gibi, önceki ayetlerde “akrebun” (en yakınlar) kavramı içinde tutulan eşlerin “yeminlerinizin bağladığı” (sözleşmeye dayalı yakınlık) nitelemesi ile bu ayette öne çıkarıldıkları görüldüğü gibi; belirtilen paylara erkek kadın farkı konulmayarak mirasta eşitliğin amaçlandığı bir güçlü ana amaç olarak ortaya konmuş bulunmaktadır.

Tefsirlerde bu ayette yer alan ve “mevali”³⁴¹ (yakınlar) anlamında kullanılan sözcüğü, “asabe” anlamında yorumlayan görüşlerin tümü, ataerkil ve erkek egemen koşullanmalara dayanmakta olup; bunların ayetteki “yeminlerinizin bağladığı (sözleştiğiniz eşlere) kimselere de paylarını verin.” emri ile de uyusturulamayacağı apaçıktır. Nitekim bu emrin öncelikli olarak eşlerle ilgili bulunduğu Elmalılı tarafından da kabul edilmiştir.³⁴²

22) en-NİSÂ SÛRESİ 4/34. AYETTE YER ALAN HUKUKSAL AMAÇLAR:

Kadını Ve Aileyi Koruma Güçlü Ana Amaçları çerçevesinde, ekonomik gücü olmayan ve gelişmemiş durumdaki kadın (eş) için denetime bağlı bir kamusal yetki devrine dayalı olarak yönetme, koruma ve geliştirme (eğitme ve tedib) görev ve yetkisi verilen erkeğe, gerektiğinde önce onlara öğüt verme, yetmediğinde onları yataklarında yalnız bırakma (kısa süreli terk) ve yetmediğinde hafifçe dövme dâhil, onları tedip edebilme gibi geçici ve gelişme yönünde değişime açık yetkilerin araçsal olarak gösterilmesidir.

İlgili ayet: *“Allah’ın insanlardan bir kısmını diğerlerine üstün kılması sebebiyle ve mallarından harcama yaptıkları için, erkekler kadınların yöneticisi ve koruyucusudur. İyi kadınlar, Allah’a itaatkâr olanlar ve gizliyi koruyanlardır. Serkeşliklerinden yıldıgınız kadınlara öğüt verin, (yararı olmazsa) onları yataklarda yalnız bırakın, (bununla da yola gelmezlerse) onlara (hafifçe) vurun! Ancak size itâat*

³⁴¹ el-İsfahânî, Râgıb, age, “velâye” maddesi.

³⁴² Elmalılı, age, II, 1347.

ederlerse, artık onlara karşı, başka bir yol aramayın! Kuşkusuz ki Allah, çok yüce, çok büyük olandır.” (en-Nisâ, 4/34.)

İlgili ayette verilen yetkilerin kadını ve aileyi koruma güçlü ana amaçları çerçevesinde geçici yetkiler olduğu öncelikle ayetin hassas metninden anlaşılmaktadır. Çünkü ayette bu yetkilerin iki gerekçesinden birisi Allah’ın bazı insanları (erkekleri) bazıları üzerine üstün sayması (güçlü görmesi) olup, diğeri de bu insanların (erkeklerin) mallarından kadınlara harcamalarıdır.

Nitekim tefsirci Kurtubî, erkeğin karının nafakasını sağlayamaması (acze düşmesi) halinde erkeğin kavvam (gözetici) olamaması sebebiyle nikâhın feshini talep edebileceğini bildirmektedir.³⁴³

İlgili ayetteki hassas metinde “bazısının diğesine üstünlüğü” dile getirilmesine rağmen açıkça erkeğin kadına üstünlüğünün söylenmemesi³⁴⁴ bu ayetteki hükümlerin geçici ve değişken olduğunu tek başına göstermeye yeterlidir.

Diğere yandan Hz. Peygamber’in kâim (değişmez) sünnetinde kadınlara geri dönüşlü boşama, ilâ (boşanmayla sonuçlanacak ayrılık) ve nasihat gibi yetkileri kullanmasına rağmen tedip (dövme ve azar dâhil her tür cezalandırma) yetkisini asla kullanmadığı ve hatta sözel olarak da kadınların dövülmemesini emrederek bu hükmü fiilen gelişme yönünde değiştirdiği dikkate alındığında ayetteki hükümlerin tümünün gelişme yönünde değişime açık, geçici ve araçsal olduklarını göstermektedir.

23) en-NİSÂ SÛRESİ 4/35. AYETTEKİ HUKUKSAL AMAÇ:

Aileyi Koruma Güçlü Ana Amacı çerçevesinde, eşler arasında şiddetli geçimsizlik bulunması halinde denetime bağlı bir kamusal yetki devri ile ihtilafların çözümünde eşit şekilde iki tarafın ailelerinden olan hakemlerine yetki verilmesinin değişken ve araçsal olarak gösterilmesidir.

³⁴³ Kurtubî, age, V, 171.

³⁴⁴ Bkz. Elmalılı, age, II, 1349.

İlgili ayet: “Eğer, karı-kocanın aralarının açılmasından korkarsanız, erkeğin ailesinden de kadının ailesinden de (onlara) birer hakem gönderin. Bunlar, barıştırmak isterlerse, Allah aralarını bulur. Çünkü Allah, gerçekten çok iyi bilen, çok iyi haberdar olandır!” (en-Nisâ, 4/35.)

İlgili ayette belirtilen hakemin vasıfları ve yetkileri tam olarak belirtilmemiş olup, konu aile koruma güçlü ana amacı çerçevesinde her tür değişime açıktır. Bu ayetteki hükümlerin sınırlarının anlaşılmasındaki farklılıklar³⁴⁵ ayetteki hükümlerin tümüyle gelişme yönünde değişime açık olduğunu göstermektedir.

24) en-NİSÂ SÛRESİ 4/58. AYETTEKİ HUKUKSAL AMAÇLAR:

Muhakkak Allah Size Emrediyor Uyarısı İle Emanetlerin (Görev Ve Yetkilerin) Ehline (Yeterli Olanlara) Verilmesinin Ve İnsanlar Arasında (Toplum İçinde Ve Toplular Arasında) Adaletle (Hak Ve Hukuka Uygun Olarak) Hükmedilmesinin (Sorunları Çözücü Kararların Verilmesinin) Sağlanması Güçlü Ana Amaçlarıdır.

İlgili ayet: “Kuşkusuz ki, Allah size, emanetleri ehline vermenizi ve insanlar arasında hükmettiğiniz zaman, adaletle hükmetmenizi emreder. Allah size ne güzel öğüt vermektedir! Kuşkusuz ki Allah, çok iyi işiten, çok iyi görendir.” (en-Nisâ, 4/58.)

İlgili ayette hukukun en temel ve ana iki amacı ortaya konmuş olup, adalet dağıtma görevi dâhil her tür görevin ehil kişilere verilmesi gerektiği öncelikle vurgulandıktan sonra, tüm insanlar arasında (toplumda ve toplumlararası) sorunların çözümünde, dengeli bir şekilde karşılık hak ve hukuka uyularak karar verilmesi gerektiği değişmez güçlü ana amaçlar olarak ortaya konmuş bulunmaktadır.

³⁴⁵ Elmalılı, age, II, 1353.

25) en-NİSÂ SÛRESİ 4/59. AYETTEKİ HUKUKSAL AMAÇLAR:

“Ey Bütün İnananlar” Uyarısı İle Allah’ın Ve Elçisinin Gösterdiği Kurallar İle Toplumun Seçerek Yetki Verdiği Kişi Ve Kurumların Belirlediği Kurallara Uyulması Gerekliğini Gösterme Güçlü Ana Amaçlarıdır.

İlgili ayet: *“Ey inananlar! Allah’a itâat edin, elçiye ve sizden buyruk sahibi olanlara da itâat edin! Eğer herhangi bir konuda anlaşmazlığa düşecek olursanız - Allah’a ve ahiret gününe inanıyorsanız- onu Allah’a ve elçisinin ortaya koyduğu değerlere göre çözün! Bu, sonuç bakımından daha hayırlı ve daha güzeldir.” (en-Nisâ, 4/59.)*

İlgili ayette belirtilen Allah ve elçisinin gösterdiği kurallar Kur’an’ın ve ona uygun olan kâim (değişmez) sünnetin ortaya koyduğu akla, bilime, marufa (ortak insanlık değerleri) ve hikmete (bilgelige) uygun olan değerler olup bunlar Kur’an’ın ortaya koyduğu güçlü ana amaçlardır.

Diğer yandan bu ayette “sizden olan emir (yetki) sahipleri” denerek yetkililerin yetkilerini, seçim şûrası kurallarına dayanarak demokratik toplumun seçim ve kararlarından alması gerektiği önemle belirtilmiş olup; topluma rağmen oluşturulan yönetimlerin Kur’an’a ve İslâm’a uygun olamayacağı ortaya konmuş olmaktadır.

Ayrıca bütün sorunların çözümünde Allah ve elçisinin gösterdiği değerlere yani hukuka dayanılması gerektiği, her tür anarşi, tabu ve bağnazlığın dışlanması gerektiği ve hukuk devletinin her alanda hâkimiyetinin sağlanması gerektiği güçlü ana amaçlar olarak kısa ve öz şekilde ortaya konmuş bulunmaktadır.

26) en-NİSÂ SÛRESİ 4/71. AYETTEKİ HUKUKSAL AMAÇLAR:

“Ey Bütün İnananlar” Uyarısı İle Toplumun Savunmasını Güçlendirmesi Gerekliği Ve Toplumun Sınırlı Askeri Güç Kullanarak Veya Genel Seferberlikle Savunma Görevine Koşması Gerekliğinin Güçlü Ana Amaçlar Olarak Ortaya Konmasıdır.

İlgili ayet: “*Ey inananlar! Savaşa ister küçük gruplar halinde, ister topluca çıkın; ama tedbiri elden bırakmayın!*” (en-Nisâ, 4/71.)

27) en-NİSÂ SÛRESİ 4/79. AYETTEKİ HUKUKSAL AMAÇ:

Allah’ın Elçisine Hitaben Belirttiği Ancak Herkes İçin Geçerli Olan Kişisel İrade Ve Sorumluluğa Göre, İyiliklerin Allah’tan Kötülüklerin Kişilerin Kendilerinden Olduğunun Kabul Edilmesi (Kişisel Sorumluluğun Benimsenmesi) Güçlü Ana Amacıdır.

İlgili ayet: “*Başına gelen iyilik Allah’tan, kötülük ise kendindedir. Biz seni insanlara elçi olarak gönderdik. Tanık olarak da Allah yeterlidir.*” (en-Nisâ, 4/79.)

İlgili ayette her şeyin Allah’ın yarattığı yasalar çerçevesinde oluşmasının kişisel sorumluluğu ortadan kaldırmayacağı, Allah’ın dünyada insanları cezalandırmadığı ve sadece onlara iyilik yaptığı, kader ve kazanın doğru anlaşılması gerektiği ve kişilerin sebep oldukları kötü sonuçlar ile ilgili buldukları zararlardan sorumlu olacakları güçlü ana amaçlar olarak ortaya konmuş bulunmaktadır.

28) en-NİSÂ SÛRESİ 4/82. AYETTEKİ HUKUKSAL AMAÇLAR:

Kur’an’ın Dikkatle İncelenmesi Gerektiğini Ve Allah’tan Gelmesi Sebebiyle Ondaki Muhkem Hükümlerde (Güçlü Ana Amaçlarda/Temel Değerlerde) Çelişki Olamayacağını Gösterme Güçlü Ana Amaçlarıdır.

İlgili ayet: “*Onlar, Kur’an’ı dikkatle incelemiyorlar mı? Eğer o, Allah’tan başka birinin katından gelmiş olsaydı, onda birçok çelişki bulurlardı.*” (en-Nisâ, 4/82.)

İlgili ayette Kur’an’ın dikkatle incelenmesinin dolaylı olarak emredildiği ve Kur’an’ın muhkem olmayan (gelişme yönünde değişime ve neshe açık olan) hükümleri ile güçlü ana amaçları arasında bulunabilecek çelişkilerin³⁴⁶ zaman ve şartların değişmesi ile hükümlerin değişmesi zorunluluğuna dayandığı ve dolayısıyla güçlü ana

³⁴⁶ en-Nisâ sûresi 4/12 deki kelâlenin kız kardeşine verilecek payın 1/8 den en-Nisâ sûresi 4/176. ayette 1/2 ye yükseltilerek gelişme yönünde değiştirilmesi (neshi) gibi.

amaç teşkil eden muhkem hükümler arasında çelişkinin olmamasının Kur'an'da çelişki olmadığını gösterdiği ve dinin temellerini bu değişmez güçlü ana amaçların (inançsal, ibadetsel, ahlaksal ve hukuksal muhkem hükümlerin) teşkil ettiği ve her şeyin bunlara göre değerlendirilmesi gerektiği güçlü ana amaçlar olarak ortaya konmuş bulunmaktadır.

Tefsirci Kurtubî Kur'an'ı dikkatli bir şekilde incelemenin Muhammed Sûresi 47/24. ayette de belirtildiği ³⁴⁷ gibi ilahi bir emir olduğunu bildirerek şöyle demektedir:

“Bu buyrukta, düşünme ve istidlalin (delil getirme) emredildiğine ve taklidin yanlışlığına dair delil bulunduğu gibi, kıyasın (mantığın) da delil olarak kabul olduğuna dair kanıt vardır.”³⁴⁸ Ancak bu ayetteki dikkatle incelenme konusunu çözümleyen Kurtubî, “Kur'an-ı Kerim on ayrı bakımdan mucizedir” başlığı altındaki onuncu sırada Kur'an'da çelişki olmamasının onun bir i'cazı olduğunu en-Nisâ sûresi 4/82. ayeti konu ederek bildirmesine rağmen ³⁴⁹ çelişki konusunda yeterli bir çözüme ulaşamamıştır. Diğer tefsircilerin durumu da aynıdır.

Nitekim Kur'an'ın i'cazını (benzerini getirmede insanları aciz bırakmasını) sadece edebî gücünde varsayan tefsirciler, edebiyatın doğal olarak asırlar sonra değişeceğini ve dolayısıyla Kur'an'ın indiği dönemdeki muhatapları için bir gerçek olan edebî i'cazının, değişimin gerçekleşmesinden sonra bu işlevini kısmen de olsa yitireceğini ve Arap olmayanlar nezdinde bu edebî i'cazının ise tam olarak anlaşılamayacağını görememişlerdir.

Oysa Kur'an'ın içerdiği yararlı ve ebedi muhkem hükümlerin (inançsal, ibadetsel, ahlaksal ve hukuksal olan güçlü ana amaçların) insan, toplum ve evrenle apaçık olan uyumları sebebiyle devamlı olarak dimdik ayakta kalacakları ve onlara daima ihtiyaç duyulacağı kesindir. Çünkü Allah'ın sünnetleri olan doğa yasaları hiçbir zaman değişmeyecektir. İşte bunlar arasındaki uyumun (çelişkinin olmayışının) esas

³⁴⁷ “Onlar, hâlâ Kur'an'ı düşünmeyecekler mi? Yoksa kalplerinin üzerinde kilitler mi var?” (Muhammed, 47/24.)

³⁴⁸ Kurtubî, age, V, 341.

³⁴⁹ Kurtubî, age, II, 286.

î'cazı (benzerini getirmede insanları aciz bırakmayı) oluşturduğu yeterli şekilde dikkate alınmamıştır.

Hatta büyük tefsirci kabul edilen Fahrüddîn Râzî Nihâyetü'l-Îcaz fi Dirâyeti'l-Îcaz adlı eserinde Kur'an'da çelişkinin olmamasının, onun icazının bir göstergesi olduğunu ileri sürenlerin bu görüşlerinin batıl olduğunu söylediğini³⁵⁰ ve bu ayeti (en-Nisâ sûresi 4/82) yok sayarcasına bu kitabına hiç almadığını görmekteyiz. Oysa bu ayet, Kur'an'ın Allah kelâmı olduğunu, dolayısıyla benzerinin insanlar tarafından getirilemeyeceğini, bunun en büyük delilinin onun kapsamında (ebedi olan muhkem hükümlerinde) çelişki olmaması olduğunu ve eğer Allah'tan başkasına ait olsaydı onda (değişmez muhkem hükümlerinde) çelişkiler bulunabileceğini bildirmekte olup; bunun insanları aciz bırakan en büyük meydan okuma olduğu apaçıktır.

Diğer yandan, Nasrullah Hacımüftüoğlu'nun Kur'an'ın Belagatı ve İ'cazı Üzerine adlı eserinde aşamaları verilen³⁵¹ Kur'an'daki meydan okumaların (tahaddi) vahiy sırasına göre ilki olan el-Kasas sûresi 28/49 ve 28/50. ayetlerinin, getirilmesi istenen kitap olarak Kur'an'ın o sırada inmiş bulunan kırk yedi sûresinin içeriği ile (içindeki muhkem hükümlerle) ilgili olduğu ve vahiy sırasına göre ikincisi olan Hûd sûresinin 11/13 ve 11/14. ayetlerindeki meydan okumanın on sûre kapsamı ile (onlardaki muhkem hükümlerle) sınırlı olduğu ve vahiy sırasına göre üçüncü aşamadaki meydan okumanın Yunus sûresi 10/38 ile el-Bakara sûresi 2/23 ve 2/24. ayetlerde belirtilen bir sûre kapsamı ile sınırlandığı, ancak bu bir sûrenin, içinde muhkem ayetler bulunmayan veya onlara atıf yapılmayan herhangi bir sûre değil, Kur'an'ın son dizimine göre, Kur'an'da ilk defa geçtiği tahaddi (meydan okuma) ayetleri olan 2/23 ve 2/24. ayetlerin geçtiği el-Bakara sûresi gibi içinde en önemli muhkem ayetlerin bulunduğu veya diğeri olan Yunus sûresi gibi muhkem ayetlere birçok atıf yapılan sûre olarak anlaşılması gerektiği ve en azından tek sûrelik bu meydan okumalar (tahaddi) ile ilgili ayetlerin geçtiği sûrenin kastedilmiş olacağı yahut da bunlar gibi birçok muhkem ayet (güçlü ana amaç) içeren herhangi bir sûre kastedilerek, içindeki muhkem

³⁵⁰ Râzî, Fahrüddîn, Muhammed b. Ömer b. Hasen, **Nihâyetü'l-Îcâz fi Dirâyeti'l-Î'câz**, Nasrullah Hacımüftüoğlu tahkik ve neşri ile, Darı Sadr, Beyrut 2004, s. 28.

³⁵¹ Hacımüftüoğlu, Nasrullah, **Kur'an'ın Belagatı Ve İ'cazı Üzerine**, Ekev Kitabevi, Erzurum 2001, s. 83 vd.

hükümlerde çelişki olmaması sebebiyle bunun benzerinin getirilemeyeceğinin ifade edilmiş olması gerektiği düşünülmemeyerek bunun göz ardı edildiği anlaşılmaktadır.

Esasen Kur'an'ın son dizimine göre, Kur'an'ın bir sûresinin getirilemeyeceğini bildiren tahaddi (meydan okuma) ayetlerine ilk defa Kur'an'ın giriş kısmında ve el-Bakara sûresinin 2/23 ve 2/24. ayetlerinde yer verilmiş olması nazara alındığında, meydan okumaya konu edilen sûrenin; bu meydan okumanın Kur'an'da ilk defa geçtiği el-Bakara sûresi gibi içinde yoğun şekilde güçlü ana amaçların yer aldığı bir sûre olduğunu göstermektedir.

29) en-NİSÂ SÛRESİ 4/83. AYETTEKİ HUKUKSAL AMAÇLAR:

Toplumu Koruma Güçlü Ana Amacı (Kamu Yararı) çerçevesinde, savaş ile iç ve dış siyaset konularında yöneticilerin her tür haberleşmeye (iletim, iletişim, medya, basın ve yayınlar dâhil) tehlike süresince kontrol getirmeleri gerektiği ve ilgili haberlerin amaçlarını bularak (istinbat) onların topluma zarar vermelerini önleyici tedbirleri almaları gerektiğinin değişken ve araçsal olarak gösterilmesidir.

İlgili ayet: *“Onlara güvenlik ya da tehlike ile ilgili bir haber gelecek olsa, onu derhal yayarlar; oysa o haberi, peygambere ya da içlerinden yetkili olanlara götürselerdi, onlar işin içyüzünü anlayarak (uygun çıkarımları yaparak), gerekli tedbirleri alırlardı. Eğer, Allah'ın size olan lütfu ve rahmeti olmasaydı, pek azınız dışında, şeytana uyardınız.”* (en-Nisâ, 4/83.)

30) en-NİSÂ SÛRESİ 4/84. AYETTEKİ HUKUKSAL AMAÇLAR:

Toplumu Koruma Güçlü Ana Amacı (Kamu Yararı) çerçevesinde, Hz. Peygamberin şahsında tüm inananlar kastedilerek, herkesin savaştaki yükümlülük ve sorumluluklarının kendi güçleri ile sınırlı olduğun ve ayrıca yöneticilerin toplumu savaşa teşvik yükümlülüklerinin bulunduğu değişken ve araçsal olarak gösterilmesidir.

İlgili ayet: “Artık, sen Allah yolunda savaş -çünkü sen, ancak kendinden sorumlusun- ve inananları da savaşa teşvik et. Yakında Allah, inkâr edenlerin gücünü kıracaktır. Çünkü Allah, güç bakımından da, cezalandırma bakımından da onlardan üstündür!” (en-Nisâ, 4/84.)

31) en-NİSÂ SÛRESİ 4/85. AYETTEKİ HUKUKSAL AMAÇLAR:

Yararlı İşlerde Başkasına Yardımcı Olanların Karşılığını Alacakları Ve Kötü İşlere Yardımcı Olanların Doğacak Sonuçlardan Sorumlu Olacakları İle İlgili Güçlü Ana Amaçların Ortaya Konmasıdır.

İlgili ayet: “Kim, güzel bir işe yardım ederse, bundan dolayı ona da bir pay verilir. Kim de kötü bir işe aracılık ederse, bundan dolayı sorumlu olur. Allah her şeyi gözetip karşılığını verendir.” (en-Nisâ, 4/85.)

İlgili ayetteki “şefaât” sözcüğü, ihtiyacı olan kimse ile birlikte o ihtiyacı göğüsleyerek ikinci kişi “şef” (çift) olarak yakın destekçi olma anlamında kullanılmıştır.

Hukukta birleşen iradelerden doğan yararlı ve zararlı sonuçlarda yarar-zarar ve sorumluluk paylaşımının zorunlu olduğu genel ve güçlü bir ana amaç olarak veciz bir şekilde ortaya konmuş olup, işlenen suçlara yardım edenlerin de suç ortağı (çift/şerik) olarak daima sorumlu olacakları değişmez güçlü ana amaçlar olarak ortaya konmuş bulunmaktadır.

32) en-NİSÂ SÛRESİ 4/86. AYETTEKİ HUKUKSAL AMAÇ:

Her Tür Sulh Teşebbüsü Ve İyi Dileğe (Selâm, Sulh, Barış Dilek Ve Teşebbüslerine) Daha İyisi İle Karşılık Verilmesi Gerektiğinin Bir Güçlü Ana Amaç Olarak Ortaya Konmasıdır.

İlgili ayet: “Size selam verildiğinde, daha güzeliyle selamlayın ya da aynı ile karşılık verin. Çünkü Allah, her şeyi çok iyi hesap edendir.” (en-Nisâ, 4/86.)

33) en-NİSÂ SÛRESİ 4/88, 4/89, 4/90 ve 4/91. AYETLERDEKİ HUKUKSAL AMAÇLAR:

Toplumunu Koruma Güçlü Ana Amacı (Kamu Yararı), Ülkenin İç Ve Dış Güvenliğini Koruma Ve Bölücülüğü Engelleme Güçlü Ana Amaçları çerçevesinde toplumun ikiyüzlü (münafık) düşmanlarıyla işbirliğinden kaçınılarak onlara karşı birlikte savaşılması gerektiği, anlaşma yapılan bir topluluk içinde olmaları, teslim olmaları veya savaşmaktan ve bölücülükten (fitne) vazgeçmeleri dışında onlarla olan savaşın devam ettirilmesi gerektiği ile ilgili değişken hükümlerin araçsal olarak gösterilmesidir.

İlgili ayetler:

“Yaptıkları işler yüzünden Allah, ikiyüzlüleri baş aşağı etmişken, size ne oluyor da, onlar hakkında iki gruba ayrılıyorsunuz? Allah’ın saptırdığını, doğru yola ulaştırmak mı istiyorsunuz? Allah kimi saptırmışsa, artık onun için bir çıkış yolu bulamazsın!” (en-Nisâ, 4/88.)

“Onlar, kendileri gibi sizin de inkâr ederek, onlarla eşit durumda olmanızı istemektedirler. O halde, Allah yolunda hicret etmedikçe, onlardan hiç birini dost edinmeyin. Ama yüz çevirirlerse, onları bulduğunuz yerde yakalayıp öldürün ve onlardan ne dost, ne de yardımcı edinmeyin!” (en-Nisâ, 4/89.)

“Ancak sizinle kendileri arasında antlaşma bulunan bir topluma sığınanlara ya da ne sizinle ne de kendi toplumlarıyla savaşmak istemedikleri için, size yürekleri sıkılarak gelenlere (dokunmayın)! Allah dileseydi, onları başınıza musallat ederdi ve böylece onlar da sizinle savaşırlardı. Eğer onlar sizden uzak durur, sizinle savaşmaz ve size barış önerirlerse, Allah, onlara saldırmanıza izin vermez.” (en-Nisâ, 4/90.)

“Diğer yandan hem size karşı, hem de kendi toplumlarına karşı güven içinde bulunmak isteyen, başkalarıyla da karşılaşacaksınız. Ancak bunlar ne zaman fitneye (savaşa) çağrılırsalar, derhal içine dalarlar. Eğer bunlar da, sizden uzak durmaz, size barış önermez ve sizden ellerini çekmezlerse, onları bulduğunuz yerde yakalayıp

öldürün! İşte bunlar, kendilerine karşı (savaşmak konusunda) size açık bir yetki verdiğimiz kimselerdir.” (en-Nisâ, 4/91.)

34) en-NISÂ SÛRESİ 4/92. AYETTEKİ HUKUKSAL AMAÇLAR:

Kişinin Korunması Güçlü Ana Amacı çerçevesindeki, adam öldürme suçunu inananlara karşı hataen (öldürme kastı olmaksızın, sehven veya kastı aşan müessir fiil sonucu) işleyenlerin, maktulün mirasçılarına tazminat ödemesi gerektiği (mirasçıların vazgeçmeleri hariç), inanan kişinin düşman içindeyken hataen öldürülmesi halinde bir köle azadı gerektiği ve anlaşmalı bir topluluk içinde hataen öldürülmesi halinde aynı şekilde mirasçılarına tazminat ödenmesi gerektiğinin değişken ve araçsal olarak ortaya konmasıdır.

İlgili ayet: “Yanlışlıkla olması dışında, inanan birinin inanan birini öldürmesi düşünülemez. Bununla birlikte, o, inanan birini yanlışlıkla öldürecek olursa, o zaman, inanan bir köle azat etmesi ve öldürülenin ailesine -bağışlamadıkları takdirde- diyet vermesi gerekir. Eğer, öldürülen inanan biri olmakla birlikte, size düşman olan bir topluluktan ise, onun (sadece) inanan bir köle azat etmesi, ancak aranızda antlaşma bulunan bir topluluktan ise, onun ölenin ailesine diyet vermesi ve inanan bir köle azat etmesi gerekir. Bununla birlikte, kim (bu yükümlülükleri yerine getirecek imkânı) bulamazsa, Allah tarafından tevbesinin kabul edilmesi için, aralıksız iki ay oruç tutması gerekir. Allah, çok iyi bilen, tam hüküm ve hikmet sahibi olandır.” (en-Nisâ, 4/92.)

İlgili ayette diyetin (tazminat) miktarı, bunu kimlerin nasıl ödeyeceği ve bu hükümlerin kimlere nasıl uygulanacağı değişime açıklık sebebiyle gösterilmemiş olup, Hz. Peygamberin sünnetinde farklı durumlar için çok farklı uygulamalar bulunmaktadır. Konuyu bütün boyutları ile her üç ayet (el-Bakara 2/178, en-Nisâ 4/92 ve el-Mâide 5/45) açısından inceleyen Kurtubî'nin naklettiği görüşler bu ceza hükümlerinin neshe, tahsise ve her tür değişime ne kadar açık olduğunu göstermektedir.

Sırf hataen vuku bulacak öldürmelerde diyetin ne kadarının ve ne şekilde (peşin veya vadeli) akile (katilin asabe olan akrabaları) tarafından ve ne kadarının ne şekilde (peşin veya vadeli) katil tarafından ödenmesi gerektiği ve diğer hususlarla ilgili farklı rivayetler ³⁵² bu ekonomik cezanın ne ölçüde gelişme yönünde değişime açık olduğunu göstermeye yeterlidir.

35) en-NİSÂ SÛRESİ 4/93. AYETTEKİ HUKUKSAL AMAÇ:

Kişinin Korunması Güçlü Ana Amacı çerçevesinde, taammüden (öldürme kastına ve planlamaya dayalı olarak) bir inananı öldüren kişi için manevi olan ebedi cehennem ve Allah'ın laneti cezaları gösterilerek suçlunun kısastan affi halinde diyet dışında maddi cezasının müebbet hapis olması gerektiğinin değişken ve araçsal olarak işaret edilmesidir.

İlgili ayet: *“Ancak kim inanan birini kasten öldürecek olursa, (bilsin ki) cezası, içinde sürekli olarak kalacağı cehennemdir. Çünkü Allah, ona gazap etmiş, onu lânetlemiş ve onun için çok büyük bir azap hazırlamıştır.” (en-Nisâ, 4/93.)*

İlgili ayette ağırlaştırılmış bir suç olan taammüden adam öldürme suçu konu edilmesine rağmen var olan kısas cezasından (el-Bakara, 2/178–179) bahsedilmemesi amaçsız olamaz. Tüm cezaların genel amacının suçluyu caydırma ve pişman etme ile kişi ve toplumun ondan korunması olduğu dikkate alındığında, bu en ağır cezanın dahi gelişme yönünde değişime açık bırakıldığı; tek mantıklı amaçsal yorum olur.

Ayrıca bu ayette böyle bir katilin ebedi olarak cehennemde kalmaya (cezalandırılmaya) lâyık görülmesinin, dünyevi olarak müebbet hapis cezasını çağrıştırdığı ortadadır.

³⁵² Kurtubî, age, V, 384 vd.

36) en-NİSÂ SÛRESİ 4/100. AYETTEKİ HUKUKSAL AMAÇ:

Allah Yolunda (İslâm Değerlerini Yaşamak Amacıyla) Göç Edilmesi Ve Bunun İçin Göç Edenlere Yardım Edilmesi Gerekliğini Gösterme Güçlü Ana Amacıdır.

İlgili ayet: “Kim, Allah yolunda hicret edecek olursa, yeryüzünde gidecek çok yer ve bolluk bulur. Şu halde, kim Allah’a ve elçisine hicret etmek üzere evinden çıkar ve sonra da kendisine ölüm erişecek olursa, (bilsin ki), onu ödüllendirmek Allah’a aittir. Çünkü Allah, çok bağışlayan, çok merhametli olandır.” (en-Nisâ, 4/100.)

37) en-NİSÂ SÛRESİ 4/104. AYETTEKİ HUKUKSAL AMAÇ:

Savaşta Kaçmakta Olan Düşmanın, Her Tür Sıkıntıya Rağmen, Etkisiz Hale Getirilinceye Kadar Takip Edilmesi Gerekliği Güçlü Ana Amacıdır.

İlgili ayet: “(Düşmanınız olan) o toplumun peşine düşmekte gevşeklik göstermeyin! Eğer siz acı çekmekte iseniz, kuşkusuz onlar da sizin acı çektiğiniz gibi acı çekmektedirler. Ama siz, Allah’tan, onların beklemedikleri şeyleri beklemektesiniz. Allah çok iyi bilen, tam hüküm ve hikmet sahibi olandır.” (en-Nisâ, 4/104.)

38) en-NİSÂ SÛRESİ 4/105. AYETTEKİ HUKUKSAL AMAÇ:

Kur’an’ın İnsanlar Arasında, Allah’ın Gösterdiği Şekilde, Yani Değişmez Hükümler (Muhkem) Olan Güçlü Ana Amaçlar İle İhtiyaçlar Ve Bu Amaçlar Işığında Gelişme Yönünde Değişime Açık Olan (Müteşabih, Araçsal Ve Değişken) Hükümlerinin; Uygulanması İçin İndirildiğinin Güçlü Ana Amaç Olarak Gösterilmesidir.

İlgili ayet: “Biz sana gerçeğin kendisi olan kitabı, insanlar arasında, Allah’ın gösterdiği şekilde hükmetmen için, indirdik. Sen, hainlerin savunucusu olma!” (en-Nisâ, 4/105.)

39) en-NİSÂ SÛRESİ 4/111. AYETTEKİ HUKUKSAL AMAÇ:

Kazanım, Yükümlülük Ve Sorumluluğun Kişiselliği Güçlü Ana Amacı Çerçevesinde, Zarar Verme Ve Suç İşlemede Sorumluluğun Şahsi Olduğu (Başkasına Yüklenemeyeceği) Güçlü Ana Amacıdır.

İlgili ayet: “*Kim bir günah işlerse, onu ancak kendine aleyhine işlemiş olur. Allah çok iyi bilen, tam hüküm ve hikmet sahibi olandır.*” (en-Nisâ, 4/111.)

İlgili ayetteki güçlü hukuksal ana amaç, el-Bakara sûresi 2/286. ayette yer alan “Herkesin kazancı (iyilik ve faydası) kendi yararına; yüklendiği kaybı (kötülük ve ziyanı) ise kendi zararınadır.” ayet bölümünün içeriği ile ilgili olduğu gibi Kur’an’ın birçok ayetinde de tekrar edilmiştir.

40) en-NİSÂ SÛRESİ 4/113. AYETTEKİ HUKUKSAL AMAÇ:

Kur’an’ın Değişmez (Muhkem) Güçlü Ana Amaçlarına Ters Düşmeyen Bilimin Ve Bilgeliğin Din İçin (Hukuk Dâhil) Bir Kaynak Teşkil Ettiğinin Güçlü Ana Amaç Olarak Tekrarlanarak Pekiştirilmesidir.

İlgili ayet: “*Eğer, Allah’ın sana lütfu ve rahmeti olmasaydı, onlardan bir grup seni saptırmaya kalkıştırlardı. Oysa onlar, ancak kendilerini saptırırlar ve sana hiçbir zarar veremezler. Allah sana kitabı ve hikmeti indirmiş ve sana bilmediğini öğretmiştir. Allah’ın sana olan lütfu, gerçekten çok büyüktür.*” (en-Nisâ, 4/113.)

İlgili ayette, Âl-i İmrân sûresi 3/164. ayette olduğu gibi, ilginç şekilde “hikmet” sözcüğünün sûrelerinde son defa kullanıldıkları ayetlerde, Hz. Peygambere ikiz şekilde ona “Kur’an” yanında “hikmet”in de verildiği ve bu şekilde ona bilmediklerinin öğretildiği ve Kur’an’ın hikmetin dayandığı bilim ve bilgelikle uyumlu olarak anlaşılıp uygulanması gerektiği tekrar edilerek pekiştirilen bir güçlü ana amaç olarak ortaya konmuş bulunmaktadır.

41) en-NİSÂ SÛRESİ 4/115. AYETTEKİ HUKUKSAL AMAÇLAR:

Allah'ın Elçisine (Getirdiği Değerlere) Karşı Çıkılmaması Ve İnananların Yolundan (İslâm Değerleri İle Şûraya Dayalı Kararlarından) Sapılmaması Ve Bölücülüğün Önlenmesi İle Birliğin Sağlanması Güçlü Ana Amaçlarıdır.

İlgili ayet: “*Kim, kendisine doğru yol apaçık belli olduktan sonra, elçiye karşı gelecek ve inananların yolundan başka bir yola uyacak olursa, Biz, onu döndüğü yola yöneltiriz ve cehenneme sokarız. Orası, varılacak ne kötü yerdir!*” (en-Nisâ, 4/115.)

42) en-NİSÂ SÛRESİ 4/119. AYETTEKİ HUKUKSAL AMAÇ:

Evrendeki (Âlemlerdeki) Varlıkları Gözetme, Koruma Ve Esirgeme Güçlü Ana Amacı çerçevesinde, Allah'ın hilkatinin (Allah'ın koyduğu doğal yapı ve dengenin) değiştirilmemesi gerektiğinin değişken ve araçsal olarak gösterilmesidir.

İlgili ayet kısmı: “*...onlara hayvanların kulaklarını yarmalarını ve Allah'ın yaratma düzenini değiştirmelerini emredeceğim!*” Allah'ı bırakıp da şeytani dost edinen kimse, elbette apaçık bir ziyana düşmüş olur.” (en-Nisâ, 4/119.)

İlgili ayet: “*Onları mutlaka saptıracağım, onları boş kuruntulara boğacağım, onlara hayvanların kulaklarını yarmalarını ve Allah'ın yaratma düzenini değiştirmelerini emredeceğim! Allah'ı bırakıp da şeytani dost edinen kimse, elbette apaçık bir ziyana düşmüş olur.*” (en-Nisâ, 4/119.)

İlgili ayette, doğal dengenin iyileştirilmesi ve geliştirilmesi dışında onu bozucu ve ona zarar verici eylemler şeytan kışkırtması sayılarak kınanmıştır. Tefsirlerde bu konu içine sokulan ve estetik iyileştirmeleri yasaklayan rivayetlerin, o günkü sosyal kabullere bağlı değişken yasaklar olduğu anlaşılmaktadır.

Tüm bu rivayetlerin amaçlarını dile getiren ve Kâim Sünnet güçlü ana amacı olarak nitelenebilecek olan aşağıdaki hadis-i kutsinin (Hz. Peygamberin Allah'a dayandırarak söylediği hadisler) bu ayetle olan uyumu dikkat çekicidir:

“Şüphesiz ben, bütün kullarımı hanifler (şirk koşmayarak tek Allah’a ve onun koyduğu dine inananlar) olarak yarattım. Şeytanlar onlara geldi, onları hafife alarak dinlerinden saptırdı. Benim kendilerine helal (yasal) yaptığım şeyleri onlara haram (yasak) yaptı. Ve benim kendisi hakkında hiçbir delil göstermediğim şeyleri bana ortak koşmalarını (şirk yoluyla benimsenen yanlış kabuller sebebiyle varlıklar aleyhine oluşan zulüm) ve benim hilkatimi (doğal düzen, denge ve uyumu) değiştirmelerini onlara emretti.”³⁵³

43) en-NİSÂ SÛRESİ 4/127. AYETTEKİ HUKUKSAL AMAÇLAR:

Güçsüz, Kimsesiz, Öksüz, Yetim Ve Kadınları (Yetama) Koruma Ve Geliştirme Güçlü Ana Amacının Bir Bölümü Olan Kadınları Ve Yetimlerini Koruma Güçlü Ana Amacı Çerçevesinde Allah’ın Açıkladığı Hükümlere Göre, Güçsüz Ve Kimsesiz Kadınlara Kur’an’da Onlar İçin Belirlenen Hakların Verilmesi Gerekliği, Rızaları Dışında Ve Malları İçin Nikâh Altına Alınmalarının Önlenmesi Gerekliği Ve Bu Kadınların Ve Zayıf Durumdaki Çocuklarının (Yetimlerin) Haklarının Korunması Gerekliği Ve Sonuçta Tümü İçin (Yetama Kavramı İçindeki Kadın Ve Yetimler İçin) Adaletin Tam Olarak (Kıst/Eşitlik Dâhil) Uygulanması Gerekliği İle İlgili Güçlü Ana Amaçların Detaylandırılarak Gösterilmesidir.

İlgili ayet: *“Onlar, senden, kadınlar hakkında fetva/açıklama istiyorlar. De ki: “Allah, size onlar hakkındaki hükmünü açıklıyor: Kitapta kendileri için yazılanı (mirası) vermeyip evlenmek istediğiniz yetim (dul) kadınlar, çaresiz çocuklar ve yetimlere karşı adaletli davranmanız konusunda size okunan âyetler (gerekli hükümleri ortaya koymaktadır).” İyilik olarak ne yaparsanız, kuşkusuz, Allah onu bilmektedir.” (en-Nisâ, 4/127.)*

İlgili ayet, Kur’an’da yer alan Allah’a ait ilk fetva (tartışmalı konuda hüküm bildirme) olup, kadınları ve yetimlerini koruma ve onlara tam adalet (kıst/eşitlik dâhil) uygulanması güçlü ana amacını içermekte olduğu gibi, var olan hukukun (eşitliğe aykırı

³⁵³ Müslim, Cennet 63; Müsned, IV, 162.

bir kısım ayetlerin) sorgulanması ile olması gereken ideal hukuk (kıst olarak tanımlanan tam adaleti öngören güçlü ana amaçların gerçekleştirilmesi) yönünde değişmesi ihtiyacını dile getirmektedir. Nitekim aksi halde kadınlar ve yetimler hakkında var olan hukukla ilgili hükümler önceki ayetlerde belli olduğuna göre, bu konuda fetva (hükümün bildirilmesi) istenmesine gerek olmadığı gibi, Allah'ın ihtilafı ve sorgulanan bir konuda yeniden hüküm bildirmesi (fetva) de söz konusu olamazdı.

Yine bu ayetle Kur'an'da ilk defa topluma kadın ve yetimleri konusunda tam bir adalet (kıst) yapılmasının emredilmesi, var olan önceki durumun eşitliğe ve tam adalete uygun olmadığına dikkat çekmektedir.

Diğer yandan bu ayetin devamında erkeklere denk şekilde kadınlarla ilgili getirilen ve gelişme yönünde değişimi öngören hükümler de ayetin bu yöndeki amacını pekiştirmektedir.

44) en-NİSÂ SÛRESİ 4/128. AYETTEKİ HUKUKSAL AMAÇLAR:

Kadını ve yetimleri koruma güçlü ana amacı çerçevesinde, erkeğin kadın karşısındaki nuşuzunun (uyumsuz ve haksız tutumunun) bencilliğe fırsat verilmeyerek en yararlı yol olan sulh yoluyla önlenmesi gerektiği ve erkeklerin kadınlara güzel davranmalarının sağlanması gerektiği değişken ve araçsal olarak gösterilmiştir.

İlgili ayet: *“Eğer bir kadın, kocasının geçimsizliğinden veya kendisinden yüz çevirmesinden korkacak olursa, aralarında uzlaşmalarında kendileri için bir sakınca yoktur. Çünkü uzlaşma daha iyidir. Zaten, nefisler de kıskançlığa hazırdır. Şu halde, iyi davranacak ve Allah'tan korkacak olursanız, (bilin ki) Allah, yaptıklarınızdan çok iyi haberdar olmaktadır.”* (en-Nisâ, 4/128.)

İlgili ayette en-Nisâ sûresi 4/34. ayette yer alan erkeğe karşı kadının nuşuzunun (uyumsuz ve haksız tutumuna) karşılık eşitlikçi bir yaklaşımla kadına karşı erkeğin nuşuzu (uyumsuz ve haksız tutumu) dile getirilerek; eşler arasında tam adaletin (eşitlik dâhil kıstın) gerçekleştirilmesi amaçlanmıştır. Ayrıca bu yaklaşımı, en-Nisâ sûresi 4/1.

ayetteki kadın erkek eşitliği güçlü ana amacına yönelik gelişme yönündeki bir değişim aşamasını oluşturduğu rahatlıkla söylenebilir.

45) en-NİSÂ SÛRESİ 4/129. AYETTEKİ HUKUKSAL AMAÇLAR:

Kadın-Erkek Tüm İnsanların Eşitliği İle Kadını Ve Yetimlerini Koruma Güçlü Ana Amaçları çerçevesinde var olan hukuktaki çok evliliğin kesinlikle adil olmadığının ortaya konması ve geçici olan bu statüde diğer eşlerin bütünüyle ihmal edilerek askıda bırakılmalarının adalete çok daha aykırı olması sebebiyle bundan kaçınılması gerektiğinin değişken ve araçsal olarak gösterilmesidir.

İlgili ayet: *“Ne kadar istesenez de, kadınlar arasında adaleti sağlamaya asla güç yetiremezsiniz. Öyleyse birine büsbütün yönelip, diğerini (kocasızmış gibi) askıda bırakmayın. Eğer durumunuzu düzeltir ve Allah’tan korkarsanız, (bilin ki) Allah, çok bağışlayan, çok merhamet edendir.” (en-Nisâ, 4/129.)*

İlgili ayette, istense dahi birden çok eş arasında kesinlikle adaletin gerçekleştirilemeyeceği belirtilerek bu durumun yani çok evliliğin adaletin zıttı olan zulmü oluşturduğu apaçık şekilde ifade edilmiştir. Bu ayete ışık tutan ve ana amaç teşkil eden az önceki en-Nisâ sûresi 4/127. ayetteki “kadınlara ve yetimlerine adaleti tam olarak uygulayın” emri ve güçlü ana amacı ile az ileride (en-Nisâ sûresi 4/135. ayette) yer alan ve daha genel mahiyetteki adalet yapma emrini içeren güçlü ana amaç dikkate alındığında; İslâm’ın olması gereken hukukunda aynı anda birden çok evliliğe yer olamayacağını ve evli olmanın bir evlenme engeli olarak hukukta yer alması gerektiğini göstermektedir.

46) en-NİSÂ SÛRESİ 4/130. AYETTEKİ HUKUKSAL AMAÇ:

Kadın-Erkek Tüm İnsanların Eşitliği ile Kadını Koruma Güçlü Ana Amaçları çerçevesinde kontrollü kamusal yetki devrine dayalı olarak erkeğe verilmiş olan boşama yetkisinin, kadına da aynen verilmesi gerektiğinin değişken ve araçsal olarak gösterilmesidir.

İlgili ayet: “Eğer, eşler birbirinden ayrılacak olurlarsa, Allah bol nimeti sayesinde, her birini kendine yeterli kılar. Çünkü Allah, lütfu çok geniş, tam hüküm ve hikmet sahibi olandır.” (en-Nisâ, 4/130.)

İlgili ayette erkek boşaması statüsünün gelişme yönünde değişime açık olduğu gösterilerek “Eğer karı-koca birbirlerinden ayrılırlarsa...” ifadesi ile tarafların birbirlerini boşamalarının mümkün olduğunun kabul edildiği anlaşılmaktadır. Aksi halde önceki ayetlerde (el-Bakara 2/231, 2/232 ve 2/236. ayetler ve diğerlerinde) olduğu gibi buradaki boşanmanın erkek boşaması olarak gösterilmesi gerektiği açıktır.

Ayrıca gelişme yönündeki bu değişimin, istem üzerine kadınlar hakkında verilen fetvayı (hüküm bildirmeyi) takip eden bölümde yer alması; bu bölümdeki değişimlere paralel bir değişimin gerçekleştirildiğini göstermektedir.

47) en-NİSÂ SÛRESİ 4/135. AYETTEKİ HUKUKSAL AMAÇLAR:

Toplumda Tam Adaletin (Kıst) Ve Doğru Tanıklığın (Doğru Delillendirmenin) Gerçekleştirilmesini (Hâkim Kılınmasını) Sağlama Güçlü Ana Amaçlarıdır.

İlgili ayet: “Ey inananlar! Kendinizin, ana-babanızın ve yakınlarınızın aleyhine de olsa, Allah için doğru tanıklığı (delillendirmeyi) ve tam adaleti gerçekleştirenlerden olun! (Tanıklık ettiğiniz kimseler) ister zengin, ister yoksul olsunlar, (siz adaletten ayrılmayın); çünkü Allah, çekişmenin (ihtilafın) taraflarına sizden daha yakındır (onların gerçek durumlarını sizden daha iyi bilmektedir). O halde siz, tutkularınıza uyarak adaletten ayrılmayın. Eğer (tanıklıkta), dilinizi eğip büker ya da (tanıklıktan) vazgeçecek olursanız, (bilin ki), Allah, yaptıklarınızın tümünü bilmektedir.” (en-Nisâ, 4/135.)

İlgili ayette, “Ey bütün inananlar...” çağrısıyla toplumda adaletin tam olarak gerçekleştirilmesi (hukuk devletinin hâkim kılınması) yanında adaletin gerçekleştirilmesine yardımcı olan doğru tanıklığın (doğru delillendirmenin) sağlanması gerektiği ve bu doğru tanıklıkta kişilerin kendileri, ana-babaları ile yakınları aleyhine de

olsa ve onlar zengin veya fakir de olsalar Allah'ın onlara daha yakın olduğunu (durumlarını daha iyi bildiğini) düşünerek kötü isteklerine kapılmaksızın, eğip bükmeden ve tanıklıktan kaçınmaksızın (gerçeği ortaya koymada) dürüst davranmalarının sağlanması gerektiği (tanıklıktan kaçınma, yalan beyan veya sahte delil kullanılmasını önleyici hukuksal tedbirlerin alınması gerektiği) güçlü ana amaçlar olarak ortaya konmuş bulunmaktadır.

48) en-NİSÂ SÛRESİ 4/144. AYETTEKİ HUKUKSAL AMAÇ:

İnançsızlarla (Yabancılarla) İçli Dışlı Olmanın Ve Onları Koruyucu Edinmenin Yanlış Olduğu Ve Önlenmesi Gerektiğini Gösteren Güçlü Ana Amaçtır.

İlgili ayet: *“Ey inananlar! İnananları bırakıp da inkâr edenleri dost edinmeyin. Allah katında, aleyhinize kullanılacak apaçık bir kanıt mı vermek istiyorsunuz?”* (en-Nisâ, 4/144.)

İlgili ayetteki ana amaca yakın olan ve yabancılarla içli dışlı olmanın önlenmesini öngören güçlü ana amaç Âl-i İmrân sûresi 3/118. ayette verildiği gibi, Yahudi ve Hristiyanlarla içli dışlı olma ve onları koruyucu edinmemeyi öngören güçlü ana amaç el-Mâide sûresi 5/51 ve 5/57. ayetlerde verilmiş bulunmaktadır.

49) en-NİSÂ SÛRESİ 4/176. AYETTEKİ HUKUKSAL AMAÇLAR:

Miras bırakanın zarar verici olmayan vasiyetleri ile borçlarından artan miraslarının (terekenin) en-Nisâ sûresi 4/1 ve 4/7. ayetlerindeki güçlü ana amaçlar çerçevesinde ve toplumsal şartlar gereği belirlenen kelâle (çocuğu ve babası olmayan miras bırakan) durumundaki miras bırakanların kardeşlerinin miras paylarının gelişme yönünde değiştirilmesi ile en-Nisâ sûresi 4/12. ayette 1/6 olan kelâlenin tek mirasçı kız kardeşinin payının 1/2'ye arttırılması ve tersi durumda yani kelâlenin (çocuksuz ve babasız miras bırakanın) kadın olması durumunda tek mirasçı durumundaki erkek kardeşlerinin mirasın tümünü alabileceği, kelâlenin mirasçı kız kardeşlerinin iki veya daha çok kişi olmaları halinde 1/3'e ortaklık

olan miras paylarının 2/3'e ortaklık şeklinde yükseltilmesi ve bu kardeşlerin kızlı erkekli olmaları halinde erkeğin, bu 2/3 ortak payda kıza göre iki kat miras alacağı ile ilgili ek, değişken ve araçsal hükümlerin bildirilmesidir.

İlgili ayet: *“Onlar, senden kelâle hakkında hüküm istemektedirler. De ki: “Allah size, kelâle (babası ve çocuğu olmayan kimse) nin mirası konusundaki hükmü şöyle açıklamaktadır: Eğer bir kişi çocuksuz (ve babasız) olarak ölüp geride sadece (ana-baba bir veya baba bir) bir kız kardeşi kalırsa, bıraktığı mirasın yarısı onundur. Ve o kişi (erkek kardeş) çocuksuz (ve babasız) ölen kız kardeşinin tüm mirasını alır. Eğer, (çocuksuz ve babasız olarak) ölen kişinin (ana-baba bir veya baba bir), iki kız kardeşi varsa, bıraktığının üçte ikisi onlarındır. Eğer kardeşler erkek ve kız karışık iseler, bir erkeğin payı, iki kadının payı kadardır. İşte Allah, sapmamanız için, (hükümlerini böylece) açıklamaktadır. Allah, her şeyi çok iyi bilendir.” (en-Nisâ, 4/176.)*

İlgili ayetle gerçekleştirilen en-Nisâ sûresi 4/12. ayetteki değişimin var olan miras hukukundaki hükümlerin gelişme yönünde değişime açık olduklarını gösterdiği ve dolayısıyla güçlü ana amaçlar korunmak şartıyla (ana-babanın birinci derece mirasçılığı ve diğerleri gibi) modern hukuktaki kadın erkek eşitliği halefiyet ve diğer birçok değişimin Kur'an'ın güçlü ana amaçlarına aykırı sayılamayacağı sonucuna varılabilir.

V- AYET SIRALAMASINA GÖRE el-MÂİDE SÛRESİNDE YER ALAN HUKUKSAL AMAÇLAR

el-Mâide sûresine “sofra” adının verilmesi ve inen en son sûre olmasına rağmen Kur’an’ın son diziminde ona beşinci sırada yer verilmesi, ilk dört sûrede yer alan Kur’an’daki temel ve değişmez güçlü ana amaçları tamamlamakta olması ve onlarla bütünleştirilmesinden başka bir amaca bağlanamaz.

Bir vahiy sofrası olarak nitelenen bu sûrede, tefsirci Elmalılı’nın da belirttiği gibi Hz. İsa’nın sofrasından bahsedilmiş olması sadece bu sofrada ona da yer verilmiş olmasından ibaret olup ³⁵⁴ gerçekte bu sûre, kendinden önceki dört sûre ile birlikte teşkil ettiği Kur’an’ın ilk bölümünü temsil eden ve bu sebeple de güçlü ana amaçlar olan manevi nimetleri içinde toplayan insanlığa sunulmuş bir sofradır.

Bu sûre ile ilgili Kâim (değişmez) Sünnet güçlü ana amacını ortaya koyan hadis ile Hz. Aişe’ye ait sözleri tefsirci Kurtubî şöyle vermiştir:

“Peygamberden (sav) Veda Haccı sırasında el-Mâide sûresini okuyup şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir: ‘Ey insanlar, şüphesiz ki Mâide sûresi (Kur’ân’dan) nazil olan son bölümlerdendir. O bakımdan onun helâl bildirdiğini helâl belleyiniz, haram bildirdiğini de haram belleyiniz.’ ³⁵⁵

Buna yakın bir rivayet, Hz. Aişe’den mevkufen nakledilmiş bulunmaktadır. Cubeyr b. Nufeyr der ki: Aişe (r.anha)’ın huzuruna girdim, şöyle dedi: Mâide sûresini okuyor, (biliyor) musun? Ben, evet dedim, şöyle dedi: Mâide sûresi Allah’ın indirdiği son buyruklardandır. O bakımdan, o sûrede helâl diye bulduğunuz şeyi helâl biliniz, haram diye bulduğunuz şeyi, de haram diye belleyiniz.” ³⁵⁶

Yukarıdaki hadis ve Hz. Aişe’nin sözünün ortaya koyduğu Kâim (değişmez) Sünnet güçlü ana amacına göre, Kur’an’ın diğer bölümlerinde yer alan bazı değişken

³⁵⁴ Elmalılı, age, III, 1544.

³⁵⁵ Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Ensârî, *el-Câmi’ li Ahkâmi’l-Kur’ân*, I-X, Mısır 1423/2002, III, 409.

³⁵⁶ Kurtubî, age, III, 409; Bkz. el-Hâkim, *el-Müstedrek*, II, 311; el-Beyhâki, *es-Sünenü’l-Kübrâ*, II, 278.

hükümlerin, bu sûrede ve dolayısıyla beş sûrelik ilk bölümde gelişme yönünde değişime uğramış olabileceklerini göstermektedir. Çünkü bu sûredeki helal ve haram belirlemelerinin nihai ve öncelikli olarak uygulanması gerektiği bildirilmektedir. Yani bu helal ve haramlarla ilgili Kur'an'da başka hükümler bulunmasına rağmen bu sûredekilerin geçerliliğine dikkat çekiliyor. Demek ki değişken olan bu hükümlerin ulaştıkları son durumu, Kur'an'ın ilk beş sûresi içinde ve bilhassa son sûre olan el-Mâide sûresinde aramak gerekmektedir.

Bu hadis ile Hz. Aişe'nin sözünde belirtilen Kâim (değişmez) Sünnet güçlü ana amacı bu çalışmaya da önemli ölçüde ışık tutmuş bulunmaktadır. Yukarıda metni verilen hadis ve Hz. Aişe'nin sözünün birlikte ortaya koyduğu Kâim Sünnet güçlü ana amacındaki mesaj şöylece özetlenebilir:

Bu sûrenin veda haccı sırasında ve Arefe günü inen³⁵⁷ son sûre olması sebebiyle bu sûredeki değişime açık hükümlerin gelişme yönündeki değişimlerini bu sûredeki son şekilleriyle tamamladıkları ve bu sûredeki şekilleriyle haram ve helal olarak kabul edilmeleri gerektiği, ayrıca bu sûre ile birçok hükümde değişimin (neshin) gerçekleştirildiğinin dikkate alınması gerekir.

Bu sûre ile ilgili tefsirci Kurtubî'nin Ebu Meysere'den naklettiği "el-Mâide sûresi son inen buyruklardandır. O sûrede mensuh (daha sonra değiştirilmiş) bir hüküm yoktur."³⁵⁸ şeklindeki görüş de, değişime açık ayetlerin gelişme yönündeki değişimlerini bu sûre ile tamamladıklarını ve daha sonra herhangi bir değişime (neshe) uğramadıklarını destekler niteliktedir.

Sonuç olarak bu sûredeki birçok ayetin, birçok hükmü daha yumuşak, daha barışçı ve insan tabiatı ile ortak vicdana daha uyumlu bir yapıya ulaştırdığı ve böylece ilgili ayetlerin gelişme yönündeki değişimlerinin son aşamalarının bu sûrede yer aldığı anlaşılmış olmaktadır.

³⁵⁷ Elmalılı, age, III, 1543.

³⁵⁸ Kurtubî, çev. M. Beşir Eryarsoy (el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'an), I-XIX, Buruc Yayınları, İstanbul 2003, VI, 7.

Diğer yandan bu sûredeki şu ilginç durum da dikkat çekmektedir:

Kur'an'da “Ey bütün inananlar...” uyarısı ile başlayan ve inananlara toplumsal mesaj teşkil eden ayetler sayısal ve oransal olarak incelendiğinde, açış sûresi olan el-Fâtiha hariç bu oranın, el-Bakara sûresinde 286'da 11, Âl-i İmrân sûresinde 200'de 7, en-Nisâ sûresinde 176'da 8 ve el-Mâide sûresinde ise bütün sûrelere göre en yüksek yoğunluk ve sayıya ulaşarak 120'de 16'yı bulduğu görülmektedir. İnanan topluma bu ölçüdeki yoğun seslenişin, hem bu sûre ve bu bölümdeki muhkem ayetlerin içerdiği güçlü ana amaçlara ve hem de değişime açık olan ayetlerin (müteşabih) gelişme yönünde ulaştıkları son durumlarına dikkat çekmeyi amaçladığı rahatlıkla söylenebilir.

Bu çerçevede el-Mâide sûresinin Kur'an'ın son ve kalıcı mesajlarını içeren bir sûre olduğunu onun içerdiği inançsal, ibadetsel, ahlaksal ve hukuksal güçlü ana amaçlarının birbirlerini destekleyen bütünselliğinde de görmek mümkündür. Bu sûrenin 5/65, 5/66, 5/67, 5/68 ve 5/69. ayetleri bir arada değerlendirildiğinde inançsal ve ahlaksal güçlü ana amaçlar içeren bu ayetlerde kitaplı din mensuplarına son derece sıcak yaklaşıldığı, onlarla samimi diyaloglar arandığı ve içlerinde orta yolu gözeten toplulukların olduğunun kabul edildiği (5/66. ayetteki “umetun muktesidetun” nitelemesi gibi) ve el-Bakara sûresi 2/62. ayetin içeriği olan, kitaplı din mensuplarından Allah'a ve hesap gününe inanan ve iyi işler yapanların korku ve üzüntü ile karşılaşmayacağı şeklindeki kanaatin bu sûrenin 5/69. ayetinde aynı içerikle tekrar edilmesinin aynı sıcak yaklaşım ve diyalogu öngören ahlaksal güçlü ana amaçlara yönelik olduğu görülmektedir.

Yine, bu sûrenin 5/82, 5/83, 5/84 ve 5/85. ayetlerinde Hıristiyanlara gösterilen özel yakınlığın; bu samimi yaklaşım ve diyalog amaçları çerçevesindeki özel hassas ve ilgili son mesaj olması sebebiyle kalıcı bir toplumsal stratejiyi de ortaya koyduğu anlaşılmaktadır.

1) el-MÂİDE SÛRESİ 5/1 VE 5/2. AYETLERDEKİ BİRİNCİ HUKUKSAL AMAÇ:

Tüm Akitlere (Kişisel, Toplumsal Ve Toplulararası Söz, Sözleşme, Anlaşma, Antlaşma, Vaat, İcap, Kabul, Fesih, Bey'at Ve Her Tür Hukuksal İrade Beyanları İle Üstlenilen Yükümlülüklerle) Uyularak Bunların Yerine Getirilmelerini Sağlama Ve Haksız Olarak Bozulmalarını Önleme Güçlü Ana Amacıdır.

İlgili ayet bölümü: “*Ey inananlar! Sözleşmeleri yerine getirin! ...*” (el-Mâide, 5/1.)

İlgili ayetlerin tümü:

“*Ey inananlar! Sözleşme ve taahhütlerinizi yerine getirin! İhramlı iken avlanmayı helal saymamak üzere, size açıklanacak olanlar dışında kalan et, süt, yün ve taşıyıcılığında yararlanan evcil hayvanlar, sizin için helal kılınmıştır. Hiç kuşkusuz Allah, dilediğine hükmeder.*” (el-Mâide, 5/1.)

“*Ey inananlar! Allah'ın dinsel simgelerine, haram aya, armağan edilen kurbanlıklara, gerdanlıklılara (boyunları gerdanlıklı kurbanlıklara), Rablerinin lütuף ve rızasını arayarak Beyt-i haram'a (Kâbe'ye) gelenlere saygısızlık etmeyin. İhramdan çıkınca avlanabilirsiniz! Mescid-i haram'a (Kâbe'ye) girmenizi engellediler diye, bir topluluğa olan kininiz, herhangi bir saldırıya yol açmasın! O halde, iyilik yapma (erdemli davranma) ve sakınarak sorumlu davranma konusunda birbirinizle yardımlaşın; ama kötülük ve düşmanlık etme konusunda yardımlaşmayın. Allah'tan sakının, çünkü Allah, azabı çok şiddetli olandır!*” (el-Mâide, 5/2.)

İlgili ayet bölümü inançsal, ibadetsel ve ahlaksal olduğu kadar hukuksal olan çok önemli bir güçlü ana amacı ortaya koymaktadır. Çünkü Allah'a karşı verilen inanç sözüne göre tüm inanç gereklerinin (emir ve yasakların) yerine getirilmesi inançsal ve ibadetsel bir güçlü ana amaçtır. Yine kişilerin hukuksal bir müeyyide olmaksızın birbirlerine karşı üstlendikleri yükümlülükleri (sevgi, spor, ziyaret ve benzeri tüm ilişkiler sebebiyle) yerine getirmeleri aynı zamanda bir ahlaksal güçlü ana amaçtır.

Hukuksal açıdan ise sözleşmelerin yerine getirilmesi hukukun en temel amaçlarından biridir. Kur'an'ın son inen sûresinin ilk ayetine bu hukuksal güçlü ana amacın dile getirilmesi ile başlanmasının Müslümanlara olduğu kadar tüm insanlığa hukuk düzenini hâkim kılmaları konusunda önemli bir mesaj teşkil ettiği açıktır.

2) el-MÂİDE SÛRESİ 5/1 VE 5/2. AYETLERDEKİ İKİNCİ HUKUKSAL AMAÇ:

Harem Bölgesindeki Anıtlar Ve Doğayı Koruma İle Bölge Güvenliğini Sağlama Güçlü Ana Amacı Çerçevesinde, İhramda İken (Hac Görevi İçin Belirlenmiş Kıyafetin Giyilmesi Sırasında) Avlanma Yasağına Uyulması Ve Dolayısıyla Toplumun Av Silahlarından Arındırılması Güçlü Ana Amacıdır.

İlgili ayet bölümleri:

“... İhramlı iken avlanmayı helal saymamak üzere, size açıklanacak olanlar dışında kalan et, süt, yün ve taşıyıcısından yararlanılan evcil hayvanlar, sizin için helal kılınmıştır. Hiç kuşkusuz Allah, dilediğine hükmeder.” (el-Mâide, 5/1.)

“... İhramdan çıkınca avlanabilirsiniz! ...” (el-Mâide, 5/2.)

İlgili ayet bölümlerinde hac mevsiminde avlanmanın yasak olduğu ve et ihtiyacının et, süt, yün ve taşıyıcılığında yararlanılan evcil hayvanlardan (behimetü'l-en'am)³⁵⁹ karşılanması gerektiği hatırlatılarak gerçekte; hac bölgesindeki (harem olarak nitelenen Mekke ve Medine şehirleri ile çevresindeki) anıtlar ve doğa ile bölgenin huzur ve güvenliğinin korunması için avlanmanın yasaklanması ve aynı zamanda hac bölgesine kılıç, ok, mızrak gibi savaşta da kullanılacak av ve savaş aletlerinin sokulmaması güçlü ana amaç olarak ortaya konmuş bulunmaktadır.

³⁵⁹ “En'am” sözcüğünün karşılığı bazı Kur'an meallerinde yanlışlıkla “davar” olarak gösterilmiştir. Oysa Türk Dil Kurumu lügatına göre davar sözcüğü “koyun ve keçi” gibi sırf küçükbaş hayvanlar için kullanılır. Tefsirci Râgıb ise eserinde “nimet” kökünden gelen “en'am”ın et, süt, yün ve taşıyıcılığında yararlanılan deve, sığır ve küçükbaş hayvanların tümünü kapsadığını belirtmiştir. **Bkz.** el-İsfahânî, Râgıb, age, “neame” mad.

H. Peygamberin bu konudaki Kâim (değişmez) Sünnet güçlü ana amaçlarını gösteren aşağıdaki iki hadisten Mekke bölgesi ile ilgili olanı şöyledir:

“Allah Mekke şehrinde kavga ve savaşı benden önce ve benden sonra yasaklamıştır. Ancak bana günün bir kısmı için savaş izni vermişti (Mekke'nin fethinde). Bu şehrin çevresindeki bitkiler (ızhır bitkisi hariç) koparılmaz, ağacı kesilmez, avı ürkütülüp kaçırılmaz (evleviyetle öldürülmez) ve buluntusuna (kayıp olup bulunan şey) sahibine verilme amacı dışında dokunulmaz.”³⁶⁰

H. Ali'den nakledilen Medine ve tüm harem bölgesi ile ilgili olan hadis ise şöyledir:

“Bu şehrin çevresindeki bitkiler koparılmaz, avı ürkütülmez (evleviyetle öldürülmez), sahibine ulaştırılma dışında buluntusuna (kayıp olup bulunan şey) dokunulmaz, bu şehir ve çevresinde savaş silahı taşınmaz, bu şehir ve çevresinde hayvanı yemleme amacı dışında ağaç ve bitki kesilmez.”³⁶¹

Bu son hadiste yer alan silah taşıma yasağının (av silahları dâhil), gerçekte ihrama girme ile birlikte tüm harem bölgesi için (Mekke ve Medine çevresi) bir güvenlik amacı taşıdığı anlaşılmaktadır.

3) el-MÂİDE SÛRESİ 5/1 VE 5/2. AYETLERDEKİ ÜÇÜNCÜ HUKUKSAL AMAÇ:

Hac İbadetinin Güvenlik, Huzur Ve Etkinliğini Sağlama Güçlü Ana Amacı Çerçevesinde, İlahi Değerler (Allah'ın Dinsel Simgeleri) İle Bunların Kapsamında Bulunan Haram Aylardaki (Recep, Zilkade, Zilhicce Ve Muharrem Ayları) Dokunulmazlığın, Hac İçin Getirilen Hediye Kurbanlıklar Ve Gerdanlıkları Kurbanlık Hayvanların Ve Kâbe'yi Allah Rızası İçin Ziyarete Gelenlerin Korunmalarının Güçlü Ana Amaçlar Olarak Ortaya Konmasıdır.

³⁶⁰ Buhârî, Buyu' 28.

³⁶¹ Ebû Dâvud, Menasik, 2035.

İlgili ayet bölümü: “*Ey inananlar! Allah’ın dinsel simgelerine, haram aya, armağan edilen kurbanlıklara, gerdanlıklılara (boyunları gerdanlıkları kurbanlıklara), Rablerinin lütuf ve rızasını arayarak Beyt-i haram’a (Kâbe’ye) gelenlere saygısızlık etmeyin ...*” (el-Mâide, 5/2.)

İlgili ayet bölümünde İslâm’ın Hac ibadetinin tüm insanlığa yararlı bir şekilde organize edilmesi, ibadet için gerekli huzur ve güvenin sağlanması ve Kâbe’nin ibadet amacıyla gelen tüm insanlara açık tutularak Hac etkinliğinin sağlanması ile ilgili güçlü ana amaçlar ortaya konmuş bulunmaktadır.

Diğer yandan, Hac İbadetinin Güvenlik Huzur Ve Etkinliğini Sağlama Güçlü Ana Amacının tüm insanlık çapında gerçekleştirilmesine bu günkü iletişim ve medya olanaklarının önemli katkılar sağlayabileceği görülmektedir. Artık inanmayanların harem bölgesine girmeksizin veya sınırlı şekilde girerek de hac etkinliklerini izlemeleri mümkün hale gelmiş bulunmaktadır.

Esasen hac ibadetini, sırf Müslümanlarla ilgili bir ibadet sayarak, onun tüm insanlık çapındaki etkinliğini engellemenin; bu ayetin güçlü ana amacıyla bağdaştırması mümkün olmadığı gibi, inanmayanlara bu bölgeyi yasaklamanın hac sırasında uygulanan hervele yürüyüşü (güç gösterisi içeren yürüyüş) gibi bazı ibadetsel uygulamaları da anlamsız ve işlevsiz bırakacağı açıktır. Çünkü bu yürüyüşün inanmayanlara bir güç gösterisi olduğu tartışmasızdır.

4) el-MÂİDE SÛRESİ 5/1 VE 5/2. AYETLERDEKİ DÖRDÜNCÜ HUKUKSAL AMAÇ:

Toplumları Yönetenlerin Hatalı Kararları Sebebiyle O Toplumun Üyelerine Kin Tutulmaması Ve Onlara Adil Davranılmasının Sağlanması Güçlü Ana Amacı Çerçevesinde Kâbe’yi Ziyarete Gelen İnsanların Güvenliklerinin Sağlanması Güçlü Ana Amacıdır.

İlgili ayet bölümü: “...*Mescid-i haram’a (Kâbe’ye) girmenizi engellediler diye, bir topluluğa olan kininiz, herhangi bir saldırıya yol açmasın! ...*” (el-Mâide, 5/2.)

5) el-MÂİDE SÛRESİ 5/1 VE 5/2. AYETLERDEKİ BEŞİNCİ HUKUKSAL AMAÇ:

İyilikte Ve Kötülükten Sakınmada (Takvada) Yardımlaşmanın Sağlanması, Kötülük Ve Düşmanlıkta Yardımlaşmanın Önlenmesi Güçlü Ana Amacıdır.

İlgili ayet bölümü: “...*O halde, iyilik yapma (erdemli davranma) ve sakınarak sorumlu davranma konusunda birbirinizle yardımlaşın; ama kötülük ve düşmanlık etme konusunda yardımlaşmayın. Allah’tan sakının, çünkü Allah, azabı çok şiddetli olandır!*” (el-Mâide, 5/2.)

İlgili ayet bölümünde, Hac ibadetinin Müslümanlar ve tüm insanlık üzerinde etkin olmasını sağlama güçlü ana amacını destekleyen, tüm insanların iyilikte ve kötülükten sakınmada (takvada) birbirleri ile yardımlaşmaları gerektiği ve kötülük ile düşmanlıkta yardımlaşmaktan kaçınmaları gerektiği güçlü ana amacına yer verilmek suretiyle; Hac ibadetinin etkinliğini saylayıcı önemli bir mesaj tüm insanlığa iletilmiş bulunmaktadır.

6) el-MÂİDE SÛRESİ 5/3. AYETTEKİ BİRİNCİ HUKUKSAL AMAÇ:

Doğada Sadece Temiz (Sağlam Ve Yararlı) Şeylerin Yenmesini Sağlama Güçlü Ana Amacı çerçevesinde, maddi ve manevi açıdan pis, kirli ve zararlı kabul edilen leş, kan, domuz eti, Allah’tan başkası adına boğazlanan hayvanların, canlı iken kesilenler hariç boğulan hayvanların, vurularak (eziyet edilerek) öldürülen hayvanların, yüksek yerden yuvarlanarak (kirlenmiş olarak) ölen hayvanların, yırtıcı hayvanlar tarafından yenen hayvanların, kutsal sayılarak dikili taşlar üzerinde putlar adına boğazlanan hayvanların ve taksimi³⁶² fal oklarıyla yapılan hayvanların yenmemesi gerektiği ile Allah’ın Her Konuda İnsanlar İçin Zorluğu Değil Kolaylığı Dilemesi Güçlü Ana Amacı çerçevesinde zorunluluk halinde bunlardan yenebileceğinin değişken, araçsal ve kalıcı son aşama olarak gösterilmesidir.

³⁶² Bkz. el-İsfahânî, Râğıb, age, “kaseme” maddesi.

İlgili ayet bölümü: “Leş, kan, domuz eti, Allah’tan başkası adına boğazlanmış, boğulmuş, bir yerine vurularak öldürülmüş, düşme sonucu ölmüş, boynuzlanarak öldürülmüş ve yırtıcı hayvanlar tarafından parçalanmış olan -canları çıkmadan önce kestikleriniz hariç- hayvanlar ile (dikili taşlar üzerinde) putlar adına boğazlanmış olan kurbanların (etlerinin yenmesi) ve fal oklarıyla kısmet aramanız size haram kılınmıştır. Çünkü bunlar, doğru yoldan çıkmaktır...” (el-Mâide, 5/3.)

İlgili ayetin tümü: “Leş, kan, domuz eti, Allah’tan başkası adına boğazlanmış, boğulmuş, bir yerine vurularak öldürülmüş, düşme sonucu ölmüş, boynuzlanarak öldürülmüş ve yırtıcı hayvanlar tarafından parçalanmış olan –canları çıkmadan önce kestikleriniz hariç– hayvanlar ile (dikili taşlar üzerinde) putlar adına boğazlanmış olan kurbanların (etlerinin yenmesi) ve fal oklarıyla kısmet aramanız size haram kılınmıştır. Çünkü bunlar, doğru yoldan çıkmaktır. İnkâr edenler, bugün dininizden umutlarını kesmişlerdir. Artık onlardan değil, Benden sakının! Ben, bugün dininizi olgunlaştırdım, size olan nimetimi tamamladım ve size din olarak, İslâm’ı seçtim. Bununla birlikte kim, zorunluluk sebebiyle günaha meyletmeksizin onlardan yerse, bilsin ki, Allah, çok bağışlayan, çok merhamet edendir.” (el-Mâide, 5/3.)

İlgili ayet bölümünde el-Bakara 2/172. ayette ortaya konmuş bulunan doğada sadece temiz (sağlam ve yararlı) şeylerin yenmesini sağlama güçlü ana amacı çerçevesinde el-Bakara 2/173. ayeti ile getirilen yasaklara ekleme yapılmış ve gelişme yönündeki son değişim gerçekleştirilerek maddi ve manevi kirlilik ve zararlılıkları kabul edilen şeyler yeniden gösterilmiştir.

7) el-MÂİDE SÛRESİ 5/3. AYETTEKİ İKİNCİ HUKUKSAL AMAÇ:

Doğruluğa Ve Doğru Yola (İslâm Değerlerine) Çağrı Güçlü Ana Amacı (el-Fâtiha sûresi 1/6 ve 1/7. ayetler) çerçevesinde, gelişme yönündeki değişimlerin kalıcı son aşamalarına bu sûrede ulaşıldığı ve bu sûre ile geline aşamanın, dinin güçlü ana amaçlarının [El-Mâide (Sofra) Sûresi İle Tamamlanan Kur’an’ın İlk Bölümündeki Güçlü Ana Amaçlardan Oluşan Temel İslâm Değerlerinin] tamamlanması aşaması olduğunun, –kafirlerle karşı bir meydan okumadan sonra–

“Bugün dininizi olgunluğa erdirdim ve size olan nimetimi tamamlayıp din olarak size İslâm’ı seçtim.” açıklaması ile kalıcı son aşama olarak ortaya konmasıdır.

İlgili ayet bölümü: “...*İnkâr edenler, bugün dininizden umutlarını kesmişlerdir. Artık onlardan değil, Benden sakının! Ben, bugün dininizi olgunlaştırdım, size olan nimetimi tamamladım ve size din olarak, İslâm’ı seçtim...*” (el-Mâide, 5/3.)

İlgili ayet bölümündeki bu önemli açıklamanın konu dışı ve sıra dışı olduğunu fark eden Elmalılı, bunun “... bir cümle-i mu’tarıza siyakında (itiraz cümlesi şeklinde)...”³⁶³ verildiğini söylemiştir. Oysa bu açıklamanın veriliş tarzının, son derece ilginç olduğu ve hafızalara kazınarak iz bırakmanın amaçlandığı rahatlıkla söylenebilir. Çünkü bu ayette maddi olarak pis ve zararlı olan bazı yiyecekler ile eziyet edilerek veya batıl inanç yoluyla manen kirletilerek zararlı hale getirilen hayvanların yenmesinin din dışı ve yasak olduğu ve dinin esas amacının insanı bunlar gibi maddi ve manevi yönden kötü ve zararlı şeylerden korumak olduğu dile getirildikten sonra peş peşe iki defa “Bugün” uyarısının ardından ve yasaklananların zorunluluk halinde yenebileceğine geçmeden önce bu önemli açıklamanın verilmesinin çarpıcı ve özellikli durumu, Kur’an’ın anlatım tarzıyla ilgilidir. Kur’an’ın anlatımındaki bu farklılıklar içinde fark ettirme metodunun, bu kere ayetler arası değil ayet içi kullanıldığı anlaşılmaktadır.

Yine bu önemli açıklamanın Kur’an’ın sonunda ve küçük bir sûrede değil de, el-Mâide sûresinde ve iki defa tekrarlanan “Bugün” kaydıyla verilmesinin amacı araştırıldığında, tek tutarlı ve mantıklı yorum; “Bugün” olarak öne çıkarılan ve el-Mâide sûresinin indiği gün olan³⁶⁴ veda haccı günü ile bu sûre ve öncesi ile bütünleşen Kur’an bölümüne (ilk beş sûre içeriğine) dikkat çekilmesidir. Esasen en son sûre olan el-Mâide sûresinin Kur’an’ın son dizimine göre beşinci sûre olarak ilk bölüme yerleştirilmesindeki amaçla birlikte düşünüldüğünde, Kur’an’ın bu bölümünde dinin kemale erdirilmesinin söz konusu olduğu sonucuna varılması gerekir. Oysa Kur’an devam ettiğine göre, tek mantıklı sonuç bu bölümde (ilk beş sûrede) değişmez idealler olan güçlü ana amaçların toplandığının (verildiğinin) ve bazı hükümlerde

³⁶³ Elmalılı, age, III, 1570.

³⁶⁴ Elmalılı, age, III, 1543.

gerçekleştirilen gelişme yönündeki değişimlerin bu sûre ile tamamlanarak kalıcı hale geldiklerinin bildirilmiş olmasıdır. Ayrıca Kur'an'ın bu ilk bölümünde yer alan ayetlerin bir kısmındaki (güçlü ana amaç teşkil edenlerdeki) yapısal farklılıkların yani genellik, neshe kapalılık, doğurganlık ve analık vasıflarının da bu yorumu zorunlu kıldığı kabul edilmelidir.

8) el-MÂİDE SÛRESİ 5/4. AYETTEKİ HUKUKSAL AMAÇ:

Doğada Sadece Temiz (Sağlam Ve Yararlı) Şeylerin Yenmesini Sağlama Güçlü Ana Amacı çerçevesinde, eğitilerek yetiştirilen avcı hayvanlar (dolayısıyla av araçları) aracılığı ile avlanan hayvanların yenmesini sağlamanın değişken, araçsal ve kalıcı son aşama olarak gösterilmesidir.

İlgili ayet: *“Onlar, sana, kendilerine neyin (yenmesinin) helal kılındığını sormaktadırlar. De ki: “Temiz ve güzel olan şeyler size helal kılınmıştır.” Allah’ın size öğrettiğinden öğreterek yetiştirdiğiniz, avcı hayvanların, sizin için tuttuklarını da, üzerlerine Allah’ın ismini anarak yiyin! Allah’tan sakının; çünkü Allah, hesabı çok çabuk görendir.” (el-Mâide, 5/4.)*

9) el-MÂİDE SÛRESİ 5/5. AYETTEKİ BİRİNCİ HUKUKSAL AMAÇ:

Doğada Sadece Temiz (Sağlam Ve Yararlı) Şeylerin Yenmesini Sağlama Güçlü Ana Amacı çerçevesinde, kitaplı din mensuplarına ait temiz olan yiyecekleri yemenin ve inananlara ait yiyecekleri de onların yemelerinin engellenmemesi gerektiğinin değişken, araçsal ve kalıcı son aşama olarak gösterilmesidir.

İlgili ayet bölümü: *“Bugün size temiz ve güzel olan şeyler helâl kılınmıştır. Kitaplı dinlere bağlı olanların yiyecekleri size helâl olduğu gibi, sizin yiyecekleriniz de onlara helâldir ...” (el-Mâide, 5/5.)*

İlgili ayetin tümü: *“Bugün size temiz ve güzel olan şeyler helâl kılınmıştır. Kitaplı dinlere bağlı olanların yiyecekleri size helâl olduğu gibi, sizin yiyecekleriniz de onlara helâldir. Yine, inanan iffetli kadınlar ve kitaplı dinlere bağlı iffetli kadınlar -zina*

etmeksizin, gizli dost tutmaksızın, onların mehirlerini verip nikâh edince- size helâldir. Kim, inancı (İslâm değerlerini) reddedecek olursa, yaptıkları boşa gider ve kendisi de ahirette kaybedenlerden olur.”(el-Mâide, 5/5.)

10) el-MÂİDE SÛRESİ 5/5. AYETTEKİ İKİNCİ HUKUKSAL AMAÇ:

Kadınları Koruma Güçlü Ana Amacı çerçevesinde, inanan erkeklerin, ancak mehirlerini (evlilik sırasında kadın tarafına erkeğin belirli bir varlık devri) vermek, zina etmemek (nikâhsız ve yasak ilişkiden kaçınmak) ve namusunu koruyarak gizli dost tutmamak kaydıyla; inanan kadınlar ve kitaplı dinlere bağlı kadınlarla cinsel ilişkiye girebilmelerini sağlamanın değişken, araçsal ve kalıcı son aşama olarak gösterilmesidir.

İlgili ayet bölümü: “...Yine, inanan iffetli kadınlar ve kitaplı dinlere bağlı iffetli kadınlar -zina etmeksizin, gizli dost tutmaksızın, onların mehirlerini verip nikâh edince- size helâldir. Kim, inancı (İslâm değerlerini) reddedecek olursa, yaptıkları boşa gider ve kendisi de ahirette kaybedenlerden olur.” (el-Mâide, 5/5.)

11) el-MÂİDE SÛRESİ 5/8. AYETTE YER ALAN BİRİNCİ HUKUKSAL AMAÇ:

Toplumda Tam Adaletin (Kıst) Ve Doğru Tanıklığın (Doğru Delillendirmenin) Gerçekleştirilmesini Sağlama Güçlü Ana Amaçlarına Verilen Büyük Önem Sebebiyle Aynen Tekrar Edilerek Takip Eden Hükümlere Işık Tutmalarının Sağlanmasıdır.

İlgili ayet bölümü: “Ey inananlar! Allah için tam adaleti ve doğru tanıklığı (delillendirmeyi) gerçekleştirin! ...” (el-Mâide, 5/8.)

İlgili ayetin tümü: “Ey inananlar! Allah için tam adaleti ve doğru tanıklığı (delillendirmeyi) gerçekleştirin! Bir topluluğa olan kininiz, sizi adaletsizliğe sevk etmesin! O halde, adaletli olun, çünkü sakınmaya en uygun olan budur. Allah’tan sakının; çünkü Allah, yaptıklarınızın tümünü bilmektedir.” (el-Mâide, 5/8.)

İlgili ayet bölümünde yer alan güçlü ana amaç, en-Nisâ sûresi 4/135. ayette yer alan güçlü ana amaçtaki bir sözcüğün (kıst) yer değiştirmesiyle aynen tekrarlanmış bulunmaktadır.

12) el-MÂİDE SÛRESİ 5/8. AYETTE YER ALAN İKİNCİ HUKUKSAL AMAÇ:

Toplumları Yönetenlerin Hatalı Kararları Sebebiyle O Toplumun Üyelerine Kin Tutulmaması Ve Onlara Adil Davranılmasını Sağlama Güçlü Ana Amacının Tekrarlanmasıdır.

İlgili ayet bölümü: “... *Bir topluluğa olan kininiz, sizi adaletsizliğe sevk etmesin! ...*” (el-Mâide, 5/8.)

İlgili ayet bölümünde yer alan güçlü ana amaca benzer şekilde el-Mâide sûresi 5/2. ayette Hac ibadetine katılacak yabancı topluluklar konu edilerek yer verilmiş olup, önemi sebebiyle ve ayetin devamına ışık tutmak ve tüm toplumlararası ilişkilerde uygulanmak üzere bu ayet içinde de tekrarlanmış bulunmaktadır.

13) el-MÂİDE SÛRESİ 5/8. AYETTE YER ALAN ÜÇÜNCÜ HUKUKSAL AMAÇ:

Toplum İçi Ve Toplumlararası Tam Adaletin (Hukuk Düzeninin) Gerçekleştirilmesini Sağlama Güçlü Ana Amacıdır.

İlgili ayet bölümü: “...*O halde, adaletli olun, çünkü sakınmaya en uygun olan budur. Allah’tan sakının; çünkü Allah, yaptıklarınızın tümünü bilmektedir. ...*” (el-Mâide, 5/8.)

İlgili ayet bölümünde, öncesindeki her iki güçlü ana amaçla bütünleştirilen ve tüm insanlığın tam adalete (hukuk düzenine) kavuşturulması gerektiğini bildiren “Ey bütün inananlar... Adil olun!” çağrısıyla; hukukun en önemli ve evrensel güçlü ana amacı ortaya konmuş bulunmaktadır.

14) el-MÂİDE SÛRESİ 5/27, 5/28, 5/29 VE 5/30. AYETLERDEKİ HUKUKSAL AMAÇLAR:

İlk Adam Öldürme Suçunun, Erkekler Arası İnanç Kavgası İle Karşılıklı Gurur, Kibir Ve Haksız Tahrike Dayandığı Dile Getirilerek Bunların Önlenmesinin Güçlü Ana Amaçlar Olarak Ortaya Konmasıdır.

İlgili ayetler:

“Sen, onlara Âdem’in iki oğlunun haberini doğru olarak anlat. Hani ikisi de, yakınlaşmak için Allah’a birer kurban sunmuşlar, birininki kabul edilmiş, diğerininki kabul edilmemişti. (Kurbanı kabul edilmeyen diğerine), ‘Andolsun ki, seni öldüreceğim!’ demişti. O (kurbanı kabul edilen) şöyle karşılık vermişti: ‘Allah, ancak, kendisinden sakınanlarinkini kabul eder.’ ” (el-Mâide, 5/27.)

(Ayrıca kurbanı kabul edilen şunları demişti) “Sen, beni öldürmek üzere, bana elini kaldıracak olsan bile, ben yine de sana elimi kaldırmam! Çünkü ben, âlemlerin Rabbi olan Allah’tan korkarım.” (el-Mâide, 5/28.)

“Ama ben, hem benim günahımı hem de kendi günahını yüklenmeni ve dolayısıyla cehennem halkından olmanı diliyorum! Çünkü zulmedenlerin cezası budur.” (el-Mâide, 5/29.)

“Sonra, (kurbanı kabul edilmeyenin) benliği kendisini, kardeşini öldürmeye sürükleyince, onu öldürmüş ve böylece kaybedenlerden olmuştu.” (el-Mâide, 5/30.)

İlgili ayette insanlar arası (erkekler arası) ilk adam öldürme olayı olan Âdem’in iki oğlu (Öldüren Kabil ve Ölen Habil) arasındaki olay ve sebepleri örnek gösterilerek erkeklerin inanç ve prensip ayrılıklarını kavga (savaş) sebebi yaptıkları, inanç ve gururları sebebiyle birbirlerini tahrik ettikleri ve bu durumun kavga ve savaşlara sebep olduğu ve bu tür kötü gelişmelerin ve haksız tahriklerin toplum içinde ve toplumlar arasında önlenmesi gerektiği (laik düzenlerde olduğu gibi fikir ve inanç özgürlüğüne

saygının hâkim kılınması gerektiği) değişmez güçlü ana amaçlar olarak ortaya konmuş bulunmaktadırlar.

Ayrıca 5/29. ayette belirtilen maktul Habil'in kötü temennisinin, Katil Kabil'in haksız tahrikinde ve suçun işlenmesinde etken olduğuna bir işaret olması sebebiyle; haksız tahriklerden kaçınılması gerektiği bir güçlü ana amaç olarak gösterilmiş bulunmaktadır.

Yine ilgili ayetlerde, kavga ve savaşta fiziksel güçleri sebebiyle erkeklerin etkinliğine değinildiğine göre, rahim sahibi insanlar (en-Nisâ sûresi 4/1. ayet) olarak daha merhametli ve yumuşak olan ve annelik duygusuna sahip olan kadınların sosyal etkinliğinin arttırılmasının; toplumsal ve toplumlararası barışa katkı sağlayabileceğine de dolaylı bir ana amaçsal işaret bulunduğu söylenebilir.

15) el-MÂİDE SÛRESİ 5/32. AYETTEKİ HUKUKSAL AMAÇ:

Allah'ın, İnsanlar Arasındaki Öldürme Eğiliminden Dolayı İsrail Oğullarına Gönderilen Tevrat'ta, Adam Öldürmesi Veya Toplumun Temel Düzenini Bozma Suçunu İşlemesi Dışında Bir İnsanın Öldürülmesinin, İnsanların Allah'ın Halifesi Olması Sebebiyle, Tüm İnsanlığın Öldürmesiyle (Öldüren Dâhil) Eşdeğer Olduğu Ve Yine Ölüm Cezasına Çarptırılan Bir Suçlunun Bağışlanmasının Veya Bir İnsanı Hayata Kavuşturmanın, İnsanların Allah'ın Halifesi (Evrendeki Temsilcisi) Olması Sebebiyle; Tüm İnsanlığı Diriltmeye Eşdeğer Olduğu Vurgulanarak İnsan Hayatını Koruma Güçlü Ana Amacının Tekrarlanarak Ortaya Konmasıdır.

İlgili ayet: *“İşte bundan dolayıdır ki, Biz İsrail oğullarına şöyle yazmıştık: “Her kim, bir kimseyi -öldürdüğü bir kişiye veya yeryüzünde bozgunculuk çıkarmaya karşılık olmaksızın- öldürecek olursa, sanki bütün insanları öldürmüş gibi olur. Ama her kim de (bir kişiye kisas uygulanmasını affederek veya bir kişiyi kurtararak) ona hayat verecek olursa, o da sanki bütün insanlara hayat vermiş gibi olur. Andolsun ki, elçilerimiz onlara apaçık deliller getirmişlerdir. Ama bütün bunlara rağmen, bundan sonra da birçokları yeryüzünde, taşkınlık etmektedirler.” (el-Mâide, 5/32.)*

16) el-MÂİDE SÛRESİ 5/33 VE 5/34. AYETLERDEKİ HUKUKSAL AMAÇLAR:

Toplum Veya Toplumlararası Temel Düzeni Bozma Suçunun (Fesat) Önlenmesi Güçlü Ana Amacı çerçevesinde, bu suçu işleyenlerin, ya öldürülme, ya asılma, ya elleri ve ayaklarının çapraz olarak kesilmesi yahut ta yeryüzünden uzaklaştırma (müebbet hapis) gibi cezalardan biriyle (verdikleri zarar ölçüsünde) cezalandırılmalarının, ancak ele geçirilmeden önce aktif olarak pişman olmaları halinde ise affedilmelerinin gerektiği ile ilgili hükümlerin değişken, araçsal ve kalıcı son aşama olarak gösterilmesidir.

İlgili ayetler:

“Elbette Allah’a ve elçisine karşı savaşarak yeryüzünde bozgunculuk yapmaya (hukuk düzenini bozmaya) çalışanların cezası; ya öldürülmeleri veya asılmaları veyahut elleriyle ayaklarının çapraz olarak kesilmesi veyahut da buldukları yerden sürgün edilmeleridir. Bu, onların dünyada çekecekleri rezilliktir. Ahirette ise, onlar için çok büyük bir azap vardır.” (el-Mâide, 5/33.)

“Ancak kendilerini ele geçirmenizden önce vazgeçenlerin affedilmeleri gerekir. Bilin ki Allah, gerçekten çok bağışlayan (affeden), çok merhamet edendir.” (el-Mâide, 5/34.)

17) el-MÂİDE SÛRESİ 5/38, 5/39 VE 5/40. AYETLERDEKİ HUKUKSAL AMAÇLAR:

Mülkiyetin Korunması Güçlü Ana Amacı çerçevesinde, (cezarları ertelenmesine rağmen) çalma suçunu tekrarlayarak işleyen ve pişmanlık göstermeyerek çalcılık (sarık) durumlarını devam ettiren erkek ve kadınlara; caydırıcı ve topluma ibret verici olmak üzere el kesme cezasının değişken, araçsal ve kalıcı son aşama olarak gösterilmesidir.

İlgili ayetler:

“Çalıcı erkek ve kadının, yaptıklarına karşılık, Allah tarafından ibret verici bir ceza olarak ellerini kesin! Allah üstün, hüküm ve hikmet sahibidir.” (el-Mâide, 5/38.)

“Bununla birlikte kim, yaptıkları haksızlığa karşılık sonra tevbe ederek durumunu düzeltirse, Allah onun pişmanlığını kabul eder (cezasını affeder). Çünkü Allah, çok bağışlayan (affeden), çok merhamet edendir.” (el-Mâide, 5/39.)

“Göklerin ve yerin hükümranlığının Allah’a ait olduğunu, dilediğine ceza verdiğini ve dilediğini de bağışladığını (affettiğini) bilmiyor musun? Allah, her şeye gücü yetendir!” (el-Mâide, 5/40.)

İlgili ayette mülkiyetin korunması güçlü ana amacını (el-Bakara 2/188, en-Nisâ 4/29 ve 4/161. ayetlerdeki güçlü ana amaç) sağlayıcı araçsal hüküm olarak getirilen hırsızın elinin kesilmesi cezası İslâm öncesi Arap toplumuna ait bir cezadır.³⁶⁵ İslâm’ın var olan hukuku içinde yer verilen bu cezanın Kur’an’daki uygulaması pişman olmama ve topluma ibret yapılma şartlarına bağlanmış olması sebebiyle fiili uygulaması son derece sınırlandırılmıştır. İmam-ı Şafii’nin pişmanlık halinde hırsıza el kesme cezasının uygulanmaması gerektiği ile ilgili görüşünü, bütün had cezalarında olduğu gibi yakalanmadan önceki vazgeçmeye (el-Mâide sûresi 5/34. ayetteki faal nedamet) bağlayan tefsirci Kurtubî, kendi mezhebindeki ilim adamlarına yüklediği görüşe dayanarak el-Mâide sûresi 5/39 ve 5/40. ayetlerdeki pişmanlık hükümlerini sırf Allah’ın kabul edeceği manevi bir pişmanlık olarak değerlendirmiştir.³⁶⁶

Oysa Kur’an’da “kim bir mümini taammüden öldürürse” gibi “kim çalarsa” (men yesrik) denmemiş olması (Yusuf sûresi 12/77. ayette olduğu gibi) ve “zina edici kadın ve erkekler” gibi “çalıcı erkek ve kadınlar” denmiş olmasının, meslek edinme gibi bir devamlılığı (alışkanlığı) ifade ettiği ve ayette yer alan “caydırma ve ibret” kaydı ile bu ayeti takip eden her iki ayetteki (öncesindeki ayetin amacına ışık tutan 5/39 ve 5/40. ayetler) pişman olmaları halinde Allah’ın onları affedeceğinin belirtilmesi gibi belirlemelerin amaçsız sayılması tutarlı sayılamaz.

³⁶⁵ Kurtubî, age, VI, 199.

³⁶⁶ Kurtubî, age, VI, 220.

Esasen bütün cezaların amacının suçun işlenmesini önleme, suçluyu pişman etme ve kişiyle toplumu koruma olduğu dikkate alındığında cezalandırma yönteminin daima değişebileceği açıktır (el kesme yerine hapis gibi). Ayrıca, İslâm öncesi hukuka ait bu cezanın İslâm'daki uygulamasında bu ayetten sonra da değişiklik yapılması sebebiyle bu cezanın gelişme yönünde değişime açık olduğu rahatlıkla söylenebilir. Nitekim bu ayet sonrası uygulamada Hz. Peygamberin “Hırsızın eli, ancak çeyrek dinar ve daha yukarısı dolayısıyla kesilir.”³⁶⁷ “Ağacında asılı duran meyvede, dağda korunan hayvanda el kesme yoktur...”³⁶⁸ diyerek (hadis) mutlak olan cezada sınırlama getirip değişiklik (nesih) yaptığı görülmüştür.

Yine Hz. Peygamberin bir defalık çalan bir köleye el kesme cezasını uygulamadığı ve onun suça itilmiş olabileceği ihtimaline karşı ilginç şekilde “Allah’ın malının bir bölümü (mal hükmündeki köle) diğer bölümünü çaldı.”³⁶⁹ diyerek (hadis) olayı geçiştirdiği ve babasının malını çalan için “Sen de malın da babana aitsiniz.”³⁷⁰ diyerek (hadis) çocuğa el kesme cezasını uygulamadığı, “Savaş sırasında el kesilmez.”³⁷¹ diyerek (hadis), bu cezayı savaş hali döneminde de uygulamadığı dikkate alındığında, bu cezanın gelişme yönündeki her tür değişime açık olduğu Kâim (değişmez) Sünnetle ortaya konmuş olmaktadır.

Diğer yandan 5/39. ayette Allah’ın hırsızın pişmanlığını (tevbesini) kabul edeceği ve dolayısıyla cezanın en azından erteleme (tecil) yoluyla düşeceği belirtildiği gibi takip eden 5/40. ayette “... O dilediğine ceza verir (azap eder) dilediğini affeder (cezalandırmaz).” denerek adeta Hz. Peygamberin bu affedici ve cezalandırmayı sınırlayıcı uygulamalarına vaki itirazlara bir cevap verilmiş olduğunun fıkıh usulcülerince fark edilememiş olması; her üç ayetin birlikte ele alınmamış olmasına bağlanabilir. Böylece fıkıh usulcülerinin ihmal ettiği dinsel hükümlere bütünsel ve amaçsal yaklaşmanın önemi daha iyi anlaşılmış olmaktadır.

³⁶⁷ Müslim, Hudûd 2-4; Nesâî, Kat’u’s Sârik 10; İbn Mâce, Hudûd 22; Müsned VI, 249, 252.

³⁶⁸ Muvâtta, Hudûd 22; Nesâî, Kat’u’s Sârik 11 ve 12; Dârakutnî, III, 194-195.

³⁶⁹ İbn Mâce, Hudûd 25.

³⁷⁰ Ebû Dâvud, Buyû 77; İbn Mâce, Ticârât, 64.

³⁷¹ Ebû Dâvud, Hudûd 19; Tirmizî, Hudûd 20; Nesâî, Kat’u’s Sârik 16; Dârimi, Sîyer 51; Müsned, IV, 181.

18) el-MÂİDE SÛRESİ 5/45. AYETTEKİ HUKUKSAL AMAÇ:

Kişinin Korunması Güçlü Ana Amacı Çerçevesinde Tevrat'ta Yer Alan, İşlenen Suçların Herkes Yönünden Eşit Olarak Aynı Eylemle Cezalandırılması (Kıyas) Kuralı Hatırlatılarak Bundan (Kısastan) Farklı Ceza Uygulanmak Suretiyle (Kasten Adam Öldürmede Üst Sınır Olarak İdam Cezası Dışında) Vazgeçilmesi Gerektiğinin Tekrarlanarak Vurgulanan Bir Güçlü Ana Amaç Olarak Bildirilmesidir.

İlgili ayet: “Biz onlara Tevrat'ta şöyle yazdık: Cana can, göze göz, buruna burun, kulağa kulak, dişe diş ve yaralara karşılıklı kıyas vardır. Bununla birlikte, kim kıyas hakkını bağışlayacak olursa, (bilsin ki) bu kendisi için bir kefaret (hatalarının giderilmesi karşılığı) olur. O halde, kim, Allah'ın indirdiği ile hükmetmezse; işte onlar zulmedenlerdir.” (el-Mâide, 5/45.)

İlgili ayette Tevrat'ta yer alan kıyas hükmünün el-Bakara sûresi 2/178. ayette olduğu gibi sınıfsal ayrımlar içermediği (kadın-erkek, hür-köle ayrımları olmadığı) ve bu sebeple kıyasın herkes arasında eşit olarak (nefse karşı nefis) uygulanmasının emredildiğine dikkat çekildikten sonra el-Bakara sûresi 2/178. ayette belirtildiği ve el-Mâide 5/32 ayette işaret edildiği gibi bunun daha ileri götürülmesi ile kıyas hakkının bağışlanmasının özendirildiği ve hatta Allah'ın indirdiği hükme (bağışlama tavsiyesine) uymayanın zalim olacağı bildirildiği anlaşılmaktadır. Çünkü ayetteki bu son açıklama kıyas hakkına rağmen bunun bağışlanması tavsiyesinden hemen sonra gelmekte olup; açıklanmaya en yakın olan hüküm bu tavsiyedir.

Gerçekten kıyas uygulamaları, yapıları gereği idam cezası dışında çoğu zaman aynı denklikte uygulanamayıp zulme sebep olabilirler. Örneğin yaralama suçlarında (curuh) aynı yarayı açmak (kemik kırılması gibi) mümkün değildir. Ya daha az ya da daha çok ve tehlikeli bir kırık meydana gelebilir. Bir tokatın kıyasında dahi tam denk bir tokatı atmanın mümkün olamayacağı ve uygulanan kişilerdeki direnç farkı sebebiyle farklı sonuçların doğabileceği açıktır. Oysa herkes için aynı sonucu gerçekleştirebilecek birçok ceza düzenlenebilir. Hapis çeşitleri ile mali cezalar bunlara örnektir.

Adam öldürmede üst sınır olarak verilecek idam cezası ise el-Bakara sûresi 2/179. ayette de belirtildiği gibi hayat koruyucu bir caydırıcılık oluşturmakta olup, bu ayetteki “Sizin için kısasta hayat vardır.” ifadesinde yer alan “kisas” sözcüğünün “idam” demek olduğu karşıtı olan “hayat” sözcüğünden bellidir. Böylece 2/178. ayetteki kısastan vazgeçme tavsiyesine rağmen takip eden 2/179. ayette “Sizin için kısasta hayat vardır.” uyarısına yer verilmesi, adam öldürmede idam cezasının bir üst sınır olarak korunmasının caydırıcılığını vurgulamayı amaçladığı söylenebilir.

Ayrıca en-Nisâ sûresi 4/93. ayette taammüden (kasten ve planlayarak) adam öldürme suçu ağır şekilde kötülenerek ebedi cehennem cezasından bahsedilmesine rağmen mevcut el-Bakara 2/178. ayetteki kısasa (idam cezasına) değinilmemesinin idam yerine ebedi cehennem gibi müebbet hapis cezasına işaret ettiği ve bozgunculuk suçundaki yeryüzünden uzlaştırma (el-Mâide 5/33) cezası olan müebbet hapis cezasının da buna denk düştüğü düşünölmelidir.

19) el-MÂİDE SÛRESİ 5/48 VE 5/49. AYETLERDE BİRLİKTE YER ALAN BİRİNCİ HUKUKSAL AMAÇ:

Kur’an’ın Kendinden Önceki Kitapları (Tevrat Ve İncil) Denetleyen (Müheymin) Ve Onların Temel Değerleri Olan Güçlü Ana Amaçları (Minhac) İçeren Bir Kitap Olması Sebebiyle Bu Değerlerin Herkese Uygulanması Gerektiğini (Onunla Hükmedilmesi Gerektiğini) Gösterme Güçlü Ana Amacıdır.

İlgili ayet bölümü: “*Sana da, daha önce gelmiş olan kitaplardakileri doğrulamak ve onu korumak üzere, gerçek olarak kitabı (Kur’an) indirdik. Artık, onların aralarında Allah’ın indirdiği ile hükmet! Sana gelen gerçeği bırakıp da onların tutkularına uyma! ...*” (el- Mâide, 5/48)

İlgili ayetlerin tümü:

“*Sana da, daha önce gelmiş olan kitaplardakileri doğrulamak ve onu korumak üzere, gerçek olarak kitabı (Kur’an) indirdik. Artık, onların aralarında Allah’ın indirdiği ile hükmet! Sana gelen gerçeği bırakıp da onların tutkularına uyma! Biz,*

sizden her biriniz için bir şeriat (din) ve minhac (açık yol/metot/öz değerler bütünü) belirledik. Allah dileyeydi, sizleri tek bir ümmet (din mensubu) yapardı (aynı dini seçmeye zorlardı). Fakat o verdikleriyle, sizi sınamak için böyle yaptı! (Din seçmekte sizi serbest bıraktı.) Öyleyse, hayırlı işlerde birbirinizle yarışın. Çünkü hepinizin dönüşü, Allah'a olacaktır. Allah size, hakkında görüş ayrılığına düştüğünüz şeyleri bildirecektir.” (el-Mâide, 5/48.)

“O halde, onların arasında Allah'ın indirdiğine göre hükmet; ama sakın, onların tutkularına uyma ve onların, Allah'ın sana indirdiği hükümlerin bir bölümünden, seni saptırmalarından sakın! Eğer onlar, yüz çevirecek olurlarsa, bil ki, Allah, bazı günahları yüzünden, onların başına bir belâ getirmek istemektedir. Çünkü o insanların çoğu, yoldan çıkmış olan kimselerdir.” (el-Mâide, 5/49.)

İlgili ayet bölümünde, Kur'an'ın kendinden önceki kitapları onaylayıp denetlediği ve aynı temel değerleri geliştirerek en geniş ve sağlam (tahrif olmamış) şekilde içerdiği ve tüm kitaplı dinlerin bu temel ortak değerleri ayakta tutmayı amaçladıklarına işaret edilmektedir. Bu ayeti açıklayıcı bir yapıda olan eş-Şûra sûresinin 42/13. ayetini değerlendiren Kadı Ebu Bekr Muhammed İbnu'l-Arabî bu konuda şöyle demektedir:

“Buna göre bu ayetin anlamı şöyle olur: Ey Muhammed! Sana da, Nuh'a da aynı dini tavsiye ettik. Yani o aynı din, kitaplı dinlerde farklı olmayan tek tanrı inancı, namaz, zekât, oruç, hac, iyi işler yapmak Allah'a yaklaşma, maddi ve manevi tüm varlığını Allah'a yönelterek yakınlaştırmak işler yapmak, doğruluk, söz ve yükümlülüklerini yerine getirmek (ahde vefa), emaneti yerine getirmek, akrabalık haklarını gözetmek, inkârcılığın, adam öldürmenin, zinanın, yaratıklara eziyet verici uygulamaların yasaklanması, her durumda hayvan haklarına tecavüz edilmemesi, aşağılık işlere girilmemesi, şeref, onur ve mertliğe aykırı davranışların yasaklanması gibi değerlerden oluşmaktadır. Bunların tümü, peygamberler değişse de onların getirdikleri dinlerde değişmeyen değerlerdir.”³⁷²

³⁷² İbnu'l-Arabî, Ebû Bekr Muhammed, age, IV, 70 vd.

20) el-MÂİDE SÛRESİ 5/48 VE 5/49. AYETLERDE BİRLİKTE YER ALAN İKİNCİ HUKUKSAL AMAÇ:

Farklı Dinler İle Çoğulculuğa Karşı Hoşgörüyü Ve İyilikte Yarışmayı Gerçekleştirme Güçlü Ana Amacı Genişletilerek Allah'ın İnsanlara Farklı Zamanlarda Farklı Dinler (Şir'a/Procede ³⁷³) Ve Değişmeyen Aynı Özdeğerleri (Minhac/ Metot ³⁷⁴/Güçlü Ana Amaçları) Geliştirerek Gönderdiği Ve Dinde Zorlama İle Aynı Dine Bağlanma Mecburiyetini Reddettiği Kabul Edilerek Çoğulculuğun Ve Farklı İnanç Sahiplerinin İyilikte Yarışmalarının Sağlanması Gerekliğinin Daha Geniş Bir Güçlü Ana Amaç Olarak Ortaya Konmasıdır.

İlgili ayet bölümü: “...Biz, sizden her biriniz için bir şeriat (din) ve minhac (açık yol/metot/öz değerler bütünü) belirledik. Allah dileseydi, sizleri tek bir ümmet (din mensubu) yapardı (aynı dini seçmeye zorlardı). Fakat o verdikleriyle, sizi sınamak için böyle yaptı! (Din seçmekte sizi serbest bıraktı.) Öyleyse, hayırlı işlerde birbirinizle yarışın. Çünkü hepinizin dönüşü, Allah'a olacaktır. Allah size, hakkında görüş ayrılığına düştüğünüz şeyleri bildirecektir.” (el- Mâide, 5/48)

İlgili ayet bölümünde geçen “şir'a” ve “minhac” kavramlarını inceleyen tefsirci Elmalılı (ö.1358/1942), Arap dilcilerinden Müberred'e göre “şir'a” nın yolun başlangıcı, “minhac”ın ise devam eden yol demek olduğunu ve diğer dilci İbn Enbari'ye göre ise, “şir'a” nın bazen belirgin (vazıh) ve bazen belirsiz olan yol, “minhac”ın ise daima belirgin (vazıh) olan yol demek olduğunu aktardıktan sonra, “şir'a” nın zaman, mekân ve şartlara göre değişebilen dinin bütünü, “minhac”ın ise, daima sabit (değişmeyen) belirgin ve devam eden dinin esasları demek olduğunu bildirmiştir. ³⁷⁵

Yine ilgili ayet bölümü “Sizden her biriniz için (var olan dinlerin mensupları için) ayrı bir şeriat (din) ve bir minhac (açık yol/metot/öz değerler bütünü) ortaya koyduk, eğer Allah dileseydi sizi tek bir ümmet (din mensubu) yapardı, (aynı dini seçmeye zorlardı) fakat o size verdiği (seçme ve inanma gücü) ile sizi sınava soktu.

³⁷³ Elmalılı, age, III, 1697.

³⁷⁴ Elmalılı, age, III, 1697.

³⁷⁵ Elmalılı, age, III, 1698.

Öyleyse haydi iyilikte yarışın, dönüşünüz Allah’adır. O hakkında ayrılığa düştüğünüz şeyleri size haber verecektir. (Kur’an’da bildirdiği gibi ahirette ortaya koyacaktır.)” şeklinde anlaşılması gerekirken, bazı tefsirciler tarafından Kur’an’ın inançsal, ibadetsel, ahlaksal ve hukuksal güçlü ana amaçlarına aykırı şekilde yorumlanarak aynı zamanda akıl dışı bir kader anlayışı içine düşülmüş bulunmaktadır.

Her şeyden önce, Âl-i İmrân sûresi 3/85. ayette ortaya konan “İslâm’dan başka bir dinin seçilmesini Allah’ın kesinlikle kabul etmeyeceği” ile ilgili inançsal güçlü ana amaç karşısında bazı tefsircilerin bu ayete göre Allah’ın başka dinlere uyulmasını normal saydığını ve bunun bir kader olduğunu ileri sürmeleri son derece tutarsız olup; akıl ve bilimle bağdaştırılamayacak bir yaklaşımdır. Nitekim bu takdirde insanın inançsal ve eylemsel irade ve sorumluluğunun ortadan kalkacağı ve bunun da dinin hiçbir temel değeri ile bağdaştırılamayacağı apaçıktır.

Bu hatalı kader anlayışı ile fıkıh usulünün dinsel metinlere parçasal ve amaç dışı yaklaşımından etkilenen bazı tefsirciler, (Kurtubî dâhil), benzer ayet olan Hûd sûresinin 11/118 ve 11/119. ayetlerinde ortak ifade olarak yer alan “Zaten onları bunun için yaratmıştır.” cümlecisi için “Buradaki işaret (zalike) anlaşmazlığa, ayrılığadır. Yani onları (insanları) anlaşmazlık için yaratmıştır.” demişlerdir.³⁷⁶

Ancak bütün tefsircilerin görüşlerine yer veren Kurtubî, naklettiği el-Mehdevî’ye ait “Bu açıklamaya göre, ifadede takdim (öne alma) ve tehir (sonraya bırakma) vardır ve anlam şöyledir: Onlar, rabbinin rahmet ettikleri müstesna, hala anlaşmazlık içerisindedirler.”³⁷⁷ şeklindeki yorumu benimsemediği görülmüştür.

Oysa bu açıklamaya göre, anlaşmazlık içerisinde olanların Allah’ın rahmet etmedikleri olduğunu ve Allah’ın doğru yolun seçilmesini istediğini ve dolayısıyla ihtilafın amaçlanmış olamayacağını ve bunun Kur’an’ın birçok güçlü ana amacına aykırı düşeceğini bütünsel ve amaçsal bir yaklaşımla görmek mümkündür.

³⁷⁶ Kurtubî, age, IX, 176 vd.

³⁷⁷ Kurtubî, age, IX, 177.

Nitekim Müslümanları birleştiren güçlü lider Ömer İbn Abdilaziz (ö.101/720) sağduyusu ile bu ayetin ilgili bölümü olan “Bunun için onları yarattı.” cümlecğine “Allah rahmet ehlini ayrılığa düşmemeleri için yarattı.” yorumunu getirebilmiştir.³⁷⁸

21) el-MÂİDE SÛRESİ 5/51. AYETTEKİ HUKUKSAL AMAÇ:

Yabancılarla İçli Dışlı Olmanın Önlenmesi İle İnançsızlarla İçli Dışlı Olmanın Ve Onları Koruyucu Edinmenin Önlenmesi Güçlü Ana Amaçlarına Paralel Şekilde Yahudi Ve Hıristiyanlarla İçli Dışlı Olma Ve Onları Koruyucu Edinmenin Önlenmesi Güçlü Ana Amacıdır.

İlgili ayet: “*Ey inananlar! Yahudileri ve Hıristiyanları dost (ve koruyucu) edinmeyin. Çünkü onlar, birbirlerinin dostudurlar. O halde, sizden kim, onları dost edinecek olursa, o da onlardandır. Kuşkusuz ki, Allah, zulmeden bir toplumu, doğru yola ulaştırmaz.*” (el-Mâide, 5/51.)

Kur’an’ın güçlü ana amaçlarının toplandığı ilk beş sûrelik bölümde önce Âl-i İmrân sûresi 3/118. ayette yabancılarla içli dışlı olmanın önlenmesi sonra en-Nisâ sûresi 4/144. ayette inançsızlarla (yabancılarla) içli dışlı olma ve onları koruyucu edinmenin önlenmesi güçlü ana amaçları ortaya konduktan sonra bu ayette kitaplı dinlere bağlı olmalarına rağmen Yahudi ve Hıristiyanlarla da içli dışlı olarak onları koruyucu edinmenin önlenmesi gerektiği bir güçlü ana amaç olarak ortaya konmuş bulunmaktadır.

22) el-MÂİDE SÛRESİ 5/57. AYETTEKİ HUKUKSAL AMAÇ:

İslâm Dinini Alaya Alan Kitaplı Din Mensupları Ve İnançsızlarla İlişki Ve Dostluk Kurmanın Engellenmesi Güçlü Ana Amacıdır.

İlgili ayet: “*Ey inananlar! Sizden önce kendilerine kitap verilmiş olanların içinden, dininizi alay ve eğlence konusu yapanları ve inkâr edenleri dost edinmeyin! Eğer, gerçekten, inananlardan iseniz, Allah’tan korkun!*” (el-Mâide, 5/57.)

³⁷⁸ İbnu’l-Arabî, Ebû Bekr Muhammed, age, III, 27.

İlgili ayette kitaplı din mensupları ve inançsızlarla diyalog ve ilişkide karşılıklı saygı ve güvenin hâkim kılınması gerektiği bir güçlü ana amaç olarak dile getirilmiştir.

23) el-MÂİDE SÛRESİ 5/79. AYETTEKİ HUKUKSAL AMAÇ:

Kötülüğün Engellenmesi Güçlü Ana Amacıdır.

İlgili ayet: *“Onlar, işledikleri kötülükten birbirlerini vazgeçirmeye çalışmıyorlardı, yapmakta oldukları şey ne kötüdür!” (el-Mâide, 5/79.)*

İlgili ayette kitaplı dinlere inananların toplumlarında kötülüğün engellenmemesi eleştirilerek iyilikte yarışılması kadar kötülüğün önlenmeye çalışılmasının önemli bir gereksinim olduğu bir güçlü ana amaç olarak ortaya konmuş bulunmaktadır.

Bu ayet doğrultusunda Hz. Peygamberin Kâim (değişmez) Sünnet güçlü ana amaçlarının açıklandığı hadiste el-Mâide sûresi 5/81. ayeti okuduktan sonra Hz. Peygamber şöyle demişti:

“Allaha yemin ederim ki hayır (böyle olmaz), ya iyiliği emreder, kötülükten alıkoyar, zalimi engelleyerek onu hakkın dışına çıkmasına fırsat vermeyerek yalnızca haklı davranmaya zorlarsınız yahut ta Allah sizin de kalplerinizi birbirine çarparak onların lanetlendiği gibi sizi de lanetler.”³⁷⁹

24) el-MÂİDE SÛRESİ 5/87 VE 5/88. AYETLERDEKİ HUKUKSAL AMAÇ:

Kişinin Korunması Güçlü Ana Amacı Çerçevesinde, Allah'ın Yasaklamadığı Temiz Ve Yararlı Şeyleri Yemek Ve Onları Harcamaktan Kaçınmanın Engellenmesi Güçlü Ana Amacıdır.

İlgili ayetler:

“Ey inananlar! Allah'ın size helal kıldığı temiz ve yararlı şeyleri haram saymayın ve sınırı da aşmayın. Çünkü Allah, sınırı aşanları sevmez.” (el-Mâide, 5/87.)

³⁷⁹ Ebû Dâvud, Melâhim, 17; İbn Mâce, Fiten, 20

“Allah’ın size verdiği helal ve temiz rızıklardan yiyin. Siz, kendisine inanmış olduğunuz Allah’tan sakının!” (el-Mâide, 5/88.)

İlgili ayetlerde kişinin korunması güçlü ana amacı çerçevesinde kişilerin yeme ve harcamayı yasaklayarak kendilerine zarar vermelerinin önlenmesi amaçlanmıştır. Ölüm oruçları (yeminleri) gibi kişiyi tehlikeye atan tutumlar yanında batıl inançlar sebebiyle belli yiyecekleri kişilerin kendilerine yasaklamaları veya çok az yemeleri gibi durumların engellenmesi gerektiğine Kâim (değişmez) Sünnet güçlü ana amaçları içinde de değinen Hz. Peygamber, bunları benimseyenleri eleştiren bir hadisinde şöyle diyor:

“...Şöyle şöyle diyen bir topluluğa ne oluyor ki, işte ben namaz da kılıyorum, uyku da uyuyorum, oruç da tutuyorum, orucumu açarak da yiyorum, kadınla da evleniyorum. Benim sünnetimden (yolumdan) yüz çeviren benden değildir.”³⁸⁰

25) el-MÂİDE SÛRESİ 5/90 VE 5/91. AYETLERDEKİ HUKUKSAL AMAÇLAR:

Kişinin, Toplumun Ve Malın Korunması Güçlü Ana Amaçları Çerçevesinde şarap, kumar, tapınılan putlar ve fal okları gibi manen kirli (zararlı) şeylerden sakınılmasını sağlamanın değişken, araçsal ve kalıcı son aşama olarak gösterilmesidir.

İlgili ayetler:

“Ey inananlar! Şarap, kumar, tanrılar adına dikilen taşlar (putlar) ve fal okları ile gelecek hakkında kehanette bulunmak, ancak şeytan işi birer (manevi) pisliktir. Bunlardan uzak durun ki, kurtuluşa eresiniz.” (el-Mâide, 5/90.)

“Şeytan, şarap ve kumar sayesinde, aranızda düşmanlık ve kin sokmak, sizi Allah’ı anmaktan ve namaz kılmaktan alıkoymak ister. O halde, (bütün bunlardan) vazgeçeceksiniz değil mi?” (el-Mâide, 5/91.)

³⁸⁰ Müslim, Nikâh, 5; Nesaî, Nikâh, 4.

İlgili ayetlerde bazı zararlı şeyler sayıldıktan sonra bunlardan kişilere ve topluma zararlı olduğu bilinen şarap yanında kumar (karşılıklı şansa dayalı birbirinden haksız kazanç elde etme) gibi zararlı şeylerin kişilerin arasına düşmanlık ve kin sokmaları ve yararlı işlerin (Allah rızasına uygun işler) yapılmasını engellemeleri bakımından ortak olan gerekçelerle bunların yasaklanması gerektiği gelişme yönünde değişken ve araçsal olarak ortaya konmuş bulunmaktadır.

Bu ayetteki hükümlerin gelişme yönünde değişime açık olduğunu gösteren ayetlerin en önemlisi en-Nahl 16/67. ayettir.³⁸¹ Bu ayetteki “seker” sözcüğünün sarhoşluk veren içki anlamında olduğu kabul edilmekte olup³⁸² ayet metnine göre bunun yasaklanmadığı görülmektedir. Yine aynı konuda el-Bakara sûresi 2/219. ayette³⁸³ gelişme yönünde bir değişimle içki ve kumarda bazı yararlar yanında büyük günahlar (zararlar) olduğu vurgulanmış bulunmaktadır. Son nazil olan el-Mâide sûresinin bu ayetinde ise; gelişme yönündeki değişimle bunların yasaklanması ve toplumun bunlardan korunması aşamasına ulaşılmış bulunmaktadır.

Diğer yandan, kişilere ve topluma zararlı şeylerden sakınılmasını sağlama ile ilgili Kâim (değişmez) Sünnet güçlü ana amacı çerçevesinde, zararlı olduğu belirlenen tüm sarhoş edicilerin, gelişme yönündeki değişim süreci içinde Hz. Peygamberin çeşitli hadisleri ile yasaklandığı bilinmektedir. Bu hadislerden bazıları şöyledir:

“Sarhoşluk veren her bir içecek haramdır.”³⁸⁴

“Sarhoşluk veren her bir şey hamr’dır ve sarhoşluk veren her bir şeyde haramdır.”³⁸⁵

“Çoğu sarhoşluk veren şeyin azı da haramdır.”³⁸⁶

³⁸¹ “Yine siz, hurma ağaçlarının meyvelerinden ve üzümlerden aynı zamanda hem sarhoş edici bir içki, hem de güzel bir rızık elde etmektesiniz. Bütün bunlarda, aklını kullanan bir toplum için alınacak bir ibret vardır.” (en-Nahl, 16/67.)

³⁸² Kurtubî, age, X, 201.

³⁸³ “Sana içkiyi ve kumarı soruyorlar. De ki: ‘Bu ikisinde de insanlar için hem büyük günah hem de bir takım yararlar vardır; ancak bunların günahı yararından daha büyüktür!’ Ve yine sana, Allah yolunda ne harcayacaklarını soruyorlar. De ki: ‘İhtiyaçtan fazla olanı.’ İşte Allah, düşünmeniz için, size ayetlerini böylece açıklamaktadır.” (el-Bakara, 2/219.)

³⁸⁴ Buhârî (ö.256/869), Vudû’ 71, Eşribe 4, 10; Müslim, Eşribe 67, 68; Ebû Dâvûd, Eşribe 5.

³⁸⁵ Buhârî, Edeb 80, Ahkâm 22, Meğazi 60; Müslim, Eşribe 60.

“Allah, şarabı bizatihi (ismini anarak) haram kılmıştır. Onun dışındaki içeceklerden ise sarhoş olmayı haram kılmıştır.”³⁸⁷

Esasen gelişme yönündeki değişime devamlı olarak açık olan bu ayetteki zararlı madde ve fiilleri bilimsel verilere dayanarak çoğaltıp kişi ve toplumu bunların zararlarından korumanın ilgili güçlü ana amaçlara uygun olacağı apaçık olduğu gibi, bu ayette açıkça sayılanların dışında zararlı olmadığı bilimsel verilerle ortaya konabilecek miktarlardaki maddelerin zorunlu kullanımlarının bu güçlü ana amaçlara aykırı düşmeyeceği de açıktır.

Nitekim böyle bir yaklaşımla Ebu Hanife (İmam-ı Azam) “hamr” (şarap) yasağını hurma ve üzüm meyvelerinden sıkılana münhasır (has) sayarak, bunların dışındakilerden (bazı ihtiyaçlar sebebiyle) sarhoşluk vermeyecek ölçüde yararlanılabileceği şeklindeki (tartışmalı) sonuca varmıştır.³⁸⁸

Ebu Hanife’nin (İmam-ı Azam) bu konudaki görüşünün “bunlardan, sarhoşluk vermeyecek kadar içilebileceği” olarak anlaşılmasında bir hata olmalıdır. Çünkü örneğin çakırkeyif denen durumla kısmi veya tam sarhoşluk arasında bir sınır belirlenemeyeceği gibi, bunların etkisinin herkeste farklı olduğu bilinmektedir.

Buna göre, bunlardan zevk için içme dışında çeşitli ihtiyaçlar (ilaç vesair) sebebiyle yararlanılabileceği ve bunların ayette bizzat anılan “şarap” gibi sayılamayacağı görüşünün; hatalı olarak “bunlardan sarhoşluk vermeyecek ölçüde içilebilir” şeklinde anlaşıldığı söylenebilir.

Bu konuya bilimsel bütünsel ve amaçsal olarak yaklaşıldığında, ayetlerdeki ortak güçlü ana amacın, kişileri ve toplumu bu zararlı madde ve olgulardan korumak olduğu görülecektir. Yine ayetlerde yer alan zararlı madde ve olgular dışındakilerde bulunan zararlılığın mahiyet ve ölçüsünün ise; bilimsel verilere dayandırılarak belirlenebileceği unutulmamalıdır.

³⁸⁶ Ebû Dâvûd, Eşribe 5; Tirmizî, Eşribe 3.

³⁸⁷ Nesâî, Eşribe 48. Bu anlamdaki rivayetlerin bir takım illetlerine tek tek işaret ettikten sonra Nesâî, “doğru olan sika (güvenilir) râvilerin İbn Abbas’tan (onun sözü olduğu) şeklindeki rivâyetleridir” demektedir.

³⁸⁸ Kurtubî, age, VI, 396.

Ebu Hanife'nin (ö.150/767) bu yaklaşımı bir başka konu olan "meysir" (kumar) açısından güncelleştirildiğinde ise, karşılıklı düşmanlık ve kinin söz konusu olmaması, belirli bir süre içinde tek defa olarak gerçekleşmesi, eğlence amaçlı olması ve toplanan gelirlerin bazı yararlı işlere tahsis edilmesi ve ayette belirlenen kumar yasağındaki unsurları tamamen taşımamaları gibi sebeplerle milli piyango benzeri olan talihe dayalı çekilişlere katılmanın kumar sayılmaması gerektiği sonucuna varılabilir.

26) el-MÂİDE SÛRESİ 5/92. AYETTEKİ HUKUKSAL AMAÇ:

İslâm Değerlerini Bildirme Ve Tanıtma (Tebliğ) İle Yetinilmesi Güçlü Ana Amacına Dayalı Olarak Allah Ve Elçisine Uyulmasına Çağrı Güçlü Ana Amacıdır.

İlgili ayet: *"Allah'a itaat edin, elçiye de itaat edin ve karşı gelmekten sakının. Bununla birlikte, eğer, yüz çevirecek olursanız, bilin ki elçimize düşen, sadece açıkça bildirmektir."* (el-Mâide, 5/92.)

İlgili ayetteki çağrı, önemi sebebiyle aynı güçlü ana amaç olarak ve benzer şekilde Âl-i İmrân sûresinin 3/20 ile el-Mâide sûresinin 5/99. ayetlerinde tekrar edildiği gibi Kur'an'da toplam 13 ayrı yerde de tekrarlanmış bulunmaktadır.

27) el-MÂİDE SÛRESİ 5/99. AYETTEKİ HUKUKSAL AMAÇ:

İslâm Değerlerini Bildirme Ve Tanıtma (Tebliğ) İle Yetinilmesi Güçlü Ana Amacının Önemi Sebebiyle Tekrarlanması Ve Buna Dayalı Olarak İnsanların İkiyüzlü Davranışa (Münafıklığa) İtilmesinin Önlenmesi Güçlü Ana Amacıdır.

İlgili ayet: *"Elçiye düşen, sadece bildirmekten ibarettir. Allah ise, açığa vurduğunuzu da gizlediğinizi de bilmektedir."* (el-Mâide, 5/99.)

İlgili ayette Allah'ın gizlenenleri ve açığa vurulanları bildiği hatırlatılarak insanların ikiyüzlü davranışa itilmemesi gerektiği ve Hz. Peygamberin görev ve yetkisinin sadece tebliğ olduğu bildirilmiştir.

Son inen sûre olduğu halde Kur'an'ın baş kısmındaki ilk beşinci sıraya yerleştirilen el-Mâide sûresinde birbirine yakın ayetler içinde (5/92 ve 5/99) aynı olan bu güçlü ana amacın tekrar edilerek vurgulanması ile ortaya konan ve gelişme sonucu ulaşılan nihai amaç; İslâm dininin gelişme döneminde savunma ve kendi varlığını koruma zorunluluğu sebebiyle başvuru olan sert yöntemlerin, gelişme yönündeki değişimle ulaştıkları son barışçı aşamanın, İslâm değerlerini bildirme ve tanıtmaya (tebliğ) ile yetinilmesi olduğu, bu son sûredeki ayetlerle ortaya konmuş bulunmaktadır.

28) el-MÂİDE SÛRESİ 5/100. AYETTEKİ HUKUKSAL AMAÇLAR:

Sakınan Akıl Sahiplerine Çağrı Yapılarak, Toplumsal Birliktelik Ve Her Konuda Kötü, Çirkin, Pis Ve Zararlı (Habis) İle İyi, Güzel, Temiz Ve Yararlı (Tayyib) Şeylerin Denk Tutulmasının Önlenmesi Ve Niteliğin (Keyfiyet) Çok İstenen Nicelikten (Kemiyet/ Sayısalılık) Daha Önemli Olduğuna Dikkat Çekilerek; İnananların Artırılmasından Çok, Dürüst Ve Mükemmel Olmalarının Sağlanması Güçlü Ana Amaçlarıdır.

İlgili ayet: *“De ki: Çokluğu seni şaşırtsa da kötü, çirkin, pis ve zararlı (habis) ile iyi, güzel, temiz ve yararlı (tayyib) olanlar, hiçbir zaman bir olmaz. O halde, ey akıl sahipleri! Kurtuluşa ermeniz için Allah'tan sakının!” (el-Mâide, 5/100.)*

İlgili ayette gösterilen güçlü ana amaçlar, öncesindeki ayetle uyumlu şekilde inananların toplumsal kurtuluş ve gelişmelerini, nasıl olursa olsun sayılarını artırarak değil, iyi, güzel, temiz ve yararlı insanlar yetiştirerek gerçekleştirmeleri gerektiğini ortaya koymaktadır.

29) el-MÂİDE SÛRESİ 5/101, 5/102 VE 5/103. AYETLERDEKİ HUKUKSAL AMAÇLAR:

Serbest Alanın Daraltılması Ve Ek Yükümlülüklerle Sebep Olacak Parçasal Yaklaşımların Önlenmesi Güçlü Ana Amacı Çerçevesinde Dinde Vehme Dayalı İrdeleme Ve Sorgulamalar İle Sapık İnançların Önlenmesi Gerektiğini Gösterme Güçlü Ana Amaçlarıdır.

İlgili ayetler:

“Ey inananlar! Size açıklandığında hoşunuza gitmeyecek şeyleri sormayın. Kur’ân indirilirken, soru soracak olursanız, size açıklanır. (Haklarında açıklama) bulunmayanları ise, Allah affetmiştir. Allah çok bağışlayan, çok yumuşak davranandır.” (el-Mâide, 5/101.)

“Sizden önceki bir toplum da, bu tür sorular sormuş, ama çok geçmeden onları inkâr eder olmuştu.” (el-Mâide, 5/102.)

“Allah bahîre, sâibe, vasîle ve hâm ile ilgili hiçbir düzenleme yapmamıştır. Ancak, inkâr edenler (bunları Allah’ın emrettiğini söyleyerek) Allah hakkında yalan uydurmaktadırlar. Onların çoğu akıllarını kullanmazlar.” (el-Mâide, 5/103.)

İlgili ayetlerde o günkü muhataplara yöneltile uyarıda, vehme dayalı titizlik göstererek inen vahyin dışında başka şeyler arayanların bu davranışları, önceki bir topluluğa gönderme yapılarak kınanmıştır. Gönderme yapılan topluluğun Yahudiler olduğu ve ilgili olayın Kur’an’ın ikinci sûresine adını veren Bakara olayı olduğu ve bu olayın el-Bakara sûresinin 2/67, 2/68, 2/69, 2/70 ve 2/71. ayetlerinde anlatıldığı açık olduğu için belirtilmemiştir.

Diğer yandan, bazı hayvanlara 5/103. ayette belirtilenler gibi adlar verilerek onlara dinsel bir vasıf kazandırıp kesilip yenmelerinin engellenmesi gibi batıl inançların da serbest alanı daraltarak insanlara külfet getirmeleri sebebiyle bu gibi inançların topluma hâkim olmasının önlenmesi gerektiği de aynı güçlü ana amaç çerçevesinde dile getirilmiş bulunmaktadır.

30) el-MÂİDE SÛRESİ 5/105. AYETTEKİ HUKUKSAL AMAÇ:

Doğruluğa Ve Doğru Yola Uyuma Güçlü Ana Amacı Çerçevesinde, Kişisel Ve Toplumsal Sorumluluğun Yüklenilmesini Sağlama Güçlü Ana Amacıdır.

İlgili ayet: “*Ey inananlar! Siz kendinizi düzeltmeye bakın! Siz doğru yolda oldukça sapanlar size zarar veremez. Hepinizin dönüşü Allah’adır. O yaptıklarınızı size bildirecektir.*” (el-Mâide, 5/105.)

İlgili ayetteki “Ey inananlar!” çağrısı toplumun üyeleri yanında bütün topluma da yöneltilmiş olup, “Siz kendinize bakın, siz doğru yolda oldukça sapanlar size zarar veremez.” denerek sapanların zararından korunabilmek için doğru yolda olmak gerektiği yani doğruluğun ve İslâm değerlerine bağlılığın (hidayet) sağlanması gerektiği belirtilmiştir. Çünkü Kur’an’daki ilk “hidayet” kavramı el-Fâtiha sûresi 1/6 ve 1/7. ayetlerde yer almış olup, orada ortaya konan güçlü ana amaç; doğruluğa ve doğru yola (İslâm değerlerine) çağrı güçlü ana amacdır. Dolayısıyla bu ayetteki “siz doğru yolda (hidayette) oldukça” şartı da aynı güçlü ana amacın gerçekleştirilmesini öngörmüş olmaktadır.

Bu ayetle ilgili tefsirci Kurtubî (ö.671/1273), İbnü’l-Mübarek’ten (ö.181/797) naklen şöyle demektedir:

“Yüce Allah’ın: ‘Siz kendinizi düzeltmeye bakın’ buyruğu bütün mü’minlere bir hitaptır. Yani, siz kendi dininize mensup olanlara bakınız, onlara dikkat ediniz buyruğu, Yüce Allah’ın: ‘Kendinizi öldürmeyiniz’ buyruğu gibidir. Sanki biriniz ötekine iyiliği emretsin ve biriniz diğerini kötülükten alıkoysun, demiş gibidir.”³⁸⁹

Böylece, kişilere ve topluma doğruluğun ve doğru yol gereklerinin hâkim kılınması halinde doğru yoldan sapanların onlara zarar veremeyeceği bir güçlü ana amaç olarak ortaya konmuş bulunmaktadır.

31) el-MÂİDE SÛRESİ 5/106, 5/107 VE 5/108. AYETLERDEKİ HUKUKSAL AMAÇLAR:

Borç Doğuran (Süreye Bağlı) Sözleşme Ve Taahhütleri Belirleme Güçlü Ana Amacı çerçevesinde, yazıyla belirleme imkânı bulunmayan yolculuk ve benzeri durumlardaki vasiyetlerde, belirlemenin yemin verdirilen dürüst iki

³⁸⁹ Kurtubî, age, VI, 468.

tanıkla yapılabileceği, bu tanıklıkların aksinin daha sağlam delillerle kanıtlanması halinde hak sahiplerinin delilleri yanında tamamlayıcı yeminlerine dayanılarak haklarına kavuşturulabileceğinin değişken, araçsal ve kalıcı son aşama olarak gösterilmesidir.

İlgili ayetler:

“Ey inananlar! Yolculuk halindeyken sizden birinize ölüm geldiğinde, vasiyet ederken, içinizden iki adaletli kişi yahut sizden olmayan başka iki kişi tanıklık etsin. Eğer, onlardan kuşkulananacak olursanız, kendilerini namazdan sonra tutarak (yemin ettirin)! Onlar şöyle desinler: Yakınımız için de olsa, yeminimizi hiçbir menfaat karşılığında satmayacağız. Allah adına yaptığımız tanıklığı gizlemeyeceğiz. Çünkü aksi takdirde günahkârlardan oluruz.” (el-Mâide, 5/106.)

“Eğer, bu iki tanığın, günahı gerektiren bir şey yaptıkları ortaya çıkarsa, aleyhlerine suç işlenen mirasçılardan tanıklığa daha lâyık olan iki kişi, öncekilerin yerine geçer ve “Bizim tanıklığımız, onların tanıklığından daha doğrudur, çünkü biz, hiç kimsenin hakkına saldırmadık. Yoksa biz de, haksızlık edenlerden oluruz!” diyerek Allah’a yemin ederler.” (el-Mâide, 5/107.)

“Bu, tanıklığı gereği gibi yapmalarını veya yeminlerinin, başkalarının yeminleriyle reddedilmesinden (aksinin ispatlanmasından) korkmalarını sağlamak için en iyi yoldur. O halde, Allah’tan sakının ve dinleyin. Çünkü Allah, yoldan çıkmış bir toplumu doğru yola ulaştırmaz.” (el-Mâide, 5/108.)

İlgili ayetlerde Kur’an’ın en uzun ayeti olan el-Bakara sûresi 2/282. ayetinde yer alan Borç Doğuran (Süreye Bağlı) Sözleşme Ve Taahhütleri Belirleme Güçlü Ana Amacı çerçevesinde yazı, noter ve diğer kat’i belirleme (tespit) imkânlarının bulunmadığı durumlarda, vasiyet ve içeriğindeki taahhütlerin iki dürüst tanıkla belirlenebileceği, ancak tanık delilinin kat’i değil takdiri delil olduğuna dikkat çekilerek tanık beyanlarının aksinin daha kuvvetli delillerle ispatına (muhakeme sırasında veya sonradan iade-i muhakeme safhasında) imkân tanınması gerektiği ve bu takdirde yalancı tanıklara karşılık daha kuvvetli delil getiren hak sahiplerine bu delilleri yanında

tamamlayıcı (ek) yemin verdirilmek suretiyle haklarına kavuşmalarına imkân tanınması gerektiği değişken ve araçsal olarak ortaya konmuş bulunmaktadır.

Böylece her üç ayetteki amaçlara göre, tanık gibi takdiri delillerin aksinin ispatına yargılama sırasında imkân tanındığı gibi, bu imkân sebebiyle yalancı tanıklıkların önlenmesi ve daha sonra ortaya çıkacak delillere dayalı olarak yargılanmanın yenilenmesinin (iade-i muhakeme)³⁹⁰ mümkün olduğu değişken, araçsal ve bu sûrede ulaşılmış son aşama olarak ortaya konmuş bulunmaktadır.

Kur'an'da yargılamanın yenilenmesi (iade-i muhakeme) ile ilgili benzer bir açıklama, Yusuf sûresinin 12/50, 12/51 ve 12/52. ayetlerinde³⁹¹ yer almaktadır. Bu ayetlerde, Hz. Yusuf'un hapiste iken affedilip göreve çağrıldığı, ancak aklanmadan görev kabul etmeyeceğini bildirmesi üzerine, yeni delillere dayalı olarak bir iade-i muhakeme (yargılanmanın yenilenmesi) kararı ile amlandığı bildirilmektedir.

³⁹⁰ Bkz. Elmalılı, age, III, 1836.

³⁹¹ (Yusuf'un yorumunun kendisine ulaşması üzerine) "Kral, 'Onu bana getirin!' dedi. Elçi Yusuf'a gelince, Yusuf dedi ki: Efendine git ve ona, 'Ellerini kesen kadınların amacının ne olduğunu' sor. Çünkü benim Rabbim onların düzenlerini, çok iyi bilmektedir." (Yusuf, 12/50.)

"Bunun üzerine Kral (kadınlara) dedi ki: 'Yusuf'a ilgi duyduğunuzda, amacınız neydi?' Kadınlar, 'Allah korusun! Biz onunla ilgili hiçbir kötülük görmedik.' diyerek karşılık verdiler. Aziz'in eşi dedi: 'Artık, gerçek ortaya çıkmış bulunmaktadır. Onu arzulayan bendim; o ise, hiç kuşkusuz, doğru söyleyenlerdendi.'" (Yusuf, 12/51.)

(Yusuf, olanları öğrendiğinde), "Bu durum (Yeniden muhakeme edilmeyi isteyişim), eski efendimin, onun yokluğunda, kendisine ihanet etmediğimi ve Allah'ın, hainlerin düzenlerini başarıya ulaştırmadığını bilmesi içindir." (Yusuf, 12/52.)

SONUÇ

İslâm'ın temel kaynağı olan Kur'an, insanın Allah'ın evrendeki halifesi (Allah'ın Halife Kulu/Yetkili Temsilcisi) olarak yaratıldığını açıklarken; diğer dinlerden farklı olarak ona verilen yüksek değeri ortaya koymuş bulunmaktadır. İnsanın Allah'a olan kulluğunun, insan doğasına akla ve ahlaka aykırı olan kölelikle (kulluk) hiçbir ilişkisi olamaz. Çünkü Tanrı halifesi (Allah'ın Halife Kulu/Yetkili Temsilcisi) olan insanın hiçbir varlığın yüklenmediği sorumluluğu kendi iradesi ile yüklenip, uygulamalarının sonuçlarına katlanabilecek bir güçte yaratıldığı, Kur'an tarafından kabul edildiği gibi; insanlığın ortaya koyduğu tarih ve medeniyet de doğru ve yanlışları ile bunu göstermektedir.

Kur'an'a göre halife kul yani güvenilir temsilci olarak yaratılmış bulunan insana yakışan, kendisine gönderilmiş bulunan vahiylerin amaçlarını araştırıp, onları işleyerek hayat şartlarına hazırladıktan sonra uygulamaktır. Aksi yöndeki bir tutumu, insanın yaratılış misyonu ile bağdaştırmak mümkün olmadığı gibi, hayatın devamlı olan değişim yasası (sünnetullah) ile de bağdaştırmak mümkün değildir. Buna göre Kur'an'ın muhatabı olan insanın ve toplumun, değişen hayat şartları karşısında, uyumuna engel olunarak çaresiz bırakılması düşünülemez. Bilhassa toplumun değişken hayatını yaptırma bağlı olarak düzenleyen hukuk kurallarının, ideal değerleri sabit kalmak şartı ile yapısal olarak devamlı bir değişim içinde olması kaçınılmazdır. Ancak, formel (şekilsel) hukuk bir elbise ise hukuk idealleri o elbiseyi giyen kimlik ve kişiliktir. Elbisenin değişmesi kimliği bozmaz ama ideallerin değişmesi bu değerlerin birbirleriyle olan uyumunu bozarak, kimliğin değişmesine ve çökmesine sebep olabilir.

Hukukta gelişme yönünde değişimi esas alan demokratik sistemlerin hukuk idealleri, akla ve vicdana dayandıkları için genelde Kur'an idealleriyle çelişmezler. Fakat bazen çağın yükselen veya alçalan değerleri sebebiyle akılcılıktan ve bilimsellikten uzaklaştıkları olabilir. Ancak bu durum sadece demokratik toplumun yanıltılması ile gerçekleşebileceği için uzun süremez. Çünkü demokratik toplum eleştiriye açıktır. Deneyimler sonucundaki hatalar bulunur, ortaya konur ve toplum gerçeği görerek durumunu düzeltebilir.

Kur'an'da yer alan ve hukuksal güçlü ana amaçlar olarak belirlenen bu değişmez hukuk idealleri, Müslüman toplumun inançsal ve ahlaksal değerleri ile iç içe ve onlarla bütünleşmiş durumda oldukları gibi hayatın değişimine uyumlu ve kalıcıdır.

Dürüstlük, tam adalet, ahde vefa (söz ve taahhütleri yerine getirme), dinde zorlama olmaması, zorlaştırmanın değil kolaylaştırmanın gözetilmesi, haksız kazancın önlenmesi, can, mal, ırz ve hakların korunması, güzel ve iyi davranmanın esas alınması, eşitliğin hâkim kılınması, bozgunculuğun önlenmesi (hukuk düzeninin korunması), güçsüzlere yardım edilmesi, kimseye zarar vermeme ve kimseden zarar görmemenin hâkim kılınması, iyilikte yardımlaşmanın gerçekleştirilmesi ile kötülükte yardımlaşmanın engellenmesi, aile toplum ve toplumlararası ilişkilerde ortak görüş ve kararlara (şûra) dayanılması, vatan savunmasının ve uğrunda şehit olmanın kutsallığı, birliğin gözetilmesi, ayrılıkçılıktan kaçınılması gibi Kur'an'da yer alan hukuksal amaçları (hukuk ideallerini) aşağıdaki başlıklar altında toplamak mümkündür:

1- Kişisel Amaçlar

Kişinin bedensel (maddi) ve tinsel (manevi) varlığının koruma altına alınması ve geliştirilmesi çerçevesinde, hayatın, aklın, neslin, ırzın korunması gibi maddi varlığı yanında özgürlük, şeref ve onur gibi manevi varlıklarının korunması ile ilgili idealler ve kişiye ait ekonomik varlıkların (eser, icat ve haklar dâhil) korunması gibi birçok hukuk ideali kişilere yönelik amaçları oluşturmaktadır.

2- Ailesel Amaçlar

Ailenin korunması ve geliştirilmesi, eşler arasında eşitlik ve uyumun hâkim kılınması, en küçük toplum birimi olarak ailede her işte şûranın yani danışma, oylama, icma ve bey'ate (seçmeye) dayalı yönetimin hâkim kılınması, mirasın yakınlık derecesine göre paylaşılması, ailesel yükümlülüklerin güç nispetine ve karşılıklı zarar vermeme ve zarar görmeme prensiplerine göre belirlenmesi gibi birçok hukuk ideali aileye yönelik amaçları oluşturmaktadır.

3- Toplumsal Amaçlar

Toplumun herkesçe bilinen ilan edilmiş belirli bir düzene sahip olması gerektiği (fitneden korunma amacı), toplumda kişisel ve ailesel hakların korunması, üretim,

tasarruf ve yatırımın özendirilmesi, sömürünün önlenmesi, toplumun vatani savunmaya ve gerektiğinde uğruna can vermeye hazırlanması, toplumun sağlığının korunması, toplum çoğunluğunun aldığı kararlara yanlış olsalar dahi uyulması ve kamu yararı çerçevesinde her tür düzenlemenin yapılabilmesi gibi birçok hukuk ideali topluma yönelik amaçları oluşturmaktadır.

4- Toplumlar Arası Amaçlar

Toplumlar arası ilişkilerin ortak insanlık değerlerine (maruf) uyumlu şekilde düzenlenmesi, güçlünün değil haklının yanında yer alınması, toplumlar arasında barışın hâkim kılınması, toplumlar arasında sömürünün önlenmesi ve ekonomik durumları zayıf olan toplumlara yardım edilmesi, saldırganlara karşı birlik oluşturup dünya barışının sağlanması, toplum adına yapılan anlaşmalara ve verilen sözlere tam olarak uyulması, savaşta gücün dengeli olarak kullanılması ile çocuk, kadın ve silahsız halkın korunması, toplumlara zorla düzen dayatılmaması gibi birçok hukuk ideali toplumlar arası ilişkilere yönelik amaçları oluşturmaktadır.

5- Evrensel (Doğa İle İlgili) Amaçlar

İnsanlığın içinde yaşadığı yerküre ve tüm doğaya (evrene) karşı olan sorumlulukları çerçevesinde doğanın yaratıldığı gibi korunması ve yaratılıştaki var olan düzen doğrultusunda geliştirilmesi, her tür kirlenmenin önlenmesi, insanların tümünün evrenin nimetlerinden dengeli şekilde yararlanmalarının sağlanması, tüm varlıkların türlerinin korunması ve geliştirilmesi, evrenin var olan düzenini bozucu girişimlere karşı önlem alınması gibi birçok hukuk ideali evrene yönelik amaçları oluşturmaktadır.

Yukarıda kişisel, ailesel, toplumsal, toplumlar arası ve evrensel nitelikte olup örneklerini verdiğimiz amaçlara (hukuk ideallerine) tüm insanlığın muhtaç olduğu açıktır. Sayılmayan diğer tüm idealler de aynı yapıdadır. İşte İslâm dininin esas “olması gereken hukuk”unu bu amaçlar oluşturmaktadır. Pek tabiidir ki, bu ideallere göre Hz. Peygamber döneminde ve vahiy kontrolünde oluşturulmuş olan ve yaşanan bir “olan hukuk” mevcut idi. Ancak bu hukuk, o günkü şartlara hitap eden ve gerçekte Kur’an’daki hukuk ideallerini hedeflediği halde, mümkün olanı gerçekleştirebilen ve gelişim yönünde yani bu güçlü ana amaçlar ve bilimsel veriler çerçevesinde değişime

açık olan bir hukuktur. Aksi halde mecellenin genel hükümleri içinde 39. maddede yer alan ve tüm Müslüman hukukçuların kabul ettiği “Zamanın değişmesi ile hükümlerin değişeceği inkâr olunamaz.” prensibinin altına koyacak herhangi bir şey bulunamaz. Nitekim İslâm’ın “olan hukuk”unu da “olması gereken hukuk” gibi ulaşılması gereken idealler olarak kabul etme hatasına düşenler; hükümlerin değişmesini konu alan eserler yazdıkları halde, havanda su döverek, değişebilecek olan şeylerin neler olduğunu ortaya koyamamışlardır.

Bu çalışmada ise doğrudan doğruya Kur’an’a başvurularak değişmez hukuk ideallerinin neler olduğu bulunmaya çalışılmış ve ayetleri iki ana gruba ayıran Kur’an’daki bakış açısı (ayetlerin muhkem ve müteşabih olarak ayrılması) temel alınmıştır.

Yine Kur’an’ın gerek ayet ve gerekse sûrelerinin, indirildiği gibi dizilmediği dikkate alınarak; mevcut son dizimdeki amaçların, neler olabileceği araştırılmıştır. Bu çerçevede, Kur’an’ın ilk beş sûresinde yoğunluklu olarak verilen ayetlerdeki amaçların genelliği, ana ve doğurgan olmaları, değişmez insan ve doğa yasalarına (fitrat ve sünnetullah) uygun olmaları, ortak insanlık değerleri olan maruf, hikmet, akıl ve bilime tamamen uyumlu olmaları, nesih (değişim) ile ilgili ayete (el-Bakara sûresi 2/106. ayet) bu bölümde yer verilmiş olması, Kur’an’ın açış sûresi olan el-Fâtiha sûresinde, dinin en geniş amacı olan varlıklara şefkat ile doğruluğa ve doğru yola (Allah’ın emri ve Kur’an’ın içeriği olan İslâm değerlerine) çağrı gibi en geniş amaçların verilmiş olması ve ardından el-Bakara sûresinde ilk kitaplı din olan Yahudiliğin değerlendirilmeye alınmış olması, takip eden sûre olan Âl-i İmrân sûresinde, ikinci büyük kitaplı din olan Hıristiyanlığın değerlendirilmeye alınmış olması ve takip eden dördüncü sûre olan en-Nisâ sûresinde, insanlığın yarısını teşkil eden ve İslâm gelinceye kadar hiçbir hakka sahip olmayıp zulüm altında inleyen kadının, bu sûreye adı verilerek konu edilmiş olması ve en önemlisi, veda haccı sırasında son inen sûre olarak Hz. Peygamber tarafından Müslümanlara okunan ve bazı hükümlerin gelişme yönündeki kalıcı son aşamaları ile birçok güçlü ana amacı içeren el-Mâide sûresinin, İslâm ideallerinin yoğunluklu olarak verildiği Kur’an’ın baş kısmında ve diğerleri ile bütünlük teşkil edecek şekilde beşinci sıraya yerleştirilmiş olmasına dikkat çekilerek; Kur’an’ın ilk beş

sûresinin güçlü ana amaçların verildiği ilk bölümü oluşturduğu ortaya konmuş ve bunların içindeki güçlü ana amaçlar ayet sıralarına göre belirlenmiş bulunmaktadır.

Kur'an'daki ayetleri muhkem ve müteşabih olarak iki ana gruba ayıran Âl-i İmrân sûresinin 3/7. ayeti ışığında “muhkem” olan ayetlerin, kitabın (Kur'an'ın ve İslâm'ın) anası ve sağlam yani güçlü ve değişmeye ihtiyacı olmayan ayetler oldukları gösterilerek; bunların hukuksal olanlarına, “hukuksal güçlü ana amaçlar” denmiştir.

Âl-i İmrân sûresinin 3/7. ayetinde “muhkem” ayetlerin dışındaki diğer ayetlere “müteşabih” denmiş olmasına dikkat edildiğinde, “benzeşen” anlamındaki bu nitelemenin ancak değişebilenler arasında olabileceği görülecektir. Her ne kadar tefsircilerin çoğunluğu “müteşabih” kavramını, seçilememe, anlaşılama ve aşkın olma (duyu ve akıl üstü olma) şeklinde yorumlamış olsalar da; bu yorumun muhkem (değişmez) ve kitabın anası (temel değişmezleri) kavramına, bir karşıtlık oluşturmadığı görülmektedir. Oysa ilgili ayette yapılan bölümlenmede “muhkem” ayetler tanımlandığı gibi “müteşabih” kavramı bu tanımlamanın tam karşısına yerleştirilmiştir. Yani “müteşabih” olan ayetlerin “muhkem” olan ayetler gibi olmayanlar oldukları ve adına uygun şekilde benzerleri olabileceği ve benzerleri ile değiştirilebilecekleri, yani temel olmadıkları sonucuna ulaşılmıştır. Tam bu noktada, Kur'an'ın baş kısmında el-Bakara sûresi 2/106. ayette bildirilen nesih (değişim) olayının bu konuya tuttuğu ışık dikkat çekici olmuştur. Bu ayette “Biz (Allah ve elçisi) bir ayetten hangisini yürürlükten kaldırır veya unutturursak (devreden çıkarırsak) daha hayırlısını veya benzerini getiririz. Allah'ın her şeye gücü yettiğini bilmez misiniz?” denerek değişim için iki alternatif şartın gerektiğine dikkat çekilmiştir. Birinci alternatif, değiştirenin değişenden daha iyi olması, ikinci alternatif ise en azından değiştirenin değişenin benzeri (misli) olmasıdır. Alternatiflerin ikincisi olan (misil) benzerlik, ona denk veya aynı olma nitelemelerinin, “müteşabih” (benzeşen) sözcüğü ile olan yakınlığı ortadadır. Şu halde “muhkem” gibi daha iyisi ve benzeri bulunamaz olanların dışındaki hükümlerin değişime açık olması onların yapıları gereği olmaktadır.

Böylece değişen hayat şartlarına göre, güçlü ana amaç olan bu idealler doğrultusunda değişime açık olan ayetlerin; “muhkem” olanların dışındaki “müteşabih”

ler olduğu ve gelişme yönünde değişime açık olan bu ayetlerin, değişmez idealler olan güçlü ana amaçlara ulaştırılan araç hükümler oldukları anlaşılmıştır.

Kur'an ayetlerinin sunulan bu sonuçlarda olduğu gibi doğru anlaşılabilmesi için onları anlama ve yorumlamada dikkate alınması ve yararlanılması gereken bilgi teorisi, anlambilim ve mantık bilimlerine ait bazı özlü veriler, tezin birinci bölümünde sunulmuştur. Yine aynı bölümde "olan hukuk" dediğimiz yaşanan hukukun kurallarının oluşturulmasında, yararlanılabilecek değerlerin bütünü anlamındaki "olması gereken hukukun" ne olduğu araştırıldığı gibi var olan hukuk kuralları ile hukuk ideallerini gösteren metinlerin yorumu ve amaçlarının belirlenmesinde hukuk biliminden nasıl yararlanılabileceğine de değinilmiştir.

İkinci bölümde ise, Kur'an ve sünneti gösteren metinlerin yorumlanması ve bu metinlerden hüküm çıkarılmasında, fıkıh usulü diye nitelenen ve yetersizlikleri sebebiyle mezheplerin doğmasına sebep olan yöntemleri kullananların, hikmet olarak niteledikleri amacı göz ardı etmeleri, metinleri sırf sözel (literal) ve parçasal (bütünsellikten uzak, mevzii) olarak ele almaları ve değerlendirmelerinde bilimsel veriler ile ortak insanlık değerlerini (maruf, hikmet, akıl, sünnetullah) göz ardı etmeleri sebebiyle, topluma yararlı olamadıkları ortaya konmuştur. Aynı bölümde, vahiy metinlerini anlama ve onları yorumlamada yardımcı olacağı düşünülen ve kendilerine dikkat çekici şekilde Kur'an'da yer verilen bazı kavramlar ele alınarak incelenmiş ve ardından bu bölümde Kur'an ve sünnet metinlerinde yer alan amaçları belirlemede, onları yorumlamada ve onlardan hüküm çıkarmada fıkıh usulünün yetersizliklerini gidererek yardımcı olacağı düşünülen "Bilimsel Bütünsel Amaçsal Yorum Metodu"nun önemi ve yüklenebileceği işlevler ortaya konmaya çalışılmıştır.

Üçüncü ve son bölümde ise, önerilen bu metot kullanılarak, Kur'an'ın ilk beş sûresinde yer alan ve güçlü ana amaçlar doğrultusunda gelişme yönünde değişime açık olan araç (müteşabih) hükümler ile ebedi hukuk ideallerini oluşturan ve güçlü ana amaçları oluşturan hükümler (muhkem/değişmez hükümler), ayet sıralamalarına göre belirlenerek gerekli açıklamalar yapılmıştır.

Bu çerçevede:

Birinci sûre olan el-Fatiha sûresinde yer alan hukuksal amaçlar, her ikisi de güçlü ana amaç olmak üzere 2 adet,

İkinci sûre olan el-Bakara sûresinde yer alanlar 44 tanesi güçlü ana amaç ve 13 tanesi ise değişken olmak üzere toplam 57 adet,

Üçüncü sûre olan Âl-i İmrân sûresinde yer alanlar tümü güçlü ana amaç olmak üzere 21 adet,

Dördüncü sûre olan en-Nisâ sûresinde yer alanlar 26 tanesi güçlü ana amaç ve 23 tanesi ise değişken olmak üzere toplam 49 adet,

Beşinci sûre olan el-Mâide sûresinde yer alanlar ise 22 tanesi güçlü ana amaç ve 9 tanesi değişken (değişken, araçsal ve kalıcı son aşamaları olan hükümler) olmak üzere 31 amaç olarak belirlenmiş olup, güçlü ana amaçların toplamı 115 ve değişken amaçların toplamı 45 olmak üzere ilk beş sûrede belirlenen amaçlar toplamı 160 adet olarak ortaya konmuş bulunmaktadır.

Bu çalışmayı ilgilendiren konu ve değerlendirmelerin bir kısmı, Müslümanların hukukunda fıkıhın mekasıt bölümlerinde incelenmiş bulunmaktadır. Ancak daha çok metinlerin olası hikmetleri ile gözettikleri yararların incelendiği bu çalışmalarda (mekasıt eserleri), fıkıh usulünde kullanılan ve eleştiri konusu yapılan yöntemlere dayanılması, mazbut olmadığı (tam olarak belirlenemediği) ileri sürülen, “amaç” yerine daha geniş olan ve sadece olası yararları ifade eden bazı “hikmetlere” değinilmesi ve birleştirici bir anlama, yorumlama ve hüküm çıkarma metodunun ortaya konamaması gibi sebeplerle; derinlemesine karşılaştırmalara gidilememiştir. Ancak vahiy metinlerinin gözettikleri yararlar (amaçların bir bölümü) açısından yapılan bölümlenmelerin (tasniflerin) yetersizlikleri ile olması gereken bölümlenme ortaya konarak kısmi karşılaştırma ile yetinilmiştir.

Bu çalışma, adından da belli olduğu gibi hukuk alanı ile sınırlı tutulmuştur. Ancak, dinin iki esası olan Kur’an ve Sünnetteki hukuksal metinleri anlama, amaçlarını belirleme, yorumlama ve onlardan hüküm çıkarmada fıkıh usulü kurallarının eksiklerini

giderici olmak üzere “Bilimsel Bütünsel Amaçsal Yorum Metodu” adıyla hazırlanan metodun, hukukun dışındaki diğer vahiy metinleri için de kullanılabilceği düşünülmektedir.

Örneğin, sosyal bir problem haline gelmiş ve güncelliğini sürdürmekte olan, başörtüsü ile ilgili vahiy metinleri için bu metot şöylece kullanılabilir:

Öncelikle, bu konu klasik fıkıh usulü metotlarına göre ele alındığında, örtünme ile doğrudan ilişkili olan en-Nûr sûresinin 24/31. ayetinin sırf ilgili bölümüne dayanılarak, parçasal olarak yapılabilecek bir değerlendirmede, ilgili ayet bölümünde aynı zamanda “başörtüsü” anlamında kullanılan “hımar” sözcüğünün çoğulu olan “humur” sözcüğü, bir şeyi örtmek anlamındaki “hamr” kökünden (matar) türetilmiş olup, esasen “kendisiyle örtülen şey” anlamını taşıdığı, tefsir âlimlerince bilgisine güvenilen, Râğıb el-İsfehânî'nin “Müfredâtü Elfazî'l-Kur'an” adlı eserinin “hamr” maddesinde belirtilmiş olmasına rağmen, bu metotlara göre, sırf başörtüsü anlamında değerlendirmeye alınarak ve ayette, örtülmesi istenen hedef bölge olarak gösterilen ve göğüsün ön kısmını yani bağı (yakayı) ve orada yer alan cinsellikle ilişkili bölgeyi işaret eden “ceyb” in çoğulu olan “cüyüb” sözcüğünün amaçsal işlevi göz ardı edilerek ve “... Örtülerini göğüslerinin üstüne vursunlar...” ayet bölümü, “... Başörtülerini göğüslerinin üstüne vursunlar...” şeklinde alınarak, parçasal bir yorum metodu olan nassın delaleti (dinsel metnin yol göstermesi) metoduna göre; Allah aynı zamanda başörtüsü anlamına gelen bir sözcük kullanmışsa, başın örtülmesini de dolaylı olarak emretmiştir ve bu emre uymak zorunludur ve aksini savunanlar ayetin emrine karşı çıkmış olurlar, sonucuna varılmaktadır.

Oysa konu yeni metot olan “Bilimsel Bütünsel Amaçsal Yorum Metodu”na göre ele alındığında, şöyle düşünülebilir: Öncelikle bu ayet eğer kadınlara başörtüsü taktırmayı amaçlasaydı örtünün “cüyübün” (göğüslerin) üstüne vurulmasından (örtülmesinden) bahsetmeksizin, sadece başın örtülmesini veya açıkça başla birlikte göğsün örtülmesini emredebilirdi. Aynı ayette “bakışların indirilmesi ve süslerin teşhir edilmemesinin emredilmesi” gibi, açıkça ve sözel olarak başın örtülmesi emredilmediğine göre, metinde geçen bir sözcüğe (humur) dayanılarak, insanlara ayetin

amacı dışında ek bir külfet getirilip, aşağıda gösterilen güçlü ana amaçlara ters düşüldüğü söylenebilir:

1- “Serbest alanın daraltılmaması”

2- “Zorlaştırmanın değil kolaylaştırmanın gözetilmesi”

3- “Kişiyi koruma güçlü ana amacı çerçevesinde, insan doğasının (fıtratının) rahatsız edilmemesi” (Başörtüsünün, çevredeki seslerin duyulmasını kısmen de olsa engellemesi, iklim şartları gereği veya kapalı mekânlar sebebiyle ısıyı artırarak sıkıntı vermesi gibi sebeplerle doğan rahatsızlıklar.)

4- “İslâm’ın sevdirmesi ve ondan nefret ettirilmemesi” (Erkeklerden farklı olarak ek külfet ve sıkıntılar getirmesi sebebiyle, İslâm dininin dünya kadınları arasında yayılmasını önleyici etkisi.)

Diğer yandan, konuya bütünsel olarak yaklaşıldığında aynı sûrenin (en-Nûr sûresi), 24/60. ayetinde, “Evlenmesi söz konusu olmayan kadınların süsleriyle gösterişe çıkmamak şartıyla, örtülerini (cinsellik içeren bölgelerin dışındaki örtülerini) bırakmalarında kendilerine bir günah yoktur ...” dendiği dikkate alındığında, Kur’an’ın örtünme konusuna, kolaylaştırma amacını gözeterek yaklaştığı görülecektir.

Yine Hz. Peygamber döneminde, birer Müslüman hanım olan kölelerin, sadece göğüsleri ile dizleri arasını (cinsellik içeren bölgeler) örterek Müslümanların içinde dolaşmalarına engel olunmamasının da aynı kolaylaştırma amacını gösterdiği ortadadır.

Ayrıca ayette geçen “humur” sözcüğü “örtü” değil, “başörtüsü” anlamında olsa dahi, amaçsal olarak bakıldığında, Kur’an’ın muhatabı olan Arapların o tarihte ve halen erkek ve kadın, iklim gereği başörtüsü taktıkları bilinmekte olduğuna göre, ayette esasen kadınlarda iklim gereği var olan ve göğsü örtecek büyüklükte kullanılan örtü ile hedef bölge olan (amaçlanmış bölge) göğsün örtülmesinin emredildiği dikkate alındığında, bu emrin başın örtülmesini kapsamayacağı, bir diğer amaçsal sonuç olmaktadır.

Ancak, başörtüsü konusu, insan hakları ile din ve vicdan hürriyeti açısından Kur’an’a göre değerlendirildiğinde ise, bunun uygulanması zorunlu bir emir olduğunu

düşünen veya Müslüman geleneğinde namazda örtündüğü gibi daha derli toplu olarak namaz dışında da örtünmek isteyenlerin engellenmesinin “Dinde zorlama yoktur” güçlü ana amacı karşısında savunulacak bir tarafı bulunmadığı açıktır.

Bu çalışmanın nihai amacı, başta Kur’an olmak üzere vahiy içeren bütün metinlerin; temellerini Kur’an’dan alan kavramlara dayanılarak ve bilimsel veriler ile maruf, hikmet, sünnetullah (doğa yasaları) ve bilim gibi ortak insanlık değerlerine ve Kur’an ile sünnetin güçlü ana amaçlarına ters düşmeyecek şekilde değerlendirilmeleri gerektiğini ve bazı araç hükümlerin, bu güçlü ana amaçlar doğrultusunda ve gelişme yönündeki değişimlerinin sağlanması gerektiğini ve ancak bu takdirde Müslümanların kabul edilebilir ortak değerler etrafında toplanabileceklerini ve de tüm insanlığa, ancak İslâm’ın bu güçlü ana amaçlardan oluşan evrensel değerlerinin ulaştırılabileceğini ortaya koymaktır.

BİBLİYOGRAFYA

- Abdübâkî, Muhammed Fuâd,
el-Mu'cemu'l-Mufehres li Elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm, Kâhire 1378/1958.
- Algül, Hüseyin,
Âlemlere Rahmet Hz. Muhammed, 7. Baskı, TDV. Yayınları /151, Ankara 2006.
- Ali Haydar, Hoca Emin Efendizâde,
Dureru'l-Hukkâm Şerhu Mecelleti'l-Ahkâm, 3.Baskı, İstanbul 1330/1912.
- Âlim, Yûsuf Hâmid,
el-Mekâsıdu'l-Âmme li'ş-Şerî'ati'l-İslâmiyye, Kahire, ts.
- Aksan, Doğan,
Anlambilim Konuları ve Türkçenin Anlambilimi, Engin Yayın Evi, Ankara 2005.
- Akşit, M.Cevat,
İslâm Ceza Hukuku ve İnsanî Esasları, İstanbul 1971.
- Aktan, Hamza,
İslâm Miras Hukuku, İstanbul 1991.
- Aral, Vecdi,
Hukuk ve Hukuk Bilimi Üzerine, Filiz Kitabevi, İstanbul 1991.
- Ateş, Süleyman,
Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri, I-XII, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul ts.
- _____, **Kur'an Prensipleri**, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul 1996.
- Aydın, Ferit,
Tarîkatta Râbıta ve Nakşibendîlik, Süleymaniye Vakfı Yayınları, İstanbul 2000.
- A'zamî, M. Mustafa,
İslâm Fıkıhı ve sünnet, çev. Mustafa Ertürk, İstanbul 1996.
- Başaran, Selman,
Bütün Yönleriyle Faiz Hadisleri, İlim ve Kültür Yayınları, Bursa 1986.
- Bayındır, Abdülaziz,
Kur'an Işığında Tarikatçılığa Bakış, Süleymaniye Vakfı Yayınları, İstanbul 2004.
- _____, **Kur'an Işığında Doğru Bildiğimiz Yanlışlar**, Süleymaniye Vakfı Yayınları, İstanbul 2006.
- Berkî, Ali Himmet,
Hukuk Mantığı ve Tefsir, Ankara 1948.
- Beyzâvî, el-Kâdî Nâsuriddîn Ebu'l-Hayr Abdullah b. Ömer eş-Şîrâzî,
Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl, I-II, Mısır 1320.
- Bilge, Necip,
Hukuk Başlangıcı Hukukun Temel Kavram Ve Kurumları, 12.Bası, Turhan Kitabevi, Ankara 1998.
- Bilmen, Ömer Nasuhi,
Hukuk-ı İslâmiyye ve İstilâhat-ı Fıkhiyye Kâmusu, I-VIII, İstanbul 1967.

- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed,
Mehâsinu'l-İslâm, Beyrut 1406/1985.
- Buzan, Tony,
Aklını En İyi Şekilde Kullan, çev. Banu Ergüder, 3.Basım, Arion Yayınevi, İstanbul 1998.
- Cessâs, Ebû Bekr Ahmed er-Râzî,
el-Fusûl fi'l-Usûl (Usûlu'l-Cassâs), nşr. Muhammed Tamir, Beyrut 1420/2000.
- Cin, Halil,
İslâm ve Osmanlı Hukukunda Evlenme, Ankara Üniversitesi Basımevi, 1974.
- Curcânî, Seyyid Şerif,
et-Ta'rîfât, Kâhire 1938; **Şerhu'l-Mevâkıf**, Kahire 1325.
- Curcâvî, Alî Ahmed,
Hikmetu't-Teşrî' ve Felsefetuhu, I-II, Daru'l-Fikr, ts.
- Çakan, İsmail Lütfi,
Hadislerde Görülen İhtilâflar ve Çözüm Yolları, İstanbul 2000.
- Çantay, Hasan Basri,
Kur'an-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm, I-III, İstanbul 1996.
- Develioğlu, Ferit,
Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat, Doğuş Ltd. Şti. Matbaası Ankara 1970.
- Dihlevî, Şah Veliyyullah,
Hucetullâhi'l-Bâliğa, I-II, Dâru İhyâi'l-Ulûm, Beyrut 1990, çev. M. Erdoğan, I-II, İz Yayıncılık, İstanbul 1994.
- Diyanet İslâm Ansiklopedisi**, TDV. Yayımları, I-XXXI (devam ediyor), İstanbul.
- Döndüren, Hamdi,
Delilleriyle İslam Hukuku, Şahıs, Aile ve Çözümlü Miras, 2. baskı, İstanbul 1983.
- _____, **Açıklamalı Kur'an-ı Kerîm Meâli**, I-II.
- _____, **Delilleriyle İslâm İlmihali (İnanç-İbadet-Günlük Hayat)**, İstanbul 2004.
- _____, **Delilleriyle Ticaret ve İktisat İlmihali**, İstanbul 1993.
- _____, **Günümüz Ekonomik Problemlerine İslâmî Yaklaşımlar**, İstanbul 1988.
- _____, **İbn Âbidin Tercümesi Fihristi ve Terimler Sözlüğü**, İstanbul 1988.
- _____, **İslâm Hukukuna Göre Alım-Satımda Kâr Hadleri**, Balıkesir 1983.
- _____, **İslâmî Ölçülerle Ticaret Rehberi**, İstanbul 1998.
- Dursun, Hakkı (redaktörlüğünde),
Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi, I-XV, Çağ Yayınları, İstanbul 1989.
- Ebu's-Suûd, Muhammed b. Muhammed el-İmadî,
İrşâdu'l-Aklisselîm ilâ Mezâyal-Kur'ân'il-Kerîm, et-Tefsîru'l Kebîr Haşiyesinde, İstanbul 1307.
- Ebû Zehra, Muhammed,
İslâm Hukuku Metodolojisi (Fıkıh Usûlü), çev. Abdülkadir Şener, 4.Basım, Fecr Yayınevi, Ankara 1986.

- el-İsfahânî, Râgıb,
Mufredâtu'l-Elfâzil-Kur'ân, Daru'l Beşir, 2.Baskı, Cidde 1997.
- Elmalılı, Muhammed Hamdi Yazır,
Hak Dini Kur'an Dili Türkçe Tefsir, I-IX, Eser Neşriyat, İstanbul 1979.
- Erdoğan, Mehmet,
İslam Hukukunda Ahkâmın Değişmesi, M.Ü.İ.F Vakfı Yayını, 2.Baskı, İstanbul 1994.
- _____, **Akil-Vahiy Dengesi Açısından Sünnet**, İstanbul 1995.
- Ernst von Aster,
Bilgi Teorisi Ve Mantık, çev. Macit Gökberk, Sosyal Yayınlar, İstanbul 1994.
- Fazlu'r-Rahman,
İslâm, çev. Mehmet Dağ ve Mehmet Aydın, Genişletilmiş İkinci Baskı, Selçuk Yayınları, Ankara 1992.
- Görmez, Mehmet,
Sünnet ve Hadisin Anlaşılması ve Yorumlanmasında Metodoloji Sorunu, TDV. Yayınları/235, Ankara 1997.
- Gözübüyük, A. Şeref,
Hukuka Giriş ve Hukukun Temel Kavramları, Turhan Kitabevi, 20.Bası, Ankara 2004.
- Hacımüftüoğlu, Nasrullah,
Kur'an'ın Belagati Ve İ'cazi Üzerine, Ekev Kitabevi, Erzurum 2001.
- Haydar Efendi (Büyük),
Usûl-i Fıkıh Dersleri, İstanbul 1326.
- Hınn, Mustafa Saîd,
Eseru'l-İhtilâf fi'l-Kavâidi'l-Usûliyye fi İhtilâfi'l-Fukaha, Beyrut 1402/1982.
- _____, çev. Halit Ünal, **İslâm Hukukunda Yöntem Tartışmaları (Usûldeki Farklılığın Fakihlerin İhtilafındaki Rolü)**, Kayseri 1993.
- İbn Abbâs,
Tefsîru İbn Abbâs, ts.
- İbnu'l-Arabî, Ebû Bekr Muhammed,
Ahkâmu'l-Kur'ân, nşr. Rıza Ferec, I-IV, Beyrut 1424/2003.
- İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali,
Merâtibu'l-İcmâ' (Zâhid el-Kevserî'nin Dipnotlarıyla ve Mehâsinu'l-İslâm ile birlikte), Beyrut 1406/1985.
- İbn Kesîr, İmâduddîn Ebu'l-Fidâ İsmâil b. Ömer,
Muhtasarı Tefsîri İbn Kesîr, İhtisar ve tahk. M. Alî es-Sâbûnî, 7.baskı, Beyrut 1402/1981.
- İbn Munzir, Ebû Bekr Muhammed,
Kitâbu'l-İcmâ', çev. Abdulkadir Şener, Ankara 1983.
- İkbal, Muhammed,
İslâm'da Dinî Düşüncenin Yeniden Doğuşu, Birleşik Yayıncılık, 2.Baskı, İstanbul ts.
- İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi "Oryantalist İslâm Hukukçuları"**, Sayı 4, Yıl:2004, Mehîr Vakfı, Konya 2005.
- İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi**, Sayı 5, Mehîr Vakfı, Konya 2005.

- Janet, Paul; Séailles, Gabriel,
Metâlib ve Mezâhib Metafizik ve İlâhiyat, çev. Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır (Histoire de la Philosophie -Les Problèmes et les Ecoles- 1886), Eser Neşriyat, İstanbul 1978.
- Kara, Mustafa,
Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi, 6. Baskı, Dergâh Yayınları, İstanbul 2003.
- Karaman, Hayrettin,
Mukayeseli İslâm Hukuku, I-III, İstanbul 1991.
- _____, **Başlangıçtan Zamanımıza Kadar İslâm Hukuk Tarihi**, İstanbul 1975.
- Keyman, Selâhattin,
Hukuka Giriş, Yetkin Yayınları, Ankara 2002.
- Komisyon,
1.Kur'an Haftası Kur'an Sempozyumu (03-05 Şubat 1995) "Kur'an'ın Aydınlığına Doğru", Fecr Yayınevi, Ankara 1995.
- _____, **1.Kur'an Sempozyumu Tebliğler-Müzakereler (1-3 Nisan 1994)**, Bilgi Vakfı Yayınları, Ankara 1994.
- _____, **Günümüzde Sünnetin Anlaşılması (Sempozyum Tebliğ ve Müzakereler)**, Kurav, Bursa 2005.
- _____, **Güncel Dinî Meseleler İstişare Toplantısı-I (15-18 Mayıs 2002 İstanbul)**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2004.
- _____, **Kur'an'ı Anlamada Tarihsellik Sorunu Sempozyumu Tebliğler ve Müzakereler**, Kurav, Bursa 1996.
- _____, **Kur'an'ı Nasıl Anlamalıyız (Sempozyum Tebliğ ve Müzakereler)**, Kurav, Bursa 2005.
- _____, **Kur'an Yolu Türkçe Meal Ve Tefsir**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2006.
- Köksal, Mustafa Asım,
İslam Tarihi, I-XVIII, Şamil Yayınevi, İstanbul 1987.
- _____, **Hz. Muhammed ve İslâmiyet**, İstanbul 1981.
- Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Ensârî,
el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân, I-X, Mısır 1423/2002.
- _____, **çev. M. Beşir Eryarsoy (el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân)**, I-XIX, Buruc Yayınları, İstanbul 2003.
- Kuşeyrî, Abdülkerîm Nîsâbûrî,
er-Risâletü'l-Kuşeyriye, Datu'l Kütübü'l Hadîs, Kahire ts.
- _____, **çev. Süleyman Uludağ, Tasavvuf İlmine Dair Kuşeyrî Risâlesi**, İst. 1981.
- Mes'ûd, Muhammed Hâlid,
İslâm Hukuk Teorisi, çev. Muharrem Kılıç, İstanbul 1997.
- Modern Mantık ve Uygulamaları**, Teo Grünberg-Adnan Onart- Hüseyin Batuhan, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul 1976.
- Molla Hüsrev,
Mir'âtu'l-Usûl, İstanbul 1312.
- Muhammed Tâhir b. Âşûr,
İslâm Hukuk Felsefesi Gaye Problemi (Mekâsıdu's-Şerîati'l-İslâmiyye), İz Yayıncılık, İstanbul 1996.

- Nahvî, Adnan Ali Rıza,
eş-Şûrâ fi'd-Da'veti'l-İslâmiyye, İkinci Baskı, 1404/1984.
Okul Sözlüğü, Türk Dil Kurumu, Ankara 2000.
- Okur, İbrahim,
Çağlar Boyunca Matematik ve İlâhiyat Matematik İçinde Vahiy ve Vahiy İçinde Matematik Arayanlar, Okursoy Kitapları 4, Bursa, Mayıs 2004.
- Öner, Necati,
Klasik Mantık, Bilim Yayınları, Ankara 1996.
ÖSS Türkçe, Final Yayıncılık, 3.Basım, İstanbul 2002.
- Özemre, Ahmed Yüksel,
İslâm'da Aklın Önemi ve Sınırı, Denge Yayınları, İstanbul 1996.
- Öztürk, Osman,
Osmanlı Hukuk Tarihinde Mecelle, İstanbul 1973.
- Parasız, İlker,
Modern Ansiklopedik Ekonomi Sözlüğü, Ezgi Kitabevî Yayınları, Bursa 1999.
- Pekcan, Ali,
İslâm Hukukunda Gâye Problemi Zarûriyat-Hâciyât-Tahsîniyyât, Rağbet Yayınları, İstanbul 2003.
- Râzî, Fahrüddîn, Muhammed b. Ömer b. Hasen,
et-Tefsîru'l-Kebîr (Mefâtihu'l-Gayb), I-IX, İstanbul 1307.
- _____, **Nihâyetü'l-İcâz fi Dirâyeti'l-İ'câz**, Nasrullah Hacımüftüoğlu tahkik ve neşri ile, Darı Sadr, Beyrut 2004.
- Sâbûnî, Muhammed Alî,
Revâi'u'l-Beyân Tefsîru Âyâti'l-Ahkâm mine'l-Kur'ân, 2. baskı, I-II, Mektebetü'l-Gazâlî, Dımaşk 1397/1977.
- Sena, Cemil,
Hazreti Muhammed'in Felsefesi, Remzi Kitabevi, İstanbul 1971.
- Suyûtî, Celâluddîn Abdurrahmân,
Tefsîru'l-Celâleyn, Kâdî Tefsirinin Haşiyesinde, Mısır 1320.
- Şa'bân, Zekiyyüddîn,
Usûlu'l-Fıkh el-İslâmî, Beyrut 1971.
- _____, **çev.** İbrahim Kafi Dönmez, **İslâm Hukuk İlminin Esasları (Usûlü'l Fıkh)**, Ankara 1996.
- Şâtıbî, Ebû İshâk İbrâhîm b. Mûsâ el-Lahmî,
el-Muvâfakât fi Usûli's-Şerîa, I-IV, Beyrut 1416/1996.
- _____, **çev.** Mehmet Erdoğan, I-IV, İstanbul 1990.
- Şelebî, Muhammed Mustafa,
Ta'lîlu'l-Ahkâm, Beyrut 1401/1981.
- Şen, Zekâi,
Modern Mantık, Bilge Kültür Sanat, İstanbul 2003.
- Uludağ, Süleyman,
İslâm'da Emir ve Yasakların Hikmeti, Ankara 2003.
- Ülgen, Gülden,
İktisat Bilimine Giriş, Der Yayınları, İstanbul 2004.

- Yaman, Ahmet,
İslâm Hukukunda Uluslararası İlişkiler, Ankara 1998.
- Yıldırım, Cemal,
Mantık Doğru Düşünme Yöntemi, Bilgi Yayınevi, Ankara 1999.
- _____, **Ansiklopedik Çağdaş Felsefe Sözlüğü**, Doruk Yayıncılık, Volkan Ofset,
İstanbul 2004.
- Zemahşerî, Cârullah Ebu'l-Kâsım,
Esâsu'l-Belâğa, Beyrut 1412/1992.
- Zerkeşî, Bedruddîn Muhammed,
el-Bahru'l-Muhît, I-VI, Kuveyt 1413/1992.

ÖZGEÇMİŞ

Doğum Yeri ve Yılı	:	TRABZON – Çaykara 01.06.1950		
Öğr.Gördüğü Kurumlar	:	Başlama Yılı	Bitirme Yılı	Kurum Adı
Lise	:	1964	1967	TRABZON LİSESİ
Lisans	:	1968	1973	İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ HUKUK FAKÜLTESİ
Yüksek Lisans	:			U.Ü. SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
Doktora	:	–		
Medeni Durum	:	EVLİ		
Bildiği Yabancı Diller ve Düzeyi:		FRANSIZCA (ORTA DÜZEY) ARAPÇA (ORTA DÜZEY)		
Çalıştığı Kurum (lar)	:	Başlama ve	Ayrılma Tarihleri	Çalışılan Kurumun Adı
		1.	1974 1995	BURSA BAROSU
Yurtdışı Görevleri	:	–		
Kullandığı Burslar	:	–		
Aldığı Ödüller	:	–		
Üye Olduğu Bilimsel ve Mesleki Topluluklar	:	Bursa Barosu		
Editör veya Yayın Kurulu Üyelikleri	:	–		
Yurt İçi ve Yurt Dışında katıldığı Projeler	:	–		
Katıldığı Yurt İçi ve Yurt Dışı Bilimsel Toplantılar:		–		
Yayımlanan Çalışmalar	:	–		
Diğer	:	–		

Tarih-İmza

Adı Soyadı
Ömer Şerif BİLGİN